ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Филология сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия филологическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

EURASIAN JOURNAL

of Philology: Science and Education

№1 (169)

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

ISSN 1563-0223
Индекс 75878; 25878

ХАБАРШЫ

ФИЛОЛОГИЯ СЕРИЯСЫ №1 (169)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ
Зуева Н.Ю. – ф. ғ. к., доцент *(Қазақстан)*

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:
Әбдиманұлы Ө. – ф. ғ. д., профессор (ғылыми редактор) *(Қазақстан)*
Күркебаев К.К. – ф. ғ. к., доцент (ғылыми редактордың орынбасары) *(Қазақстан)*
Таева Р.М. – ф. ғ. к., доцент (редактордың көмекшісі) *(Қазақстан)*
Алимтаева Л.Т. – ф. ғ. к., доцент м.а. (редактордың көмекшісі) *(Қазақстан)*
Джолдасбекова Б.У. – ф. ғ. д., профессор, ҰҒА корреспондент-мүшесі *(Қазақстан)*
Қарағойшиева Д.А. – ф. ғ. к., PhD *(Қазақстан)*
Мадиева Г.Б. – ф. ғ. д., профессор *(Қазақстан)*
Темірболат А.Б. – ф. ғ. д., профессор *(Қазақстан)*
Донна Орвин – доктор, профессор, Торонто университеті *(Канада)*
Евдокимова С.Б., PhD, доцент, Браун университеті *(АҚШ)*
Жаң Жин Жин – доктор, профессор, Пекин ұлттық орталық университеті *(Қытай)*
Кибальник С.А. – ф. ғ. д., профессор, Орыс әдебиеті институты *(Ресей)*
Морхье Пост – PhD, доцент, Берген университеті *(Норвегия)*
Насие Йылдыз – доктор, профессор, Гази университеті *(Түркия)*
Риверс Уильям П. – доктор, профессор, Ұлттық кеңес және тілдерді дамыту жөніндегі халықаралық оқыту *(АҚШ)*
Сэт А. Агбо – PhD, доцент, Лейкхэд университеті *(Канада)*

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ
Кенжеқанова Қ.К. – PhD *(Қазақстан)*

«Филология сериясы» қазіргі тіл білімі мен әдебиеттану және аралас мамандықтардың өзекті мәселелерін жариялауға арналған.

ҚАЗАҚ УНИВЕРСИТЕТІ
БАСПА ҮЙІ

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы
Гульмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:
Гульмира Бекбердиева, Ағила Хасанқызы

Компьютерде беттеген
Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші
Керімқұл Айдана
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ № 11967

Басуға 20.03.2018 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 $^{1}/_{8}$. Көлемі 18 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.
Тапсырыс № 2499.Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

1-бөлім

ӘДЕБИЕТТАНУ

Раздел 1

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Section 1

LITERARY CRITICISM

IRSTI 17.07.41

Abaganova A.O.,

master of philology, assistant professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University,
Kazakhstan, Astana, e-mail: abaganova.a@list.ru

CHARACTERISTIC OF OBJECTIVE AND SUBJECTIVE TIME IN POSTMODERN WORKS

The specifics of the temporal organization of the text have been disassembled, the definition of the organization of the text in several aspects has been revealed. The categories of objective and subjective time are analyzed. One of the main language means of expressing the category of time is «temporary» vocabulary, directly related to the events, place and time of actions that are associated with the heroes of the novel or in which they are during the narrative. Moreover, in addition to lexical units that are semantically correlated with the category of time, the grammatical forms of time can also be attributed to the means of expression. Summing up the analysis of the text of V. Pelevin's work, the author revealed that the text's temporality is updated at different levels, realizing the artistic design of the whole work. Time in works is strictly subjective, because it is based not on grammatical, but on logical and psychological fabrications and objective (ontological) nature – its presence and flow do not depend on anything, it is not controlled in any way.

Key words: time, chronotope, temporality, conceptual time, subjective time, objective time.

Абаганова А.О.,

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің аға оқытушысы, ф. ғ. м.,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: abaganova.a@list.ru

Постмодернистік шығармалардағы объективті және субъективті уақыт сипаттамасы

Мақала мәтіннің темпоралдық құрылым ерекшелігіне, мәтін құрылымын бірнеше аспектіде анықтауға және сипаттауға арналған. Объективті және субъективті уақыт категорияларына анализ жасалған. Уақыт категорияларын жеткізудің негізгі тілдік құралдарының бірі – роман қаһармандарының не олардың баяндау уақытында тікелей оқиғалар мен іс-әрекеттердің орны мен уақытын жеткізетін «уақытша» лексика болып табылады. Сондай-ақ лексикалық бірліктеріне қосымша ретінде семантикалық корреляцияланған уақыт категориясымен грамматикалық уақыт пішіндерін де оны жеткізудің құралына жатқызуға болады. В. Пелевин жұмысының мәтін талдауын қорытындылай келе, автор барлық жұмыстың көркем дизайнін жасауда мәтін уақытшылығы түрлі деңгейде жаңарып отыратынын анықтаған. Шығармада уақыт қатаң субъективті мінез-құлық танытады, себебі грамматикалық емес, логикалық және психологиялық ойлау жүйесіне және объективті (онтологиялық) табиғатына негізделмеген оның қатысуы және ағымы ештеңеге тәуелді емес, ол ешбір басқарылмайды.

Түйін сөздер: уақыт, хронотоп, темпоралдық, концептуалды уақыт, объективті уақыт, субъективті уақыт.

Абаганова А.О.,

м. ф. н. ст. преподаватель Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева,
Казахстан, г. Астана, e-mail: abaganova.a@list.ru

Характеристика объективного и субъективного времени в постмодернистских произведениях

Статья посвящена специфике темпоральной организации текста, выявлению и определению организации текста в нескольких аспектах. Проанализированы категории объективного и субъективного времени. Одним из основных языковых средств выражения категории

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

времени является «временная» лексика, непосредственно связанная с событиями, местом и временем действий, которые связаны с героями романа или в которых они находятся во время повествования. Более того, в дополнение к лексическим единицам, семантически коррелированным с категорией времени, грамматические формы времени также можно отнести к средствам его выражения. Подводя итог анализу текста работы В. Пелевина, автор выявил, что временность текста обновляется на разных уровнях, реализуя художественный дизайн всей работы. Время в произведениях носит строго субъективный характер, поскольку оно основано не на грамматических, а на логических и психологических измышлениях и объективной (онтологической) природе – его присутствие и поток ни на что не зависят, оно никак не контролируется.

Ключевые слова: время, хронотоп, темпоральность, концептуальное время, субъективное время, объективное время.

Introduction

Modern philological research has been enriched and continues to be enriched with works aimed at studying the category of artistic time and space. For example, in the works of D. Likhachev, Yu. Lotman, V. Toporov, and others, the means of expressing this category, and the features of the ratio of artistic time and space, chronotope, grammatical and conceptual time are analyzed. Famous researchers and literary critics M.M. Bakhtin, A.D. Vartanyants and others analyze the role of temporary relationships in the creation of an artistic image or in the definition of a genre variety of a work of art.

Whereas in the field of view of modern researchers there are only modifications of artistic time and artistic space (their structural features, methods of explication in specific language means, functions, forms of correspondence to real space and time) are determined by the poetics of one or another literary trend, the creative individuality of the author and the idea of this work.

We made an attempt to combine the data of the research apparatus with the aim of representing this universal category of the art text of the work in general and its role in the realization of the artistic concept of the work in particular.

Thus, a comprehensive study of the means of actualizing art time on the material of the text of V. Pelevin's work «The Sacred Book of the Werewolf» was conducted on the linguistic, semantic-stylistic and artistic levels, taking into account the main functional load of this category in the text of the work of art as a form of existence of the image.

Experiment

In the process of analyzing the language level of the work, we were interested in the lexical and grammatical means of expressing the category of time. The study of the means of expressing time on a semantic-stylistic level presupposes an analysis of the compositional and informative structure of the artistic text and the semantic-stylistic functions of individual linguistic units, as well as the philosophical aspects of the category under study. In addition, we will try to isolate the specifics of the figurative content of the means of expression of time in the broad context of the text of the work under study and to identify significant representatives of this category that have certain significance in its actualization.

The category of artistic time is one of the leading universal categories of the text of an art work. Interpretation and complete analysis of the text of an art work, as is known, are impossible without exploring its temporal component, which means different means of expressing the category of time, and splitting the text into parts with different time intervals.

One of the main language means of expressing the category of time is «temporary» vocabulary, directly related to the events, place and time of actions that are associated with the heroes of the novel or in which they are at the time of the narrative. Moreover, in addition to lexical units, semantically correlated with the category of time, the grammatical forms of time can also be referred to the means of its expression.

In addition to the lexical and grammatical forms of time, the various means of expressing the time category include various aspects of its manifestation that can unambiguously indicate the time of action, i.e. on a temporary plan, and may also have a retrospective or prospective character and create a second communication plan (Galperin, 2005: 113).

Thus, in the text of the work of V. Pelevin, it can be noted that the specific nature of the temporal organization of the text is determined by several aspects: 1. Ontological or objective time; 2. Psychological or subjective time. For example, in the expert's comment opening this work, the date of the manuscript found on the hard disk of

the laptop appears: «This text, also known as «A Hul», is an inept literary counterfeit produced by an unknown author in the first quarter of the 21st century» (Pelevin, 2004: 97). This example allows us to judge the representation of the ontological or objective time, which is represented in the text by the quantitative nominal construction «the first quarter of the 21st century», referring the reader to the realities of modern time. Or another example: «The client, to whom I was aimed barman Serge, waited at the Alexander's bar of «National» at seven thirty in the evening. It was already seven forty, and the taxi barely crawled, moving from one cork to another» (Pelevin, 2004: 48). As can be seen from the example, in the text of the work there is also used the quantitative-nominal combination «at seven thirty in the evening», «seven forty (evening)» and expresses the ontological, objective time.

Results and discussion

Both an ontological – objective time and psychological – subjective time is a way of organizing the text of the work, and besides ontological – objective time is correlated with the real historical time and can be expressed grammatically, psychological – subjective time is represented by the spatial context of the work.

In the novel of V. Pelevin «The Sacred Book of the Werewolf» the lines of events associated with the main characters, the sequence of episodes in the text differ sharply from the real, chronological sequence of events. Firstly, an «expert's comment» is given, then there is explained the story of the heroine of A Huli and in particular how she gets to the hotel by taxi at 19.40, an episode with a St. Petersburg's patron who donated a signet in 13th year, a description of the «era when theatrical movements of the soul were in fashion, what have caused the First World War and the Russian Revolution», a story about the governor of Sikh, who was looking for the escaped security chief, the reasoning of the changeling from Dunya's «Baltschug», a bar in the hotel of today's Moscow.

V.M. Petrov, engaged in the study of quantitative methods in art history, calculated the Spearman rank correlation coefficient for the sequence of episodes in the text. He is convinced that «we are dealing with random sequences of events in the narrative» (Petrov, 2004: 49). And indeed, as can be seen in the novel, the temporal structure of this novel is fractional and disorderly: various moments of life are intermixed, firstly of A Huli, then of Alexander Gray. Here we can talk about the entropy of time (the degree and grade of disorder, chaos), the motives for the growth of chaos, disorder, confusion are a measure of time. In the field of view of the writer are events about two thousand years.

The time presented in the text through the author's consciousness and transferred to the heroes is called subjective or psychological. In this work, subjective time in the text is often represented by the consciousness and perception of heroes transposed through the author's consciousness and transferred to the heroes. In our opinion, it, unlike a crawling (in space) taxi, is dynamic and unstoppable. The temporal becomes atemporal. The time in which the hero's life passes and the time he watches is different.

So, subjective or psychological time is not so much calendar countdowns as the correlation of events, cause-effect or associative connections of events, philosophical reflections of heroes, their inner monologues that flow in time. For example: «Actually, I rarely think about them. I just know that they are stored somewhere out there, in a black void, and you can return to them at any time. Make sure once again that they do not have solutions. If you think about it, you come to interesting conclusions.

Let's say I solve them. What then? They will simply disappear – that is, they will swim away forever into that nonexistence, where they are most of the time stored. There will be only one practical consequence – my mind will stop pulling them out of this black void. So, do not my insoluble problems consist solely in what I think about them, and do I create them anew at the moment when I remember them?» (Pelevin, 2004: 59). In this example, subjective or psychological time is presented, its perception is indirect: in the heroine's reflections, it does not «drag on» or «run», it simply exists. This time of observation allows the hero a spatio-like movement from the present and a hypothetical future. Artwork makes this subjective perception of time a form of depicting reality.

The frequency of the lexeme «time» (used in the novel for 104 times) is also a sign of temporality and can refer to the features of postmodernism. For example, a lexeme week, hour, minute, year, and century helps to organize all the text that balances on the verge of reality and unreality.

It is remarkable that in the novel there is no such temporal lexeme as «week». Presumably, the author intentionally does not use this lexeme to show the impossibility of objective cognition and the lack of reliability of time criteria.

As we can see, in these examples and in the further text as a means of expressing the time

category, not only «temporary» lexemes were used, but also grammatical time: «present», «decides», «starts», «read», «picked», «was ready», «to learn», «to postpone», etc.

These grammatical forms express different temporal layers: past time, present, future, long present, and some, in our opinion, actualize even timeless significance, for example, «it is necessary to learn». As we believe, the use of various grammatical forms allows us to express the precedence in time of the main story line of the narrative represented by the forms of the past tense and update the second line of the narrative separate from it. Realization of two grammatical times: the present and the past perfect, contributes to the formation of two temporary event plans: the plot of the present and the past, which reflect the various periods of the heroine's life.

Other language means that represent the category of time are the following lexemes, in which the significance of temporality is a marker both in the directly and objectively physical, astronomical, and subjective-author manifestations.

For example, the lexeme «time» is presented in the dictionary of the Russian language as the following meanings: «one of the forms (along with the space) of the existence of an infinitely developing matter, as a successive change of its phenomena and states», «The interval of this or that duration, in which a consecutive change takes place, days, years», «A definite moment in which the event occurs», «Period, epoch», «A suitable, convenient period, a favorable moment» (Ozhegov, Shvedova, 1992: 35).

In the text of the work, it is represented in all its meanings: «This text, also known as «A Huli», is an inept literary counterfeit made by an unknown author in the first quarter of the 21st century» (Pelevin, 2004: 4), here the lexeme «time» stands in the meaning of «period, epoch».

«The protocol is authentic, all seals and signatures on it are present, although the exact time of its compilation is unknown» (Pelevin, 2004: 86) – represents the meaning of «the interval of this or that duration in which something happens» (Ozhegov, Shvedova, 1992: 67).

«He changed a lot during the time that we did not see each other» (Pelevin, 2004: 4), and «When this book was almost finished, I met Mikhalych on a bicycle tour» (Pelevin, 2004: 11), meaning of «a certain moment in which something occurs» of the lexeme «time».

«I have recently felt this well» (Pelevin, 2004: 37) – the meaning of «suitable, convenient term, favorable moment» of the lexeme being analyzed.

According to the dictionary entries, the lexeme «moment» is used in the meaning: «instant, very short time interval» (Ozhegov, Shvedova, 1992: 59). In the work of V. Pelevin, it appears in its direct meaning: «And in the next moment the cloud fell on me» (Pelevin, 2004: 177).

The lexeme «second» has the meaning «1/60 of a minute, the basic unit of time in the International System of Units», and is also used in the sense of «now, very soon or just» (Ozhegov, Shvedova, 1992: 124). Thus, in the analyzed work, we can note its use in both the first and second sense: «A second passed», «In order to possess the truth, one must constantly see it – or, in other words, understand again and again, second after second, continuously» (Pelevin, 2004: 184).

The lexeme «minute» is used by the writer in its main meaning – 60 seconds: «Then, trying not to hurry, she counted up to three hundred (five conventional minutes) and opened the door» (Pelevin, 2004: 75).

The lexeme «hour» is used in several meanings – «time interval», «time, period», «time reserved for something» (Ozhegov, Shvedova, 1992: 207). In the work we find the following examples of the use of this lexeme: «But quickly it still did not work out – I selected a photo for almost an hour», «Hour – two hundred dollars» (Pelevin, 2004: 154).

The lexeme «day» is also used in several meanings: «part of the day from sunrise to sunset, between morning and evening», «the same as twenty-four hours», «time, period» (Ozhegov, Shvedova, 1992: 37): «Do you know how many times a day one hurts me?», «Every day you have to learn something new», «In addition, I want to emphasize that to the present day we do not know anything specific about the program and goals of the terrorist group called «Same Shi'ite Different Fight» as well as about the Shiite underground in England» (Pelevin, 2004: 119).

The lexeme «month» is used in its first meaning «unit of calculating time by the solar calendar»: «But I went to work only once a month» (Pelevin, 2004: 24).

Conclusion

Thus, having comprehensively studied the means of actualization of artistic time on the material of the text of the work of V. Pelevin «The Sacred Book of the Werewolf», one can conclude that the main functional load of the time category in the text is time – as a form of existence of the image.

Also, summing up the analysis of the text of the work by V. Pelevin, we can say that the temporality of the text is updated by different levels, realizing the artistic design of the whole work. Time is of a strictly subjective nature, because it is based not on grammatical but on logical and psychological fabrications, and objective (ontological) nature – its presence and flow does not depend on anything, it is not controlled in any way. In the work of V. Pelevin, «The Sacred Book of the Werewolf» artistically not only real life events, but also the experiences of the characters, their world perception, world outlook are being conceptualized, from which a mosaic of text is formed, which reflects on the structure of the time of the work.

Литература

Гальперин И.Р. Избранные труды. – М: Высшая школа, 2005. – 254 с.

Пелевин В. Священная книга оборотней. – М.: Эскмо, 2004. – 384 с.

Петров В.М. Количественные методы в искусствознании: учебное пособие для высшей школы. – М.: Академический проспект: Фонд «Мир», 2004. – 432 с.

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Издательский дом «Аз», 1992. – 720 с.

Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике / Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – 477 с.

Лихачев Д.С. Поэтика художественного времени. Избранные работы: в 3 т. – Т.1. – Л.: Художественная литература, 1987. – 597 с.

Лотман Ю.М. К проблеме пространственной семиотики. Об искусстве. – СПб.: Искусство, 2000. – 704 с.

Топоров В.Н. Пространство и текст / Текст: семантика и структура. – М., 1983. – 384 с.

Лихачев Д.С. «Летописное время» у Достоевского / Поэтика древнерусской литературы. – Л., 1971. – 218 с.

Белоусов К.И. Текст: пространство, время, темпоритм: монография. – Новосибирск: Сибирские огни, 2005. – 248 с.

References

Bakhtin M.M. (1975) Formy vremeni i hronotopa v romane. Ocherki po istoricheskoj pojetike [The forms of time and chronotope in the novel. Essays on historical poetics] / Questions of literature and aesthetics. Moskva: Kshudozhestvennaya literatura, 477 p. (In Russian)

Belousov K.I. (2005). Tekst: prostranstvo, vremja, temporitm [Text: space, time, tempo-rhythm]: monograph. Novosibirsk: Siberian Lights, 248 p. (In Russian)

Galperin I.R. (2005). Izbrannye trudy [Selected Works]. Moskva: Vishaya shkola, 254 p. (in Russian)

Likhachev D.S. (1987). Pojetika hudozhestvennogo vremeni. Izbrannye raboty [Poetics of art time. – Selected works]: in 3 vol. L.: Kshudozhestvennaya literatura, № 1, 597 p. (In Russian)

Likhachev D.S. (1971). «Letopisnoe vremja» u Dostoevskogo [«Chronicles of the time» in Dostoevsky] / Poetics of Old Russian literature. L., 218 p. (In Russian)

Lotman Yu.M. (2000). K probleme prostranstvennoj semiotiki. Ob iskusstve [On the problem of spatial semiotics. About Art]. S.Petersburg: Iskusstvo, 704 p. (In Russian)

Ozhegov S.I., Shvedova N.Yu. (1992). Tolkovyj slovar' russkogo jazyka [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moskva: Izdatelskiy dom «Az», 720 p. (In Russian)

Pelevin V. (2004). Svjashhennaja kniga oborotnej [The Sacred Book of the Werewolf]. Moskva: Eksmo, 384 p. (In Russian)

Petrov V.M. (2004). Kolichestvennye metody v iskusstvoznanii: uchebnoe posobie dlja vysshej shkoly [Quantitative methods in art history: a textbook for higher education]. Moskva: Academicheskiy proyect: Fond mir, 432 p. (In Russian)

Toporov V.N. (1983). Prostranstvo i tekst [Space and text] / Text semantics and structure. Moskva, 384 p. (In Russian)

МРНТИ 17. 82

Абдулина А.Б.,

д. ф. н. профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: alma.abd@gmail.com

ФАКТЫ И ИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В ТЕКСТЕ СРЕДНЕВЕКОВОГО ТРАВЕЛОГА

Предлагаемая публикация посвящена одной из проблем медиевистики – жанровому своеобразию «Хождения за три моря» Афанасия Никитина. С развитием исследований путевых заметок в науке повляются новые дефиниции, которые позволяют конкретизировать жанровые параметры интереснейших фактов литературного опыта повествований о путешествиях и впечатлений о них. В данном случае речь идет о травелоге. Суть и эволюция жанра показательны и в сфере древнерусской литературы, достоянием которой является вклад русского купца Афанасия Никитина, совершившего длительное путешествие по странам Востока и оставившего письменные свидетельства о познании мира, уникальной культуры и самого себя на пути к Богу.

Ключевые слова: древнерусская литература, жанр, путешествие, хождение, травелог, факт, интерпретация, специфика.

Abdulina A.,

DSc, Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: alma.abd@gmail.com

Facts and their interpretation in the text of the medieval travelogue

The proposed publication is devoted to one of the problems of medieval studies – the genre peculiarity of «The Journey of the Three Seas» by Afanasy Nikitin. With the development of research of travel notes in science new definitions are being introduced that allow us to concretize the genre parameters of the most interesting facts of the literary experience of travel narratives and impressions of them. In this case we are talking about the trawelogue. The essence and evolution of the genre is indicative also in the field of Old Russian literature, the property of which is the contribution of the Russian merchant Afanasy Nikitin, who made a long journey through the countries of the East and left written testimonies about the knowledge of the world, a unique culture and himself on the way to God.

Key words: Old Russian literature, genre, travel, walking, travelogue, fact, interpretation, specificity.

Абдулина А.Б.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ғ. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: alma.abd@gmail.com

Ортағасырлық травелог мәтініндегі фактілер мен олардың интерпретациясы

Ұсынылып отырған мақала медиевистикалық мәселелердің бірі Афанасий Никитиннің «Үш теңіздің аржағына саяхат» кітабының жанрлық ерекшелігіне арналады. Ғылымда жиһангерлік жазбаларды зерттеуді дамыта отырып, саяхат туралы және одан алған әсерді баяндауда әдеби тәжірибеде қызықты оқиғалардың жанрлық параметрін нақтылауға мүмкіндік беретін жаңа дефинициялар пайда болуда. Аталған оқиғада травелог туралы сөз болады. Жанрдың мәні мен эволюциясы орыс көпесі Афанасий Никитиннің шығыс елдеріне ұзақ уақыт саяхат жасап әлемді тану, бірегей мәдениет пен Құдайға баратын жолда өзін-өзі тану туралы жазбаша түрде қалдырған ежелгі орыс әдебиетіне қосқан үлесінен көрінеді.

Түйін сөздер: ежелгі орыс әдебиеті, жанр, саяхат, жиһангер, травелог, факт, интерпретация, ерекшелік.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Введение

Особое место в литературе занимают произведения, написанные по впечатлениям во время путешествий в разные страны. Исследователь Маслова Н. пишет: «В произведениях такого рода аудитория получает своеобразно скомпонованную, прошедшую предварительно через непосредственное восприятие и переработанную идейно-художественным опытом автора-современника информацию. Публицистические «путешествия» неоценимы для широкого ознакомления с различными областями социально-политической, экономической жизни какой-либо страны, её культуры и искусства» (Maslova, 1980: 4). В современном литературоведении этот жанр дефинируется как травелог (от английского слово «travelogue»), занимающий некое среднее положение между литературой и историей. По определению Норманда Дуарона, «история и путешествия имеют естественную взаимосвязь: перемещение идет в одном пространстве, а в другом – во времени. Оба являются истоками человеческого опыта» (Doiron, 1988: 21).

К данному жанру, имеющему долгую историю, начиная от античности (Le Huenen, 1990: 11), в определенном контексте следует отнести хождения, специфика которых связана с паломничеством в святые земли, в то же время оставивших многоплановый материал, широта и богатство которого зависели от характера и мировоззрения автора, что служило ему опорой при описании и помогало делать выводы и сравнения (Bembeev, 2003: 83).

Эксперимент

Более всего жанровая дефиниция травелог соответствует своеобразным по стилю путевым очеркам Афанасия Никитина, нежели паломническому хождению. Русский купец ХУ века, оказавшись волею судеб в странах Востока, увидел не только экзотику и описал её. Переживая долгий разрыв с Родиной и духовное одиночество, Никитин стремился восполнить его прикосновением к другим вероисповеданиям, понять и соотнести свои христианские помыслы и отправления с иными верами и откровениями. Таким образом, труд Никитина – это взгляд и слово человека, посетившего храмы и святые места других религий и описавшего не христианские святыни. Как следствие, определить жанр паломническим хождением будет не вполне соответствующим. Из дошедших до нас списков «Хождения» можно судить о маршруте Никитина, путь которого из Твери с целью торговли в Ширванской земле (Северный Кавказ) после разных перипетий изменяет свой вектор: преодолев просторы Каспийского моря, купец оказывается в Персии. Пройдя её территорию, он пересекает Индийское море и оказывается в Индии. Этот начальный этап странствия изложен предельно кратко, главное же повествование – это города, люди, обычаи, верования и храмы Гундустана – «Ындейской земли», захваченной мусульманскими завоевателями, основавшими в её центре Делийский султанат. В трудном пути по дорогам страны, находящейся в состоянии расслоения и кризиса, чужеземец из далекого славянского мира вначале описал то, что непосредственно видел: «И тут есть Индейская страна, и люди ходят нагы все, а голова не покрыта, а волосы в одну косу плетены... А князь их – фата на голове, а другая на бедрах... Купцов поселяют на гостиных дворах, готовят для них служанки...» (Nikitin, 1986: 20)

Затем в повествование включилось то, что было услышано: легенды и предания индусов о «князе обезьянском», о «птице-гукук» (Nikitin, 1986: 22), о богатых торжищах в столице «бусурманского Гундустана»– Бедере, по улицам которого ползают змеи – «длина две сажени» (Nikitin, 1986: 22), на шумных базарах продают коней, «камку, шелка да всякий товар», и бывают бои, в которых участвуют слоны, закованные в «доспехи булатные» (Nikitin, 1986: 21).

И, наконец, эпизоды странствия все более сопрягаются с картинами религиозной содержательности и духовного знания, рассеянного вокруг странника во множестве верований и убеждений, запечатленных на стенах храмов, в изваяниях богов и богинь: «В бутхане [храме] бут [с персидского – бог] вырезан из камени, велми велик, да руку правую простер высоко, а в левой руке у него копье» (Nikitin, 1986: 23). Так Никитин описывает бога индуистского пантеона Шиву. Вскоре повествование переносится на зарисовки наблюдений в мечети (Nikitin, 1986: 23), а затем следует описание паломничества в Парват – «индейский Ерусалим» (Nikitin, 1986: 24). Таким образом, путь Никитина в определенной степени связан с посещением мест паломничества к святыням, но не христианства, как это следовало бы ожидать от православного верующего. В ряде источников оно известно как антипаломничество. (Volkov, http://www.proza.ru/avtor/dengusev 90).

Особый интерес представляет билингвизм текста. Автор сумел соединить разные языковые фрагменты с определенной целью – скрыть в иноязычных инсталляциях собственные мысли и мнения о фактах и реалиях, увиденных в долгом странствии по чужим землям. Более того, сочетание русского, тюркско-персидского жаргона, арабских лексем и текстов из Корана может быть определено как полилингвизм, хотя употребление иноязычных слов не является в данном случае постоянной константой, а лишь фрагментарной практикой. По мере продвижения вглубь страны эпизоды путешествия все более наполняются религиозной содержательностью и духовным знанием, рассеянным вокруг странника во множестве верований и убеждений, запечатленных на стенах храмов, в изваяниях богов и богинь. Гармония и ажурная вязь узоров на стенах многочисленных храмовых сооружений, величие созданного людьми в знак поклонения Богу сказались в завершении произведения особенно явственно: ему воздвигнута эта сложная структура словесного храма:

«Смилна рахманъ рагымъ
(Во имя господа милостивого, милосердного);
Олло акбер, акши худо, илелло акши ходо
(Господь велик, боже благий, господи благий);
Иса рухолло, ааликсолом
(Иисус дух божий, мир тебе);
Олло акбаръ (Бог велик);
А илягяиля илл елло
(Нет бога кроме господа)…»
(Nikitin, 1986: 58).

Познание многочисленных фактов и различных явлений окружающего «чужого» мира в единстве позволило Никитину так тонко «прочесть» его культуру (Gresset, Polk, 1985: 7) и, завершая свои записи трансформированным текстом сура из Корана, оставить не просто загадку для читателя, но знание о том, что им увидена и осмыслена великая культура, которая в конечном счете как бы закодирована в музыке созвучий арабской молитвы.

Путь Никитина был труден и опасен, он преодолевал его под вымышленным именем «хозя (ходжа) Исуф Хоросани». И даже в последнем турецком городе Трабзоне « субаши [начальник охраны города – А.А.] и паша [наместник султана – А.А.] много зла мне причинили», – пишет Никитин, то поясняя чужие слова по-русски, то переводя с русского на «персидский»: «Божией милостью прошел я до третьего моря – Черного, что по-персидски дарья Стамбульская» (Nikitin, 1986: 58). В этой связи особенно показателен момент определения жанра «Хождения» как путевых очерков. Его восприятие в контексте эстетической дистанции подводит к заключению о необходимости уточнения жанровой дефиниции. Некоторые качества текста позволяют предположить в нём, помимо примет очерковости, письмо на Родину, так как явно намеренное переложение на другом языке ярких в своей эмоциональности высказываний о фактах, вызвавших отклик автора, свидетельствует о намеренности сохранить их для тех, кто будет читать записи, и нежелании вызвать у соотечественников осуждение за слишком резкую интерпретацию увиденного. Речь идет об оценке храмовой проституции, о социальном неравенстве в обществе. Картина мира моделируется в «Хождении» особой культурой высказывания со своей дискурсивной стратегией. Сообщаемое в дискурсе «Хождения» имеет коммуникативный статус письма. В этом случае становятся понятными выраженный монологизм, инсталляции фраз «на чужом языке» (тюркско-персидском жаргоне) в качестве намеренных зашифрованных высказываний, которые адресованы своим соотечественникам, способным или неспособным узнать истинный смысл

Уместно суждение Барта Р. о том, что «письмо возникает, как продукт значимого поступка писателя, оно соприкасается с Историей несравненно более ощутимо, нежели любой другой пласт литературы» (Bart, 1983: 13). «Хождение» же насыщено историческими сведениями, которые были использованы как в российской (Karamzin, 1892: 346] и советской (Lurje, 1986: 65) историографии, так и в истории государств Бахманидов, Гоа и Виджаянагара (Lurje, 1986: 95).

Продолжим цитацию из Барта: «Если форма письма необычна для своего времени и современников – она превращается в воплощенное одиночество автора» (Bart, 1983: 18). Именно это имел в виду Н.Трубецкой, пришедший к выводу, что «Хождение» проникнуто реальным ощущением изолированности Никитина среди окружающей его нехристианской религиозной стихии (Trubeckoj, 1983: 452).

Результаты и обсуждение

С точки зрения рецептивной эстетики (Iljin, Curganjva, 1996: 25) последние страницы «Хождения» представляют собой виртуальные «го-

рячие точки» произведения. Связав их с теми образами, которыми насыщены события завершающего отрезка пути, возможно сформулировать «ненаписанный смысл текста» и попытаться объяснить главную его загадку.

«Горячие точки» – это, во-первых, совершенно иная сверхсистема Востока, лишь приоткрывшая перед русским «гарипом» свой мир и свои тайны, но жестко державшая гостя в рамках свойственных ей ментальности, религий, кодексов поведения, и, во-вторых, постоянное чувство одиночества и тоски по родине. Вот только одна деталь последних месяцев: «А из Тебриза пошёл в ставку Узун Хасан-бека. В ставке его был десять дней, потому что пути никуда не было» (Nikitin, 1986: 58). Другая ситуация: «И в том Трабзоне субаши и паша много зла мне причинили. Добро мое всё велели принести к себе в крепость, на гору, да обыскали всё. И что было мелочи хорошей – всё выграбили» (Nikitin, 1986: 58). Годы, проведенные в ритме постоянного напряжения и самоконтроля, не могли не сказаться на личности путешественника. Всё вместе и определило тот неоднозначный внутренний мир автора.

Заключение

Пройдя «милостью Божией три моря», Афанасий Никитин, оказавшись достаточно длительное время в многообразном и сложном мире Востока, не мог не отметить такую деталь мусульманского религиозного ритуала, как возможность его отправления в любом, где бы ни находился верующий, месте (возможно и за пределами храма), и даже если он будет в полном одиночестве. Главное – произнесённое во всеуслышание и в определенное время слово молитвы, восхваляющей Бога единого, благого, великого! Не потому ли и завершается «Хождение» именно такими словами. Исследование интерпретации фактов в текстах травелогов позволяет уточнить наиболее важные мысли и мнения, которыми авторы стремились поделиться с читателями. Среди них известные русские писатели – А.С. Пушкин, И.А. Гончаров, И.С. Тургенев, Ф.М. Достоевский, А.П. Чехов и другие. В этом контексте особую значимость приобретает первый подобный опыт, каким является произведение русского путешественника Афанасия Никитина.

Литература

Маслова Н.М. Путевой очерк: проблемы жанра. – М., 1980. – 115 с.

Doiron N. L'art de voyager. Pour une définition du récit de voyage à l'époque classique. – Dans Poétique. – 1988. – № 73. (In French) – С. 10-29.

Le Huenen R. «Qu'est-ce qu'un récit de voyage?», dans Les modèles du récit de voyage. – Littérales. – N 7. – Paris X-Nanterre, 1990. (In French) – С. 5- 20.

Бембеев Е.В. Своеобразие жанра путешествий (хождений) к святым местам (на примере русских, татарских и калмыцких источников) // Монголоведение. – Т. 2 // Сб. ст. под ред. Очирова Н.Г. – Элиста, 2003. – 296 с.

Никитин Афанасий. «Хождение за три моря» // Серия «Литературные памятники». Изд. подг. Я.С. Лурье и Л.С. Семенов. – Л.: Наука,1986. – 212 с.

Волков Д. «Хождение за три моря Афанасия Никитина»: история и политика.

URL: http://www.proza.ru/avtor/dengusev 90

Intertextuality in Faulkner / Ed. By Gresset M., Polk M. – Jackson, 1985. – 217 p. (in English).

Барт Р. Нулевая степень письма // Семиотика. Пер. с англ. – *М.*: *Радуга*, *1983*. – С. 306-349.

Карамзин Н.М. История государства Российского. – СПб., 1892, Т. YI. – 342 с.

Лурье Я.С. Русский «чужеземец» в Индии XV века. – Л.: Наука, 1986. – 69 с.

Трубецкой Н.С. «Хождение за три моря» Афанасия Никитина как литературный памятник // Семиотика. Ред. Ю. Степанов. – М.,1983. – С. 437- 461.

Ильин И.П., Цурганова Е.А. Современное зарубежное литературоведение. – М.: Интрада, 1996. – 320 с.

References

Bart R. (1983). Nulevaja stepen pisma. (Zero degree of writing) Semiotica. Moscow: Raduga, 1983. (transl. from Engl.)

Bembeev E. (2003). Svoeobrasie zhanra puteshestviy (hozhdeniy) k svjatym mestam (na primere russkih, tatarskih i kalmyckih istocnikov). Mongolovedenie. [Originality of the genre of travel (walking) to holy places (on the example of Russian, Tatar and Kalmyk sources) Mongolology]. Elista. 296 p. (In Russian)

Doiron N. (1988). L'art de voyager. Pour une définition du récit de voyage à l'époque classique. Dans Poétique. 1988. №73. (In French)

Intertextuality in Faulkner. (1985). Ed. By Gresset M., Polk M. Jackson. 217 p. (in English)

Iljin I.P., Curganjva E.A. (1996). Sovremennoe zarubezhnoe literaturovedenie [Modern foreign literary study]. M.: Intrada. 320 p. (In Russian)

Karamzin N. (1892). Istoria gosudarstva rossijskogo [History of Russian Government]. Spb, t. YI. (In Russian)

Le Huenen R. (1990). Qu'est-ce qu'un récit de voyage?, dans Les modèles du récit de voyage. Littérales. No 7. Paris: X-Nanterre. (In French)

Maslova N. (1980). Problemy zhanra. [Track essay: problems of the genre] M. 115p. (In Russian)

Lurje J. (1986). Russkij cuzhezevec v Indii 15 veka. [Russian «alien» in India fifteenth century] L.: Nauka. 69 p. (In Russian)

Nikitin Afanasij. (1986). Hozenie za tri morja. [The Journey of the Three Seas]. Seria Literaturnye pamjatniki. Izd. podgot. J. Lurje, L. Semenov. L: Nauka. 212 p. (In Russian)

Trubeckoj N.S. (1983). «Hozenie za tri morja» Afanasia Nikitina kak literaturnyj pamjatnik [«The Journey of the Three Seas» by Afanasy Nikitin as a literary monument]. Semiotica. Red. Stepanjv Ju. M. (In Russian)

Volkov D. «Hozenie za tri morja» Afanasia Nikitina: istoria i politika [«The Journey of the Three Seas» by Afanasy Nikitin: history and politics]. URL: http://www.proza.ru/avtor/dengusev 90 (In Russian)

ҒТАМР 17.01

Бисенғали З.-Ғ. Қ.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ғ. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zinolgabden@hotmail.com

«ҚИЛЫ ЗАМАН» РОМАНЫНДАҒЫ ДЕРЕК ЖӘНЕ ДӘЙЕК

1916 жыл уақиғалары – М. Әуезовтің көз алдында өткен қасіретті тарих. Ел ағалары мен ата-әжелердің соғыс аталатын сұмдыққа перзенттерін жібергісі келмеген қиналыстары мен уайым-қайғыға толы кейіптері қаламгердің рухани әлемінде өшпестей із қалдырған. Тығырықтан шығар жол іздеген қазақтың жанталастарын, ел ішіндегі барша әңгімелерді құлағымен естіп, ақылға симайтын түрлі әрекеттерді көзімен көрді. М. Әуезовті қазақ-қырғыз тәрізді момын халықтарды майдан жұмыстарына баруға көндіруден гөрі қыруға бағытталған Ресей үкіметінің өркениетті ел әрекетіне жатпайтын жыртқыш әрекеттері шошындырады. Ашынған. Отаршыл елдің сұрқия саясаты әшкерелеу тілегі оянған. Алайда адамзат санасына жат бұл саясатты қаз-қалпында жазудың мүмкін еместігі да көріне бастаған кез. Соған қарамастан тағдырын тәуекелге байлап, бір шешімге бел буған. 1916 жыл уақиғалары туралы деректі-тарихи роман «Қилы заман» романы осылай дүниеге келген.

Түйін сөздер: 1916 жыл уақиғалары, қасіретті тарих, рухани әлем, қазақтың жанталастары, қазақ-қырғыз, жыртқыш әрекеттері, «Қилы заман» романы.

Bisengali Z.-G. K.,

DSc, Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zinolgabden@hotmail.com

Arguments and facts in the nove by M.Auezov «Qily zaman»

The events of 1916 are a tragic story that happened in front of M. Auezov. The suffering of the elders and grandparents who did not want to send their children to the horrors of the war, their images, full of pain and sorrow, left an indelible mark on the writer's spiritual world. He saw the throwing of the Kazakhs seeking an exit from the impasse, heard all the conversations that occurred in the country, and witnessed a number of events that simply did not fit into his head. M. Auezov frighten the predatory actions of the Russian government, far from civilizedness, sending meek people like the Kazakhs and Kirghiz to front-line operations, but secretly pursuing the goal of exterminating them. He's pissed. The colonial policy of the Russian government awakened in him a thirst for revelation. Nevertheless, it became obvious that this policy can not be described in the usual way. Despite this, risking his life, he made a decision. This is how the documentary-historical novel «Kili zaman» appeared about the events of 1916.

Key words: tragic story, the events of 1916, M. Auezov, of the war, their images, the Kazakhs and Kirghiz, historical novel «Kili zaman».

Бисенгали З.-Г. К.,

д. ф. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zinolgabden@hotmail.com

Аргументы и факты в романе М. Ауэзова «Лихая година»

События 1916 года – трагическая история, случившаяся на глазах у М. Ауэзова. Страдания старейшин и бабушек и дедушек, не желавших отправлять своих детей к ужасам войны, их образы, полные боли и печали, оставили неизгладимый след в духовном мире писателя. Он видел метания казахов, ищущих выхода из тупика, слышал все разговоры, что происходили в стране, и был свидетелем ряда событий, которые просто не укладывались в голове. М. Ауэзова пугают далекие от цивилизованности хищнические действия русского правительства, направлявшего на

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

фронтовые работы кроткие народы, вроде казахов и киргизов, но втайне преследоваших цель исстребить их. Он обозлен. Колонизаторская политика русского правительства пробудила в нем жажду разоблачения. Тем не менее, стало очевидным, что эту политику невозможно описать обычным образом. Несмотря на это, рискуя своей жизнью, он принял решение. Так и появился на свет документально-исторический роман «Қилы заман» о событиях 1916 года.

Ключевые слова: события 1916 года, трагическая история, неизлагаемый след, не укладывались в голове хищнические действия, колонизаторская политика

Кіріспе

М. Әуезов шығармашылығына байланысты әрбір маңызды дерек көпшілікке ұсынылуға тиіс. Әсіресе, жоғары мектептерде білім алушы қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы барша талапкерлерге жетуі керек. Өкінішке орай, бұл бағыттағы ресми ұмтылыстарды көре алмай келеміз. Біздің мақсатымыз қазіргі қолымызда бар деректерді пайдалана отыра қазақ елінің бостандық жолындағы күресінің шежіресі тәрізді «Қилы заман» романының жазылу тарихы мен қоғамдық санаға жолы туралы ойларымызды ортаға салу және осы мақсатты орындау жолындағы әріптестерімізге әдіснамалық көмек көрсету.

1916 жыл уақиғалары – М. Әуезовтің көз алдында өткен қасіретті тарих. Соғыс аталатын сұмдыққа перзентттерін жібергісі келмеген қазақ елінің қиналыстары мен уайым-қайғыға толы кейіптері қаламгердің рухани әлемінде өшпестей із қалдырған. Тығырықтан шығар жол іздеген қазақтың жанталастарын,. ел ішіндегі барша әңгімелерді құлағымен естіп, ақылға симайтын түрлі әрекеттерді көзімен көрді

Материал жинау барысында М. Әуезов қазақ-қырғыз тәрізді момын халықтарды көндіруден гөрі қыруға бағытталған Ресей үкіметінің түрлі құпия жарлықтарымен танысқан (Zhurtbayev, 1990).

Бұл материалдардың көбі кезінде қоғамдық санадан жасырын болса да ізденген зерттеушілер қолға түсіріп, ретіне орай, реми идеология мүмкіндек берген деңгейде, астарлай қолданды да. Қазір оларды оңай болмаса да табуға, пайдалануға болады. Бірақ, асығар емеспіз. Тек мерейтойлар қарсаңындағы «дәстүрлі» дүрмектерге қосылып қимылдаған боламыз.

Мына мақалада 1916 жыл уақиғаларына байланысты баспа беттерінде жариялана бастаған соңғы деректер де көрсетіледі. Әсіресе, Ресей жазалаушы әскерлері тарапынан зорлық-зомбылық көрген елдің ешқандай тексеру, тергеу, сот көрмей-ақ атылуы. Өлген адамдар саны мен шет жерлерге қашқандардың аз кем деректері сақалған. Әрі бұл материалдар тек қолымызға түскендері ғана. Қалып жатқандары қаншама? М. Әуезов 16 жыл уақиғалары туралы сан-алуан әңгімелерді енжар естуші ғана болған жоқ. Бұл уақиғалардың барша зардабын, қанжоса қираған ауылдарды, ешбер себепсіз атылған адамдарды көзімен көрген жандардың жан айқайын естіген, сондықтан да қаламгер бейтарап қала алмаған.

Патшаның «июнь жарығына» қарсы көтерілдің деп қазақты қырғынға ұшыратқан Ресей отаршылырының сұмдық әрекеті қаламгердің шығармашылық жоспарын өзгертеді. Енді болашақ классик жазушы Қарақара жәрмеңкесінен басталған қазақ елі басындағы қасіретті жазу үшін Жетісуға бет алады. Классик жазушы деп отырғанымыз «Қилы заман» романын жазу үстінде М. Әуезов болашақ тарихи шығармаларында аса шеберлікпен қолданатын әдіснамалық тәсілдерінің негізін қалайды. Ол – көркем мазмүнды деректер арнасында ғана бейнелеу және одан негізсіз, қиял қуалай алыстамау. Бұған дейінгі шығармаларында қолданыла бастаған бұл тәсіл кейінгі туындыларында ірі ізденістер іргетасына ұласады.

Негізгі бағыт – қаламгер қолданған тәсілдер

Романды – «Қилы заманды» жазуға С. Садуақасов екеуінің арасындағы әңгіме тікелей әсер еткендей. 1926 жылғы жаз айларының алғашқы күндерінде елге келе жатқан М. Әуезов Қызылорда қаласына тоқтайды. Сонда Қазақстан автономиялы республикасы Халық ағарту комиссары (министр дәрежесінде) С. Садуақасұлымен кездеседі. Ел жаңалықтарына қатысты әңгіме 16 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің он жылдығына арнап мақала жазу туралы мерзімді баспасөз бетіндегі хабарламаларға ауысады. С. Садуақасұлы М. Әуезовке 16 жыл уақиғаларына байланысты,әсіресе, Қарқара жәрмеңкесіне. қатысты өзі білетін деректі мәліметтерді айтады. Адамзат өркениеттің ешбір заң қағидаларына сыймайтын патшалық Ресей отаршылырының сұмдықтары туралы бұл мәліметтер

С. Садуақаұлының назары ерте аударған тәрізді. 1920 жылдарда жазылған «Мінез» атты шығармасында да 16 жылғы уақиғалар қамтылады (әңгіме аяқталмағандықтан болуы керек. жарияланбаған), осы тақырыпқа 1922 жылы тағы оралып «Сәрсенбек» атты роман жазған**. (**Saduakasuly, 2003: 17**)** Осыған қарағанда бүл тақырып С. Садуақасұлының болашық шығармашылық ойларымен байланысты болса керек. Өкінішке орай, көлемді бұл шығарма да аяқталмай қалған. Сірә, қаламгердің идеологиямен қабаттас жауапты жұмыстары әрі тақырыптың саяси сипаты. қиындығы материалдардың толық болмауы жазушының қолын байласа керек.

С. Садуақасов екеуінің арасында болған әңгімелер М. Әуезовке ерекше әсер ететіндей. Ресей отаршылырының 1916 жылғы сұмдықтарынан жаны түршігеді. Шошынған. Ашынған. Отаршыл елдің сұрқия саясаты әшкерелеу тілегі оянған.

Алайда бұл сұмдықтарды қаз-қалпында жазудың мүмкін еместігі да көріне бастаған кез. Соған қарамастан тағдырын тәуекелге байлап, бір шешімге бел буған.

Еш жазығы жоқ қарусыз елді тергеусіз, сотсыз қырғынға ұшыратқан патша үкіметінің әрекеті қаламгерді шошындырады Бойды буған сезімнің шарпуы да, арнасы да тым асау болған тәрізді. Қаламгер ойын осыдан кейін бір-ақ мақсат билейді. Өркениет түгіл қалыпты адам атаулының қарапайым ойына мүлде жат бұл сұмдық туралы жазу.

Бірақ, «Біздікі – жөннен» басқаға міз бақпайтын қызыл көз үкіметтің тасыраң мінезін қаламгер осыған дейін байқап та үлгерген (Ahmetov, 2004: 134-135).

Патшаның «июнь жарығына» қарсы көтерілдің деп қазақты қырғынға ұшыратқан Ресей отаршылырының сұмдық әрекеті қаламгердің шығармашылық жоспарын өзгертеді. Енді болашақ классик жазушы Қарақара жәрмеңкесінен басталған қазақ елі басындағы қасіретті жазу үшін Жетісуға бет алады. Классик жазушы деп отырғанымыз «Қилы заман» романын жазу үстінде М. Әуезов болашақ тарихи шығармаларында аса шеберлікпен қолданатын әдіснамалық тәсілдерінің негізін қалайды. Ол – көркем мазмүнды деректер арнасында ғана бейнелеу және одан негізсіз, қиял қуалай алыстамау. Бұған дейінгі шығармаларында қолданыла бастаған бұл тәсіл кейінгі туындыларында ірі ізденістер іргетасына ұласады.

Қаламгер бұлтартпас деректерге сүйене жазуды ойластырды. Қазақ даласында өртше қаулаған 1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалыс тарихы парша үкіметінің «Июнь жарлығынан» басталғанмен оның себептері әріден көріне бастаған`(Zhansugyrov, 2001: 100-102). Отызға енді толар толмас жастағы М. Әуезовтің осы тарихты қаза ашып бейнелеуге ұмтылуы қаламгерге әсер еткен сыртқы себептердің қуатын ғана емес, перзенттік парызын қаншалықты терең ұғатынын да байқатты.

«Қилы заман» тек қана 16 жыл уақиғаларына байланысты шығарма емес. Романда Реейдің таңдаулы оқу орнында есейген шағында оқыған қаламгердің әлемдік өркениет, адам қоғамы, хұқығы, отарлаушы жәна отар елдер туралы қалыптасқан көзқарастары бар. Көммунистік идеологияның ақ жіппен тігілген қисынсыз қағидаларын анық ұққан кезі.

Бұл романға жетекші болған идеяларды бейнелеу үшін қаламгерге тірек болатындай бұлтартпас деректер қажет еді.

Сондықтан қаламгер дерек жинау ұшін Алматыға келді.Бұл мақсатын сол жылдардағы газеттерде жариялайды. Суреткер сол күндерді бастан кешкен әр адаммен сөйлесу үшін Қарқара жәрмеңкесіне барды. Сұмдықтардың ортасында болған адамдардың жүзіне, жүрегіне үңілді. Уақиғалар өткен жерлерді көрді, уақыт тынысын іздейді.. (Bisengali, 2010: 164-176)

Бұл көріністерді романның алғашқы бетінен бастап кездестіруге болады. «Астаудай көк жазыққа иректеп шимай салып, үлкен Қарқараның мөлдір сулы мол өзені ағады. Ол мың сан жан иесін шөлдетіп, тарықтырып, шалыдтырып көрген емес.

Жазықтың орта кезінде қара құрттай қайнаған жәрмеңке сол өзеннің жағасында. Базар ортасында ұзын биік ағашқа аспандатып көтерген ақ жалауда екі басты самұрықтың суреті желкілдейтін. Бұл қомағай қарынды, жалмауыз тілекті ертегі обырының айқын тұрған белгісі еді. Обырды туғызған ана – жалмауыз түсті ұлық. Соның айқын таңбасы – ертегі айдаһарындай екі басты, жайын түсті самұрық» (Ayezov, 1979) `(Шығармадан үзінділер осы басылым бойынша беріледі. – *Б. З.*).

Бұл – арада ондаған жылдар өткен соң қаламгер қиялымен салынған сол суреті. Төңірек, табиғат бір қарағанда өзгермеген тәрізді, бірақ уақыт ше? Ол басқа ғой. Қаламгер тұнып қалғандай кеңістіктен сол уақыттардың тынысын сезгендей. Сол жылдарда бәрі тап ссондай болғандығына оқырмен күмәнданбайды.

М. Әуезов ауыр уақиғалардың тарихына, халық трагедиясына өз дүниетанымы мен жүрегі

жетегінде талдау жасайды. Суреткер мақсаты сұмдық уақиғаларды қаз-қалпында баяндау емес тәрізді. Тіпті солай жоспарласа да ол жолмен жүре алмады. Өйткені гуманистік көзқарастағы адам санасына салмақ салар сұмдық уақиғалар тарихы обьективті, бейтарап баяндауға бой бермей қаламгерді кейде ашу, ыза иірімдеріне салады.

М. Әуезов мақсаты адам атаулыға жат пиғылды мемлекет саясатына айналдырған Ресей империясының, патша үкіметінің, сұрқия әрекетін әшкерелеу еді. Сол үшін халық басына күн туғанда қазақ еліндегі түрлі әлеуметтік топтардың: ел ағаларының, қоғам қайраткерлерінің, би-шешен, батыр, бай, болыс, көнекөз қариялар мен жастардың ой-әрекетін, іс-қимылын суреттейді. Қаламгер мақсаты болған уақиғаларды қаз-қалпында баяндаумен орындала ма. Оны бірден байқаған автор негізгі ойларын көркем мазмұнға, бейнеге көшіре суреттеуге көшеді.

«Қилы заман» романы жарияланған уақыттағы саяси ахуал – қатерлі. Таптық, партиялық принциптерді қағидаға айналдырған ресми идеологиядан келетін қауіпті М. Әуезов бірден білді. Байшыл, ұлтшыл т.б. «шылдардың» кесірін де, кесапатын да көре бастаған. Мына роман өткен күндердің қызық тарихы болмаса, жетімжесірлер тағдыры, жаңа қазақтар тірлігі де емес

Роман объектісі – Ресей империясының тұтас халықтарды қырып-жоюға бағытталған мемлекеттік ресми саясаты. Қаламгер тәуекелге барды. Бұл саяси ахуалды дәл бағалап, күш-қайратын мұқият есептеген талантты тұлғаның туған халқы алдындағы перзенттік парызы болатын.

М. Әуезов коммунистік идеологияның патшаға қарсы ұлт-азаттық қозғалыс кезендерін мерекеге айналдырған «қызыл даталарын» пайдаланып, өзіне ғана мәлім, өзі ғана айта алатын ойларды айтты. Бейнеге айналдыра жеткізбек болған. Романның алғашқы беттерінде бұл анық бейқалады. Бірақ, адамзатқа жат Ресей саясатын тарихи дерек, мәліметтерді пайдалана әшкерелеу М. Әуезовтің азаматтық ерліктерінің бірі ғана.

«Қилы заман» тәрізді шығарманы жариялау одан сәл кешіккенде мүлде мүмкін болмас еді.

Роман соңында қалың Албан ортасында орналасқан жәрмеңкені тастап Ақжелке бастаған казак-орыстар Жәркентке қашса, жәрмеңкені өртеп, қазақтар да көшіп барады. Арты ерт, алды тұман. «Сонымен өмір бойы дұшпан ниетімен келген ескі жәрмеңке үлкен өрттің құшағына кіріп, қара түтіннің астында тұншығып, бықсып, жоғалып бара жатқан шақта қалың Албанның елі де үдере көшті. Салқар-салқар болып, қайтқан қаздай тізіліп, ауа көшіп тарта берді.

Артында қара түтін болып жәрмеңке қалды. Иесіз болып қаңырап Алатаудың жайлауы қалды. Құлазып қыстау, қоңырсып жұрт қалды. Кіндігін кескізіп, кірін жуған момындық күні қалды. Албан албан болғалы қыстың жұтын, жаздың індетін көрсетпеген, жер кіндігі – ата қоныс мекені қалды» (Ayezov, 1979: 265).

Бұл 1916 жыл уақиғасының тарихи шындығы, жеткен сөресі емес. М.Әуезов таңдаған бір ғана көрінісі. Шындық елдің таланғаны, дәулеттің шашылғаны, халықтың қырылғаны. Романда бұл да бар, алайда мүлде өзге жағдайда авторлық сезімдер орамындағы қабылдауға сай көрсетіледі.

Көркем шындық – қасіретті ауыр сезімдерге суарылған, гуманистік философияға толы поэтикалық шындық. Астары бар толғамдарға иек сүйейтін ойарды бейнелейді. Поэтика арқылы берілетін ішке бүккен ойлар өрнегі. Бұл – автор әдейі қолданған сәтті тәсіл.

16-жыл уақиғасы С. Сейфуллиннің «Тар жол, тайғақ кешу» (Seifullin, 1988), (Aimauytov, 1989) «Қартқожа» романдарында да бейнеленеді. Ол шығармаларда әскерге бала бермейміз деп қарсыласқан, қолдарына сойыл, найза, шоқпар алып атқа мінгендердің талайы мұздай қаруланған Ресей кәсіби әскерінің нысанасына айналады.

Қынадай қырылған адамдарды санағандар болды ма екен? Саналды деп жазылса да ресми идеология сүзгісінен өткен, өздеріне қажет сандар ғана ұсынылады. Көтерілісшілер арасынан сайлаған хандардың талайын орыс жазалаушы әскерлері сотсыз, тергеусіз-ақ атып тастайды. (Seifullin, 1988: 36-37.) Тулай-тулай басылған, ту-талақай таланған, асылған-атылған, ақырында майданның «қара жұмысына» баруға амалсыз көнген ел тағдыры оқырманды бейтарап қалдырмайды. Бірақ бұл Ресейден таяқ тастам жерде отырған елдің күйі.

Ал Қытаймен көрші қонып, сауда-саттықпен айналысып жүрген Албан елінің жөні басқа. Ол өзге де шындық, ойларға, өріс бола алады. М.Әуезов осыны пайдаланады.

1932 жылы жарық көретін «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» аталатын монографиясында С. Мұқанов (Mukanov S., 2008) 1916 жылғы ұлт-азаттық уақиғаларыңың қазақ әдебиетінде жөнді көрініс таппауын ұлтшылдардың әрекеті болды деп көрсетеді. «Біреулер бұл арада: Әуез ұлының «Қилы заман» деген әңгімесін, Аймауыт ұлының «Қартқожасын» 16 жылға арналған жоқ па дер.

Оған жауап мынау! Рас, олар 16-жылды жазды. Бірақ 16-жылдың қаралы күнінде жазған жоқ. Одан он жыл өткен соң жазды. Бұл бір. Екіншіден, олар 16-жылды бертінде жазғанда сол жылды байлардың кедей мен батрақтарға зорлығын тапшылдық түрде айқын көрсеткен жоқ, байшылдық түрде жазды. Олардың бұл жазғандарынан мақсат 16-жылдағы ауылда ашылған жікті көрсету емес, патша үкіметін перде қылғансып қазіргі қазақ жұртшылығында отырған қазақ еңбекшілеріне 16-жылды суреттеп, орысты жаман көрсетіп, ұлтшылдық туғызу, қазаққа орысты ата жауы қып көрсету еді.» (Mukanov, 2008: 67]

1916-жылғы көтеріліс кезінде қазақ қаламгерлерінің үнсіз қалуы – идеялық дағдарыс жемісі. Ағартушылық бейнелеу ұстанымы жақсы-жаманды айқындай айтуды, жол, жөн көрсетуді қажетсінеді. Ендеше, С. Торайғыров, С. Көбеев, т.б. ағартушы-демократтар қилы заманға тап болған халыққа қандай ақыл айтуды білмеді. Қарулы көтеріліске шақыру – қырылу, айтқанға көну-құлақ естімеген жат нәрсе.

Бұл жерде өзге де бірер факторларды ескерген жөн. А.Байтұрсынов, Ә. Бөкейханов, М. Дулатов бастаған ірі қоғам қайраткерлері – көтеріліске шығу босқа қырылу екенін ашық жазды. Майданға баруға кеңес берді. Әрі осы майданға баратын жігіттердің қамын ойлап, нақты шараларды іске асырды.

Олардың адамдық праволарын қорғап, тиісті құжаттар дайындады. С. Мұқановтың жоғарыда аталған кітабында осы көрнекті қайраткерлер әрекетіне байланысты аса маңызды мынандай деректер келтірілді.

«Ақмола, Орал, Семей, Торғай – төрт облыс ақсақалдары 7 август күні Орынборда жиылыс болды.

Жиылысты Орынбор губернаторы Эверсман ашты. Комиссия құрамына Ә. Бөкейханов, М. Дулатов, Алмасұлы кірді. Жиын 18 түрлі қаулы қабылдады. Олар:

1. Жігіт алу ретінде Қазақстан екі жүйеге бөлінсін: Солтүстіктің жігіті январьда, оңтүстіктің жігіті мартта алынсын.

2. Әуелі 19 жас пен 31 жастың арасындағы жігіттердің үштен бірі ғана алынсын. Екеуі кейінге қалдырыла тұрсын.

3. Бастапқы кезектен қалғандар кейінгі екі кезектің қайсысына да жазылуға ерікті.

4. Бір үйдегі жалғыз алынбасын.

5. Жергілікті үкімет қызметіне қалуға мүмкіндік берілсін.

6. Әрбір ауылға бір-бір молда қалсын.

7. Алынғандар орнына кісі жалдап жіберуге ерікті болсын.

8. 50 үйге бір мұғалім қалсын.

9. Медреседе, школда оқығандар алынбасын.

10. Жігіт дұрыс алу үшін жаңадан тізім жасалсын.

11. Жігіт алынар кезде сайлау тоқтатылсын.

12. Жігіт алынатын комиссияда болыстан екі кісі отырсын.

13. Алынған жігіттер 30-38-ден одақ болсын.

14. Әрбір 30 жігітке бір молда сайлансын.

15. Ауырғандарды қарайтын дәрігер бекітілсін.

16. Киім тасуға вагон берілсін.

17. Себебі толықтарға демалыс берілсін.

18. Осы қаулы үкіметке хабарландырылсын».

Бұл қаулыда ел қамын ойлаған қоғам қайраткерлерінің әрекеті көрініп тұр. Алайда С. Мұқанов 16-жыл уақиғасы туралы да өзінше, таптық идеология тұрғысынан жазады: «16-жылдың уақиғасы ұлтшылдардың байшылдық пердесінің шетін ең алғаш түрген уақиға. 20 ғасырдың басынан бастап қазақ байшылдарының сойылын соғып, бірақ сол сойылды жалпы «қазақ» атынан соққан ұлтшылдар байшыл екенін еңбекші бұхараға 16 жылы ең алғаш көрсетті. Жалпы қазақ емес, қазақтың байларын ғана басқаратындығын, еңбекші бұқараның көтерілісіне олардың жүрегі жібімейтіндігін 16-жыл айқын дәлелдеді.

Ұлтшыл ақындардың қаламы байлардың мақсатына ғана қойылатынын, еңбекші бұқараға түскен қиындықтың оларға бит шаққандай көрінбейтіндігін де 1916 жыл көрсетті. 16-жыл талай кедейдің басына туған қара қанды қайғының ешқайсысы ұлтшыл ақынға тема бола алмады. Сондықтан біз 16-жылды ұлтшылдардың «қазақшылдығының» ең аяғы дейміз. Бұдан кейін олар төңкеріске қарсы ашық байшылдыққа көшті» (Mukanov, 2008)

1916 жылғы ұлт-азаттық қозғалысқа арнап көркем шығармалар жазу жиырмасыншы жылдар ортасында, осы уақиғалардың онжылдығы қарсаңында үдеді. Негізгі мақсат, идея – момын елге қырғын ұйымдастырған патша үкіметінің қанқұйлы саясатын, жазалаушы әскерлер қаныпезерлігін, казак-орыстардың жауыздығын көрсету еді. Алайда осының өзінде де, Совет үкіметінің ресми идеологиясы бұл тақырыпты көп қозғамауға тырысты. Сұмдыққа толы шындықты шыншылдықпен өткір жазылған шығармалардан ұлттар арасындағы жаулаулықты қоздыру ниетін, ұлтшылдықты көріп бұл ұмтылысты барынша басып тастауға тырысты.

«Қилы заман» идеологиялық осындай саясатқа тап болды. Басқаша болуы да мүмкін емес еді.

Романдағы М. Әуезовтің саяси-әлеуметтік көзқарасы анық. Ол қазақ елі басындағы жай-күйді сол халықтың ұлтжанды ұлы ретінде ғана емес, гуманист ретінде бейнелейді. Романды жазған уақытта М. Әуезов қазақты қырғыннан сақтаған Октбярьді де, одан кейінгі елде болған өзгерістерді де көзімен керді, бастан кешті. Романның бұл уақиғалардан кейін жазылып, жарық көргенін ескерер болсақ М. Әуезовтің ол кезде де коммунистік идеологияны қабылдай қоймағанын аңғару қиын емес. «Қилы заман» романында таптық, коммунистік идеологияның ізі жоқ.

1923 жылдан бастап жарық көретін «Тар жол, тайғақ кешу» мен «Қартқожа» (1926) романдарының бірінде коммунистік идеология, саясат, үкімет үшін күрес, таптық көзқарас анық болса, екіншісінде де оның таңбасы айқын, «Қартқожа» романындағы Андрей образында ақыл үйретуші аға, коммунист бейнесінің сипаты аңғарылса, «Тар жол, тайғақ кешу» романында да бұл мақсат көрініп тұр.

Сондықтан М. Әуезовтің жиырмасыншы жылдардағы саяси-әлеуметтік көзқарасын қалыптаса қоймады деген пікірлерге, бір мезгілдерде түрлі обьективті-субьективті се-бептерге байланысты айтылған пікірлерге, ойлана қарған жөн. Ол партиялық, таптық, маркстік-лениндік дүниетанымға жатпайтын өзге көзқарастарды есептемеген, ескермеген кездерде айтылған.

Ұлт азаттық көтеріліс басында қазақ қоғамында беделі, салмағы бар, болыс, би, батырларының тұрғаны шындық. Олардың қилы заманға кез болған, қысылған халыққа жүрер жол таба алмай қиналу, толғануды бастан кешкендері де жалған емес. Тарихи мәні бар бұл уақиғаны кейінгі идеолог-тарихшылар бұрмалады: «Қазақ феодалдары мен өткенді көксегендер. (реакционерлер) елді өздері билегісі келіп ұлт-азаттық қозғалыс басына тұрды», т.б. осы тәрізді қисындарды соқты.

Ел ағаларының сауда-саттық, ақша-заттық қатынастар да жоя алмаған дүниетанымын, қазақ елінің еркіндігін, алаңсыздау күндерін аңсаған армандарын, әрекеттерін М. Әуезов айқындай бейнелейді. Ол қиял қанатында пайда болған нәрселер емес. Олардың осал тұстарын да ашып көрсетеді.

Бұл, шынында, трагедия болатын. М. Әуезов көтеріліс басында болғандардың аңғал әрекетін сынап отырған жоқ, қатерлі жолға бас тіккен ерліктерін аңғартады. Ел ағаларының болашақ үшін, өмірді тәуекелге байлағанын көрсетеді. Адамдық қалпын, ар намысын сақтай алғандарына сүйсіне, іш тарта жазады. Әсіресе ел басшылары характерін бейнелеуде, даралауда монологтарды шебер пайдаланады.

«Қилы заманда» ел қамын ойлайтын қазақ елағаларының талай сөздері беріледі. Бірі – көпті көрген көнекөз қария, би-шешен, екіншісі – талай айқасты бастан кешкен қарт батыр, ұшншісі – қазақ елі басындағы ел ағасы, болыс..., т.б.

Қаламгер олардың ой, парасатын даралай суреттейді. Сөздердің төркінінен-ақ олардың мақсаты, ойы, сезімі, мінезі аңғарылады. Мәселен, талай дауда жол бастаған шешен Жәмеңке қазақтың өткенін, алаңсыздау күндерін аңыздай келе, мына заманның кесапат қылығын көрсетеді. Ел намысын қайрай сөйлейді. Әрекет қылар күннің туғанын қиялай ескертеді.

Көргені көп қария алдымен Албанның алаңсыз өткенін айта келе жұрт күтіп отырған жайға ауысады: «Көп дұшпанның қастығы мен торуы айықпаса да, көп зәбір келтірсе де, соны де елемей келе жатқан ел бар еді. Енді мына бүгінгі күн мынадай кер заманға кездестік. Қалың апат селге киліктік. Баяғы өткен ата-бабаның абырой бағын бізге берген жоқ. Олардың тұсында ел бұндай пәледен аман еді. Енді сені мен менің заманымда Албан баласы мынаған кез болды, батыр! Өткелде түйенің үлкені таяқ жейді... Айтсаң да айтпасаң да тұйыққа келіп қамалдың. Қолыңнан тартып шығаратын қайрат жоқ. Ұлық көр қылғанда бізге көр қылады. Бірақ бас амалдайтын күн емес. Бір біздің амандығымыз кімге тұлға болады? Қамалған елге біз сөйлемесек кім сөйлейді? Енді ойдағыны айт, батыр!...»

Ұзақ батыр сөздерінде әрекетке, қарсыласуға шақырады.

Бір қарағанда батыр адам мінезіне лайық сөз. Алайда Ұзақтың «бұл заманның бүгін келмегенін» айтуы, Ресеймен бодандыққа күмәнмен қару, ішкі байқатады. Кеудеде қордаланған ашуызаның кешелі-бүгінді ғана тумаған үнемі есте болған тәрізді...

Кеулей еніп, билеп төстеп бара жатқан Отаршыл үкіметтің озбыр әрекеті жанға талай жара салған..

«Ұзақ екі көзінен шақпақ оты жалтылдағандай болып, булыққан ашумен:

– Ел аман еді, жайлауы жарасып еді. Қарын шашы алынбап еді дейсің. Қазақтың аяғына жем түсіп, ұлы бойына оқ тигені бүгін бе екен? Мойныңа бұғалықтың түскені әлдеқашан емес пе еді? Бүгін тұқыртып, біржолата шөктіргелі

қолы құлаққа келіп жабысып отыр. Баяғыдан қорыққанда неден қорқып, сиынғанда неден сақта деп сиынып едің? Көптен торып, обырдай обып келіп енді түгіңмен жалмағалы отырғаны осы. Бұл бүгін емес, көптен пәле. Енді жетер жеріне жеттік. Айтқаныңдай асау болсаң, енді түяқ серпетін шағыңа келдің.

Абұйырдың ашылып, мол дәулеттің ақтарылатын күн міне енді туды. Ел болар болсаң, енді сіресіп, ұстасып көр. Шыдаймын деп ұстас. Мен айтсам соны айтам. Жоқ, олай емес болатын болса, әне ұлығың, бар да ұсына бер – деді...

Ұлыққа қай қылығым жағушы еді менің? Жер үстінде жүрме, үніңді шығарма, қатын бол дейді. Соның бәріне бас ие берейін бе? «Басқа ұрса – өл, артқа ұрса – көн» – дейсің ғой. Өлтірейін десе де жағаласпай, қол қусырып өл дейсің ғой. Өйтетін болсам, әкем Саурықтың аруағынан садаға кетсем болмай ма?».. Қорлық көрген көпті көрген батыр елді сіресіп ұстасуға, шыдаймын деп ұстасуға шақырады. Қилы кезде арманын, көргенін айтады: «Ақ патша тозтоз қылып әкетіп еді, құдайға шүкір қартайған шағымда болса да, елдің бір әкенің баласындай жамырасып табысқан күнін бір көрдім»....

Серікбай сөзінде ұстамдылық, бәрінің артын ойлау басым. Қорқып үрейленіп түрған жоқ. Ойлағаны ел қамы. Ұлыққа қарсы сөйлеудің қандай болатынын білетін жан, Бүгін патшаға қарсы шыққанда ертеңінің не боларын белгісіз.

«.. – Көнемін, бойсұнамын десе, ақылдасудың не керегі бар? Елдің сіздерге сөзін бергендегі іздегені де қалың елдің елдігін көрсететін бір жол тапсын дегені ғой. Екі қария екеуіннің сөзің де қалың көптің тілегіне, ыңғайна үйлескен сөз болды. Ер азамат біздің аузымыздан «бермеймін» деген сөз шықса екен деп қана тілейді. Жә! Ол сөзді айттық. Бірақ қалайша бермейміз? Не айла істеп жан бағамыз, сүйенерлік, сүйкенерлік кім бар? Соған не айтасыңдар. Ұзақ өзін қостаған сөзге емексігендей болды. Тегінде Серікбайдың ерлігі, кісілігі бар деп бұрын да іштен жаратушы еді. Сондықтан жасының кішілігіне қарамай, жолдас сияқты көріп, өрбір жайдан ақылдасып қоятын. Қазірде де Серікбай батырдың бетін ұғып, ақылын мақұл көрген соң Ұзақ бүныңсөзіне риза болып, бұрынғыдан гөрі шешіліп сөйлеуге айналды. (Auezov, 1979: 133-134.)

М. Әуезов жәрмеңкені өртегенді кек қайтқанның бір түрі деп те ұққан Албан елі әрекетін сүйсіне де, жаны аши да суреттейді. Роман соңы туған жерінен қиын уақытта белгісіз ортаға бет алғандардың да, Ресей отаршыларының аузына қарауға әдеттеніп алғандардың да, елде қалғандардың да басына «Қилы заман» орнағанын тұспалдай көрсетіп отыр.

Сезімге толы сөйлемдер арасында, интертекстерде, Отар ел мен бостандығынан айрылған халықтың қилы тарихын болжаған қаламгердің толғамдары бой көрсетеді.«Албан албан болғалы қыстың жұтын, жаздың індетін көрсетпеген, жер кіндігі – ата қоныс мекені қалды. Тау таудың саласында иесіз шулап, қора-қора қой қалды. Тау толған арқар, бұғы, елік, қарақұйрық, таутекедей жабайы жайын көршілері де қалды. Алдында белгісіздікке толған тұманды күндері құшағын жайды. Артына нәлет айтып, алдына қарай жол тартты» – деген жолдардан бостандық үшін ата қонысын да тастай көшкен ел тағдырына деген автор сезімін аңғармау мүмкін емес. «Артына нәлет айтып, алдарына қарай жол тартты» дегенде қаншалықты мән бар. Барар бағыты мен қонар жері, болашағы беймәлім болса да қорлық пен құлдыққа көнбей, тіпті қасиетті ата-мекенін де тастап белгісіздікке бет алған Албан қазақтарының әрекетін қаламгер қинала жазады. Олардың қаншама қасиеттісін қиса да бостандығын қимайтынын автор құптайтындай тебірене жазады.

Лапылдаған сезімге толы көсемсөз емес, бірақ қуанышы мен алаңы, сүйсінуі мен сыздауы қабаттасқан авторлық идея-эмоциялық баға. Қаламгер ой, идеясының ағыны арынды өзеннің түзу арналарында байқалмай, бұлаңдарында ғана мінез көрсететін алапат иірімдердей сезім құшағында сипатталған.. Кейде тынши қалған сыңай танытса да, кенет қуатын байқата аударыла сырғып айбын танытады.

Сонынмен, мақаланы талқылау қорытындысы төмендегідей жаңа ойларды анықтайды.

– 1916 жыл уақиғалары – М. Әуезовтің көз алдында өткен қасіретті тарих. Және бұл уақиғалар қаламгердің рухани әлемінде өшпестей із қалдырған. Кейін кеңестік қытымыр идеология мүмкіндік берген деңгейде осы тақырыпқа оралып, талай шығармалар жазды. Мысалы: «Түнгі сарын» т.б.

– Романды – «Қилы заманды» жазуға С. Садуақасов екеуінің арасындағы әңгіме тікелей әсер еткендей. 1926 жылғы жаз айларының алғашқы күндерінде елге келе жатқан М. Әуезов Қызылорда қаласына тоқтайды. Сонда Қазақстан автономиялы республикасы Халық ағарту комиссары (министр дәрежесінде) С. Садуақасұлымен кездеседі. Ел жаңалықтарына қатысты әңгіме 16 жылғы ұлтазаттық көтерілістің он жылдығына арнап мақала жазу туралы мерзімді баспасөз бетіндегі

хабарламаларға ауысады. С. Садуақасұлы М. Әуезовке 16 жыл уақиғаларына байланысты, әсіресе, Қарқара жәрмеңкесіне. қатысты өзі білетін деректі мәліметтерді айтады. Адамзат өркениеттің ешбір заң қағидаларына сыймайтын патшалық Ресей отаршылырының сұмдықтары туралы бұл мәліметтер С. Садуақаұлының назары ерте аударған тәрізді. Сірә, қаламгердің идеологиямен қабаттас жауапты жұмыстары әрі тақырыптың саяси сипаты. қиындығы материалдардың толық болмауы жазушының қолын байласа керек...

С. Садуақасов екеуінің арасында болған әңгімелер М. Әуезовке ерекше әсер етеді. Ресей отаршылырының 1916 жылғы сұмдықтарынан жаны түршігеді.

– М. Әуезов коммунистік идеологияның патшаға қарсы ұлт-азаттық қозғалыс кезендерін мерекеге айналдырған «қызыл даталарын» пайдаланып, өзіне ғана мәлім, өзі ғана айта алатын ойларды айтты. Бейнеге айналдыра жеткізбек болған.

– «Қилы заман» романы жарияланған уақыттағы саяси ахуал – қатерлі. Таптық, партиялық принциптерді қағидаға айналдырған ресми идеологиядан келетін қауіпті М. Әуезов бірден білді. Байшыл, ұлтшыл т.б. «шылдардың» кесірін де, кесапатын да көре бастаған. Мына роман өткен күндердің қызық тарихы болмаса, жетім-жесірлер тағдыры, жаңа қазақтар тірлігі де емес Роман объектісі – Ресей империясының тұтас халықтарды қырып-жоюға бағытталған мемлекеттік ресми саясаты. Қаламгер тәуекелге барды. Бұл саяси ахуалды дәл бағалап, күш-қайратын мұқият есептеген талантты тұлғаның туған халқына арнаған ерлігі болатын.

– Жалпы «Қилы заман» тәрізді шығарманы жариялау сәл кешіккенде М.Әуезовке мүлде мүмкін болмас еді.

– Бұл романға жетекші болған идеяларды бейнелеу үшін қаламгерге тірек болатындай бұлтартпас деректер қажет еді.

Сондықтан қаламгер дерек жинау ұшін Алматыға келді. Бұл мақсатын сол жылдардағы газеттерде жариялайды. Суреткер сол күндерді бастан кешкен әр адаммен сөйлесу үшін Қарқара жәрмеңкесіне барды. Сұмдықтардың ортасында болған адамдардың жүзіне, жүрегіне үңілді. Уақиғалар өткен жерлерді көрді, уақыт тынысын іздейді..

– Мына мақалада 1916 жыл уақиғаларына байланысты баспа беттерінде жариялана бастаған соңғы деректер де көрсетіледі. Әсіресе, Ресей жазалаушы әскерлері тарапынан зорлық-зомбылық көрген елдің ешқандай тексеру, тергеу, сот көрмей-ақ атылуы. Өлген адамдар саны мен шет жерлерге қашқашқандардың аз кем деректері сақталған. Әрі бұл материалдар әзір қолымызға түскендері ғана.

Қорытынды

М. Әуезовтің «Қилы заман» романындағы авторлық тенденцияны аңғармау мүмкін емес. Бұл – нақты кейіпкер, адам әрекетіне, жеке уақиға болмаса салыстырма детальдарға арналған авторлық эмоция емес, Романдық көркем мазмұн мен басты идеяға қатынасты танымдық сезім тіректері. Ел басына қилы заман туғанда оның қасынан табылып, басына тұрған перзенттеріне деген сүйіспеншілік.

Олардың жарқын мұрат – бостандық үшін өлімнен де қорықпаған сәттерін, қайыспаған кесек мінездерін тебірене жазады. Қара басының қамынан аса алмаған бейшара пенделерді әшкерелейді

Күрес жолында құрбан болған жандардың портреттік бейнесін жазу қазақ әдебиетінде М. Әуезовтен басталады. Жарық дүние мен қоштасқан жанның ажал сәті келгендегі тән азабы мен жан азабы, рухани әлемінің байланысы оның бет ажарында сақталатындай. Сол арқылы оның өмірінің бағасы берілетіндей.

1927 жылы жазылып, 1928 жылы жарық көретін «Қилы заман» романы қазақ әдебиеті тарихындағы профессионалдық деңгейде жазылған жаңа романдардың алғашқыларының бірі болса да, тақырыптық, идеялық мазмұн, көркемдігі бағытында үлкен орны бар ірі туынды еді. Бірақ, оған кеңнс үкіметі кезінде мән бермеуге тырысты. Орыс қазақ халықтары арасындағы жаулықты күшейтеді деген сылтаумен ұзақ уақыт, елу жылдай қоғамдық сана назарыннан жасырды..

Араға 90 жыл салып таяуда ғана бұл роман ағылшын тіліне аударылып әдем әдебиетінің қатарына қосылды (Ayezov, 2017).

«Қилы заман» М. Әуезов талантының өлшеусіз сипатын ғана емес, оның адамдық, Азаматтық, перзенттік ерлігін де көрсетеді.

Әдебиеттер

Жұртбаев Т. Бейуақ. – Алматы. 1990.
Садуақасұлы С. – 2 т. – Алматы, 2003.
Ахметов З. Мұхтар Әуезов // Қазақ әдебиетінің тарихы. –10 т. – 8 т. – Алматы, 2004. – 134-135 б.
Жансүгіров І. Жетісу. – Алматы. 2001. – 100-102 б.
Бисенгали З.Қ. Қазақ прозысы. – Алматы, 2010. – 164-176 б.
Әуезов М. 20 томдық шығ. жинағы. – 2 т. – Алматы, 1979. – 43 б.
Сейфуллин С. 5-томдық таңдамалы шығ. – 5-т. – Алматы, 1988.
Аймауытов Ж. Сочинения. – Алматы, 1989. – 560 б.
Муканов С. Казахская литература XX в. – Алматы, 2008. – 384 с.
Ауэзов М. Лихая година (Is a dashing year) – Ноттингем: Рассел пресс, 2017.

Referenses

Aimauytov Zh. (1989) Compositions. Almaty, 1989.
Auezov M. (1979) Collected works in 20 v. V. 2. Almaty, 1979.
Auezov M. (2017) Is a dashing year. Nottingham: Russell Press, 2017.
Bisengali Z.K.(2010) The Kazakh prose. Almaty, 2010.
Zhansugyrov I. (2001) Zhetysu. Almaty, 2001.
Zhurtbayev T. (1990) Timelessness. Almaty. 1990.
Saduakasuly Smagul. (2003) Volume 1. Almaty, 2003.
Seifullin S. (1988) Selected works in 5 volumes. V.4. Almaty, 1988.
Saduakasuly S.(2003) Volume 1. Almaty, 2003
Seifullin S. (1988) Selected works in 5 volumes. V.4. Almaty, 1988.

МРНТИ 17.82.31

Джолдасбекова Б.У.,

член-корр. НАН РК, д. ф. н. профессор
Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz

ИНТЕРТЕКСТЫ РОМАНА АСКАРА АЛТАЯ «АЛТАЙСКАЯ НОВЕЛЛА»

Интертексты романа Аскара Алтая «Алтайская новелла» рассмотрены на формальном и содержательном уровнях. Сделана попытка определить интертекстуальное поле романа через обращение к широкому контексту мифов, к интерпретации их в произведениях казахских, русских и западноевропейских писателей, осуществлен анализ образов главных персонажей романа Булабике и молодого охотника Улара как мифологических героев, дана интерпретация образа медведя Айконыра через сравнение его с лермонтовским демоном, рассмотрена интертекстуальная связь сюжета романа А. Алтая и новеллы П. Мериме «Локис».

Ключевые слова: интертекст, интертекстуальный контекст, мифологический герой, роман-миф, неомифологический роман.

Dzholdasbekova B.U.,

Corresponding member of NA of Sciences of the RK, DSc, Professor,
of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz

Intertexts of the novel «The Altai Novella» by Askar Altai

Intertexts of the novel «The Altai Novella» by Askar Altai are considered at the formal and content levels. An attempt has been made to define the intertextual field of the novel through an appeal to a wide context of myths, to the interpretation of them in the works of Kazakh, Russian and Western European writers. It has been analyzed the images of the main characters of the novel: Bulabike and the young hunter Ular as mythological heroes. Also it is given an interpretation of the image of bear Aikonyr through the comparison with the Lermontov's demon, At the article is considered intertextual connection of novel's plot by A. Altai and by P. Merimee «Lokis».

Key words: intertext, intertextual context, mythological hero, novel-myth, neomifological novel.

Джолдасбекова Б.У.,

ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ғ. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: Baiyan.Zholdasbekova@kaznu.kz

Асқар Алтайдың «Алтай новелласы» романындағы интермәтіндер

Асқар Алтайдың «Алтай новелласы» романындағы интермәтіндер формалық және мазмұндық деңгейде қарастырылған. Романның интермәтіндік кеңістігін көлемді мифтер арқылы, олардың қазақ, орыс және батысеуропалық жазушылардың шығармаларындағы қолданылуы арқылы анықтауға әрекет жасалынған. Сонымен қатар, романның Бұлабике және жас аңшы Ұлар секілді басты кейіпкерлеріне мифологиялық бейне ретінде талдау жасалған. Айқоңыр есімді аюдың бейнесі Лермонтовтың кейіпкерімен салыстырып түсіндіріледі. А. Алтай шығармасындағы оқиға желісінің дамуы П. Мерименің «Локис» шығармасымен байланыстыра қарастырылады.

Түйін сөздер: интермәтін, мәтінаралық контекст, мифологиялық кейіпкер, роман-миф, неомиологиялық роман.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Введение

Проблема интертекста и интертекстуальности в настоящее время является одной из самых приоритетных и дискуссионных проблем литературоведения. Один из известных исследователей интертекста Паризье Плотель считает, что «текст живет только соприкасаясь с другим текстом (контекстом)», и «каждый текст отражает бесконечное эхо других текстов, участвуя в создании текстовой ткани самой культуры» (Plottel Parisier, 1978: 11-12). Нам важно поставить во главу угла объединяющую всех исследователей интертекста мысль, что «художественное произведение приобретает необходимую смысловую полноту только благодаря его соотнесенности и взаимодействию с другими в общем межтекстовом (интертекстуальном) пространстве культуры» (Nikolina, 2003: 256), и подчеркнуть, что определение форм «присутствия» «чужого» текста и его функций в анализируемом романе казахского писателя Аскара Алтая является ключевой задачей данной статьи.

В современной литературе Казахстана происходит активное переосмысление и интерпретация происходящих в обществе событий через обращение к мифологии не только казахской и тюркской, но и античной, и западноевропейской, возникает диалог писателя-мифолога с предшественниками в лице казахских прозаиков советского времени, а также с представителями русской и зарубежной классики. Поэтому интертекст в их поэтике становится одним из продуктивных способов осмысления происходящего в мире. Одним из таких писателей «новой волны», чье интертекстуальное пространство отличается богатством и глубиной содержания, является Аскар Алтай, 1963 года рождения, автор повестей и рассказов «Қыр мен қала хикаялары» (1998), романов «Алтай новелласы» (2001) и «Сират» (2014), рассказов и повестей, опубликованных в журналах и газетах. Но исследований, посвященных мифопоэтике его романа «Алтайская баллада» (Altai, 2001: 292), немного, среди них значимы статьи покойного проф. Б.К. Майтанова (Maitanov, 2013: 177-182), Н. Жумадиловой (Zhumadilova, 2010: 37-44), Г.А. Мукашевой (Mukasheva, 2010: 79-82), Танжарыковой (Tanzharikova, 2010: 106-110), А. Жакулаева (Zhakulaev, 2014: 127-133), Г.Балтабаевой (Baltabayeva, 2012: 143-160) и С.М. Алтыбаевой (Altybayeva, 2016: 217-221).

Эксперимент

Между тем, его роман «Алтайская новелла» по праву можно назвать романом-мифом, в котором происходит органичная трансформация мифа в художественный текст. Уроженец Восточного Казахстана, Аскар Алтай напрямую апеллирует к мифотворчеству своего земляка, писателя-мифолога Оралхана Бокеева, автора повести «Человек-Олень». В «Алтайской новелле» мы видим прямые переклички не только с сюжетом этой бокеевской повести, есть общее в трактовке героев, обладающих статусом мифологического героя, в использовании мифов и легенд, в трактовке поступков своих героев, являющихся охотниками, проводниками идей самих авторов. Действие происходит в сакральном пространстве Маркаколя, мифы о тотемах отражают верования тюрков, в частности, казахов, относительно трех уровней строения мира. Народ создал свое представление о родстве между человеком и медведем, до нас это дошло в виде сказок и легенд, и ясно, что оно представляет собой миф о тотеме. В процессе знакомства с рассматриваемым произведением мы ясно осознаем сходство в облике медведя, в способе существования, в быту многих обстоятельств с человеком. Проблема, на которую обратил особое внимание в этом произведении писатель, – это судьба красных волков, обитавших раньше на территории Алтая. Для героя романа охотника Улара постоянно кровоточащей раной является мысль о том, что красные волки исчезли с лица земли, это видно из воспоминаний в виде монолога молодого охотника: «Это как вчерашние красные волки, обитавшие в Маркаколе… Не осталось потомства». Мечту главного героя «Алтайской баллады» о возвращении вновь красных волков мы видим и в снах охотника.

Результаты и обсуждение

Аскар Алтай назвал свой роман «Алтайской новеллой», (в журнальном варианте оно именуется балладой, подчеркнув связь ее интертекстуальную связь с шедеврами мировой литературы: вспомним баллады В.А. Жуковского, «Альпийскую балладу» В. Быкова). В романе происходит необычное для окружающих событие, что нарушает естественный ход развития событий, приводит к гибели героев, но надолго остается в памяти людей. Поэтому дается установка на то, что эта необычная история произошла когда-то.

Описанный любовный треугольник необычен в силу своей мифологичности: Булабике и два соперника, борющиеся за ее любовь – охотник Улар и медведь Айконыр.

Образ Булабике построен также по правилам мифологического героя: с нем мало индивидуализированных черт, мало подробностей из ее жизни и быта, в ее характере наблюдается первоначальная заданность: выполнить свое предназначение и погибнуть. На это указывают скупые детали (ее мать умерла при родах, та же участь ожидает в конце повествования саму Булабике). Она вспринимается как часть необычной и сказочной природы Алтая, ее любимым животным является белый марал (вспомним бокеевского героя Человека-Оленя). Белый марал выступает здесь как тотем, писатель постоянно дает понять его сакральную сущность, он причастен как к миру природы (часть ее), так и к миру людей. Булабике, встретив и полюбив молодого охотника Улара, спасшего ее от посягательств медведя, долго скрывает от всех свою связь с ним, знает, что нарушение воли предков сулит гибелью ее любимому, поэтому она не разрешает Улару идти свататься к ее родственникам.

Позже она наперекор воле отца решает родить дитя: «Бүйткенше мені өлімге қиындар! Мен өлсем өлейін, бірақ құрсағымдағы шарананың кінәсі жоқ. Күнәһар мен ғой. Ол Алланың алында да таза. Періште... Әке, кінәсіз періштені өлімге кидырмаңыз. Кім қиса, сол күнәһар. Екі дүниеде де жақсылық көрмесін! Қисаңдар, мені қиыңдар, құдай да оны кешіреді. Тек, сәбиіме тисе көрмендер! Болмаса – дәп казір ат құйрығына байлаңдар. Оған жарық дүниені қимасаңдар, өзіммен көрге бірге кетсін!..» (Altai, 2001: 178). Но по мифологической модели, это больше не бунт, а предназначение героини: так должно быть, такова судьба Булабике. Поэтому ее самоотверженность, попытка спасти любимого и свое дитя воспринимаются как мифологемы.

В такой же мифологической интерпретации дан образ охотника Улара. Он – порождение Алтая, его хранитель и защитник, все его одеяние из шкур зверей, он питается тем, что дает природа. Но его удел, как и состояние бокеевского героя, – одиночество: «Жалғыздыққа жасынан үйренбеген адам болса, баяғыда-ақ мынау мұздай қатып-семіп жатқан иен дүниеден айран-асыр болып, ақылынан адасып өлер еді. Шыр етіп жерге түсіп, кіндігі кесілгенде дүниеге жалғыз келгенін сезінгендей, бұл жалғыздықтан қорыққан емес. Жалғыздық жанына жаққан. Жалғыз-жарым тірліктің құлы бұл. Ұлар жолы – жалғыз ғұмыр кешу. Бар мұраты – мұңлы болса да ерікті өмір» (Altai, 2001: 36). Его образ можно соотнести с героем новеллы Ги де Мопассана «Одиночество», с Жадигером, главным героем романа Абдижамила Нурпеисова «Последний долг», до конца выполнявшим свое предназначение на земле.

Улар вступает в борьбу с медведем один на один, он владеет древним искусством охоты на этого зверя, но понимает, что его противник – необычен в своем отношении к Булабике. Медведь Айконыр наделен всеми качествами мифологического героя: он обладает свойством думать, размышлять, переживать, испытывать восторг при виде обнаженной девушки, которую встретил у водопада: Айқоңыр демін адамша ішіне тарта, орнынан тапжылмай тұр» (Altai, 2001: 5). Он запоминает наодолго видение этой девушки, томится от вожделения, страдает: сначала оно преследует его как призрак («Әлде бір ақшыл елес алыстан шанытқан. Әлгі елеске елікке Айқоңыр жетем деп тас түінді... Элгі елес жақындай келе таныс сұлбаға айналды. Ол сұлба – Атқыбұлақ басында өзі үш күн андыған әсем қыз тұлғасы болып шықты» (Altai, 2001: 22).

Айқоңыр в романе воспринимается как демон, искушающий девушек (здесь можно увидеть параллели с лермонтовским Демоном из одноименной поэмы). Он идет до конца в своем желании одолеть своего противника-соперника Улара: разрушает его дом, убивает его мать, то есть выполняет предназначенную ему мифом миссию. Он выступает как разрушитель, в нем просыпаются древние, исконные инстинкты природы, вступающей в борьбу с человеком, и ему как мифологическому образу неведома человеческая мораль.

Аскар Алтай дает новое, авторское истолкование древним архетипическим понятиям и действам, связанным с поисками бессмертия и борьбы со смертью. Казахи черепаху и ворону считают долгожителями. Архетипическое сознание об этих животных, связанных с культом долголетия, стало сквозным лейтмотивом этого сюжета. Дядя охотника Улара Шадан, владеющий немалыми тайнами природы, наконец находит черепаху. Цель его – овладеть желтой травой, которую черепаха держит во рту. Трава – лекарство от многих болезней, ее называют «мейир» (милость).

Еще одной темой, определяющей движение сюжета, рождение младенца, обряд, исполнямый при его появлении на свет, пронизан мифологическими понятиями, порождающими у чи-

тателя желание углубиться в сакральный смысл происходящего. В действах Май-апы и горбатой знахарки много символики: они прогоняют «марту», которая не отпускает роженицу. В этом персонаже можно увидеть женщину-джинна из казахской мифологии. Марту любит молодых парней, с древнетюркской мифологии и мифологии шумеров ее считают богом кочевников. Но в авторском мифе Алтая она превращается в злого духа. Еще одним мифологическим образом является сам Алтай, вечный и величественный, хранилище тайн и легенд, время в котором безгранично, а пространство – мифологично. Мифологичен образ гор, которые равнодушно взирают с высот как некая высшая инстанция, мифологично пространство, где происходит эта необычная история, оно как земля обетованная, закрытое пространство, волшебная, сказочная страна, поэтому рефреном звучит мотив величания Алтая, восхищения и преколения перед ним: «Қайран Алтай, алыптығына сай! Бай ғой. Бағзы замандардан бабалары өрбіген абат ана ғой... Ұлардың да ендігі жалғыз анасы – Алтай. Алтайда туды, Алтайда өледі. Лайым, Ана Алтайдың топырағы тартсын тәнін!» (Altai, 2001: 119).

В последнем сюжетном эпизоде романа «Алтайская баллада» у могилы Булабике встречаются два врага – зверь и человек. Им предстоит смертельная схватка из-за женщины. Исследователи отмечают в интертексте романа удивительную схожесть с героев этого романа с героями лиро-эпической поэмы «Козы Корпеш-Баян сулу». В романе трое влюбленных лежат в одной могиле, Здесь вместо Козы – охотник Улан, Баян – красавица Булабике, Кодар – медведь Айконыр. Используемый автором прием трансформации мифов породил оригинальный сюжет о непримиримой вражде человека и зверя в борьбе за обладание женщиной.

Действие происходит в новое время, обозначенное как начало колонизации Алтая русским царем. В романе сюжет многопланный, в нем много вставных новелл, который придают композиции разнообразные формы и позволяют соотнести его с другими произведениями мировой литературы. В частности с новеллой французского писателя Проспера Мериме «Локис», где медведь похищает молодою графиню, она рожает от медведя ребенка. Возможно, этот сюжет стал исходным для мифотворчества Аскара Алтая, но отношения между героями подверглись полной трансформации. А. Алтай описывает обоюдное согласие на брак между человеком и зверем, в французском сюжете этот момент трактуется иначе. Проспер Мериме решает эту проблему в прежней, традиционной манере: через девять месяцев графиня рожает сына и отказывается от него.

Заключение

По мнению З. Фрейда, человек отделился от зверей, но быть ему человеком или быть зверем – определяет его натура. Без культуры человек становится зверем в человеческом обличии. В алтаевском сюжете представлены два типа любви: один любит душой, другой – инстинктом. Медведь А. Алтая – не просто зверь, он – влюбленное существо. Страсть к девушке не оставляет его в покое, но любовь к ней погашает родившиеся в его голове слепые инстинкты. Автор предлагает самим решить вопрос о том, у кого в этом любовном треугольнике шансов больше. Он создает образы трех влюбленных, которым при жизни не суждено было быть вместе. Рожденный в его творческой лаборатории миф показывает возможности соединения и сочетания традиционных и новых постмодернистских приемов создания мифологического сюжета на основе древних и новых мифов, выявленных нами при интерпретации интертекстов этого неомифологического романа. А. Алтай не случайно назвал «Алтайскую балладу» романом-мифом: интертекстами его сюжета стали мифы казахского народа о тотемах, шаманах, мифы тюрков о трех уровнях строения мира, казахские лиро-эпические поэмы, сюжеты и герои повести Оралхана Бокеева и новеллы Проспера Мериме, составившие интертекстуальное пространство этого произведения.

Литература

Plottel Parisier. Introduction // Intertextuality – New Perspectives in Criticism. N.Y., Literary Forum, 1978. – P. 11-20.

Николина Н.А. Филологический анализ текста. – М.: ИЦ Академия, 2003. – 256 с.

Алтай А. Алтай новелласы: роман-миф. – Алматы: Өлке, 2001. – 292 б.

Майтанов Б.К. Ар ісін асқақтатқан // Жұлдыз. – 2013. – № 4. – Б. 177-182.

Жұмаділова Н. Қазіргі қазақ әңгіме-повестері: ұлттық рух және образ сабақтастығы // Матер. межд. науч.-практ. конф. «Наука и ее роль в современном мире». – Қарағанды: Болашақ-Баспа, 2010. – Т. 6. – Б. 37-44.

Мұқашева Г. А. Алтай шығармашылығындағы авторлық идея және өмір шындығы // Абай институтының хабаршысы. – 2010. – № 4. – Б. 79-82.

Таңжарықова А. Асқар Алтайдың «Алтай новелласы» атты роман-мифіндегі фольклорлық сарындар // Қайнар университетінің хабаршысы. – 2010. – № 4/2. – Б. 106-110.

Жакулаев Ә. Асқар Алтай шығармашылығындағы постмодернизм көріністері // Қасым. – 2014. – № 1. – Б.127-133.

Балтабаева Г. Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасы. – Алматы, 2012. – Б. 143-160.

Алтыбаева С.М., Жанысбекова Э.Т. Казахский роман-миф: семантика, структура: «нарративный каркас» // Известия НАН РК. – 2016. – № 1. – С. 217-221.

References

Altai A. (2001) Altai novellasy: roman-mif. [Altai novels]. Almaty: Olke, 292 p. (In Kazakh)

Altybayeva S.M., Zhanysbekova E.T. (2016) Kazakhskiy roman-mif: semantika, struktura: «narrativniy karkas». [Kazakh novel-myth: semantics, structure: «narrative frame»]. Proceedings of NAS RK. No 1. P. 217-221. (In Russian)

Baltabayeva G. (2012) Tauelsizdik kezenindegi qazaq prozasy. [Kazakh prose in the period of Independence]. Almaty. P. 143-160. (In Kazakh)

Maitanov B.K. (2013) Ar isin askatatkan [Exalted a matter of honor]. Zhyldyz. No. 4. P. 177-182. (In Kazakh)

Mukasheva G. (2010) A.Altai shygarmashylygyndagy avtorlyk idea zhane omir shyndygy [Author's idea and life in the works by A. Altai]. Bulletin of the Abay University. No. 4. P. 79-82. (In Kazakh)

Nikolina N.A. (2003) Filologicheskiy analiz teksta. [Philological analysis of the text]. M.: IC Academia, 256 p. (In Russian)

Plottel Parisier. (1978) Introduction. Intertextuality – New Perspectives in Criticism. [Introduction. Intertextuality – New Perspectives in Criticism] N.Y., Literary Forum, P. 11-20. (In English)

Tanzharikova A. (2010) Askar Altaidyn «Altai novellasy» atty roman-mifindegi folklorlyk saryndar. [Folklore clauses in the novel-myth by A. Altai «Altai novels»]. Bulletin of the Kainar University. No 4/2. P. 106-110. (In Kazakh)

Zhakulaev A. (2014) Askar Altai shygarmashylygyndagy postmodernism korinisteri [Postmodernism in A. Altai's creativity]. Kasym. No 1. P.127-133. (In Kazakh)

Zhumadilova N. (2010) Qazirgi qazaq angime-povesteri: ulttyk ruh zhane obraz sabaqtastygy [Modern Kazakh stories: the interconnectedness of the national spirit and image]. Proc. Int. sc.-prac. Conf. «Science and its role in the modern world». Karagandy: Bolashak-Baspa, Vol. 6. P. 37-44. (In Kazakh)

МРНТИ 17.07.41

Какишева Н.Т.,

к. ф. н. и. о. доцента Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: kakysheva.nurzada@gmail.com

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ БИОГРАФИЯ УРАЗА ДЖАНДОСОВА В ДИЛОГИИ «УТРО И ДВА ШАГА В ПОЛДЕНЬ» Д. СНЕГИНА

В статье речь идет о романе Д. Снегина «Утро и два шага в полдень», посвященном биографии и партийной деятельности одного из лучших представителей казахской интеллигенции Ураза Кыйкимовича Джандосова.

Ураз Кыикимович Джандосов (1899-1938) – советский партийный и государственный деятель Казахстана и Средней Азии. Народный комиссар просвещения Казахской ССР. Жизнь Ураза Джандосова связана с историческими событиями периода гражданской войны в Семиречье, с борьбой за создание новой жизни в Казахской ССР.

Главной задачей романа было показать духовный рост Ураза Джандосова, формирование его характера и мировоззрения.

Дилогия «Утро и два шага в полдень» была создана в семидесятых-восьмидесятых годах XX века (в 1976 году вышла в свет первая книга «Утро», в 1982-ом году вторая книга под названием «Два шага в полдень»).

Первая книга – о детстве Джона, о годах его учебы в Верненской гимназии. Во второй книге дилогии Дм. Снегин воспроизводит всего два года из жизни своего героя, но именно они были полны величайших перемен, изменивших судьбы народа.

Ключевые слова: художественная биография, дилогия, исторические события, дружба народов, судьба героев.

Kakisheva N.T.,

PhD, A/Professor of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: kakysheva.nurzada@gmail.com

Artistic biography of Uraz Djandosov in the dilogy «Morning and two steps at noon» by D. Snegin

This article is about the novel by D. Snegin «Morning and two steps at noon» which dedicates to biography and political activities of one of the best representatives of the kazakh intelligency of Uraz Dzhandosov.

Uraz Zhandosov (1899-1938) was a Soviet party statesman of Kazakhstan and Central Asia. Commissar of education of Kazakh SSR. Life of Uraz Dzhandosov is connected with historical events of the period of civil war in Semirechye, with fight for creation of new life in the Kazakh SSR.

The main task of the novel was to show the spiritual growth of Uraz Zhandosov, the formation of his character and worldview.

The dilogy «Morning and two steps at noon» was created in the seventies and eighties of the twentieth century (the first book «Morning» was published in 1976, the second book «Two steps at noon» in 1982).

The first book is about the Uraz's childhood and the years of his studies at the Vernyi Gymnasium. In the second book of the Dm. Snegin reproduces only two years from the life of his hero, but they were full of the greatest events that changed the fate of the people.

Key words: artistic biography, dilogy, historical events, friendship of peoples, fate of heroes.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Кәкішева Н.Т.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доцент м.а., ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kakysheva.nurzada@gmail.com

Д. Снегиннің «Утро и два шага в полдень» атты дилогиясындағы Ораз Жандосов көркем өмірбаяны

Мақалада қазақ зиялыларының ең үздік өкілдерінің бірі Ораз Жандосовтың өмірбаяны мен қызмет жолына арналған Д. Снегиннің «Утро и два шага в полдень» атты романы туралы айтылады

Жиырма жылға жуық Қазақстан мен Түркістан аймағының қоғамдық-саяси, ғылыми ағартушылық мекемелерінде жауапты қызметтер атқарған ірі мемлекет және қоғам қайраткері Ораз Қиқымұлы Жандосовтың есімі КСРО-ның Қазақстан мен Орта Азия аймағында белгілі болды.

Мемлекеттік және саяси қайраткер ретінде О. Жандосов өзінің тәжірибесінде Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық, саяси жобаларды іске асыруда оның өзіндік ерекшеліктерін ескеру қажеттігі принципін ұстанды.

«Утро и два шага в полдень» дилогиясы XX ғасырдың 70-80 жылдары жарыққа шықты (1976 жылы бірінші кітап – «Утро», 1982 жылы «Два шага в полдень» атты екінші кітап шықты).

Бірінші кітапта Ораздың балалық шағы және Верный гимназиясындағы оқу кезі туралы баяндайды. Дилогияның екінші кітабында Дм. Снегин бас кейіпкер өмірінің тек екі жылын елестетеді, бірақ дәл осы екі жыл халық тағдырын өзгерткен оқиғаларға толы кез болған.

Түйін сөздер: көркем өмірбаяны, дилогия, тарихи оқиғалар, халықтар достығы, кейіпкерлер тағдыры.

Введение

Дилогия «Утро и два шага в полдень» была создана в семидесятых-восьмидесятых годах XX века (в 1976 году в издательстве «Жазушы» вышла в свет первая книга «Утро», в 1982-ом году в издательстве «Жалын» вторая книга под названием «Два шага в полдень»). Она представляет собой художественную биографию одного из лучших представителей казахской интеллигенции Ураза Кыйкимовича Джандосова. Основную идею своей эпопеи писатель выразил в следующих словах: «Мы еще мало говорим в наших книгах о верности идеалам, а ведь все завоевания революции утверждались и отстаивались не во имя абстракций – во имя конкретной любви к конкретным людям. Поэтому побеждалась клевета, не были страшны каторги и тюрьмы, что борцы были сильны своими идеалами. Сверхзадача моей книги о революционере Уразе Джандосове «Утро и два шага в полдень» этим мне прежде всего и дорога, а не только возможностью обращения к славным именам» (Snegin, 1965). Снегин считал своим долгом написать книгу о Джандосове, которого знал и почитал со студенческих лет в сельскохозяйственном институте, где директором был Ураз Джандосов. К моменту написания Снегиным этой дилогии в русской литературе Казахстана, равно, как и в других республиках, был накоплен достаточный художественный опыт создания русским писателем инонационального героя.

Эксперимент

Жизнь Ураза Джандосова дана в тесной связи с историческими событиями периода гражданской войны в Семиречье, с борьбой за создание новой жизни, за упрочение Советской власти на далекой окраине России.

Первая книга – о детстве Ураза, о годах его учебы в Верненской гимназии. Во второй книге дилогии Дм. Снегин воспроизводит всего два года из жизни своего героя, но именно они были полны величайших перемен, изменивших судьбы народа. Главной задачей романа было показать духовный рост Ураза, формирование его характера и мировоззрения. И задача эта решена – образ Ураза Джандосова дан в развитии. Сын бедняка Кийкыма, добывавшего свыше тридцати лет известь на известковых залежах Каскелена, вырастает постепенно в человека большого ума, целеустремленного, умеющего повести пород за собой, увлечь людей, зажечь их сердца мечтой, верой в лучшее будущее.

Заслуживает внимания внутренний монолог героя, передающий его размышления в один из самых важных и ответственных моментов жизни – Ураза Джандосова принимают в партию большевиков: «У Виноградова за плечами большой опыт профессионала-революционера, большевика-подпольщика. Мой путь только начинается. Но Павел Михайлович не делает скидок на мою неопытность, он верит, что с этого часа долю общей ноши я возьму на себя сам. Он

ставит меня в один ряд со всеми коммунистами Семиречья. Я благодарен ему за это...» (Snegin, 1976: 138-139).

О главном герое размышляют почти все персонажи романа. Одни – с ненавистью (например, Манке Сатов), другие – с уважением. Так, акын Джамбул удивляется: «Кто бы мог предположить, что из несмышленыша, которого я повстречал вместе с отцом на пустынном заснеженном проселке, вырастет справедливого и острого ума человек, от которого люди вправе ждать многого» (Snegin, 1976 :121). Наибольшее влияние на Ураза Джандосова в детстве оказали две женщины. Это его мать Дармен, наделившая сына доброй, отзывчивой душой, верой в справедливость и стремившаяся воспитать его в соответствии с вековыми обычаями. И немалая роль в воспитании юноши Ураза принадлежит Асенковой, преподавателю русского языка и словесности в мужской гимназии города Верного.

Во втором романе показана многогранная деятельность Ураза Джандосова на посту председателя Семипалатинского исполкома. Через всю свою жизнь пронес главный герой веру в человека, в его способность преодолевать заблуждения. Верно понимая сущность ленинской национальной политики, заботясь о судьбе казахской бедноты и всех трудящихся страны Советов, он выступает против создания Тюркской республики. Интересы народа для Ураза Джандосова превыше всего. Его волнуют судьбы народных акынов, которые в будущем, по его мнению, должны стать профессиональными литераторами. По его инициативе проводится первый красный айтыс народных певцов, ибо Ураз уверен, что «и сегодня акыны – совесть и живое художественное сокровище трудового народа».

Дилогию Дм. Снегина «Утро и два шага в полдень» нельзя рассматривать только как роман-биографию. Речь в произведении идет о коренных переменах, всколыхнувших степь, круто изменивших жизнь и судьбу казахского народа, о росте его самосознания. Великий ветер перемен коснулся и людских душ. Приняли революцию и родители Ураза Джандосова, и другие простые люди. Дм. Снегин обращает внимание на тот факт, что перед ними не стоял вопрос принимать или не принимать революцию, ибо она была воплощением их вековой мечты о торжестве справедливости. Новую, справедливую жизнь, дружбу с русским народом воспевает акын Джамбул. В рассматриваемом произведении перед автором стояла задача показать роль интеллигенции в построении новой жизни в таком захолустье, каким было в то время Семиречье.

Следуя принципу историзма, Дм. Снегин изображает все сложности классовой борьбы, всю ее остроту. «Автор рассказывает, – как справедливо подчеркивает И.Х. Габдиров, – какое большое в сложившейся обстановке значение имели ленинские Декреты о мире, о земле, ленинское обращение к коммунистам Туркестана, работа созданной по инициативе В.И. Ленина Туркестанской комиссии во главе с видным деятелем-ленинцем Я. Рудзутаком» (I. Gabdirov, Idei patriotizma i druzhby narodov v sovetskoi literature. (Ideas of Patriotism and Friendship of Peoples in Soviet Literatur, 1967: 10-17). Образы многих героев уже знакомы по роману «В городе Верном». Это – Павел Виноградов, Токаш Бокин, Рудольф Маречек. Значительное место в книге занимает образ известного революционера Я. Рудзутака, направленного в Семиречье для претворения в жизнь принципов национальной политики.

По справедливому замечанию П. Косенко, история у Д. Снегина «определяет судьбы героев, диктует их поступки» (Kosenko, 1976.). Всем найдется дело по душе в новой жизни. Эта мысль пронизывает весь роман. И Андрей Павлович Зенков, архитектор города, и Саша Манков, будущий строитель мостов и оросительных каналов, и Аня Метелина хорошо вписываются в «сплошную лихорадку буден». По-разному создает писатель портреты строителей новой жизни и ее ярых противников. Особое значение придает он выражению глаз героев. Открытый, непримиримый взгляд у Асенковой, испепеляющий – у Токаша Бокина, умный и открытый – у Зенкова. О многом говорят широко распахнутые, честные глаза – у Кийкыма и «круглые, всевидящие черные и блестящие бусинки, неприметно, но постоянно державшие окружающий мир под прицелом» у охотника Тугельбая. Неоднократно подчеркивается прямой открытый взгляд Ураза Джандосова.

Через глаза героев автор передает смену душевных настроений, работу мысли, раскрывает внутренний мир действующих лиц. Так, выражение проницательных и строгих глаз Кирилла Тимохина меняется, когда он пытается разобраться в человеке, понять, каков на самом деле Ураз Джандосов. Но стоило ему почувствовать, что Ураз – близкий и надежный друг, как его глаза, «омывшись свежей синевой, стали спокойными и ясными».

Положительным героям романа противопоставлен лагерь защитников старого мира, без-

возвратно уходящего в прошлое. Наиболее ярок в этом плане образ Манке Сатова. Мечтая повернуть время вспять, Манке Сатов и ему подобные проливали кровь лучших людей. На его совести – смерть Токаша Бокина. Характерна выразительная деталь: пухленькие короткопалые руки, пальцы-удавки. У военного губернатора Фольбаума выделен косой, летящий сверху вниз, ничего не выражающий взгляд.

Лицемерие, притворство директора гимназии Тейнеки нашли отражение в его портрете; «Тейнека выразил соболезнование, печать притворной скорби привычно обозначилась на его лице. И тотчас слиняла» (Snegin, 1982: 57). Обращает на себя внимание такое сочетание, как «привычно обозначилась», подчеркивающее неискренность Тейнеки, и удачно найденный глагол «слиняла». Гонитель свободной мысли сравнивается автором со стервятником-могильником, ибо на его совести трагическая кончина учителя Полянина. «Ласковый прищур глаз, теплый жест, а каждым словом когтит сердце подобно стеганому стервятнику-могильнику» (Snegin, 1976 :249).

Уразу Джандосову в романе противопоставлен Риза Турар-Ишметов. Мечтая стать первой личностью в казахском обществе, связав себя клятвой со всесильным Сеятелем, Риза видел перед собой иную цель и иную дорогу, отличные от выбранных Уразом Джандосовым, активным, идейно убежденным деятелем. Характер Ризы раскрывается в чертах его внешнего облика. Не раз встречаются желтый цвет лица Ризы и эпитет неподвижные- о зрачках. Если у Ураза Джандосова открытый взгляд, то у Турара-Ишметова – мертвенный, неподвижный, всевидящий. Его глаза напоминают Куколь-Бело-польскому два стоячих омута. Когда Риза вспоминает о своем клятвенном обещании, меняется и его портрет: «В такие минуты неподвижное лицо Ризы наливалось мертвенной желтизной, даже глаза становились желтыми». И еще пример: «У него было спокойное, желтоватого оттенка лицо с обкатанными скулами... Лишь округлые, похожие на овечьи катыши зрачки были тусклы и неподвижны, как у «зрячего слепца» (Snegin, 1982: 159). Удачно найденные портретные детали помогают автору в обрисовке характеров героев, придают каждому из них индивидуальность и неповторимость.

Результаты и обсуждение. Своеобразно знакомит автор с прошлым своих героев. Одни рассказывают о себе сами (Кирилл Тимохин, Кийкым Джандосов), о судьбе других мы узнаем из речи близких им людей (о Дармен повествует Кийкым). О Фатиме Сутюшевой рассказывают страницы ее дневника. Но функции дневника шире, здесь находит отражение история всей семьи Сутюшевых, Рассказ идет от первого лица, что позволяет непосредственно передавать мысли и чувства героини. Примечательна характеристика, данная героиней своему отцу: «Он любил свой народ не платонической, а деятельной любовью, понимал его положение в условиях царской России и всеми силами старался облегчить его судьбу. Он был убежден, что успеха можно достигнуть только через просвещение» (Snegin, 1982: 29). Задачи авторского повествования не ограничиваются комментарием и рассказом о прошлом персонажей. Писатель предсказывает их будущее.

Сложен и противоречив образ Саутбека, отбиравшего скот у баев и раздававшего его беднякам. Нелегко ему было найти свое место в жизни. Немаловажную роль в его дальнейшей судьбе сыграли встречи с Уразом Джандосовым. Сюжетная линия, связанная с образом Саутбека, детально в романе не разрабатывается, о его будущем автор сообщает: «Саутбек сложит буйную голову в схватках с басмачами на Ферганском фронте. Не бесславно. Сложит за власть Советов» (Snegin, 1982: 177).

Говоря об особенностях поэтики данного произведения, необходимо отметить лирические отступления, в которых звучат раздумья автора о времени, о правде, о великих переменах, всколыхнувших степь.

1. Гармония природы противостоит дисгармонии жизни людей. Покой, царящий в природе, зовет и людей забыть о тревогах и волнениях: «В природе установился час покоя: млели под полуденным солнцем альпийские луга; не перекликались птицы в зарослях рябины и боярышника; прижавшись к берегам, дремала неправдоподобно синяя вода Иссык-Куля; не пылил проселок, врезанный колесами в самую кромку берега; не трепетала листва на вершинах тонконогих осин. Установился час покоя, и, казалось, сама природа приглашала забыть о переворотах, селях и землетрясениях, неурядицах и обидах, кровавых схватках за место под солнцем» (Snegin, 1982: 35).

2. Пейзажные описания раскрывают внутренний мир героев и передавать их душевное состояние. В предчувствии счастья, в ожидании перемен Фатима Сутюшева наблюдает за рассветом: «Прямая улица уходила за горизонт, и там, на краю горизонта, возвышалось огромное

дерево с шатровой кроной. Из этой кроны, как из гнезда, медленно поднималось солнце. Дерево стояло неподвижно, а солнце шевелилось в ветвях, будто живое. Мгновение назад черные ветви вспыхнули и над ними поднялось солнце и осветило весь мир. Огромные полосы, обозначившие зарю, растворились в утренней голубизне, и света стало еще больше» (Snegin, 1976: 306). Нередко пейзаж дается через восприятие персонажей. Так, маленький Ураз, наблюдая за утром, наделяет его качествами живого существа: «Он своими глазами видел: утро может сиять и хмуриться, мокнуть под дождем и радостно позванивать сосульками, рассыпать соловьиный пересвист по зарослям черемухи, блеять ягненком и кружиться по склону возле заснеженной елки» (Snegin, 1976: 24).

Своеобразие поэтики романа «Утро» выражается в образности языка, насыщенного эпитетами, сравнениями, метафорами. Проникнуто поэзией описание мастерства молодого акына Сеядиля, пение Джамбула. Игра Сеядиля на домбре напоминает Уразу Джандосову картины детства: «Разбег начинался где-то на низких тонах, когда обе жильные струны глухо рокотали, а потом, как бы слившись, устремлялись к самой высокой вершине. Тогда Уразу слышался звук одной струны; звук был чистый и теплый, как ладони матери, как освободившаяся от снега земля на солнцепеке, и пульсировал, то отчаянно звеня, то робко замирая (Snegin, 1976: 126).

Заключение

Как видим, архитектоника дилогии «Утро и два шага в полдень» подчинена идейной установке («сверхзадаче») автора. Стремление к точности, объективности не утяжеляет текст, Снегин строго соизмеряет возможности документа и художественного вымысла. При всей своей «классичности» и ориентации на нравоописательный роман повествование развивается динамично. Этому не мешают пространные заглавия глав.

Пространная аннотация содержания главы выполняет соответствующую композиционную функцию и позволяет держать в напряжении читателя. С другой стороны, она облегчает восприятие текста. Также не мешают восприятию происходящего многочисленные ссылки и примечания. За разъяснением и раскрытием смысла которых необходимо обращаться к комментариям, которыми роман густо насыщен: в них содержится разъяснение смысла того или иного слова, термина, реалии, или дается пространная историческая справка, приводятся или цитируются необходимые для аргументации или доказательства документы. Все вышеприведенные особенности архитектоники дилогии служат доказательством ее принадлежности жанру «художественной биографии». Но в то же время, несмотря на то, что, по словам самого писателя, история определяла движение сюжета, в нем немало сюжетных эпизодов, являющихся плодом творческой фантазии романиста. Но характер инонационального героя, каковым является Джандосов, создан в полном соответствии с требованиями жанра, что придает этому повествованию символический, философский смысл. Поэтому можно сказать, что основой таланта Снегина, создавшего притягательные образы исторических личностей, сыгравших выдающуюся роль в цивилизации казахского общества, является наличие «уникального, согласного с исторической эпохой и национальным менталитетом стиля».

Литература

Архив Д.Ф.Снегина – ЦГА РК, 1965.
Снегин Дм. Утро: роман. – Алма-Ата: Жазушы, 1976.
Габдиров И. Идеи патриотизма и дружбы народов в советской литературе // Вестник АН КазССР. – 1967. – № 9.
Косенко П. Ураз Джандосов и его время // Казахстанская правда. – 1976. – 27 августа.
Снегин Дм. Два шага в полдень: роман. – Алма-Ата: Жалын, 1982. – С. 57.

References

Kosenko P. (1976) Uraz Djandosov i ego vremya, [Uraz Zhandosov and his time]. The Kazakh truth. 1976. 27 august
Gabdirov I. (1967) Idei patriotizma i druzhby narodov v sovetskoi literature. [Ideas of Patriotism and Friendship of Peoples in Soviet Literature]. KazSSR Academy of Sciences Newsletter. 1967. No 9.
Snegin D. (1965) Arhiv [Archive]. CGA RK.
Snegin D. (1976) Utro: roman [Morning: novel]. Alma-ata, Zhazyshy.
Snegin D. (1982) Dva shaga v polden: roman [Two steps at noon: novel]. Alma-ata, Zhalyn.

МРНТИ 17.07.41

Муминов С.О.,

к. п. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e -mail: s.muminov2012@yandex.kz

СВОЕОБРАЗИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ АНТРОПОЛОГИИ В РОМАНЕ А. БЕЛОГО «ПЕТЕРБУРГ»

Автор утверждает, что в русской прозе существуют два типа литературно-художественной антропологии. Первый тип – это собственно антропоморфный тип литературно-художественной антропологии, которую довели до совершенства еще Л.Н.Толстой и Ф.М.Достоевский. Второй тип художественной антропологии – это антропоморфно-онтологический тип, который сформировался в прозе А.Белого и А.Платонова. Автор работы руководствуется главной теоретической предпосылкой – художественная антропология и художественная онтология сочетаются в границах одного литературного произведения. Автор этого исследования пришел к новому решению заявленной темы – в творчестве А. Белого художественная антропология носит сокращенный характер и тесно связана с онтологическими образами.

В данном исследовании осуществлен разбор литературных и философских контекстов романа А. Белого «Петербург». Выявлены точки расхождения романа А. Белого «Петербург» с предшествующей литературой. Проанализированы особенности художественной антропологии в романе А.Белого «Петербург». Обоснован новаторский характер романа «Петербург». Утверждается, что А. Белый – выдающийся реформатор русского романа, проложивший новые пути для последующих поколений писателей.

Ключевые слова: художественная антропология, художественная онтология, Андрей Белый, роман «Петербург», новаторство.

Muminov S.O.,

PhD, A/Professor of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: s.muminov2012@yandex.kz

The originality of the art of anthropology in the novel of A. Bely «Petersburg»

The article presents the analysis of the two major types of artistic anthropology in the Russian prose. Actually anthropomorphic type of literary anthropologists have perfected Tolstoy and Dostoevsky. The second type of artistic anthropology is anthropomorphic-ontological type, which is formed in the prose of A. Bely and A. Platonov. The author of the work is guided by the main theoretical prerequisite – art anthropology and ontology are combined in one works. The author of this study came to a new decision of a theme in works of A. Bely's artistic anthropology is abbreviated in nature and is closely connected with the ontological.

In this study, the literary and philosophical contexts of the novel by A. Bely «Petersburg» are analyzed. The points of divergence of A. Bely's novel «Petersburg» with the previous literature are revealed. The article analyses the peculiarities of the art of anthropology in the novel of A. Bely «Petersburg». Justified by the innovative character of the novel «Petersburg». It is alleged that A. Bely is a distinguished reformer of the Russian novel, paving new paths for subsequent generations of writers.

Key words: artistic anthropology, artistic ontology, Andrei Bely, the novel «Petersburg», innovation.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Муминов С.О.,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, п. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: s.muminov2012@yandex.kz

А. Белыйдың «Петербург» романындағы көркем антропологияның ерекшелігі

Бұл мақалада көркем әдебиет антропологиясының орыс арасындағы екі негізгі талдауы берілген. Көркем әдебиет антропологиясындағы антропоморфты типті жетілдіруге үлес қосқан Толстой мен Достоевский. Көркем әдебиет антропологиясының екінші бір типі – онтологиялық тип, бұл тип А. Белый мен А. Платоновтың еңбектерінде қалыптасқан. Автор негізгі теориялық алғышартты басшылыққа алады – көркем антропология және көркем онтология бір туындының шекарасында үйлеседі. Бұл зерттеудің авторы берілген тақырыпқа байланысты осындай жаңа шешімге келді – А. Белыйдың шығармашылығында көркем антропология қысқартылған сипатта және онтологиялық үлгілермен тығыз байланысты.

Берілген зерттеуде А. Белыйдың «Петербург» романындағы әдеби және философиялық мәнмәтіндерге талдау жасалды. А. Белыйдың «Петербург» романының айырмашылық белгілері қолданылған әдебиеттер тізімімен анықталды. А. Белыйдың «Петербург» романдағы көркем антропологияның ерекшеліктері талданды. «Петербург» романының жаңашылдығы дәлелденді. А. Белый кейінгі ұрпақ үшін жазушыларға жаңа жол ашқан орыс романының көрнекті реформаторы екені белгілі.

Түйін сөздер: көркем антропология, көркем онтология, Андрей Белый, «Петербург», жаңашылдық.

Введение

Творчеству Андрея Белого посвящено большое количество глубоких и интересных работ. Например, труды Л. Долгополова (Dolgopolov, 1988), Л. Колобаевой (Kolobaeva, 1990), Л. Силард (Silard,1984), Л. Целковой (Celkova,1991), Э. Чистяковой (Chistyakova, 1978) и др.

Однако соотношение в романе «Петербург» художественной антропологии и онтологии с учетом картины мира, отраженной в этом произведении, требует отдельного анализа. Анализу своеобразия художественной антропологии в романе «Петербург» посвящена настоящая статья.

Эксперимент

В XIX в. сформировался реалистический роман, в котором доминировала антропоморфная литературно-художественная антропология, которую довели до совершенства Толстой и Достоевский. Художественная антропология преобладает в художественном мире классического романа. Это выражается в том, что все остальные уровни романа подчинены категории антропоморфного персонажа. Второй тип художественной антропологии в русской романистике – антропоморфно-онтологический тип, который сформировался в прозе А. Белого и А. Платонова. В творчестве этих писателей художественная антропология образует синтез с художественной онтологией. Ниже постараемся раскрыть эту особенность обновленной поэтики на примере романа Белого «Петербург». А. Белый – реформатор русского романа, проложивший новые пути для последующих поколений писателей. Особенно последовательно его новаторские устремления проявились в «Петербурге», в котором нашли органичное воплощение принципиально новые художественные принципы писателя, основанные на его концепции взаимоотношения бытия и человека. По Белому, человек не способен оказывать серьезное влияние на внешние процессы. Между людьми не существует солидарных отношений, человек одинок в обществе. Кроме того, Белый полагал, что человек – существо, не обладающее поведенческой, мировоззренческой и другой определенностью. Человек в художественном мире «Петербурга» не стремится апеллировать к высшему абсолюту, к абсолютной инстанции, поскольку у него нет веры во всеобщие позитивные ценности. Взгляды Белого на мир и человека нашли выражение в художественном мире «Петербурга». В центре этого произведения находится онтология, которая доминирует над персонажем. Антропоморфный персонаж явно уступает позиции бытию, что является следствием философских представлений Белого. Если в «Петербурге» человек рассматривается как несамостоятельное, незавершенное и неинициативное существо, то он не должен был изображаться художественными средствами, характерными для русской художественной литературы XIX в. с ее апофеозом огромных нрав-

ственных и мировоззренческих возможностей человека. Необходимы были новые литературно-эстетические принципы воссоздания новой качественности человека, обусловленной общественными, культурными и иными реалиями переломной эпохи на рубеже веков. Роман «Петербург» – это правдивая форма художественного постижения человека. Писатель смог разработать новаторскую поэтику, которая качественно отличается от поэтики романа XIX в. Белый придерживается в своем главном произведении принципа антропологического минимализма. Если одним из главных признаков романа XIX в. выступает большое количество литературных персонажей, то в «Петербурге» персонажей немного. В романе первостепенные действующие лица (отец и сын Аблеуховы) и остальные немногочисленные персонажи образуют систему литературных героев. Антропологический минимализм Белого выражается также в том, что образы второстепенных и фоновых персонажей максимально редуцированы. Это проявляется в том, что писатель существенно сокращает характеристики литературных героев: упоминаются только их внутренние устремления, пристрастия и интересы. Кроме того, Белый не наделяет героев подробными портретными описаниями, ограничиваясь экономными портретными зарисовками. В «Петербурге» сознательно разрушен традиционный для русской литературы XIX в. многомерный образ человека. Антропологический минимализм отличает «Петербург» от детализированной и развернутой художественной антропологии русского романа XIX в. с его пристальным вниманием к основным аспектам жизни человека. В романе Белого значительно ослаблено антропоморфное начало, которое доминировало в реалистической литературе.

Андрей Белый воссоздает необычный для русской романистики тип портрета. Рисуя внешний облик одного из главных героев романа, сенатора Аблеухова, писатель смело соединяет антропологические и предметные (вещественные) детали. «Моему сенатору только что исполнилось шестьдесят восемь; и лицо его, бледное, напоминало и серое пресс-папье (в минуту торжественную), и – папье-маше (в час досуга); каменные сенаторские глаза, окруженные черно-зеленым провалом, в минуты усталости казались синей и громадней» (Belyj, 1990: 12). Приведенный портрет ориентирован не антропологически, а онтологически. Он основан на сопоставлении черт лица сенатора с предметами, что необходимо для отрицательной характерологии. Редукция антропоморфных элементов в образе сенатора далее последовательно усиливается. Белый дополняет различными онтологическими штрихами описание внешности сенатора. Кроме того, в «Петербурге» антропоморфные портретные описания, характерные для русской прозы XIX в., уступают место онтологическим мотивам при создании портретов. «От себя еще скажем: Аполлон Аполлонович не волновался нисколько при созерцании совершенно зеленых своих и увеличенных до громадности ушей на кровавом фоне горящей России» (Belyj, 1990: 12). В этом сатирическом портрете-карикатуре очевидно обобщение онтологического характера. Подчеркнута отрицательная роль сенатора в судьбе страны.

Онтологические образы играют в «Петербурге» важную роль и в других случаях. Формы онтологических обобщений в романе «Петербург» разнообразны. Онтологические обобщения, например, могут вбирать в себя метафоры онтологического характера. «Здесь в кабинете высокого Учреждения Аполлон Аполлонович вырастал в некий центр государственных учреждений и зеленых столов. Здесь являлся он силовой излучающей точкою, пересечением, импульсом; был он силой в ньютоновском смысле – оккультная сила» (Belyj, 1990: 38). Белый характеризует своего героя посредством онтологических образов, что является редкостью в русской классической литературе. В основе онтологических обобщений может быть использована деталь, которая необходима не только для отрицательной характерологии, но и для оформления философских мотивов. Таковы художественные подходы Белого к изображению сенатора Аблеухова. В подобном же духе выдержаны и приемы, направленные на создание образа Николая Аполлоновича Аблеухова, другого центрального персонажа романа. Белый нарисовал в целом непривлекательный облик Николая Аполлоновича Аблеухова. Антропологическая непривлекательность младшего Аблеухова с развитием сюжета усиливается. Софья Петровна Лихутина замечает, что красавец-шафер преображается: «лицо Николая Аполлоновича превратилось в маску: бесцельные потирания потных рук, и лягушечье выражение улыбки ...» (Belyj, 1990: 50). Здесь использован прием зоологизации персонажа. Раздвоенность внешнего вида Николая Аполлоновича Аблеухова – примета персонажа, лишенного цельности. Лаконичные портретные зарисовки отца и сына отражают их неприглядный внутренний мир. Своеобразие

антропологии Белого выражается и в том, что он акцентирует внимание на ключевых признаках персонажей. Так, в «Петербурге» практически все персонажи представлены в формате духовно-нравственной деградации. Деградация Николая Аполлоновича Аблеухова выражается в том, что он утратил способность любить. «Николай Аполлонович имел взволнованный вид; на страницу кантовских комментариев беспрепятственно с неделю уже осаждалася пыль; этот сладостный ток ощущал он в себе ... как-то глухо, далеко; открылись в нем безыменные трепеты. Может быть – то любовь? Но любовь отрицал он» (Belyj, 1990: 102). Образ Николая Аполлоновича Аблеухова – характерный пример схематично осмысленного персонажа. Младший Аблеухов не полнокровная личность, это персонаж-схема, персонаж-конструкция. Этот персонаж – иллюстрация отрицательных человеческих качеств. Белый, лишая персонажа многосторонней антропологической характерологии, сосредоточился на показе его теснейшей связи с определенным фрагментом бытия. Так, Николай Аполлонович Аблеухов часто показан на фоне тьмы. Николая Аполлоновича «охватил невыразимый испуг: он почувствовал колотье: тьма объяла его; а «я» оказалось лишь черным вместилищем, если не было тесным чуланом; и тут, в темноте, в месте сердца, вспыхнула – искорка ...» (Belyj, 1990: 131). Мотив темноты означает дальнейшую неопределенность жизни персонажа. Таким образом, Николай Аполлонович Аблеухов – персонаж, лишенный различных антропологических качеств, что идет вразрез с традицией русской классики, которая рисовала образы полнокровных личностей. Образы второстепенных персонажей воссозданы теми же приемами, что и центральные. Стратегия Белого основана на редукции антропоморфных признаков персонажей. Метонимия – это форма редукции образов второстепенных действующих лиц. Метонимия приводит к тому, что вместо второстепенных героев фигурируют детали-заместители. «...в открытой двери показался передник, перекрахмаленный чепчик; потом отшатнулись от двери – передник и чепчик» (Belyj, 1990: 41,42). В качестве деталей-заместителей горничной привлечены детали одежды, которые указывают на ее профессиональную и социальную принадлежность.

Результаты и обсуждение

Белого не интересует персонаж как самоценная сюжетная единица, что имело место в русской литературе XIX в. Писатель руководствуется философской мыслью о пребывании человека в многослойном мире. Следствие этой идеи – воссоздание художественной антропологии в «Петербурге» в сокращенном формате. Развернутые визуальные характеристики персонажей, что было характерно для романа XIX в., заменяются в этом романе противоположными принципами. В «Петербурге» уже нет традиционной для классического романа развернутой реалистической портретной живописи. В нем доминируют краткие портретные зарисовки. В романе наблюдается распад целостной художественной антропологии.

Заключение

Белый создал образы персонажей, которые лишены многосторонней антропологической определенности. Антропология Белого обусловлена его мировоззренческими позициями. Он изображал абсурдный мир, в котором человек теряет индивидуальность. «…маской был Николай Аполлонович», Софья Петровна Лихутина – кукла, старый сенатор – нетопырь, толпа на Невском – сплошной фантасмагорический карнавал, скопище ужасных масок («котелки, треуголки, цилиндры, околыши, перья, фуражки и косматые манджурские шапки»), равно как и жители островов – «род ублюдочный, странный: ни люди, ни тени...» (Piskunov, 1988: 211). Художественная антропология, воссозданная в «Петербурге», новаторская. Белый – реформатор романа, проложивший новые пути для последующих поколений писателей.

Литература

Долгополов Л.К. Андрей Белый и его роман «Петербург». – Л.: Советский писатель, 1988. – 416 с.

Колобаева Л. А.Концепция личности в русской литературе рубежа XIX – XX веков. – М.: Изд – во МГУ, 1990. – 336 с.

Силард Л. Поэтика символистского романа конца XIX – начала XX века (В. Брюсов, Ф. Сологуб, А. Белый) // Проблемы поэтики русского реализма XIX века. – Л.: Изд-во Ленингр. ун – та, 1984. – С. 265 – 284.

Целкова Л.И. Поэтика сюжета в романе Андрея Белого «Петербург»// Филологические науки. – 1991. – № 2. – С. 11-19.

Чистякова Э. И. О символизме А. Белого //Вестник МГУ. Серия 7. Философия. – 1978. – № 3. – С. 39 – 48.

Белый А. Петербург //Соч. В 2 томах – М.: Художественная литература, 1990. – Т. 2. Проза. – С. 8 – 292.

Пискунов В. М. «Второе пространство» романа А. Белого «Петербург»//Андрей Белый: Проблемы творчества: Статьи, воспоминания, публикации. Сборник. – М.: Советский писатель, 1988. – С. 193 – 214.

References

Belyj A. (1990). Peterburg. Soch. V 2 tomakh – M.: Khudozhestvennaya literatura. – T. 2. Proza. – S. 8 – 292. [Bely A. Petersburg]. Works In 2 volumes Moscow: Artistic literature, 1990. Vol. 2. Prose. Pp. 8 – 292. (In Russian)

Celkova L. I.(1991). Poehtika syuzheta v romane Andreya Belogo «Peterburg» [Poetics of the plot in the novel by Andrei Bely «Petersburg»]. Philological science. No. 2. Pp. 11 – 19. (In Russian)

Chistyakova E. I. (1978). O simvolizme A. Belogo [The symbolism of A. Bely]. Bulletin of Moscow state University. Series 7. Philosophy. No. 3. Pp. 39 – 48. (In Russian)

Dolgopolov L.K. (1988). Andrej Belyj i ego roman «Peterburg» [Andrei Bely and his novel «Petersburg»]. Leningrad: Soviet writer, 416 p. (In Russian)

Kolobaeva L.A. (1990). Koncepciya lichnosti v russkoj literature rubezha XIX – XX vv. [The concept of personality in Russian literature at the turn of 19 – 20 centuries]. Moscow: Moscow state University Publishing house, 336 p. (In Russian)

Piskunov V. M. (1988). «Vtoroe prostranstvo» romana A. Belogo «Peterburg» [«Second space» of the novel of A. Bely «Petersburg»]. Andrei Bely: The problems of work: Articles, memoirs, publications. Collector. Moscow: Soviet writer, pp. 193 – 214. (In Russian)

Silard L. (1984). Poehtika simvolistskogo romana konca XIX – nachala XX veka (V. Bryusov, F. Sologub, A. Belyj) [The symbolist poetics of the novel of the late 19 – early 20 century (V. Bryusov, F. Sologub, A. Bely)]. Problems of poetics of Russian realism of the 19 century. Leningrad: Publishing house of Leningrad University, Pp. S. 265 – 284. (In Russian)

ҒТАМР 801.8 (4/9)

Нүсіпәліқызы А.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: aktoty-555@mail.ru

ҚОРҚЫТ АТА ӨНЕГЕСІ

Бұл мақалада Қорқыт атаның өз ұрпағына айтқан өнеге, тағылымдары жайлы сөз етілмек. Қорқыт атаның кеңестері далалықтардың қоғамдық өмірінде үлкен рөл атқарды, олар күні бүгінге дейін халық даналығы шоғырланған мақал мен мәтелдер ретінде қабылданады. Қорқыт мұраларының ақыл-нақылға құралған шешендік нақыл сөздерінің аз кездеспейтінін байқауға болады. Нақыл сөздерінде ырғақ, үйқасқа құралған мазмұны терең ұшқыр да ұтымды ой анық аңғарылып, бүгінгі күнде де өз тәрбиелік мәнін жоғалтпаған. Қорқыт мұрасы ертеңгі зиялы азамат ретінде елінің шын патриоты болып өсуімізге ықпалы зор, сондықтан Қорқыт атаның нақыл сөздерін әр жастағы адам өзінше оқып, өзіне керегін алып, өмірлік тәжірибеде қолдануы қажет. Осы болмысымыз бен дүниетанымызды келер ұрпақтарымыз да мәңгілікке жалғастырып, адамзат өркениетінің тарихында лайықты орнымызды иелену үшін біз Қорқыт Ата мұрасын зейін қоя оқып, өзіміздан кейінгі ұрпаққа үлгі өнеге етуіміз қажет. Қорқыт Ата тағылымын қайта жаңғыртып, оларды өскелең ұрпақтың эстетикалық тәрбиесіндегі маңызды құрал ретінде қарастыру – заман талабы мен қоғамның қажеттілігінен туындап отырған құбылыс екендігін сезіне отырып, Қорқыт Ата өсиеттерін өскелең ұрпақтың тәрбиесінде пайдаланудың тиімді жолдарын онан әрі қарастырған жөн.

Түйін сөздер: тәлім-тәрбие, нақыл сөз, қарым-қатынас, ұрпақ.

Nusipalikyzy A.,

Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: aktoty-555@mail.ru

Korkyt Ata's speech

The article examines the tradition and teaching of Korkyt Ata. Councils Korkyt Ata played a big role in public life, which is widely perceived so far in people's lives. It is noteworthy that Korkyt's legacy of the heritage of the Crusaders is rare. Rhymes in proverbs are deeply rooted in a rhythmic sense, and rational thought has not yet lost its educational significance. Korkyt's legacy is a powerful patriotism for our country as the intellectuals of tomorrow, that's why every person should read the proverbs of Korkyt Ata and use them in his life. We must read the legacy of Korkyt Ata and set an example for our descendants to continue to have a decent future for our future generations and to have a worthy place in the history of human civilization. Recognizing Korkyt's apprenticeship and considering them as an important tool in the aesthetic education of the younger generation, it is important to consider the most effective ways of using Korkyt's training in educating the younger generation, realizing that this is a phenomenon of modernity and society.

Key words: education, proverb, communication, heritage.

Нусипаликызы А.,

докторант Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: aktoty-555@mail.ru

Учение Коркыт Ата

В статье рассматриваются традиция и учения Коркыт Ата. Советы Коркыт Ата сыграли большую роль в общественной жизни, которая широко воспринимается до сих пор у жизни людей. Примечательно, что наследие Коркыта у крестоносцев встречается редко. Рифмы в

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

пословицах глубоко укоренены в ритмическом смысле, и рациональная мысль еще не утратила своего образовательного значения. Наследие Коркыта является мощным патриотизмом для нашей страны в качестве интеллектуалов завтрашнего дня, поэтому каждый человек должен читать пословицы Коркыт Ата и использовать их в своей жизни. Мы должны прочитать наследие Коркыт Ата и подать пример нашим потомкам, чтобы продолжать иметь достойное будущее для наших будущих поколений и иметь достойное место в истории человеческой цивилизации. Признавая ученичество Коркыт Ата и рассматривая их как важный инструмент в эстетическом воспитании молодого поколения, важно рассмотреть наиболее эффективные способы использования учения Коркыт Ата в воспитании молодого поколения, осознавая, что это феномен современности и общества.

Ключевые слова: преподавание, пословица, общение, наследие.

Кіріспе

VIII ғасырда Сыр бойында өмір сүрген Қорқыт ата – ежелгі түркілердің көрнекті ағартушысы, ойшылы, ақын, әрі сазгер, күйші, тарихта ерекше рухани із қалдырған, халық даналығын жинаушы. Өзінің философиялық толғамдарында өмір мен өлім мәселелерін көтерді. Мәңгі өлмеудің жолын қиялымен іздестірген еді. Аңыз бойынша, ол ақ түйені міниіп, дүниенің төрт бұрышын кезеді. Бірақ қайда барса да, алдынан қазылып жатқан көр кездеседі. «Кімге қазып жатсыздар?» деген сұрауына «Қорқыттың көрі» деген жауап алады. Содан кейін өлімнен қашып құтылуға болмайды екен деген қорытындыға келеді. Ол пікірді оған түрлі жан-жануарлар да, өсімдіктер де, бүкіл әлем ұқтырған болатын. Қорқыт ата поэма, күйлер шығарып, оны қобызда орындайтын болады. Сол себепті де Қорқыт ата шығармаларын «Қорқыт Ата кітабы» деп атайды. Себебі, Қорқыт ата айтқан жырларды, дастандарды жинақтап, солай атап шығарған көрінеді. 12 тараудан тұратын кітапта батырлық, елдік, адамгершілік туралы оқиғалар жырланады. «Қорқыт Ата кітабы» – бүкіл түркі тілдес халықтарға ортақ аса көрнекті жазба ескерткіші. Бұл еңбекте тәлімдік мәні күшті афоризмдер, қанатты сөздер мен тағылымдық-танымдық ойлар, өсиет сөздер жиілеп кездеседі. Қорқыттың есімін көшпенді түркі тайпалары ежелден қастерлеген. Сондықтан да болар халық оны : «Жыраудың үлкен пірі – Қорқыт Ата, бата алған барлық ақын асқан ата, таңқалып жұрттың бәрі тұрады екен, қобызбен Қорқыт Ата күй тартқанда» – деп тегін жырламаған. Қандай да қиын іс болмасын, Қорқыттың кеңесін алмай, ел ешбір жұмысқа қол ұрмаған. Ел оның барлық өсиетін бұлжытпай орындаған екен. (Aidosov, 1997: 68-69)

Қорқыт ата дана-ақылшы ретінде, біріншіден, даналық толғаныстары мен тұжырымдары, өсиетнамалардан, ғибратнамалар арқылы көрінсе, екіншіден, жырларының идеясы мен ішкі формасынан, үшіншіден, әрбір жыр соңындағы қорытынды сөздерінің ақыл-кеңестері мен батасынан сезімдік сипатты тәлімдік-тәрбиелік ой толғаныстарынан байқатады. Қорқыт атадан қалған нақыл сөздерінен мысал келтірсек: «Тәңірге сиынбаған адамның тілегі қабыл болмайды. Тәңірі пендесінің маңдайына не жазса, сол болады». «Менмен, тәкәппар адамды тәңірі сүймейді. Басқалардан өзін жоғары ұстаған адамға Тәңірі бақ-береке бермейді». «Өзіңнен тумаса ұл өгей: қаншама бағып, қаққанмен ол саған ұл болмайды. Ер жетіп, ат жалын тартып мінген соң өз жөніне кетеді, мүмкін ол тәрбиеленген адамға көрдім-білдім деген де сөз айтпас». «Анадан өнеге көрмеген қыз жаман, атадан тағылым алмаған ұл жаман. Ондай бала ел басын құрап, үйінен дәм беруге де жарымайды». «Ананың көңілі балада болар». «Ақылсыз баладан ата дәулетінен қайран жоқ». Қорқыт Ата өзінің ел-жұртына тағы мынадай өсиет айтқан: «Батыр туған жігіттің садағының оғы да қылыштай кесіп, түседі», «Атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырланып, тумағаны жақсы», «Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді», «Өтірік сөз өрге баспайды, өтірікші болғаннан, жарық көріп, өмір сүрмеген көп артық». Шығармадағы оқиғаларды баяндай желісі Ә. Фирдоусидің «Шахнамасына» үлгі болған еді. Шығарма Шығыс елдеріне кеңінен тараған. Ол – барша түркі халықтарына ортақ күйінде сақталған. Көшірмесін алдымен түріктер, кейін біз қазақ тіліне аударған болатынбыз. Қорқыт Ата философиясында ұрпақтар сабақтастығы қағидасына ерекше мән берген. Ұрпақтар сабақтастығы адамзат болмысының басты қағидасы бола отырып, қазіргі заманғы кейбір өркениетті елдердегі бұл қағиданың бұзылуы олардың болмыссыздығына әкеліп,

адамгершілік өлшемдерге қайшы келеді. «Сало қазан үйінің шабылғаны туралы әңгімесінің баяны» жырында ұрпақтар сабақтастығы қағидасының тәрбиелік-тәлімдік мәнін төмендегіше суреттейді:

Қарлы таулар қартайса, шөп бітпес,
Арналы өзендер қартайса, су келмес,
Биелер қартайса, құлын бермес,
Ей, кәпір әйел қартайса, ұл бермес.

Баланың өмірге келуін салтанатты түрде атап өтуі және адамзаттың әлемнің бөлшегі ретіндегі тұтастық туралы дүниетанымдық көзқарастары тұжырымдалады. Осы жерден көне Рим философы Цицеронның да: «Бала болмаса, адам мен адамның табиғи байланысының болуы да мүмкін емес». Бұл байланыс жойылса, ортақ тіршілікте тұтасып жатқандығын байқау қиын емес. Кең даланы еркін мекендеп, салтанатты, салауатты өмір кешкен көшпенділер «Адамзат өмірінің мәні неде?» деген философиялық мәселеге ұрпақтар сабақтастығы адамзат тіршілігінің мақсаттарының бірі екендігі туралы түсінікке әкеліп салған. (Aidosov, 1997: 70)

Қорқыт Ата мұрасындағы адам мәселесі, оның өмір сүру қағидалары, мақсат-мұраттары және қоғам мен ұлттық болмыс хақындағы әлеуметтік-тұрмыстық толғаныстарына алып келеді. Онда халқының болашағы, жалпы адамгершілік құндылықтар мен қасиеттерді сақтау, тәлім-тәрбие, ата-салтын, дәстүрін құрметтеу мен қастерлеу мәселелері өзекті болды. Қорқыт Атаны қазақ және жалпы түркі халықтарының мәдени-дәстүрінің негізін салушылардың бірі деп қарастыруға болады. Қорқыт Ата дана-ақылшы ретінде оның тағылымдық көзқарастары ең алдымен даналық тұжырымдар арқылы берілетін өсиетнамалардан, ғибратнамалардан тұрады. Әрбір жыр соңындағы қорытынды сөздерінің ақыл-кеңес пен батасы, тәлімдік-тәрбиелік ой толғаныстарынан байқалады. Оның дидактикалық тұрғыдан берілетін нақыл сөздерінің, оның ішінде ата-салтын ардақтау, жалпы адамзаттық, адамгершілік құндылықтар туралы айтқан қағидалары бүгін де өз мәнін жойған жоқ. Мәселен, ата дәстүрі мен салты, жанұя тәрбие, тәрбиедегі үлгі-өнеге туралы өсиетнамалары мен қатар жырларында да жақсы сөз етіледі. «Қыз анадан ккрмейінше өнеге алмас», «Ұл атадан көрмейінше сапар шекпес», «Ұлдың күні қараң, ата өлік мал қалмаса», «Ата малынан не пайда, баста дәулет болмаса». Барша түркі халықтарына ортақ Қорқыт Ата мұрасына бүгінгі XXI ғасырда өмір сүретін ұрпақ ерекше мән беріп, ұлттық тәрбие мен білім беру жүйесінде кеңінен пайдаланылып келеді. Қазір Тәуелсіз егеменде Қазақстанда Қорқыт Атаның философиялық, педагогикалық, психологиялық ой-толғаныстары туралы ғылыми зерттеу жұмыстары қолға алынып, кандидаттық, докторлық диссертациялар қорғалып, монографиялық еңбектер жарық көріп жатыр. Қорқыт Ата мұраларының Қазақстанның тарихы мен мәдениетінде алатын орны зор. Қорқыт өткен замандағы тарихи құндылықтардың мәнін жоғалтпай сақтай білу, ұлттық тарихымызды жаңаша зерделеу, ұлттық сана мен рухани дүниені кеңейту – XXI ғасыр ұрпағының парызы. (Aidosov, 1997: 71-73)

Қорқыт ата өзінің халқына тағы мынандай өсиет айтқан:»Жол қиындығын көрмеген, жабы мінген жігітке Кавказ арғымағын мінгізуден пайда жоқ. Қолына өткір қылыш алып, соны жұмсай білмеген қорққа қылыш сермеп, күшіңді сарп етпе. Батыр туған жігіттің садағының оғы да қылыштай кесіп түседі. Қонағы жоқ қараша үйден құлазыған түз артық. Ат жемейтін ащы шөптің гүлденіп өспегені жақсы. Атаның атын былғаған ақылсыз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырланып тумағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға ешкім жетпейді. Өтірік сөз өрге баспайды. Өтірікші болғаннан жарық көріп, өмір сүрмеген көп артық. Сөзіне берік, шыншыл адамға бұл дүние де отыз жылды үшке көбейтіп, өмір сүрген де аз». Ежелгі жау ел болмас, ескі мақта жіп болмас, қонақ келмес үйдің қирағаны жақсы, жылқы жемес шөптің шықпағаны жақсы, адам ішпес ащы судың ағысты жылғаларды қумағаны жақсы, атаның атын былғайтын ақылсыз ұлдың тумағаны жақсы. Адам қанша қажетсінгенімен, ол өз үлесінен артық жей алмайды», т.б. (Zirmuskiy, 1999: 487)

Өмірдің басты-басты оқиғаларын философиялық тұрғыдан ой елегінен өткізіп, оны терең түсініп, адам психологиясын ашып көрсету Қорқыттың басты міндеті саналды. Осы Адам деген ұлы тұлғаның табиғатын, тағдырын, мінез-құлқының нәзік иірімдерін шығармашылыққа арқау еткен талантты ойшылдарымыздың бірі – Қорқыт Баба еді. «Атаның атын былғаған жетесіз баланың әке омыртқасынан жаралып, ана құрсағында шырылдап тумағаны жақсы. Ата даңқын шығарып, өзінің тегін қуған балаға

ешкім жетпейді», – дейтін ұлы бабаның нақыл-өсиет сөздерінде өткен заман кескіні, үй-тұрмыс жағдайы, ата-ана, ұл мен қыз, күйеу бала, табиғат көрінісі, хайуанаттар тіршілігінен түсінік беріп, өмір туралы философиясы мен ажалмен алысқан аңыздарында оптимистік сарын бар. Ұлы баба арманы, мұраты адамзатқа жер бетіндегі өмірдің мәнін ұғындыру, адамдар жүрегіне қайсар рух пен кемел ізгіліктің дәнін себу арқылы асыл қасиеттерді дарыту. (Bartol'd, 1999: 358)

Эксперимент

Қорқыт ата дана-ақылшы ретінде таныту үшін оқушылар, студенттер, оқытушылар және маман емес адамдар арасында эксперимент жүргізілген болатын.

Информанттардың жалпы саны — 40, олардың 27-і, Қорқыт Ата жайлы білетін болса, ал он үші бейхабар болып шықты.

Информанттардың жас мөлшері – 15 жас пен 52 жас аралығы.

Эксперимент жүргізілген уақыт: 2017 – 2018 жылдар аралығы.

Эксперимент материалдары — қазақ тілінде жарық көрген кітап, брошюлалар.

Эксперимент мақсаты – Қорқыт Атаның халық арасында атын кеңге жаю арқылы, оның айтқан ақыл-кеңестерін пайдалана отырып, дұрыс тәрбие түрлерін ұсыну. Сонымен қатар, Қорқыт мұрасының қаншалықты меңгерілуде екеі білу.

Эксперимент тапсырмалары бірнеше бағытта жүргізілді:

1) Мұрағаттан аударылған Қорқыт шығармаларын беріп, информанттарға ол шығармалардың қай кезеңге тиесілі екенін анықтау;

2) Бірнеше тағылым сөздерін еске түсіріп айту;

3) Алғаш нақыл сөздерін зерттеушілерді атап беру.

Информанттарға 3 түрлі тапсырма берілді. Тапрсырманы бере отырып, жас мөлшеріне де мән берілген еді. Әрбір жеке тұлғаның білім сатысы да ескерілген болатын.

Эксперимент қорытындысы бойынша, Қорқыт Ата жайлы білетін адамдардың көбісі оның тағылым сөздерін білетін болып шықты, Яғни қазақ арасында кеңінен таралып, айтылып жүрген нақыл, өнеге. Кейбір информанттар жауап беруге қиналып жатты.

Нәтиже мен талқы

Сонымен, эксперимент нәтижелерін зерделей келе мынадай қорытындыға келдік:

1) Информанттар түркітектес халықтардың арасындағы кең тараған бабасы жайлы біраз мәлімет білетіндігіне;

2) Қорқыттың нақыл сөздерін өз өмірлерінде жиі қолданса да, авторынан бейхабар екендігіне;

Эксперимент нәтижелерін талдай отырып, әлі де болса, халық арасына Қорқыт тағылымының таралуына ат салысу керектігіне көз жеткіздік.

Қорытынды

Бабамыздың бала кезінен бастап ел ішінде өзгелерден дараланып, ерекшелігімен ержеткен азамат екендігіне көз жеткіземіз. Сондықтан да болар жастайынан сан қырлы өнерді меңгерді. Қорқыт жайлы әңгіме басталса, «қобыз» сөзі құлақ түбіне келері сөзсіз. Сонымен қатар, Қорқыт атамыз ел ішінде дауды шешкен ақылгөй дана болғаны мәлім. Ердің дауын екі ауыз сөзбен шешкен бабаларымыз сөз қадірін түсінген. Қорқыт ата мұрасы ертеңгі зиялы азамат ретінде елінің шын патриоты болып өсуімізге ықпалы зор, сондықтан Қорқыт атаның нақыл сөздерін әр жастағы адам өзінше оқиды, өзіне керегін алып, өмірлік тәжірибеде қолданады. Аталы сөзді бағалай білген елдің оған бағынбай кеткен тұсы болмаған. Осы тұрғыдан алып қарасақ та, Қорқыт бабамыздың мұраларында ұлтқа пайдасы тиер маңызды мәліметтердің көп екенін аңғаруға болады. Оның әрбір қыры осы зерттеу барысында толық қамтылған. Қорқыт сөзі «құт» деген мағынаны білдіретіні жайлы кей деректерде сөз етіледі. Сондықтан да Қорқыттың әр айтқан тағылымы әрбірімізге «құтты» болмақ.

Әдебиеттер

Айдосов А.Х. Қорқытнама.−Алматы: Бастау, 1997. – Б. 68-73.

Жирмунский В.М. Огузский героический эпос и «Книга Коркута» // «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинақ. −Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1999. – С. 476-572.

Книга моего деда Коркута / Пер. Бартольда В.В. // «Қорқыт Ата» энциклопедиялық жинақ. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1999. – С. 355-456.

References

Aidosov A.X. (1997) Qorqytnama. [Korkytnama] Almaty: Bastau. 68-73 p. (In Kazakh)

Bartol'd B.B. (1999) Knyga moego Korkuta [The book of my grandfather Korkut] Almaty: The Kazakh Encyclopedia. 355-456 p. (In Russian)

Zirmuskiy V.M. (1999) Oguzskiy geroyjeskyi epos y «Knyga Korkyta». [Oguzian heroic epos and «Book of Korkut] Almaty: The Encyclopedia of the Kazakhs. 476-572p. (In Russian)

ҒТАМР 81-119

Садырова А.Т.,

І. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университетінің 3 курс докторанты,
Қазақстан, Талдықорған қ., e-mail: Sadyrova_anara@mail.ru

ҚАЗАҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІ МЕН АНТИКА ӘДЕБИЕТІН САЛЫСТЫРА ОҚЫТУ

Мақалада антикалық әдебиет пен қазақтың көне сақ, ғұн, үйсін, қыпшақ дәуіріндегі әдеби мұралары етене жақын және байланысы тереңге кеткен рухани туындылар екеніне тоқтала келіп, жоғары оқу орындарының филология, журналистика, өнер және мәдениет мамандықтарына әлем әдебиетінің мұраларын оқытудың мақсаты айтылады. Қазақ ауыз әдебиеті мен антика әдебиеті мұраларын салыстыра оқыту әдістемесінің әр қырынан зерттелуі мен зерделенуін қолға ала отырып, жоғары оқу орындарында қазақ әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқытудың жастарды рухани-сауаттылыққа, адамгершілікке баулуға, ұлттық әдеби мұраны құрметтеп, әдебиет пен өнер тарихынан нәр алып қалыптасуына негіз болатыны айтылады. Қазақ әдебиетінің бүгінгі жай-күйі, оның даму ерекшелігі, сипаты, рухани мұрасы, тарихы көп ретте басқа әдебиеттерден еш кемі жоқ болғандықтан, оны басқа елдердің әдебиеттерімен салыстыру аса қажет фактор екендігі сөз болады. Салыстырма әдебиет, яғни компаративизм әдісі бойынша ой айтудың маңыздылығы түсіндіріліп, жасалған эксперимент жұмыстарының барысы баяндалады.

Түйін сөздер: антика әдебиеті, компаративистика, әлем әдебиеті, салыстыра оқыту, әдеби мұра.

Sadyrova A.T.,

Zhetysu state university named after I. Zhansugurov,
Kazakhstan, Taldykorgan, e-mail: Sadyrova_anara@mail.ru

Comparative study of Kazakh folklore and antique literature

The article focuses on antique literature and the study of the heritage of world literature on the specialties of philology, journalism, arts and culture, with reference to the fact that the ancient Kazakh heritage, the khan, the uisun, and the kypchak era are spiritual and deep-rooted spiritual artifacts. Studying the various aspects of the Kazakh folklore and antique literary heritage, the comparative teaching of Kazakh literature and antique literature in higher education institutions is a basis for spirituality, morality, respect for the national literary heritage and the history of literature and art is described. The current state of the Kazakh literature, its features, its spiritual heritage, its history, in many respects, are the most important factor in comparing it with the literature of other countries, since there is no less than any other literature. The comparative literature, that is the importance of thinking on the method of comparativism, the progress of the experimental studies are explained.

Key words: antique literature, comparativism, world literature, comparative teaching, literary heritage.

Садырова А.Т.,

докторант 3 курса Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова,
Казахстан, г. Талдыкурган, e-mail: Sadyrova_anara@mail.ru

Сравнительное изучение казахского фольклора и античной литературы

В статье рассматривается изучение в вузах наследия мировой литературы по специальностям филологии, журналистики, искусства и культуры, ссылаясь на то, что античная литература и древняя литература саков, гуннов и кипчаков духовно связаны и глубоко укоренены. В статье

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

отражается римская мифология, которая встречается и в древней казахской мифологии. Автор предполагает, что эти мифы не спроста проникли в эти литературные сюжеты, так как в древности при экономических и материальных взаимоотношениях были тесные взаимовлиянии и в литературных сферах. Даются примеры и факты в сюжетных линиях, основываясь на фундаментальные труды известных исследователей литературы. В статье говорится о том, что изучая различные аспекты методики преподавания казахского фольклора и античного литературного наследия, сравнительное изучение казахской и античной литературы в высших учебных заведениях является основой формирования у молодежи духовности, нравственности и уважения к национальному литературному наследию и истории литературы и искусства.

Ключевые слова: античная литература, компаративистика, мировая литература, сравнительное изучение, литературные наследия.

Кіріспе

Көне европалық әдебиет пен қазақтың көне сақ, ғұн, үйсін, қыпшақ дәуіріндегі әдеби мұралары етене жақын және байланысы тереңге кеткен рухани туындылар. Қазақ халқының арғы аталары сақ-скиф руларының шығу тегі мен олардың әдеби мифтегі орнын айқындап, сол кезеңдегі шығармашылық қабілеті бар елдің туындыларын жинақтап, оны әлем жұртшылығына таратқан Геродот, Полишен, Страбон, Плутарх, Эфор, Гомер, Гесиод, Эзоп, Федр, Апулей, Л.Н. Гумилев, М. Аджи, А. Гаркавец, Н. Келімбетов, А. Қыраубаева, М. Жолдасбеков және т.б. тарихшы, әдебиетшілердің жазбалары арқылы біздің көне кезеңдегі әдебиетіміздің «ақтаңдақ беттерін» ашудың маңызы зор.

Әдебиеттану ғылымының әр саласының әдістемесі бойынша осы проблеманы айқындау Европада XVI ғасырда қолға алынса, оның ең алғашқы баспалдақтары Ресейде XVIII ғасырда пайда болып, қазіргі күнде белгілі мектеп ретінде іргеленді. Ал қазақ әдебиетінде антика мен көне әдеби мұралардың зерттелуі мен оқыту әдістемесі тәуелсіздік алған тұстан қолға алынды.

Осы әдістеме бойынша жоғары оқу орындарының филология, журналистика, өнер және мәдениет мамандықтарына әлем әдебиетінің мұраларын қазақ тілінде оқыту мақсаты көзделінген.

Бүгінгі таңда, қазақ ауыз әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту барысында студенттердің пәнге деген қызығушылықтары артып, түрлі дерек көздерін қарастыру арқылы мол рухани азық алатыны сөзсіз.

Антика әдебиеті мен қазақ ауыз әдебиеті мұраларын салыстыра оқыту әдістемесінің әр қырынан зерттелуі мен зерделенуін қолға ала отырып, Жоғары оқу орындарында антикатану тарихын көне қазақ әдебиетімен байланыстыра оқытуды бүгінгі күннің кезек күттірмес мәселесі деп тануымыз керек.

ҚР Білім туралы Заңында: «Білім беру қызметі – білім беру субъектілерінің мақсатты, педагогтік негізделген, дәйекті өзара іс-қимылы барысында жеке адамды оқыту, дамыту және тәрбиелеу міндеттері шешілетін процесс» (The Law of the Republic of Kazakhstan «On Education», 2007 №319 III) – екендігі атап көрсетілген.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасы ЖОО-нда оқу үдерісі кредиттік оқыту технологиясы бойынша ұйымдастырылған.

Оқу мерзімі мен алған біліміне қарай бакалавр – магистратура – докторантура болып жалғасатын бүгінгі білім жүйесінде кредиттік оқыту технологиясы бойынша білім алған маман өзі игерген мамандығының кәсіби шебері болуы тиіс.

Аталған академиялық дәрежелерді меңгеруді ұйымдастырудың оқу үдерісі Қазақстан Республикасының Мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты негізінде (ары қарай ҚР МЖМБС) жүзеге асатынын білеміз.

Жоғары білім – бакалавриат – 5В011700 – «Қазақ тілі мен әдебиеті», сондай-ақ, жоғары білім – бакалавриат – 5В020500 – «Филология», 5В012100 – «Қазақ тілінде оқытпайтын мектептердегі қазақ тілі мен әдебиеті» мамандықтарына арналған ҚР МЖМБС–ында аталған мамандықтар бойынша білім берудің мазмұны мен бакалаврларды дайындау деңгейінің талаптары анықталған (State educational standards of the Republic of Kazakhstan, 2010).

Осының ішінде, 5В011700 – қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бакалаврларын дайындау барысында білім алушы тұлғаларға жалпы білім алу барысында:

1. Адамзаттың іс-әрекетінің алуан түрлілігі туралы, рухани құндылықтар мен олардың маңызы жайлы, дүниеге деген ғылыми, философиялық және теологиялық көзқарасы бойынша түсінігі болуы;

2. Қоғам дамуы жайлы: мәдениет пен өркениеттің алуан түрлілігі, әлеуметтік тәжірибе түрлері, дүниежүзілік тарихи және мәдени кеңістіктегі Қазақстанның орны туралы білімді игеруі;

3. Еңбекті ұйымдастырудың ғылыми негіздерін, ақпараттарды жинау және өңдеу; педагогикалық, психологиялық және әдістемелік нормалар мен оқыту және тәрбие берудің тәсілдерін, жоғары және орта мектеп бағдарламаларының барлық мәселелері бойынша қазіргі ғылыми және оқу материалдарын білуі;

4. Әлемдік қауымдастықты тұтастай алғандағы және Қазақстан Республикасына қатысты негізгі экономикалық үрдістер мен бағдарламаларды талдай білуі;

5. Мәдениеттің мәнін, оның адамзат іс-әрекетіндегі маңызын білуі, адамзаттың мәдени мұрасы мен мәдени құндылықтар туралы түсінігі болуы;

6. Өз еңбегін ғылыми негізде ұйымдастыра білу, кәсіптік қызмет саласында қажет ақпаратты жинау, сақтау мен сұрыптаудың компьютерлік әдістерін меңгеру; өзінің кәсіптік қызметінің түрі мен сипатының өзгеруіне, пән аралық жобалармен жұмыс істеуге әдістік және психологиялық жағынан дайын болуы;

7. Педагогикалық тәжірибесінде жүйелі түрдегі ақпараттарды қолдануды, болып жатқан әлеуметтік-тарихи оқиғаларды талдау және қорытындылауды; өзінің өзгерістерінде, оған жылдам көндігу және бейімделуді;

8. Қазіргі ақпараттық және білімдік технологияларды қолданып өз бетінше жаңа білім қорларын алу; кәсіби іс-әрекетінің сипаты мен әлеуметтік-экономикалық жағдайлар пәнге деген қызығушылығын тудыру және білімді меңгерудің жоғары деңгейін қалыптастыру арқылы тілдік құбылыстар мен заңдылықтарды жазбаша және ауызша түрде сауатты, әрі дұрыс мағынада жеткізуді;

9. Білімдік үрдісте пәнаралық байланыстар жүйесін қолдануды білуі тиіс сынды талаптарды меңгеру міндетті саналады.

5В011700 – қазақ тілі мен әдебиеті бакалаврлары үшін берілген талаптарға қол жеткізу үшін 6.08.073-2010-ҚР МЖБС-нда 128 кредит бөлінген. Жалпы білім беру пәндерінің (ЖБП) базалық пәндері (БП), кәсіптендіру пәндері (КП) үшін берілген кредит сандарымен бірге, таңдау компонентіне (ТК) – ТК 2.2 – 20 кредит, ТК-3.2 – 14 кредит бөлінген. Таңдау компоненті ретінде арнайы кредит бөліну аталған мамандық аясында арнайы, тереңдетілген білім жинауға мүмкіндік береді.

ҚР МЖМБС-на сай әзірленіп, ЖОО-нда білім үдерісінде пайдаланылып келе жатқан оқу-жұмыс жоспарларында ТК үшін аймақтық ерекшелігі, профессорлық-оқытушылар құрамының мамандануына орай әр кезеңдегі әдебиет өкілдері шығармашылығын және аймақтық әдеби өлкетануды қамтитын оқу пәндері қарастырылған.

Осындай таңдау компонентіне кіретін қазақ әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту пәнінің маңыздылығы: жастарды руханисауаттылыққа, адамгершілікке баулуға, ұлттық әдеби мұраны құрметтеп, әдебиет пен өнер тарихынан нәр алып қалыптасуына негіз болады.

Осы орайда, жастар – елдің ертеңін қалыптастыратын буын екенін естен шығармауымыз керек.

Ерте заманнан бастау алып, дамып, қанат жайып келе жатқан рухани мұрамыз – әдебиетіміздің қанып ішетін айдыны антика және халық ауыз әдебиетінің туындыларын ЖОО оқытудың маңызы зор. Сол туындылардың ішінен алуан түрлі өмірлік қағидалар мен адами қасиеттерді тәлімгерлердің бойына сіңіретін шығармашылық әлем – бұл қазақ әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту болмақ.

Осы жайтты біріншіден, тарихи мәселемен жалғастыру қажет. Антика латынның antiguus – ежелгі, көне деген сөзінен шыққан болса, қайта өрлеу, яғни ренессанс кезеңіндегі италиялық гуманистер өздеріне белгілі ежелгі мәдениет ретінде грек-рим мәдениетін солай деп атап кеткен. Сол кезден бері одан да көне мәдениеттер ашылса да, осы мәдениет жөнінде сол атау әлі күнге дейін сақталып келеді. Антика әдебиеті тарихының көне қазақ әдебиетінің әр кезеңіндегі әдеби мұралармен ұқсастығын, өзінің ерекшеліктерімен, адамды сүйсінтер әшекейлерімен, аса баға жетпес құндылықтарын салыстырма, яғни компаративизм тәсілі бойынша сипатталады. Өйткені, шығыс әдебиетінен кеш туса да, оның жарқын беттері бүкіл әлемдегі мәдениетте өзіндік орны, ізі бар екендігін дәлелдеп келеді.

Айталық, антика бастауындағы гректің әдебиеті, философиясы, өнері мен мәдениеті, саясат пен ғылымда, құқық пен заңтануда, кескіндемеде, сәулет пен мүсін өнерінде және тағы басқа да салаларда көрініс табады. Сол мәдениет салалардың ішінде антика әдебиеті мұраларында қазақ халқының арғы ата-

бабаларының жасап кеткен әдебиетімен ортақ ұқсастықтары, үндестіктері өте мол. Бұл көбіне типологиялық, сюжеттік, идеялық-мазмұндық, форма, стиль, композиция, поэтика және басқа да көркемдік ерекшеліктері арқылы көрінеді.

Қазақ әдебиеті сынын зерттеген көрнекті ғалым Тұрсынбек Кәкішев «Ғылымда соңғы сөз айтылып, нүкте қойылмайды» – дейді. «Қазіргі тәуелсіздік заманда бұрын құлашымыз жететінді ғана қармасақ, енді ой жетер жерге баруымыз керек. Оның алғашқы қадамы жасалды да. Ә. Хасеновтің «Қазақ тарихының бес мың жылдық баяны», Кляшторный мен Сұлтановтың «Қазақ халқының үш мыңжылдық тарихы», «Қазақ энциклопедиясы» шығарған «Қазақ поэзиясының екі мыңжылдық» антологиясы жарияланып, оқырман қолына тиіп, ғалымдарды ойландырып жатқан кезде қазақ әдебиеті тарихының сақ, ғұн дәуірлері естен шықпауы тиіс. Біздің заманымызға дейінгі кезеңнен бастау алатын рухани дүние бүгінгі біздерге түсінікті тілде болмауы мүмкін, тіпті басқа тілде жазылуы да ғажап емес. Бірақ оған қарап ол мәдени мұрадан бұрынғыдай қашуға болмайды. Біз бүгінгі қазақ жерінде жасалған мәдени-рухани байлыққа ортақ екенімізді еш уақытта ұмытпауымыз керек. Парсылардың тіліне аударылып, дініне айналып кеткен атақты «Авеста» Әмударья мен Сырдарьяның арасындағы алқапта туса, қалайша безінбекпіз?!

Бүгінде жеке халық атына ие болғандардың арғы бабасы болғандығы, қазіргі қазақ жерінде жасап, шаттанғанда, қайғы-қасірет шеккенде өзінің ой-пікірін, жан сырын көркем сөзге орап жеткізгенін әрқашан есте ұстап, өз әдебиетіміздің бастауы ретінде тануымыз қажет. Олай болса көне заманның көрікті ойларын бүгінгі ұрпақтың асыл мұрасына айналдыруға тиіспіз» (Kakishev, 2004: 507).

Заратуштра дінінің пайда болуы мен «Авеста» жайлы ой білдірген шығыстану ғалымдары бұл шығарма Орта Азияда немесе Мидияда туған, яғни азербайжан мұрасы деген тұжырым жасады. Қысқасы, «Авеста», ең беріден есептегенде, Орта Азияны ежелден мекендеген көне түркілер мен Мидия мемлекеті дәуірлеп тұрғанда – біздің заманымыздан бұрынғы VII-VI ғасырлар аралығында жасалған, сол тұстағы және сол кезеңнен көп кейін байырғы қазақ елінің арғы ата-бабалары сақ-скиф елімен тығыз мәдени-әдеби, материалдық-экономикалық байланыс орнатқан, антика мәдениетінің отаны саналатын көне элладалықтар және олардың бір-біріне әсері, рухани пәрменін айтудың және оны оқытудың әдістемесін жасаудың мезгілі әлдеқашан пісіп-жетілді.

Осы тұстағы атап өтетін факт – қазақ әдебиетінің бүгінгі жай-күйі, оның даму ерекшелігі, сипаты, рухани мұрасы, тарихы көп ретте басқа әдебиеттерден еш кемі жоқ, тамыры тереңге кеткен, тіні мықты бәйтерек секілді болса, оны басқа елдердің әдебиеттерімен салыстыру аса қажет фактор екені ақиқат. Салыстырма әдебиет, яғни компаративизм әдісі бойынша ой айту Еуропада XVIII ғасырда қолға алынса, оның ең алғашқы баспалдақтары Ресейде XIX ғасырда пайда болып, қазіргі күнде белгілі, мектеп ретінде іргеленді.

Ендігі мақсат – ертедегі классикалық антика әдебиетінің Еуропа мен Азия елдеріне кеңінен тарағанын оның бай әдеби туындыларынан іздеу керек. Антика мәдениетінің өмір сүрген уақыты шамамен 1200 жыл болса, сол уақыт ішінде оның түрлі жанрдағы әдеби туындылары әлем жұртшылығына кеңінен тарап, соның ішінде ертедегі қазақ әдебиетіне де өз әсерін тигізгені туралы ой-пікірлер бүгін ғана айтылып, жазылмаған. Оның алғашқы белгілері мен ұшқынын сонау әл-Фарабиден бастап, Қорқыт жырлары, «Оғызнама», Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік», Сайф Сарайидың «Гүлстан би-т-Турки», Насыретдин Рабғузидің «Қисса сул-әнбия», Абай мен Шәкәрімнің және тағы басқа да көне және қазіргі әдеби туындылардан аңғарылады. Өз жолы мен еш әдебиеттің әсерінсіз де пайда болған әдеби туындылар болса да, оның ішінде антика әдебиетінің элементтері мен кей детальдары кездесетінін жоққа шығаруға болмайды.

Эксперимент

Бүгінгі таңда, қазақ ауыз әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту студенттердің пәнге деген қызығушылықтарын арттырып, түрлі дерек көздерін қарастыру арқылы мол рухани азық алатыны сөзсіз.

Отандық ЖОО-нда қазақ әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту ғылыми тұрғыда әлі қарастырылмағандықтан, Геродот шығармашылығын оқытудың эксперименттік жұмыстарына қатысуға 2017-2018 оқу жылынан бастап Ілияс Жансүгіров атындағы ЖМУ гуманитарлық факультет студенттері жұмылдырылды.

Аталған ЖОО-нда эксперимент жұмыстарының айқындаушы кезеңін жүргізу барысында оқу үрдісінде қолданылып келе жатқан оқыту

әдістері (Геродот шығармалары мен оны зерттеу дереккөздері) қолданылды. Аталған эксперимент жұмыстары кезінде студенттің:

– өзіндік көшбасшылық қасиеті артуы;
– ізденімпаздылығының жетілуі;
– ұйымдастырушылық қабілетінің артуы,
– өз пікірін ашық, еркін жеткізе алуы,
– ұлттық болмысты дәріптеуі,
– шығармашылық болмысының дамуы жіті қадағаланды.

Осы негіздерді басшылыққа ала отырып, жүргізілген эксперименттік жұмыс нәтижелері студенттің Геродот шығармашылығы туралы өзіндік тың көзқарасын қалыптастыруға игі әсерін тигізетіндігіне көз жеткіздік.

Студенттердің Геродот хақында не білетіндері жөнінде және қазақ әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқуту барысында не күтетіндігін білу мақсатында зерттеу жұмысының негізгі құралы ретінде сауалнама, бақылау үлгілерін таңдадық.

Сауалнама 3-4-курс студенттеріне жүргізілді, барлығы 52 студент қатысты. Студенттердің ой-пікірлерін барынша айқын анықтау көзделгендіктен ашық жауап жазу формасы қамтылды. Сауалнамаға студенттер өз ой-пікірлерін түсірді.

Анықтау тәжірибелік-эксперимент жұмыстары кезінде антика мен көне қазақ әдебиеті кезеңіндегі шығармаларды салыстыра яғни компаративистикалық әдіспен оқытудың өзекті екендігіне көз жеткіздік.

Нәтиже мен талқы

Филологиялық мектептің историография, библиография, текстология үшін маңызды кейбір табыстары болған тарихи салыстыру мектебі, яки компаративизм ағымының Ресейде туын көтерген адамдар – Веселовский, Миллерлер. Мұндағы негізгі принцип – салыстыру. Дүние жүзінде капитализмнің дамуы нәтижесінде экономикалық қарым-қатынастар шеңбері ұлғайып, бір ел мен екінші ел, бір халық пен екінші халық жақындай түсті, жерге, байлыққа, қызығуымен қатар, әдебиет нұсқаларына да назар аударылды.

Компаративистер әр түрлі халықтар әдебиетіндегі жанрларды салыстыра қарап, форма мәселесіне, сюжеттің шығуына байланысты көптеген пікірлер айтқан. Әдебиеттің әлеуметтік маңызына, эстетикалық сипатына бұл әдісте терең бойлай алған жоқ.

Яғни, оны шешу алдағы уақыттың еншісінде болса, тарихи салыстыру мектебі, яғни компаративизм термині, қазақ әдебиеттану ғылымында кейінгі он-он бес жылдың ішінде ғана ауызға алынғаны жасырын емес. Бұл терминнің өзі әлемнің әдебиеттану ғылымында өткен ғасырдың 50-жылдарында ғана кеңінен пайдаланыла бастады. Қазіргі ғылым мен техниканың қарыштап дамуына байланысты әдебиеттану ғылымында да түрлі терминдер мен атаулардың пайда болуы заңды да. Сондай терминнің бірі, әдебиет саласының бір бөлігіне айналған, шет мемлекет пен өнерін танудағы жоғарыдағы аталған әдеби компартивистика болмақ» (Rymgali, 2003: 328).

Компаративистика батыс Еуропаның оқу орындарында 1950 жылдары кең көлемде қолданыла бастады. 1954 жылы халықаралық әдебиет компаративистикалық ассоциация (АИЛК) құру шешімі қабылданады. 1955 жылы Венецияда халықаралық әдебиет компаративистік ассоциацияның бірінші Генералдық Ассамблеясында ұйымның жаңа статусы мен ережесі бекітілді. Ондағы басты мақсат – әр елдің классикалық әдеби туындыларын бір-бірімен салыстыру, сол арқылы әдеби байланыс орнату. Компаративизмнің қазіргі уақытта әлемдік жаһандануға да қатысты екендігін атап өту қажет, яғни салыстырма әдебиет – жаһанданудың да бір қапталынан шығатыны рухани қағида.

Десек те, қазіргі тұстағы жаһандану мәселесі аса өзекті болып тұрғанда, өзіміздің төл рухани мұрамыздың біреудің жетегіне кету қаупі тұрғанын айта кетудің еш артықтығы жоқ.

«Жаһандану Америка мемлекеті ойлап шығарған нәрсе емес. Жаһандану – ерте заманда басталған үрдіс. Сонау антика дәуіріндегі Греция мен Персияның, Египет пен Рим империясының уақытындағы мемлекеттер мен халықтардың кейде соғысып, кейде бейбіт өмір сүріп, бір-бірімен қарым-қатынаста болғаны, соның нәтижесінде бір-біріне әсер етіп, бірінен бірі үйренгені белгілі. Сондай-ақ христиан мен буддизмнің, исламның дүние жүзіне тарауы көп халықтардың жаһандану процесінде болғанын дәлелдейді. Демек, қай заманада да жаһандану жүріп жатқан.

Қазақ халқы да жаһандану процесіне ерте түскен. Ежелгі және орта ғасырларды айтпай-ақ, кеше ғана өткен XX ғасырды еске алайықшы. Қазақтар өзінің үйреншікті көшпелі өмір салтымен қоштасып, отырықшылыққа үйренді, өндірістік технологияны меңгерді. Тіпті үй-тұрмысымыз да жаһандануға түсті: киіз үйді тастап, ағаш үйге, кірпіш тамға қоныстандық, киіміміз еуропалық үлгіге ауысты, тамағымызға да басқа дәмдер араласты. Сол сияқты рухани салада да өзгерістер болды: театр, опера, балет,

симфония, кино, теледидар, радио – осының бәрі – жаһанданудың нағыз өзі. Демек, жаһанданудан қашып құтылу мүмкін емес» (Kaskabasov, 2003: 2). Қазіргі біртұтас ақпараттық әлем кеңістігінде бұл – өте қиын іс, жаһанданудың қай кезде болмасын, халықтың кез келген өміріне өзгеріс енгізетіндігі талассыз.

Қазақтың ұлы ұстазы Ахмет Байтұрсынов: «Қазақ – діні шынығып жетпеген, шала мұсылман халық» – дейді, жазу әдебиетіне қатысты пікірінде.

Мұны, мұсылман дінінен христиан дініне аударып жіберу оңай деген пікірмен, патша үкіметі қазақ пен ноғай арасында жік салып, екеуін айырғысы келеді. Оның үшін қазақ байлары ноғайша оқымай, орысша оқитын боларлық саясат жүргізеді. Қазақ балалары үшін школ ашады, ноғайға қазақтың жазу жағынан сорпасы қосылмас үшін араб әрпін қалдырып, қазақ тіліндегі кітаптарды орыс әрпімен басады. Орыс өзіне тартып, ноғай өзіне тартып, екеуі екі жаққа сүйреп жүргенде, қазақ орыс әдебиеті арқылы Еуропа жұрттарының әдебиеттерімен танысады.

Бұрын қазақта жоқ сөздердің түрлері шыға бастайды. Дін күшімен емес, тіл күшімен өзін тыңдайтын сөздер шыға бастайды. Бастапқы жазба әдебиеттің бас мақсаты – дінді жаю, дінді күшейту болса, соңғы әдебиеттің бас мақсаты – тілді ұстарту, әдебиетті күшейту, көркейту болады. Сөйтіп жазба әдебиеттің өзі екі дәуірге бөлінеді: 1. Діндар дәуір; 2. Ділмар дәуір. Діндар – діншіл деген мағынада, ділмар – тілшең деген мағынадағы сөздер.

Қазақ әдебиетінің діндар дәуірі де, ділмар дәуірі де халық әдебиетін дамытып, күшейтуден туған дәуірлер емес. Басқа жұрттардың әдебиетінің әсерінен туған дәуірлер. Діндар дәуір әдебиетімізге араб-парсы әдебиетінен үлгі алып, соларға еліктегеннен пайда болған. Ділмар дәуір орыс әдебиетінен өнеге көріп, үлгі алып, соған еліктеуден пайда болып отыр. Мұндай бір жұрт екінші жұрттан әдебиет жүзінде үлгі алу жалғыз бізде ғана болған емес, барша жұрттың басында болған іс. Осы күнгі әдебиеттің түп үлгісі грек жұртынан алынған. Грек әдебиетінен үлгіні Рум алған. Еуропадағы басқа жұрттар алған. Біздің орыс та әдебиет үлгісін Еуропадан алып отыр, біз орыстан алып отырмыз» (Baitursynov, 2003: 205), – дейді.

Қорытынды

Ерте заманнан бастау алып, дамып, қанат жайып келе жатқан рухани мұрамыз – әдебиетіміздің қанып ішетін айдыны антика және халық ауыз әдебиетінің туындыларын жоғары оқу орындарында салыстыра оқытудың маңызы зор. Сол туындылардың ішінен алуан түрлі өмірлік қағидалар мен адами қасиеттерді тәлімгерлердің бойына сіңіретін шығармашылық әлем – бұл қазақ әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту болмақ.

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы. – Астана: Ақорда, 2007, шілде – 27. – №319-III ҚРЗ.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары. ҚР Білім және ғылым министрінің №454 бұйрығы. (Жоғары білім – бакалавриат – 5В011700 – қазақ тілі мен әдебиеті). – Астана, 2010, тамыз. – 18.

Кәкішев Т. Толғам. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 507 б.

Рымғали Н. Әдебиет теориясы: Нұсқалық. – Астана: Фолиант, 2003. – 328 б.

Қасқабасов С. «Мәдени мұра – рухани жаңғырудың негізі» мақаласы // Егемен Қазақстан. – 2.XII.2003. – 2 б.

Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш: Зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра. 2003. – 205 б.

References

Baitursynov A. (2003) Adebiet tanytqysh: zerttey men olender. [Literature Demonstration: Study and Poetry.] Almaty: Atamura. 2003. 205b. (In Kazakh)

Kakishev T. (2004) Tolgam. [More. Almaty: Kazakh Universiteti, 2004. 507 b. (In Kazakh)

Kaskabasov S. (2003) «Madeni mura – ruhani zhangyrudyn negizi» makalasy [The article «Cultural heritage is the basis of spiritual revival».] // Egemen Kazakstan. XII.2003. 2 b. (In Kazakh)

Rymgali N.(2003) Adebiet teoriasy: Nusqalyq. [Theory of Literature: Version.] Astana: Folian, 2003. 328 b. (In Kazakh)

Kazakhstan respublikasynyn zhalpyga mindetti bilim beru standarttary. (2010) [State educational standards of the Republic of Kazakhstan.] Kazakhstan Respublikasy Bilim zhane gylym ministrliginin №454 buirygy. Astana, 2010, Avgust 18. (In Kazakh)

Kazakhstan Respublikasynyn «Bilim turaly zany» (2007) [The Law of the Republic of Kazakhstan «On Education».] Astana: Akorda, 2007, 27 Jul . No 319-III. (In Kazakh)

IRSTI 17.09.91

Khabutdinova M.M.[1], Mashakova A.K.[2],

[1]Candidate of pedagogical sciences, Docent of Universityof the Kazan Federal University, Russia, Kazan
[2]Candidate of pedagogical sciences, Leading researcher of the M.O. Auezov Institute of Literature and Art, Kazakshtan, Almaty, e-mail: mileuscha@mail.ru, a_mashakova@mail.ru

MODERN TATAR PUBLICISTS OF KAZAKHSTAN

The article deals with modern Tatar publicism in Kazakhstan. The novelty of the research is related to the fact that the authors of the paper have identified the most significant figures among contemporary Tatar publicists. The material for the study include publicist books, feature articles, essays, papers by M. Erzin, G. Khairullin, R. Bikmukhametova, F. Baygeldinov, T. Karimov, S. Bagautdinov. The study showed that modern Tatar publicism in Kazakhstan is distinguished by dynamic development. The Tatar publicists, on the one hand, turn to the historical past of the Tatar people, on the other – devote their works to the modern life. They highlight not only the life of the Tatars in Kazakhstan, but also relevant issues, the phenomena of the current life of modern society in our country, comprehending aesthetic ideals and moral values.

Key words: publicism, the Tatars, Kazakhstan, books, feature articles, essays, papers.

Хабутдинова М.М.[1], Машақова А.Қ.[2],

[1]Казань федеральді университетінің доценті, ф. ғ. к., Ресей, Казань қ.
[2]М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының жетекші ғылыми қызметкері, ф. ғ. к., Қазақстан, Алматы қ., e-mail: a_mashakova@mail.ru, mileuscha@mail.ru

Қазақстандағы қазіргі татар публицистері

Мақала Қазақстандағы қазіргі татар публицистикасына арналған. Зерттеудің жаңалығы осы мақала авторларының қазіргі татар публицистерінің арасындағы ең маңызды тұлғаларын айқындаумен байланысты болып табылады. М. Ерзин, Г. Хайруллин, Р. Бикмухаметова, Ф. Байгельдинов, Т. Каримов, Ш. Багаутдиновтың публицистикалық кітаптары, очерктері, эсселері мен мақалалары зерттеу материалдары ретінде қарастырылды. Зерттеу Қазақстандағы қазіргі татар публицистикасының динамикалық дамуымен ерекшелігін көрсетеді. Татар публицистері, бір жағынан, татар халқының тарихи өткеніне жүгінсе, екінші жағынан, олар өз шығармаларын қазіргі заманғы өмірге де арнайды. Олар қазақстандық татарлардың өмірін ғана суреттеп қоймай, сонымен бірге,біздің еліміздегі эстетикалық идеалдар мен моральдық құндылықтарды көрсететін қазіргі қоғамда болып жатқан құбылыстар мен өзекті мәселелерді қамтиды.

Түйін сөздер: публицистика, татарлар, Қазақстан, кітаптар, очерктер, мақалалар.

Хабутдинова М.М.[1], Машакова А.К.[2],

[1]к. ф. н. доцент Казанского федерального университета, Россия, г. Казань
[2]к. ф. н. ведущий научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова, Казахстан, г. Алматы, e-mail: mileuscha@mail.ru, a_mashakova@mail.ru

Современные татарские публицисты Казахстана

Статья посвящена современной татарской публицистике в Казахстане. Новизна исследования связана с тем, что авторами статьи выявлены наиболее значимые фигуры среди современных татарских публицистов. Материалом для исследования послужили публицистические книги, очерки, эссе, статьи М. Ерзина, Г. Хайруллина, Р. Бикмухаметовой, Ф. Байгельдинова, Т. Каримова, Ш. Багаутдинова. Исследование показало, что современную татарскую публицистику в Казахстане отличает динамичное развитие. Татарские публицисты, с одной стороны, обращаются к историческому прошлому татарского народа, с другой – посвящают свои произведения

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

современной жизни. Они освещают не только жизнь казахстанских татар, но и актуальные проблемы, явления текущей жизни современного общества в нашей стране, осмысливая эстетические идеалы и нравственные ценности.

Ключевые слова: публицистика, татары, Казахстан, книги, очерки, статьи.

Introduction

Modern literary process in Kazakhstan along with Kazakh, Russian, Uighur, German, Korean, Kurdish, Uzbek literature is also represented by Tatar literature. For the first time a study of the Tatar literature of Kazakhstan was conducted in 2004 in the joint monograph«Literature of the Peoples of Kazakhstan» at the M.O. Auezov Institute of Literature and Art. The section «Tatar Literature», prepared by F. Fatkullin and A. Tusupova, acquaints the readers with the development of the Tatar literature of Kazakhstan in the beginning and the middle of the XX century, as well as with Kazakh-Tatar literary relations. In 2014 a joint monograph «Modern Literature of the People of Kazakhstan» was published, which reflects the development of national literatures of the country in the period of independence. One of the authors of the paper prepared a section on modern Tatar literature of Kazakhstan. In the last few years, the authors of this paper are engaged in joint research on this topic. They published papers«On the self-identity of the Tatarsin Kazakhstan» («Tatarica»journal, Kazan, 2016), «Tatar-Kazakh cultural and literary connections at the beginning of the XXI century» («TOJDAC»journal, Istanbul, 2017), «The role of the prayer discourse for the Karaganda concentration camp image in the works of the Tatar writer AyazGilyazov and the Kazakh poet HalimZhaylybay» («Astra Salvensis» journal, Salva, 2017). This joint paper is devoted to the creative writings of contemporary Tatar publicists in Kazakhstan. The relevance of the topic is due to the importance of studying national literatures at the present stage, when Kazakhstan positions itself in the modern world as a State in which many nations live in peace and harmony. The novelty of the study is related to the fact that the authors of the paper identified the most significant figures among contemporary Tatar publicists of Kazakhstan.

Experiment

Contemporary Tatar publicists Munir Erzin, Grif Khayrullin, Raisa Bikmukhametova, Farid Baigeldinov, Taufik Karimov, Shamil Bagautdinov who create their works in the Tatar and the Russian languages make an important contribution to the development of Kazakhstan publicism. With the purpose of conducting this research, the authors established creative contacts with many of them, received valuable materials, and interviews. Their books «The Path of Ancestors», «Secrets of the Centuries», «The History of the Tatars», «The Tatars in the North of Kazakhstan», «We Are All Children of the Earth»etc. served as a research material. The used methods: problem-thematic, analytical, biographical etc.

Results and discussion

M. Erzin is a member of the Board of the Tatar-Bashkir Cultural Center, laureate of the award «BellurKalym» («Crystal Pen»), which is awarded to the best journalists of the Republic of Tatarstan (2008). M. Erzin belongs to the Ili Tatars, he was born in the city of Burchum, Altai district of the present Xinjiang Uygur Autonomous Region (XUAR). «The Tatar Diaspora in Kazakhstan, like all diasporas in Central Asia, is multilayered in terms of settlement time as well as original places of residence. Here live the descendants of Kazan, Ufa and Kasimov Tatars, mishars from the former Nizhny Novgorod and Saratov provinces. There is a special layer of Ili Tatars who have been repatriated from Xinjiang Uygur Autonomous Region of China (XUAR)in the 50s of the XX century. Allofthemform a singlediaspora» (Tatars in Kazakhstan: www.tatarstan.ru/index.php)

In 2005, he published a publicist book «Ancestral Path», dedicated to the history of the Tatars who in the XIX century moved from Russia to Semipalatinsk and Zaisan, in the early XX – to the Altai District of North-Western China, andin the middle of the XX century they returned to Kazakhstan. The book has the autobiographical nature. M. Erzin turns to the past, describes his childhood and youth in China, and how he moved to Kazakhstan. The author describes the life of Xinjiang in the forties and fifties of the XX century and socio-political events in the life of the region, which he has witnessed. He involves materials and sources in the Kazakh, Russian, Tatar, Chinese and Uighur languages, as he is fluent in them. In the Foreword to the book the author wrote: «The Tatars are the people who left their native places at different times due to different reasons, and was dispersed across many lands. Part of

this people settled in Kazakhstan and Central Asia and further along its territory in the East Turkestan – in the districts of the present Xinjiang Uygur Autonomous Region. This book mainly narrates about the Tartars of the Burchum district of the Altai district of Xinjiang province» (Erzin M., 2005: 5)

The author of the book tells how in the Xinjiang province, the Tatar intellectuals, artisans, traders, farmers contributed significantly to the development of culture, education, trade and agriculture. At the same time, the Tatars managed to preserve their national identity, language, traditions and customs. In the 1930s, the commercial capital and industrial enterprises of the Tatar businesspersons grew at a rapid pace, and their trade relations with Russia and internal provinces of China have expanded. However, ShenShijai, who became a Governor General of Xinjianginin 1937 began confiscation of property, suppression of progressively thinking people and entrepreneurs. Trade and production activities of the Tatar business people were on the verge of termination. The socio-economic situation of the population worsened day by day. Since the 1950s, the Tatars began to move to the Soviet Union. Immigrants from the Ili, Tarbagatai, Altai, Urumqi districts have concentrated in Alma-Atacity. «In this blessed place, thanks to the cordiality of the Kazakh people, they were given the opportunity for further development and prosperity» (Erzin M., 2005: 5), wrote M. Erzin.

Having arrived in Kazakhstan, M. Erzin, who had worked as a journalist in the editorial office of the newspaper «InkilabiySharky Turkestan» («Revolutionary Eastern Turkestan»), got a job of a literary employee in Almaty at the editorial office of the Uighur newspaper «Communism Tugi» («Banner of Communism»). Then, for many years he worked as a senior researcher at the Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

By his articles M. Erzin significantly enriches the knowledge on the Tatars in Kazakhstan. He is the author of the book «Gasyrlar Sere» («Secrets of the Centuries», 2012), positive reviews of which were published in the newspaper «Fiker-Omet». Professor G. Khairullinoutlined the value of the book for the development of modern Tatar studies. Researcher on Turkic studies A. Kamalov pays attention to the fact that the author used Chinese sources to restore the main stages of the early history of the Tatars.

The book «Secrets of the Centuries»includes the articles by M. Erzin in the Tatar and Kazakh languages. The article «DanlySakhifalar» («Glorious Pages») is devoted to the newspaper «Omet» («Hope»), published in Kazakhstan in the Tatar language (one of the founders of the newspaper was M. Erzin). In honor of the 140th anniversary of the Zaisancity in the East Kazakhstan region, the article «ZhuelmasEzder» («The tracks will not disappear») was written. In the articles «Eskizamaneskertkishteri» («Monuments of antiquity») and «EzhelgiAlmalık» («Ancient Almalyk»), the author wrote about historical monuments found in the Ili-Kazakh autonomous region of the XUAR. The article «Koshkeldiniz»Korshi»» («Welcome»the Neighbor»») is devoted to the publication of the journal«Korshi»(«The Neighbor») in Kazakhstan. The article «The journalist's destiny» tells about the Tatar poet and journalist H. Tukhfi– employee of the newspaper «Revolutionary East Turkistan», with whom M. Erzin was personally acquainted. The articles«Tatar dastarkhaninindaradami» («Unique taste of Tatar meals»), «Altai Uigurlar» («Uighurs of Altai») are very interesting. In total, 44 articles of the author are included into the book. The inseparable property of the publications of M. Erzin is the combination of a wide scope of the phenomena of cultural life of the Kazakh, Tatar, Uigur peoples with penetration into the essence of the depicted phenomena.

G. Khayrullin is the author of the publicist books «The History of the Tatars»(1998), «The Tatars: Pages of History and Today» (1998, co-authored by A. Khamidullin), «The Traditional Culture of the Tatar People» (2000), «Essays on History and Culture of the Bashkir people»(2004). In 2011 the encyclopedic dictionary «The Tatars in Kazakhstan»edited by G. Khairullinwas published in Almaty. G. Khayrullin was the editor-in-chief of the newspaper «Fiker» and the President of the Association of the Tatars and the Bashkirsin Kazakhstan.

The book «History of the Tatars», which describes the history of one of the largest groups of the Turkic peoples, who are called «The Volga Tatars» is especially popular among the readers. The publication of the manuscript of the book on the Internet, in particular, in «The Tatar electronic library», in the «Books» section of the site «Tatar jaunarleri», as well as on the site of the Tatar Historical Society is the evidence of this fact. In addition, the book was supplemented and republished in 2010in Almaty, and in 2012 it was published in Saarbrucken (Germany). As indicated in the annotation to the book, «based on the analysis of the known studies, the historical path of the Tatar people from ancient times to nowadays has been observed. State formations have been explored, in which establishment

and development the ancestors of the modern Tatars have actively participated»[3, 2]. The book consists of the sections «The Far Ancestors of the Tatars», «Great Bulgaria in the Volga Area», «The Golden Horde Period», «The Kazan Khanate», «TheBulgar Tatars in the Empire», «The Soviet Period of the Tatars'Life», «History and Modernity». The author of the book «History of the Tatars»made a conclusion, that the first major migration wave of the Tatars from the Volga region to the Urals, Siberia, Kazakhstan and Central Asia, began immediately after the tragedy of 1552: «Often the Tatars left for Kazakh lands, because they were unable to withstand the tax burden or avoiding soldatchina ... Mostly the local population were kind to the Tatars, provided shelter and showed steppe hospitality. In turn, the Tatars brought here their culture of the sedentary life, commitment to Islam and a high level of literacy» (Hayrullin G.T., 1998: 53).

G. Khairullin's book «The Tatars: Pages of History and Today» is included into the series «Kazakhstan is our common home». It briefly covers the history of the Tatars and describes in detail the life of the Tatars in Kazakhstan in recent years.

G. Khairullin's book «Traditional culture of the Tatar people», published with the financial support of the Almaty Cultural Foundation of the Turkic peoples, is dedicated to those people who developed and preserved the distinctive culture of the Tatar people in Kazakhstan. The author is convinced that «The respect for the history and culture of the own and any other nation is the main condition for ensuring peaceful cooperation of the citizens in any State» (Hayrullin G.T., 2000: 118).

The member of the Union of Journalists of Kazakhstan R. Bikmukhametova is the author of the books «Let's Worship Those Great Years!» (2010), «The Chronicle of the Independence» (2011), «We Are All the Children of the Earth» (2013), essays and reports published in the periodicals in Kazakhstan, Russia and the USA. She worked in the newspaper «LeninskoyeZnamya», on the regional television in Petropavlovsk. She produced interesting documentary films «Countrymen», «Let's worship thosegreat years». Being the reporter of the international newspaper «Ves Mir» (is published in Kazakhstan), R. Bikmukhametova was reporting from San Francisco, where the Tatars arrived from different countries to celebrate the 50th anniversary of the Tatar Diaspora. R. Bikmukhametova is a member of the Assembly of the Peoples of Kazakhstan, Chairperson of the North-Kazakhstan Tatar-Bashkir Center «Duslyk», Honorary Citizen of the North-Kazakhstan region, Honoredfigure of Culture of the Republic of Tatarstan, delegate to the World Congress of the Tatars.

In 2004 the book «The Tatars in the Northern Kazakhstan» was published in the publishing house «Northern Kazakhstan» which was edited by R. Bikmukhametova. It includes articles published in the 1990-2000's which are dedicated to the history and the present of the Tatar population of the region. The book consists of four parts. The first part «From the depths of the centuries»presents thearticles on the history of the Tatars from ancient times to the present day, the history of the Tatars of Petropavlovsk, cities and villages of the North-Kazakhstan region. R. Davletkildeeva, R. Tyncharova, R. Bikmukhametova wrote articles on famous Tatar families in Petropavlovsk, and about mosques. The historical essay on Mamlutka city was presented by R. Nurmukhamedova and A. Sivinskaya. H. Shagvaleyeva, a member of the Journalists' Union of Kazakhstan, the editor of the regional newspaper «ZnamyaTruda», dedicated the publication to the Mamlyutovs family –to the descendants of MavlyutValguzin, whose name was given to the city. At the end of the XVIII century, he arrived to these area and laid the foundation for the future Tatar settlement. By the end of the XIX century, Mamlutka was a settlement, and in the middle of the XX century it received the status of a city. The second part «History in Faces» is dedicated to the famous Tatars of Petropavlovsk, who lived in the city during differentperiods. Among them V. Yangurazov, A. Yagufarov, R. Ryazapov, K. Sutyushev, A. Adnashev, M. Khusainov, R. Davletkildeyeva, A. Shafeyeva, G. Bichurina. The article on Z. Zhaltyrova– the wife of the Kazakh poet M. Zhumabayev is interesting. The third part of the book «On the pages of periodicals» includes articles on holding of national holidays in the North-Kazakhstan region during the 1990s. Particularly during these years the celebration of Nauryz and Sabantuy has revived, the Tatar-Bashkir club «Duslyk»has been established, which later has become a regional ethno-cultural center.

The book «We are all the children of the Earth» begins with an essay «My Dear Person» which is about R. Bikmukhametova's father – G. Mamlyutov, a participant of the Great Patriotic War, a native of the village Mamlyutka. The author tells about the war and post-war years: «We, the children of the postwar period, remember the victorious fanfare, and the black cardboard radio plates that played bravura marches, as well as the sad faces of neighbors and relatives whose fathers and sons died at the front. They believed and continued to wait for them» (Bikmuhametova R., 2013: 12). The life of G. Mam-

lyutov was not easy, in the age of forty he became a widower, but, despite the difficulties, he brought up five children. R. Bikmukhametova speaks respectfully of her second mother Maria Sergeyevna, with whom the children «did not feel themselves the orphans». The daughter remembers the fatheras a kind, decent person who had a beautiful soul.

The essay «Origins» is dedicated to the Cossack village Stanovoye, where R. Bikmukhametova'smother B. Aitova grew up. The author writes about the formation and pre-revolutionary life of the village, touches on the theme of forced collectivization, dekulakization, and repressions against the Cossacks. In 2002, the 250th anniversary of the village Stanovoyewas celebrated. The representatives of the famous dynasties, who have glorified this land in different years, have arrived to the celebration. R. Bikmukhametova–the granddaughter of the hereditary Cossack SibagatullaAitov was among the speakers at the ceremonial part.

In the detailed and informative essay «The Tatars of Northern Kazakhstan» the author pays special attention to the modern period, the holding of the Sabantuy, the establishment of the Tatar-Bashkir Center «Duslyk», the ties with the historical homeland, trips to Kazan, the friendship between the representatives of different nationalities of Northern Kazakhstan, who are gathering at the festivals, competitions, exhibitions and folklore concerts. The essay concludes with the following words: «About 15 thousand Tatars and Bashkir people live today in the north of Kazakhstan. The opportunity to learn the native language, listen to live speech and music, hold celebrations, communicate with business and creative communities of Tatarstan, educate children on grants, participate in the work of the Assembly of the Peoples of Kazakhstan ... gives hope for the preservation of peace and harmony in our common house – the Republic of Kazakhstan» (Bikmuhametova R., 2013: 36).

The book «The Tatars in the North of Kazakhstan»has received a positive evaluation of Z. Makhmutov in the magazine «Gasyrlaravazy», who is close to this subject as he is the author of the scientific monograph «The Tatars of the North Kazakhstan region: history, culture, identity» (2011), which was written as a result of the field research on the Tatars in 2005-2010. He defended his thesis «Ethnic processes in the environment of the modern Tatar population in the North Kazakhstan region of the Republic of Kazakhstan». Z. Makhmutov is a participant and coordinator of the research projects «The Tatar population of the Northern Kazakhstan», «The Tatar population of Kazakhstan». He actively makes presentations and scientific reports at conferences in Russia and Kazakhstan, and publishes articles. The relevance of his research is «due to the fact that after gaining independence of Kazakhstan, the Tatars in the republic received the status of Diaspora. The study of such ethnic groups,who are dispersedly living outside the historical homeland, is one of the priorities of current ethnography» (New book of Zufar Mahmutov. http://www.muslem.ru) Fifty percent of the total population of the Tatars of the region live in Petropavlovsk. In Mamlyutka and Stanovoyethey live compactly, and they live dispersedly in all other settlements.

Biographical essay «Long echo of the cold war»by F. Baygeldinovis devoted to the Great Patriotic War. His childhood took place in terrible military years, and adolescence – in the hard post-war period. In the essay «The Long Echo of the Cold War» F. Baygeldinov talks about his uncle Zaisan-ZamanovichAyupov, who went to the front when he was twentyyears old, and returned in 1947 with military awards. The real pictures of the war and post-war life are described in a sensual way: «And I realized that all of us who lived at that time, irrespective of age, place of stay and degree of participation, are all irradiated, concussed, deformed and united by one common and immense disaster, and therefore now we are all not only witnesses, in whose hearts the silent echo of its bell still echoes, but all of us, of course, are part of that war» (Baygeldinov F., 2008: 54).

Travel essays by F. Baygeldinov«Italian sketches» give the opportunity to enjoy art in the best galleries in Italy, immerse into the world of Michelangelo and Raphael in the treasuries of the Vatican, and spend the night on the Palatine and swim in a gondola through the canals of Venice. In the book, along with the author's delicate observations, there are many lyrical and philosophical reflections on the past, present and future on the background of modernity, and it is full of love for the native land, which is especially keenly felt when you are far from it. G. Belger believes that F. Baygeldinov«undertook his European journey and was fully armed with knowledge, and was historically, aesthetically, morally prepared for the perception of all layers of ancient and modern culture, was able to transmit everything what he has seen by alive, exalted, excited, elegant Russian syllable as well as keenly and sensibly, extremely sincerely reflecting on the relevant issues of our life» (Baygeldinov F., 2006: 4).

The essays by T. Karimov highlight the important events in the life of our country («Olympic Games and Kazakhstan»), the history of the native

city («Mikhail Guryev», «Patrons Akhmirovs»), famous people of Atyrau («Admiral Vladimirsky»). T. Karimov is a member of the Union of Writers of Kazakhstan and the Union of Writers of Tatarstan, the author of the books «... And All the Colors of the Rainbow» (2000), «Where Are You, My Homeland, My Pain and Light?» (2003), «Katharsis» (2003); «The clouds are floating ...» (2004), «Armysyn, meninzhanujam» (2005, «Hello, my home»), «Toslarbalkyshy» (2009). The book «Where are you, my Homeland, My Pain and Light?» is included into the 100-volume Library of Kazakh poets and writers «Kazyna». He is an Honorary Professor of Atyrau University (Kazakhstan), Honorary Citizen of Tucson (USA). T. Karimov is actively engaged in public activities in the Republic; he was twice elected the President of the Association of Tatar and Bashkir ethno- cultural centers of the Republic of Kazakhstan in 2007 and 2010, and later he was the Honorary President of the Association of Tatars and Bashkirs of Kazakhstan. In 2017 T. Karimovwas elected Chairman of the Congress of Tatars and Bashkirs of Kazakhstan. He is also a member of the Executive Committee of the World Congress of Tatars. According to T. Karimov, «the Tatars and Bashkirswho are close to the Kazakh people due to the related language, a single religion and destiny-represent a positive force in strengthening the unity of the Kazakhstan people» (Karimov T. http://meta.kz//88333-taufik-karimov.html)

Sh. Baigutdinov dedicates his articles to the history of the Eastern Kazakhstan. The newspapers «Luch», «SemDney», «VestiSemeyya», «Rudnyi Altai»published his articles «The war didn't passed by the Sennovsky side», «Altai masons», «Honey fields of Belovodje», landscape sketches «The Mystery of the Glyaden Mountain», «Annals of a unique nature», portrait essay «The name of the director N.I. Shaporev has been immortalized»etc. He has a wide range of interests. In the article «Originated from Nugumanovo» the author tells about the fate of the members of the Tatar family of Valievs from Katon-Karagay, who wererepressed. He wrote the article «One hundred matches to the century»about the events dedicated to the 100th anniversary of Kazakhstan football. A lot of publications reflect the daily life of the native land. The article «The 30-year-old Zoryushka»tell about the Russian folklore group «Zoryushka» from the village of NovopolyakovkainKaton-Karagai district. The magazine «Prostor» published his documentary-publicist story «The Mysterious and Unknown Area», dedicated to the residents of Bukhtarma Valley villages.

Conclusion

Publicism in Kazakhstan is interesting in terms of the topics, issues, genre specifics. «Publicism actively influences on the development of the spiritual and material components of culture, transforming them into the direction of the vector of public sentiments» (Pautov A.D., 2012: 3). Modern Tatar publicismin Kazakhstan is distinguished by dynamic development. Tatar publicists, on the one hand, turn to the historical past of the Tatar people, on the other – devote their works to modern life. They cover not only the life of the Tatars in Kazakhstan, but also relevantissues, the phenomena of the current life of modern society in our country, comprehending aesthetic ideals and moral values. Publications of Tatar authors testify that the Tatar Diaspora–is an integral part of the Kazakhstan society.

Литература

Татары в Казахстане // www.tatarstan.ru/index.php
Ерзин М. Тропою предков. – Алматы, 2005. – 160 с.
Хайруллин Г.Т. История татар. – Алматы: Казинтерграф, 1998. – 178 с.
Хайруллин Г.Т. Традиционная культура татарского народа. – Алматы: Қанағат, 2000. – 120 с.
Бикмухаметова Р. Все мы – дети земли. – Петропавловск: Северный Казахстан, 2013. – 288 с.
Новая книга ЗуфараМахмутова // http://www.muslem.ru
Байгельдинов Ф. Провинциальные истории. – Алматы: Интерлигал, 2008. – 190 с.
Байгельдинов Ф. Италийские наброски. – Алматы: Интерлигал, 2006. – 196 с.
КаримовТ. Ассамблея вышла на новый этап своего развития // 29.03.2009. http://meta.kz//88333-taufik-karimov.html
Паутов А.Д. История публицистики России. – Омск, 2012. – 152 с.

References

Baygeldinov F. Provintsialnye istorii [Provincial history]. Almaty: Interligal, 2008. 190 p. (in Russian)
Baygeldinov F. Italiyskiye nabroski [Italian sketches]. Almaty: Interligal, 2006. 196 p. (in Russian)

Bikmuhametova R. Vse my – deti zemli [All of us are children of the earth]. Petropavlovsk: Severnyi Kazahstan, 2013. 288 p. (in Russian)

Erzin M. Tropoyu predkov [Track of ancestors]. Almaty, 2005. 160 p. (in Russian)

Hayrullin G.T. Istoria tatar [History of Tatars]. Almaty: Kazintegraf, 1998. 178 p. (in Russian)

Hayrullin G.T. Traditsionnaya kultura tatarskogo naroda [Traditional culture of the Tatar people]. Almaty: Kanagat, 2000. – 120 p.

Karimov T. Assambleya vishla na novyi etap svoego razvitiya [The Assembly has reached a new stage in its development]. 29.03.2009. http://meta.kz//88333-taufik-karimov.html (in Russian)

Novaya kniga Zufara Mahmutova [New book of Zufar Mahmutov]. http://www.muslem.ru (in Russian)

Pautov A.D. Istoria publitsistiki Rosii. [History of Russian journalism].Omsk, 2012. 152 p.

Tatary v Kazahstane. [Tatars in Kazakhstan]. www.tatarstan.ru/index.php (in Russian)

IRSTI 17.82.31

Shanaev R.U.,

1 course doctoral student of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
1 course post-graduate student RUDN University, Rossia, Moscow,
e-mail: rus.shanaeff@gmail.com

MYTHOPOETICS OF NOVEL BY NIKOLAI VEREVOCHKIN «ZUB MAMONTA» («The Mammoth's Tooth»)

The article discusses the peculiarities of the myth-making of the Kazakhstan's writer of the new generation N. Verevochkin. Settles the question of the originality of the plot of the novel «Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth»). The article defines intertextual links with the story «Farewell to the Mother» by V. Rasputin, with myths about Atlantis, Noah's Ark. The article also discusses the basic mythologems (a sunken village, man-made sea and a new sinless world, a city like an ark, dam and crack in it, mammoth as retribution), and it is given an interpretation of the characters' images.

Key words: intertextual connections, mythological plot, mythological hero, interpretation of myth.

Шанаев Р.У.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс докторанты, Қазақстан, Алматы қ.,
РУДН 1 курс аспиранты, Ресей, Мәскеу қ., e-mail: rus.shanaeff@gmail.com

Н. Веревочкиннің «Зуб мамонта» романының мифопоэтикасы

Мақала Қазақстанның жаңа буын жазушыларының бірі Н. Веревочкиннің миф шығармашылығына арналған. «Зуб мамонта» романының сюжеттік желісін құру ерекшеліктері қарастырылған, В. Распутиннің «Прощание с Матерой» повестімен, Атлантида туралы, Нұх кемесі туралы мифтермен арасындағы интермәтіндік байланыстары анықталады, негізгі мифологемалар (су астында қалған елді-мекен, қолдан жасалған теңіз бен жаңа күнәсіз әлем, кеме түріндегі қала, бөгет пен бетіндегі сызат, жаза ретіндегі зіл), сонымен қатар кейіпкерлердің бейнесіне сиппатама беріледі.

Түйін сөздер: интермәтіндік байланыстар, мифтік сюжеттік желі, мифтік кейіпкер, миф интерпретациясы.

Шанаев Р.У.,

докторант 1 курса КазНУ имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
аспирант 1 курса РУДН, Россия, г. Москва, e-mail: rus.shanaeff@gmail.com

Мифопоэтика романа Николая Веревочкина «Зуб мамонта»

Статья посвящена особенностям мифотворчества казахстанского писателя нового поколения Н. Веревочкина. Довольно обстоятельно рассмотрено своеобразие построения сюжета романа «Зуб мамонта», определены интертекстуальные связи с повестью «Прощание с Матерой» В. Распутина, с мифами об Атлантиде, Ноевом ковчеге, рассмотрены основные мифологемы (затонувшая деревня, рукотворное море и новый безгрешный мир, город как ковчег, плотина и трещина в ней, мамонт как возмездие), дана интерпретация образов героев.

Ключевые слова: интертекстуальные связи, мифологический сюжет, мифологический герой, интерпретация мифа.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Introduction

After the changes of cultural and spiritual orientations of the society in the mid-80's of the twentieth century, the writers of Kazakhstan began to pay more attention to the archaic layers of spiritual culture, mythopoetic universals, and revive steady interest to the eternal cultural values. Myths in the works of contemporary writers are focused on modern history, modern existence and life, on decoding the archaic origins of myth. Peculiarities of the Kazakh mythology and its reflection in contemporary prose are the object of research by S. Kondybai (Kondybai, 2003), Z. Nauryzbaeva (Nauryzbaeva, 2005), E. Tursunov (Tursunov, 2004), B. Zhetpisbaeva (Zhetpisbaeva, 2005), K. Zhanabaev (Zhanabaev, 2005), T. Asemkulov (Asemkulov, 2008) and others. But still, despite the rather long and informative history of studying the above-mentioned problem, the mythological potential of the multinational literature of Kazakhstan has not been sufficiently studied. Introduction of new facts on biography of writers by modern researchers. Introduction of archival materials, unpublished works of any writer helped the possibility of reviewing many established views on the nature of mythology or about the writer's mythpoetry.

Nikolay Verevochkin, who is actively searching the new opportunities for reconstructing and realizing old myths and creating new mythological themes, motifs and mythologems. N. Verevochkin has developed the newest forms of mythological thinking that found place in the novel «The Mammoth's Tooth».

The poetics of Nikolay Verevochkin's novel) «Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth») is multi-layered, which gives the sense of its genre variety. A. Zhaksylykov calls this novel historical because it is devoted to the history of life in a Tselina town from its creation in the 60s-70s to the collapse in the 90s. A. Zhaksylykov also calls it a philosophical novel, for one of the main heroes, Kozlov is a true philosopher, his existence proves, that if God exists, then he should live in a province. Other critics and researchers call it mythological. Viktor Badikov placed N. Verevochkin's novel in the same series of novels as «Predskazanie» («Prediction») by Olga Mark, «Krug pepla» («Circle of the Ashes») by Dyusenbek Nakipov, «Sny Okayannyh» («Dreams of the Wretched») by Aslan Zhaksylykov, «Zvuk, s kotorym voshodit solnce» («The Sound with which the Sun Rises») by Ilya Odegov. «Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth») is called as «phenomenon of Russian literature of Kazakhstan»: «... the books in which postmodern poetics and worldview determine the creative manner of the authors, although their «surrealism» looks quite moderate and does not break the «truth of life» (Badikov, 2007. http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/6/ba25-pr.html). A. Afanasieva (Al-Farabi Kaakh National University), the researcher of the city archetype, believes that in the novel of N. Verevochkin the archetype of *home* is destabilized, and the world depicted by the writer loses the conditional realism and turns into an existential caricature (Afanasieva, 2017: 109).

Experiment

Nikolay Verevochkin's novel «The Mammoth's Tooth» (Zub Mamonta), as all critics and researchers claim, is a complex genre formation. It has a slightly intriguing subtitle «The Chronicle of the Ghost Town» (Letopis' mertvogo goroda), it presents in detail the Soviet reality, it shows the ups and downs of workers life in the North Kazakhstan steppes during Tselina (Virgin Lands Campaign). The starting point of the plot is Ilyinka village, that went under the water for the sake of the new city of Stepnomorsk, which became the embodiment of the myth-dream about paradise. This city absorbed all the best from city and village, and it's people are special, living in conscience and in harmony with themselves, nature and society, in love with their city, their work and life. Nikolay Verevochkin created the myth about the fate of Russians in Kazakhstan, about the fate of Russian intelligentsia in Kazakhstan. Therefore, from our point of view, the novel is imbued with mythological details and symbols. Such symbols as the sunken village (the memory of Atlantis), the new city as a new sinless world, the ark, which did not save from the flood, a tooth of the mammoth, which was disturbed by the builders. The death of the city appears as a punishment for this blasphemy. The citizens are also mammoths, they are a type of strong and moral people-creators who have no place on this earth. All this points to the mythological nature of this novel. Story is set simultaneously in several places and different times: the lifetime of the heroes in Almaty, the lifetime in the North Kazakhstan city of Stepnomorsk dying from environmental disaster. The whole novel is imbued with a story about a revived and wandering mammoth, which is represented either as a dream, or a hallucination of two main characters Kozlov and Ruslan, or the revived myth-relic.

Built on the site of the flooded North Kazakhstan village Ilyinka, Stepnomorsk, as repeatedly stressed in the text, was not just a regional center, but also a

«center of paradise» that absorbed all the best from the city and the village. It has a music school, amateur theater, aviation and grove instead of a central square, fish, mushrooms – in short, the harmony of nature and civilization. *«...V takih gorodah zolotoi serediny, v otlichie ot stolic i gluhih dereven', zarozhdalos' obshhestvo, kotorogo v principe byt' ne dolzhno»* («...In such cities of the golden mean, unlike capitals and remote villages, an incredible society was born»).

In the city there were many people who were in love with the city, their work and life. The author's main message was delivered through one of his characters: *«Esli Bog sushhestvuet, to on zhivet v provincii»* («If God exists, he lives in a province»). During the perestroika, the city, which appeared to be a «reliable well-made ark», began to sink, and it was necessary to survive by swimming, and there was no time to learn how to swim. Most active citizens, including the Mamontov family, live like migrating birds. Every autumn the citizens leave to get money to the north, to Russia, to oil fields, and in summer they return back home. The city is being destroyed and robbed by the people from neighboring villages and auls. The old people are dying one after another, they are buried by the two gravediggers. These gravediggers are the main characters of the novel: Pavel Kozlov, a former builder of the city, and his son Ruslan Rabinovich (after the name of his mother's husband, who brought him up). Ruslan is an addict and he was sent by his mother to his father, away from Almaty and his addicted friends. These two winter together in a dying city, saving each other's souls. Ruslan falls in love with Mamontov's daughter, «the girl of the first snow», but does not consider himself to utter his warm feelings. At the end of the novel it turns out that an error has occurred, his mother did not recognize her son's father in Kozlov. It turned out that Kozlov was only a namesake of the real father, who had died from alcohol long ago. Soon the adopted father dies; Ruslan buries him and returns to Almaty, where his mother Gulya, who moved after her husband to his historic homeland, left him a one-room apartment. In Almaty Ruslan becomes a therapist for substance abusers to redeem the death of his childhood friend that he got addicted to drugs. This is the plot of the novel, which can be perceived as a creation of a myth about the fate of Russian intelligentsia in Kazakhstan.

According to the researchers, the novel has several plot layers, and one of them is mythological. The following myths can be identified: the sunken village, the memory of which invades the consciousness of its former citizens, reminds about the myth of sunken Atlantis; the man-made sea and the new city as a new sinless world in place of the old destroyed civilization; the city as an ark that did not save from the flood gives the associations with the myth of Noah's Ark, which gathered all animals; a dam and a crack in it, which Nikolai Verevochkin himself calls the main character of the novel. And the mammoth, whose bones were disturbed by the builders of the city, now does not leave the anxious memory of the former foreman Kozlov alone. The death of the city appears as a punishment for this blasphemy.

The citizens of the city are also mammoths, they are a type of strong and moral people-creators who have no place on this earth. The Mamontov family move to Russia, some families to Germany or Israel, Kozlov dies, painter Gofer commits suicide, etc. Only Ruslan remains, who is basically an orphan, he lost his mother and three of his fathers, and he is a mixed race person, «by which face you cannot tell where the person has more relatives: in Asia or in Europe» (Verevochkin N., 2010. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html). Ruslan's life in the epilogue is ascetic: only work as redemption of his guilt and minimal care for the body, which should remain functional. Ruslan absolutely does not accept what is happening around, seeing only the negative side of life. *«Zashhitivshis' skorlupoi odinochestva, on zhil v chelovecheskom obshhestve, kak inoplanetjanin, samouverenno polagaya, chto postroil svobodniy mir v odnoi, otdel'no vzyatoi dushe»* («Protected by the shell of his loneliness, he lived in human society like an alien, confidently believing that he had built a free world in his own soul») (Verevochkin, 2010. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html). In fact, he lives in a spiritual reservation. Ruslan put behind his dream to become a musician, he rejected the girl he was in love with and who also loved him and dreamed to have kids that would look like him. She moved to Russia, sometimes he saw her in his dreams, surrounded by children, not his children. One more motive, connected with the fate of this hero, needs to be mentioned: children die too often in the novel; this emphasizes the lack of future for the heroes. In Kazakh mythology, the bride, the love interest symbolizes the goal of the road, the meaning of the hero's life. Ruslan rejected his love, forbade himself to have a family, children, symbolically, he deprived himself from the future and the culture he represents.

Stepnomorsk is doomed not only by the will of fate (something like «the envy of the gods» to the «center of paradise», to «an incredible society»), or because of the imperfection of those who are above, or as a retribution for the destroyed church in Ilyinka, for the very flooded village. Sunken Ilyinka like Atlantis is in the prehistory of Stepnomorsk. The current story begins with the construction of the city, which creates its myths, among which is the first death and place on the bridge, named in honor of this death. Beyond this human society of pioneers is the world of a pristine ancient nature. «*No stoilo sdelat' neskol'ko shagov v temnotu iz etogo uyutnogo svetovogo oblaka, i ty pogruzhalyja v drugoe tysyacheletie. Tam duli drevnie vetry, vlazhnye ot nevidimyh tumanov nad rekami i ozerami bez nazvaniya. Trevozhno shelestela listva, shurshali travy pod nogami kradushhihsya zverei, tosklivo krichali nochnye pticy, i stogami svezhego sena na fone molodij luny temneli siluety mamontov*» («After taking a few steps into the darkness from this cozy light cloud, and you will plunge into another millennium. The ancient winds were blowing there, wet from invisible fogs over rivers and lakes without names. The leafage rustled, the grass whispered under the feet of creeping animals, the nocturnal birds screamed sadly, and the silhouettes of the mammoths darkened against the background of a young moon») (Verevochkin, 2010. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html).

Thoughts about the «death of civilization» were visiting the minds of the Stepnomorsk intelligentsia, these thoughts make one think about the past. *«Ty znaesh', chto ljudi selilis' zdes' tri tysyacheletiya nazad? Chto za l'udi? Otkuda prishli? Kuda ushli? Nikto tebe ne skazhet. Ot nih dazhe razvalin ne ostalos'. Odni kosti»* («Do you know that people lived here three thousand years ago? Who were those people? Where did they come from? Where did they go? Nobody knows. There were no ruins left. Only bones») (Verevochkin, 2010. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html). At the same time, there is no hint of those people who lived here before Ilyinka. Pavel Kozlov and his son are disturbed by the image of the mammoth whose bones were disturbed during construction. The cemetery of Ilyinka was moved to Stepnomorsk, and the former citizens moved there. And what happened to the other graves left under the waters of the Steppe Sea?

In this context, the image of Marat Aubakirov is symbolic. Maratik (as Verevochkin names him with an affectionate diminutive suffix) almost the same age as Kozlov and Mamontov, the youngest (if not to mention crazy Bulat) Kazakh character. A bulldozer operator, an off-campus student of a construction institute, an avid motorcyclist, a football player and a drummer in a local band. He had a conflict with the foreman Kozlov, when his bulldozer came across the bones of the mammoth. Marat believes that construction work should be stopped: *«Lichno ya po kostjam ryt' ne budu....Kuda uzh nam, Pal Ovich! My, Pal Ovich, peshki... Skazhite, Pal Ovich, a esli by zdes' chelovecheskaja mogila byla?»* («I will not dig where the bones lie.... It is not up to us, Pavel! Listen, Pavel, we are just pawns... Tell me, Pavel, but if there was a human grave here?»). In response he received a sophisticated swearing and an order: *«Tak chto, Aubakirov, zabastovku ne ustraivay, a sadis' za rychagi i vypolnyai pyatiletku v tri goda...»* («So, Aubakirov, sit down and drive your bulldozer and carry out the «Five-years in three...») and then, easing up a little bit, he said: *– No, no... Chto znachit peshki?.. Ot tebya seichas zavisit procvetanie celogo kraya. Po etomu mostu truby dlya samogo protyazhennogo v mire vodoprovoda povezut, kombainy, shifer, ponimaesh', kirpich... – Unitazy,* («Come on ... What do you mean – pawns?... The prosperity of the whole region depends on you. The world's longest water pipeline will be transported through this bridge, you know, and other construction materials like brick or slate ... – Toilet bowls») Marat continued sadly. *«– Pri chem zdes' unitazy? – Vernaya primeta civilizacii. Trudno bez nih predstavit' budushhee.* («– What do toilet bowls mean? – A true sign of civilization. It is difficult to imagine the future without them») (Verevochkin, 2010. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html). At the same day, Marat had an accident on his motorcycle, and the citizens' stand in line to donate blood for him. In the 90s, Marat, like the Mamontov family, left to work in Russia, and moving for the summer, have to register at the local passport office.

Researcher Z. Naurzbaeva (Nauryzbaeva, 2005) believes that Marat is one of the most common Soviet non-Kazakh names among Kazakhs. Marat was born and raised in a Russian environment, in a Russian village on Tselina, but he, like any Muslim, has a sacred attitude to his ancestors, to their memory. The writer tries to understand the problem of living with another environment of non Russian nationality. The hero seeks to become like everyone else around. After some time it becomes clear that this is impossible.

In Stepnomorsk, both the citizens of Ilyinka, Kazakhs, and the wanderers who settled in the town

are living in harmony. One of the citizens introduces himself with dignity: *«Gofer – sushhestvo bez rodoslovnoi. Nacional'nost' chelovek»* («Gofer is a human being without a pedigree. The nationality is human») (Verevochkin, 2010. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html). The heroes of the novel try to understand the cause of the catastrophe that happened to their native city and in this situation all the people become philosophers, rise above everyday life and turn into certain symbols, secret signs, through which the author realizes his plan. The author shows how the fate of Russian intelligentsia in Kazakhstan has developed.

One of the critics said that the writer helps the reader to see in this chaotic life the eternal values; he helps the reader to try to determine the meaning of life and place in the universe. A person can be poor, non-talented, unintelligent, driven to despair, a person can make mistakes and even lose his name. But a person cannot live without a soul, and he or she should not be mean. If the soul is destroyed there is no person anymore, warns the author. Nikolai Verevochkin throughout his entire career creates a modern myth about ordinary people caught in an unusual situation. And the core motif of his prose is the theme of choice between destruction and creation, life and death, spiritual sensitivity and spiritual deafness. The writer fantastically predicts the development of the existing destructive tendencies, but always gives his heroes a chance to escape, an opportunity to make the right choice, to make at least one Heroic Deed in life. The hero of «Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth») believes that the only one way to save one is to save others.

Results and discussion

«Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth») is about people caught up in a break of eras. In each of the heroes lies the myth created by the writer:

– the ascetic heroes. Such is a simple pensioner Kuzmich, director of the Stepnomorsk Ethnographic Museum/ Financing has stopped, the roof is leaking, but he is still looking for rare ethnographic artifacts. Also Kuzmich repairs the museum at the expense of his pension and does not consider it as a Sisyphean labour.

– possessed heroes, as an unemployed surveyor, aerospace survey specialist Grach, who believes in the revival of his rare unpopular profession and ready to work, since he is proud of his profession.

– desperate romanticists, which is the protagonist of the novel foreman Kozlov, who built the city from the first brick. He designed a dam and high-rise buildings, and a library, and a club, and even played in the local theater with monologues written by a Stepnomorsk dramatist. He did not leave the city, he remained in the dying city as a gravedigger.

– hopeless idealists, such as the director of the state farm Baikin, who tries to turn his farm into an exemplary one, into an island of communism. To make economy, technology, agronomic science work for a human.

– naive simpletons, like granny Nadya, who pities the two young thieves, who steal the hen from her barn. Having learned that their mother dumped them, she tries to keep starving children alive on her pension together with their disabled father.

The reader must decide for himself who the heroes really are: cranks or simpletons, righteous people or victims, blind or blessed.

Verevochkin shows the fate of former engineers who lost their work and houses, unemployed builders, librarians, teachers, artists, i.e. the most democratic public left with nothing after the collapse of Soviet Union. They were in a state of shock after seeing the pictures of devastation. The weather beaten high-rise buildings, broken windows of the community center, the factory buildings drowned in the weeds, rusting machines, treacherous cracks in the dam of the power plant. It is not life, but agony, not a city, but a haven of homeless people, drug addicts, marauders, a dump in the open air, from where everyone tries to drag out anything suitable for sale. And the former owners of the local places such as builders, technicians, machine operators moved somewhere else. Some people moved to the North, where they still have salary, some of them moved in Almaty, retrained for market traders, security guards, restaurant bouncers, others moved to Germany to their foreign relatives. There were only old people left and the first-builder of Stepnomorsk, the foreman Kozlov has source of livelihood not in the workshops, but at the cemetery as a gravedigger. Fortunately the number of dead people is growing with the help of unemployment, excessive drinking and lack of medicine. He, as everybody there, has no future.

Kozlov perceives himself as a fragment of the collapsed world, or a dinosaur, or a mammoth, caught in a sudden, climatic mess. And the mission of the gravedigger in Verevochkin's novel is mythological and symbolic. After all, he is not burying strangers or outsiders; he is burying his own dreams, his own hopes for a bright tomorrow.

The author uses the myth of the Apocalypse to construct his plot; therefore even episodic details

are symbolic. Remember, when the foreman Kozlov picked up the mammoth's tooth extracted with a bucket of excavator, he experienced an intolerable pain in his own gum. Maybe it was a phantom pain, but anyway it was painful, causing him to rush to the dentist. Maybe it's an echo of the extinct giant suffering. The crack in the Stepnomorsk dam is symbolic too. It is the result of haste, design sloppiness, an impulse to report on the finishing of the object for the next plenary assembly or congress, but it is also the punishment, the payment for violence over nature, for a presumptuous covering of Burli, which resulted in the flooding of surrounding villages, including the hero's small home village Ilyinka.

Ilyinka with its huts, fields, pastures buried under the water is an echo of Rasputin's Matera. Perhaps, the sad fate of the village was inevitable. So to speak, the overhead costs of technical progress. However, nostalgic, phantom pain still pierces Kozlov, who was involved in that epic.

The theme of nostalgia is another theme in the novel, it is no coincidence that Apt comes back from Germany to gaping ruins of Stepnomorsk. Vasily Mamontov and his family also keep returning back every summer from profitable oil fields. And this is not only longing for the home nest, but also the need to find oneself, to restore the lost balance of the soul. After all, for Mamontov, Stepnomorsk is a sense of belonging to the real life. In Stepnomorsk Mamontov, as a young pedagogue, took his pupils on different trips, arranged pioneer camps, and sang the hymns to nature and its underground treasures. Here he has a fame of an innovator, successor of Makarenko and Sukhomlinsky (Soviet educators). His method of education was born here during the seminars and teacher's meetings. And the director Baikin is right when he says: *«Ya postroil etot gorod. Ya postroil etu plotinu»* («I have built this city. I have built this dam»), here «I» acts as collective «We».

And Pavel Kozlov, former foreman, now gravedigger, secretly paints the city of his dreams in the barn book. Painter Gofer creates his masterpieces, amazing rainbows, not as the state orders. These heroes are real dreamers, they have a strong natural desire to create, the need to express beauty that conquers all.

Conclusion

The plot is centered on two doomed people in a dead city, saving each other they save themselves separately. This plot is deeply symbolic. To survive and be saved is not the same thing when it comes to the soul. It is hard to destroy a human being in the saviour. Therefore, Ruslan continues to save people, he treats drug addicts from the misfortune that happened to him in his youth. According to the researcher of contemporary Kazakh prose B. Dzholdasbekova, Nikolai Verevochkin is trying to understand where an ordinary person finds a foothold in this chaos and how to stay a human.

Литература

Кондыбай С. Казахская мифология: краткий словарь // http://otuken.kz/index.php/kratkiisozik

Наурзбаева З. Культура кочевников и современный менталитет казахов // Тан-Шолпан. – 2005. – №4. – С. 170-181; Солнечный герой казахской мифологии // Тан-Шолпан. – 2004. – №2. – С. 198-200

Турсунов Е.Д. Происхождение носителей казахского фольклора. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 322 с.

Жетписбаева Б. Казахская художественная традиция: образ волка // Рух-Мирас. – №2. – 2005. – С.58-67.

Жанабаев К. Наследие С. Кондыбая и судьба национальной мифологии Рух-Мирас. – №2. – 2005. – С. 42-45.

Асемкулов Т. Направления в современной казахской прозе // otuken.kz

Веревочкин Н. Зуб мамонта (Летопись мертвого города) // http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html

Бадиков В. Дискуссия откроет перспективы // Дружба народов. – 2007. – №6 // http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/6/ba25-pr.html

Афанасьева А. Мифологема мертвого города в произведении Н. Веревочкина «Зуб мамонта» // Наука и жизнь Казахстана. – 2017. – №3. – С. 109- 114.

References

Asemkulov T. (2008). Napravleniya v sovremennoi kazahskoi proze. [Styles in modern Kazakh prose]. http://otuken.kz (In Russian)

Afanasieva A. (2017). Mifologema mertvogo goroda v proizvedenii N. Verevochkina «Zub mamonta». [Mythologem of a dead city in N. Verevochkin's work «The Mammoth's Tooth»]. Nauka i zhizn' Kazakhstana, No 3, Pp. 109-114. (In Russian)

Badikov V. (2007). Diskussiya otkroet perspektivy. [The discussion will open up prospects]. Druzhba narodov, No 6. http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/6/ba25-pr.html (In Russian)

Kondybai S. (2003). Kazahskaya mifologiya: kratkiy slovar'. [Kazakh mythology: shorter dictionary]. http://otuken.kz/index.php/kratkiisozik (In Russian)

Nauryzbaeva Z. (2005). Kul'tura kochevnikov i sovremenniy mentalitet kazahov. [Culture of nomads and the modern mentality of Kazakhs]. Tan-Sholpan, No 4, Pp. 170-181 (In Russian)

Tursunov E.D. (2004). Proishozhdenie nositelei kazahskogo fol'klora. [Origin of native Kazakh folklore]. Almaty: Dike-Press, 322 p. (In Russian)

Verevochkin N. (2010). Zub mamonta (Letopis' mertvogo goroda). [The Mammoth's Tooth (The Chronicle of the Ghost Town)]. http://www.rulit.me/books/zub-mamonta-letopis-mertvogo-goroda-maxima-library-read-295649-1.html (In Russian)

Zhanabaev K. (2005). Nasledie S. Kondybaya i sud'ba nacional'noi mifologii [The legacy of S. Kondybai and the fate of the national mythology]. Rukh-Miras, No 2, Pp. 42-45. (In Russian)

Zhetpisbaeva B. (2005). Kazahskaya hudozhestvennaya tradiciya: obraz volka [Kazakh artistic tradition: wolf image]. Rukh-Miras, No 2, Pp. 58-67. (In Russian)

2-бөлім

ТІЛ БІЛІМІ

Раздел 2

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Section 2

LINGUISTICS

МРНТИ 16.41.21

Абаева Ж.С.,

к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: abaevazh24@gmail.com

ИЗУЧЕНИЕ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА К РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматриваются основные положения функциональной грамматики. Обращается внимание на вопросы, связанные с функциональной грамматикой, которые рассматривались в работах ученых начала и середины XX века. Отмечается специфика функционального подхода к языку. Основное внимание уделяется концепции, предложенной А.В. Бондарко. Анализируются основные понятия его концепции: функция, функционирование, семантическая категория, функционально-семантическое поле, категориальная ситуация. Иллюстрируется доминирование одной категориальной ситуации или совмещение нескольких категориальных ситуаций в пределах высказывания. Рассмотрение семантической категории, функционально-семантического поля и категориальной ситуации сопровождается иллюстрацией на основе семантической категории, ФСП и различных категориальных ситуаций темпоральности. Указывается связь функциональной грамматики с традиционной. На основе опыта преподавания функциональной грамматики в вузе обосновывается ее преимущество, практическая значимость, сфера применения.

Ключевые слова: функциональная грамматика, функционирование, функция, семантическая категория, функционально-семантическое поле, категориальная ситуация, темпоральность.

Abayeva Zh.S.

PhD, A/ Professor of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: abaevazh24@gmail.com

The study of the functional approach to the Russian language

The article considers basic provisions of functional grammar. Attention is drawn to the issues related to the functional grammar, which were considered in works of scientists of early and mid-twentieth century. The specifics of the functional approach to the language is noted. Main attention is drawn to the concept, proposed by A.V. Bondarenko. Basic terms of his concept are analyzed: function, functioning, semantic category, functional-semantic field, categorical situation. Dominance of a single categorical situation or a combination of a multiple categorical situations within an utterance is illustrated. Consideration of the semantic category, functional semantic field and categorical situation is accompanied by an illustration based on the basis of semantic category, functional-semantic field and various categorical temporal situations. Relationship between functional and traditional grammar is indicated. Its advantage, practical significance and scope is justified on the basis of the experience of teaching of functional grammar at university.

Key words: functional grammar, functioning, function, semantic category, functional-semantic field, categorical situation, temporal.

Абаева Ж.С.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: abaevazh24@gmail.com

Орыс тіліндегі функционалдық көзқарасты зерттеу

Мақалада функционалдық грамматиканың негіздері қарастырылады. XX ғасырдың басында және ортасында ғалымдардың шығармаларында қарастырылған функционалдық грамматикаға қатысты сұрақтарға назар аударылады. Тілге функционалдық көзқарастың ерекшелігі белгіленді.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Негізгі назар А.В. Бондарко ұсынылған тұжырымдамасына аударылды. Негізгі ұғымдар және олардың тұжырымдамалары: функция, оның жұмыс істеуі, семантикалық категория, функционалды-семантикалық өріс, категориялық жағдайы талданды. Бір категориялық жағдайдың үстемдігі немесе бірнеше категориялық жағдайлардың бірігуі пікірлер шегінде түсіндіріледі. Семантикалық категорияны, функционалды-семантикалық өріс және категориялық жағдайларды темпоралдылық семантикалық категория негізіндегі мысалдармен қарау, ФСӨ мен түрлі категориялық жағдайлардың сүйемелденеді. Функционалды грамматика мен дәстүрлі грамматиканың байланысы көрсетіледі. Функционалдық грамматика жоо-да білім беру тәжірибесі негізінде оның артықшылығы, практикалық маңызы, қолдану аясы көрсетіледі.

Түйін сөздер: функционалдық грамматика, жұмыс істеу, функция, семантикалық санат, функционалды-семантикалық өріс, категориялық жағдай, уақытша өмір.

Введение

Логика развития научного познания проявляется в системности, преемственности разных направлений. Соответственно, изучение языка характеризуется сменой различных подходов к нему. Один из них, антропоцентризм, обусловил актуализацию функционального подхода к изучению языка, при котором изучение языковых единиц и образований происходит с учетом их роли и назначения в развитии человеческой личности. «Функциональной» В. Матезиус называл такую грамматику, которая исходит из потребностей говорящего. Взаимная связь системно-структурного и функционального подходов к языку позволяет глубже познать сущность изучаемого объекта (Mathesius, 1972: 97).

Актуальность изучения языка с позиции функциональной грамматики связана с тем, что благодаря интегрированному рассмотрению языковых единиц формируется более глубокое понимание системы языка. Формализация традиционной грамматики наполняется смыслом и позволяет делать более глубокие обобщения.

Целью исследования является рассмотреть основные положения функциональной грамматики и обосновать ее целесообразность. Обращение к предыстории, анализ основных понятий, их иллюстрация, указание на значимость функционального подхода к языку позволяют достичь указанной цели.

Функциональный подход к языку появился не на пустом месте. Исследователи обращали внимание на аспекты языка с позиций функциональной грамматики. В 1925 году В. Матезиусом была прочитана лекция «Новые течения и тенденции в лингвистических исследованиях», в которой была обоснована правомерность выделения особого направления в лингвистике, названного им «функциональным». В противоположность традиционной интерпретации форм, современная лингвистика принимает значение, или функцию, за свой отправной пункт и пытается обнаружить, какими средствами оно выражено. Это и есть точка зрения говорящего или пишущего, который должен находить языковые формы для того, что он хочет выразить(Mathesius, 1972: 125).

Концепция А.Потебни, идущая от мыслительного содержания к его языковой категоризации, связанной с формой как способом представления «внеязычного содержания», была в основном функциональной (Potebnya, 1958: 35-80) Синтаксическая теория А.А. Шахматова, по своим основным исходным положениям являющаяся функциональной, соотносит мыслительную структуру с односоставной или двусоставной синтаксической структурой предложения. В грамматическую структуру он включает разноуровневые средства. Так, в категорию повелительного наклонения были вовлечены не только соответствующие спрягаемые формы глагола, но и другие элементы: *молчать! Пошел вон! Цыц! Стоп!* (Shahmatov, 1941: 434). Л.В. Щерба обосновал различие между «пассивной» и «активной» грамматикой, исходящей из семантической стороны» и «ставящей вопрос о том, как выражается та или иная мысль (Sherba, 1974: 197). В.В. Виноградов проводил функциональное исследование категории модальности, благодаря которому стало возможным охарактеризовать разноуровневые средства модальности, разграничить объективную и субъективную модальность. Это была первая попытка комплексного функционального анализа языковой категориальной сферы (Vinogradov, 1972: 354).

Специфика функционального подхода к изучению языка состоит в том, что объект рассматривается через его функции, потенциальные или реальные, а также особенности его функционирования, взаимосвязи со средой. Функционирование языковых единиц понимается как обусловленное строем языка и актуализируемое в речи взаимодействие разноуровневых элемен-

тов языковой системы и среды. Акцентирование внимания на функции позволяет объединять языковые средства разных уровней на основе общности их назначения в речи. Применение комплексного, интегрирующего подхода осуществляется благодаря такой основе, как семантическая категория грамматики и семантическая функция. Возникает вопрос, умещается ли изучение разноуровневых языковых элементов в рамки грамматики? Строй языка не существует как абстрактный «чисто грамматический каркас» (Sherba, 1974: 24-39). Он включает грамматические единицы вместе с их лексическими репрезентациями. Функционирование единиц строя языка – грамматических форм, синтаксических конструкций и «строевых лексем» – осуществляется при взаимодействии с элементами внутриязыковой и внеязыковой среды. Изучение данного взаимодействия расширяет грамматику, при этом не противоречит существующему пониманию ее сути, поскольку внимание сосредоточено на категориальной основе языкового строя.

Эксперимент

Функциональный подход к изучению языка дает возможность исследовать объекты в процессе их функционирования, жизнедеятельности. Рассмотрение языка под данным углом зрения улучшает понимание внутренней структуры языка как системы. Можно утверждать, что функция представляет собой системообразующий фактор.

А.В. Бондарко, определяя суть функциональной грамматики, указывал на ее ориентированность на описание закономерностей и правил функционирования грамматических единиц, участвующих в передаче содержания высказывания при взаимодействии с единицами разных уровней языковой системы. Кроме того, он обращал внимание на то, что данная грамматика включает описание функций языковых элементов не только от средств к функциям, но и от функций к средствам (Bondarko, 1990: 24).

Концептуальным основанием модели функциональной грамматики А.В. Бондарко является треугольник: семантическая категория, функционально-семантическое поле и категориальная ситуация. Между ними существуют сложные отношения взаимообусловленности.

В основе понятия семантической категории лежит теория понятийных категорий, рассматриваемая учеными О. Есперсеном и И.И. Мещаниновым. Понятийная категория является универсальной благодаря ее применимости ко всем языкам. Следовательно, она имеет внеязыковой характер, однако при этом соотносится с лингвистическим значением. Поскольку семантическая категория не относится к одному какому-то уровню, она трактуется как комплексная категория. Под семантической категорией А.В. Бондарко понимает систему разноуровневых языковых средств, взаимодействующих для выполнения определенных семантических функций. Так, темпоральность является категорией, объединяющей различные языковые средства выражения времени – временные формы глагола, причастия/деепричастия, синтаксические конструкции (например, сложносочиненные предложения или сложноподчиненные предложения с придаточными времени), лексические средства (*сейчас, только что, в воскресенье* и пр.). При этом морфологическая категория рассматривается как исходный пункт для выделения семантической категории в языке. Она играет роль центра, ядра. Основанием для выделения данных категорий является речь, потребность говорящего отразить в процессе общения разные аспекты внеязыковой действительности и его оценку этой действительности.

Язык в функциональной грамматике описывается не как система уровней, а как полевая структура. Функционально-семантическое поле рассматривается как языковое воплощение семантических категорий в упорядоченном множестве разноуровневых средств и их функций. Иными словами, в основе каждого функционально-семантического поля лежит определенная семантическая категория – семантический инвариант. Понятие «поле» подразумевает идею пространства и идею взаимодействия элементов, относящихся к центральным или периферийным компонентам данного поля и представляющих собой определенную упорядоченность, иерархию. Их объединяет не только сходство значения, но и соотносительность функций. Так, в структуре поля темпоральности, которая отражает восприятие и осмысление человеком времени описываемой ситуации и ее элементов по отношению к моменту речи говорящего или иной точке отсчета, выделяют центр (языковые средства, в наибольшей степени специализирующиеся в реализации основных семантических функций) и периферию, ближнюю и дальнюю. В центре поля располагается система временных форм изъявительного наклонения действительного залога, иными словами, грамматическая

категория времени. На периферии находятся маргинальные компоненты полевой структуры, а также ближайшее окружение ядра. К окружению ядра, то есть ближней периферии, функционально-семантического поля темпоральности, например, относятся аналитические причастно-страдательные формы типа *был рассмотрен – рассмотрен – будет рассмотрен,* формы полных причастий прошедшего и настоящего времени, глаголы со значением «давнего обыкновения» типа *говаривал, едал, хаживал*, *певал,* безглагольные синтаксические конструкции со значением настоящего времени, соотносительные с конструкциями, соотносительными с формами типа *был, будет* (*Сестра – врач; День чудесен; Студенты – на занятиях, Ждать мучительно* и др.). Указанные компоненты не утрачивают связи с ядерным компонентом поля – формами глагольного времени. К дальней периферии поля темпоральности относятся деепричастия в составе деепричастных конструкций, синтаксические конструкции с модальным значением, имплицитно передающие темпоральную отнесенность ситуации к будущему (*Уйдите! Построиться! Уехать бы; Тебе на работу идти; Приехать к тебе? Ко мне могут прийти знакомые; Этим летом мы хотим поехать в Грузию*), лексические обстоятельственные показатели (завтра, через год, недавно), сложноподчиненные предложения с придаточными со значением времени, с союзами *пока, как только, когда, в то время, лишь только* и др., различные контекстуальные средства передачи темпоральных отношений, не имеющие определенной и однородной структурной характеристики, например, тогдашний, в ранних произведениях.Контекстуальные показатели могут отражать план будущего времени *(Реальность обстановки подсказывала один путь – открытие второго фронта в Европе*), прошлого (*Я как сейчас вас вижу тогдашнего, цветущего и красивого*) и настоящего (*Кто тут? Кто тут ходит? Кто стучит?)* времени. В соответствии с ситуацией, типом речи происходит сознательный отбор языковых средств из этого богатого арсенала.

Как видно, целостность характеризует поле с семантической точки зрения, со структурной же стороны – разнообразие, разнородность средств. Таким образом, функционально-семантическое поле – билатеральное парадигматическое единство, план содержания которого – определенная семантическая категория в ее языковой интерпретации, а план выражения представлен системой языковых средств, служащих для ее выражения. Выделение в рамках функционально-семантического поля центра и периферии позволяет осмыслить правила выбора той или иной языковой единицы в конкретных актах речи. Зная, что есть центральные (главные, основные) и периферийные (менее типичные, второстепенные) средства, говорящий использует сознательно те или иные из них в соответствии с типом и ситуацией речи.

Выделяются такие поля, как аспектуальность, временная локализованность, таксис, темпоральность, залоговость, персональность, субъектность, объектность, качественность, количественность, обусловленность и т.д.

Проекцией поля на высказывание является категориальная ситуация, которая понимается как базирующаяся на определенной семантической категории и соответствующем поле типовая содержательная структура, варианты которой выступают в конкретных высказываниях. Так, говоря о типах темпоральных отношений, можно выделить ситуативно актуализированный тип речи, характеризующийся непосредственностью связи содержания высказывания с ситуацией речи (*Я уже вижу его*), и ситуативно неактуализированную речь, которая относится к ситуациям отсутствия непосредственной связи содержания высказывания с речевой ситуацией, с позицией говорящего в момент речи (*Язык выполняет несколько функций*). Другая ситуация – абсолютное время – предполагает момент речи в роли дейктического центра (*Вчера он посидел минут десять и ушел*), относительное – какой-либо иной момент (*Войдя в дом, он увидел…*). Можно привести различия между абсолютной и относительной временной ориентацией. В высказываниях *Сергей видел, как бежали дети* и *Сергей видел, как бегут дети* тождественный смысл, однако существуют тонкие различия в языковых значениях. В первом примере оба глагола в прошедшем времени (*видел, бежали*), которое трактуется как прошедшее с позиции автора или говорящего – абсолютная временная ориентация. Здесь передается и одновременность действий. В высказывании же *Сергей видел, как бегут дети* также отражается одновременность, но с точки зрения не говорящего, а субъекта высказывания – *Сергея*. Следующая темпоральная категориальная ситуация фиксированной временной ориентации бывает определенно-фиксированной (*Я приду к вам завтра*) и неопределенно-фиксированной (Я приду к вам когда-нибудь). В высказывании *Я пошел*

подразумевается семантический признак ближайшего будущего.

Анализ категориальной ситуации тесно связан изучением речевой деятельности говорящего/пишущего. Категориальная ситуация является родовым понятием, по отношению к которому аспектуальные, темпоральные, квалитативные, локативные и др. ситуации являются понятиями видовыми. Среди категориальных ситуаций, совмещенных в передаваемой высказыванием общей сигнификативной ситуации, выделяется доминирующая категориальная ситуация – наиболее существенный и активный элемент из семантических, формирующих смысл. Остальные семантические элементы составляют фон. Так, в высказывании *Дай мне книгу!* доминирующая императивная ситуация сочетается с дополнительными – темпоральности, временной локализованности, аспектуальности, персональности, субъектности. Высказывание может включать в себя и несколько категориальных ситуаций, играющих существенную роль в его содержании и не претендующих на статус единственной категориальной доминанты. Ср.: *Скажи он мне об этом раньше, я бы уехал.* В состав доминирующего комплекса входят следующие категориальные ситуации: модальная ситуация предположения (гипотетическое условие), таксисная (в виде последовательности двух предполагаемых действий), темпоральная (в варианте соотнесенности предполагаемых действий к плану прошлого по отношению к моменту речи). Эти категориальные ситуации выступают на фоне других категориальных признаков содержания данного высказывания: персональный признак сопоставления предполагаемых действий лица, о котором идет речь, и говорящего; залоговый признак актива; аспектуальный признак; признак определенности.

Анализ категориальной ситуации расширяет понятийную систему, используемую в грамматических исследованиях. При использовании данного понятия «формоцентрическая» ориентация описания языкового материала дополняется семантическим описанием содержательных структур, выражаемых различными средствами высказывания.

Результаты и обсуждение

Изучение языкового материала показывает, каким образом функциональная грамматика дополняет традиционную. Факты языка, рассматриваемые изолированно в традиционной грамматике, в рамках отдельных уровней языковой системы, в функциональной грамматике, исходно семантической, объединяются на основе общности выполняемых ими функций в пределах полевой структуры. Тем самым выявляются смысловые, логические связи. Так, благодаря семантической категории темпоральности, лежащей в основе соответствующего функционально-семантического поля, интегрированы грамматические (морфологические и синтаксические) и лексические средства. Понятие категориальной ситуации расширяет представление об особенностях реализации потенциала конкретной языковой единицы, поскольку в зависимости от намерений говорящего, конкретной ситуации данная единица может выполнять несвойственные ей, в традиционном представлении, функции. Речевой смысл индивидуален, речевых смыслов бесконечное множество. Он передается и воспринимается, опираясь не только на вербально выраженные фрагменты высказывания, но и на ситуативную, энциклопедическую информацию, на фоновые знания коммуникантов.

Интегративный принцип – это более высокий уровень описания языковой системы, в большей степени соответствующий процессу реальной коммуникации. Происходит переход от анализа готового текста к созданию собственного, от пассивной грамматики – к динамичной, активной.

Заключение

Язык является системой, функциональной по своей сути, так что полноценное описание его невозможно лишь на основе структуры. Исследование языка со стороны его функционирования дает возможность глубже и яснее понять его внутреннюю структуру как систему.

Современный функционализм ни в коей мере не противопоставляется традиционной структурной лингвистике, а дополняет и значительно расширяет ее горизонты. Изучение уровневой структуры языка предполагает абстрагирование от реальной жизни языка, рассмотрение его как неподвижной, статической системы. Переход к изучению активной, динамической системы языка приближает к реальным условиям его функционирования. В речи говорящий сталкивается не с уровнями языка, а с правилами отбора из ряда единиц разных уровней со сходным, близким значением – таких, которые, по его мнению, более всего подходят для данной ситуации. Он оценивает семантику функциональной потенции

каждого из языковых средств разных уровней и проходит через этапы процесса формирования и вербализации смыслового содержания. Как носителю языка, ему достаточно опираться на опыт, интуицию, знания. В связи с этим становится ясным, что принципы функциональной грамматики можно применить в процессе изучения иностранного языка. В практике преподавания русского как иностранного важно уяснить, с помощью каких языковых средств можно выразить тот или иной смысл: семантику субъекта, объекта, качественности, побуждения, идею будущего, настоящего или прошлого и др. При этом выявляется связь между единицами разных уровней. Отталкиваясь от смысла к средствам его выражения, обучающийся моделирует мыслительно-речевую деятельность, что представляется очень важным для овладения материалом изучаемого языка. Свободное владение речью, работа с текстом предполагают высокий уровень интеграции знания о языке, который предлагает функциональная грамматика.

Литература

MathesiusV. Noveproudyasmeryvjazykovednembadani // ZklasickehoobdobiPražskeskoly 1925-1945. Cesk.akad.ved. Pramenyceske a slovenskelingvistiky. Radaceska. – Praha., 1972. – P. 5-17.

Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.,1958. – 536 с.

Шахматов А.А. Синтаксис русского языка. – 2-е изд. – Л., 1941. – 620 с.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.– 427 с.

Виноградов В.В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – М.: Высшая школа,1972. – 601 с.

Теория функциональной грамматики. Темпоральность, модальность / Отв. ред. А.В. Бондарко.– Л., 1990. – 264 с.

References

Vinogradov V.V. (1972). Russkiy yazyk. Grammaticheskoye ucheniye o slove. [Russian. Grammar teaching about the word]. M.: Vysshaya shkola, 601 p. (In Russian)

Mathesius V. (1972). Noveproudy a smery v jazykovednembadani // Zklasickeho obdobi Pražske školy 1925-1945. [In New Streams and Directions in Linguistic Research // From the Classical Period of Prague School 1925-1945.] Cesk.akad.ved. Pramenyceske a slovenskelingvistiky. Radaceska, sv.2. Praha., P. 5-17.(In Czech)

Potebnya A.A. (1958).Izzapisokporusskoygrammatike. [From the notes on Russian grammar] M., 536 p. (In Russian)

Teoriyafunctionalnoygrammatiki. Temporalnost, modalnost. (1990).[The theory of functional grammar. The temporality, modality] / Otv. red. A.V. Bondarko. L., 264 p.(In Russian)

Shahmatov A.A. (1941).Syntaxisrusskogoyazyka. [The syntax of the Russian language] L., 620 p.

Sherba L.V. (1974).Yazykovaya sistema I rechevayadeyatelnost. [Language system and speech activities] L., 427 p.(In Russian)

IRSTI 81’23

Amirova Zh.R.,

PhD, A/Professor of Kazakh National University Al-Farabi,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhamir@mail.ru

OCCURRENCE AND THE TYPES OF THE SUBSTANTIVIZATION

Occurrence of the Substantivization as one of manifestations of the language units transposition to noun category is long time topic of research of the scientists. However up to this moment there are disputable and debatable some questions of the Substantivization, as the identification of the nature and types of the substantivization. In this article reviews importance of the broadening definition of a Substantivization in Kazakh lainguage, not only confining with adjective and participle as in commonly accounting in a Kazakh philology. Article points that it relevant to differentiation different types of Substantiviziation to aims above. Reviews complete, occasional, elliptical, metasubstantivization and other types if substantivization in Kazakh language in instance of applying numerals and adverbs as the nouns.

Key words: Substantivization, types of substantivization, complete, occasional, elliptical, metasubstantivization, substantivization of the numerals and adverbs.

Әмірова Ж.Р.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhamir@mail.ru

Субстантивацияның феномені және оның типтері

Субстантивацияның тілдегі феномені транспозицияның бір түрі ретінде ертеден ғалымдардың назарында. Бірақ кейбір оның мәселелері осы уақытқа шейін дискуссиялық түрінде қалып тұр, мысалы, оның түп нұсқасы және оның типтері сияқты көптеген сұрақтар. Бұл мақалада қазақ тіл білімінің шеңберінде субстантивация процесін ұғымды кеңейту керегі деген мәселе қойылып, оған сан есімдер мен үстеулердің субстантивтелуін қосуы керек екенін талқылауға салынып отыр. Мақалада қазақ тіліндегі кездесетін субстантивацияның типтерін дифференциялаудың керегі айтылады. Толық, окказионалдық, метасубстантивация типтері сан есімдер мен үстеулердің тілде жиі кездесетін зат есімге ауысуы қарастырылады.

Түйін сөздер: субстантивация, субстантивацияның типтері, толық, окказионалдық, метасубстантивация, сан есімдер мен үстеулердің субстантивтелуі.

Амирова Ж.Р.,

к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhamir@mail.ru

Феномен субстантивации и её типы

Языковой феномен субстантивации как одного из проявлений транспозиции языковых единиц в класс существительных давно привлекает внимание ученых. Однако до сих пор остаются дискуссионными некоторые вопросы субстантивации, такие, как, например, выявление природы субстантивации, ее типов и др. В статье ставится вопрос о необходимости расширить понятие субстантивации в казахском языке, не ограничивая его только переходом прилагательных и причастий, как это традиционно рассматривается в казахском языкознании. В статье указывается, что для этого необходимо дифференцировать различные типы субстантивации. Рассматриваются полная, окказиональная, эллиптическая, метасубстантивация и др. типы субстантивации в казахском языке на примере использования имен числительных и наречий в качестве существительных.

Ключевые слова: субстантивация, типы субстантивации, полная, окказиональная, эллиптическая, метасубстантивация, субстантивация числительных и наречий.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Introduction

Substantivization as the manifestation of the language transposition (latin – transposition – «transposition») (Lingvistichiskiencyclopedicheskyislovar, 1990:519) represents spread in different languages as the application different parts of the speech in the function of the noun and sometimes as the complete transition to the noun class. Up to this moment still is relevant and debatable questions of the detection of a substanivization nature, its types and research other aspects of the substantivization. The complexity of this linguistic phenomenon is indicated by the fact that substantiation has long been considered only as a purely grammatical phenomenon in the section of the doctrine of parts of speech. From the second half of the twentieth century, substantivization began to be researched as an independent object of word formation by Western European and Russian scientists Paul H. (Paul, 2013), AI Smirnitsky (Smirnitskij, 1955:31), VV Lopatin (Lopatin,1967:205).

In Kazakh linguistics, as in Turkic studies in general, the grammatical approach to this phenomenon of language also prevailed. Traditionally, the phenomenon of substantivation was considered in connection with the identification and definition of parts of speech (K. Akhanov (Ahanov, 1993:496), M. Tomanov (Tomanov, 2002: 616), etc.). The morphological approach to the definition of substantivation was replaced by the syntactic one: the works of M. Balakayev (Balakaev, 1957:123), R. Amirov (Amirov, 1972: 180), etc. Since the end of the 20th century, substantivization in Kazakh linguistics has been studied as a word forming phenomenon – (Kh. Netaliyeva (Netalieva,1963: 21), A. Salkynbai (Salkunbai,1996: 96), and others).

In the new Academic Grammar of the Kazakh language – «Kazakh grammaticals» (Kazakh grammatikasu, 2002), a special section was devoted to the substantiation issue in the general section « Сөзжасам» («Word formation»): «Әдетте сын есімдер мен есімшелер субстантивтенеді, олардың мағынасы заттанады, заттық дербестік алады. Мұндай сөздер зат есім сияқты септеледі, тәуелденеді, көптеледі ... Сөйтіп субстантив зат есімдер деп, мағынаны түпкілікті заттық сипат алған, жалғау қабылдау қабілеті бар сын есімдер мен есімшелерді айтады. Демек, бұларды жай зат есімдер сияқты, түбір, туынды және күрделі сияқты үш түрде сипатталады» (Kazakh grammatikasu, 2002: 339).

As follows from the above quotation, adjectives and participles in the Kazakh language are usually substantivized, their values acquire objectivity, objective certainty. Similar words, like nouns, tend, acquire categories of possessiveness and plural. In the Kazakh grammar, it is further noted that substantive nouns are adjectives and participles that have acquired the meaning of an object and the ability to attach endings. In addition, they, like ordinary nouns, are divided into non-derivatives, derivatives and complex (Kazakh grammatikasu, 2002: 339).

According to the conventional point of view, substantivization only extends to the passage of adjectives and participles, while substantiation of other parts of speech is considered occasional. For the first time in our work (Amirova, 2009: 232) the question was raised about the necessity of differentiating different types of substantivization in the Kazakh language. In our opinion, it is necessary to separate other kinds of substantivization from occasional substantiation: metasubstantiation, elliptical substantivation, etc.

Experiment

Substantivization of numerals of different lexical and grammatical categories in the Kazakh language has become widespread, therefore we will show on its example different types of substantivization. The affix possessiveness serves as an indicator of the substantivization of quantitative numerals in the Kazakh language, as well as of other nominal parts of speech.

Бесімде оқу білсін деп,
Ата-ана берді сабаққа.
...
Он бесіме келгенде,
Қаршыға, бүркіт көргенде
Құс салып жүрдім серуенде
Еркіндеп шығып азатқа.
(Шәкәрім. Бесімде оқу білсін деп...)

Бесімде, он бесім – «in my five», «to my fifteen» – in the Kazakh language express the concept of age without any context, as in the above poem. Consequently, this is not occasional, but true substantivization. Without an affix of possessiveness, quantitative numerals usually denote a school mark for academic achievement:

Математикадан *«бес»* алдым, орыс тілінен *«төрт»* алдым (from informal speech)

O.M. Kim (Kim, 1992: 6) considered similar instances of substantivation in the Russian language as metasubstantiation, as a means of indicating the sign to itself. In this example, the substantivized numerals 5 and 4 are taken quoted, indicating a me-

ta-label for their use, i.e. a mark «five» and a mark «four». Thus, this is a case of metasubstantiation, rather than occasional substantiation.

Substantivized in the Kazakh language and collective numerals. The most commonly substantively used are collective numerals, formed from quantitative from two to seven:*екеу, үшеу, төртеу, бесеу, алтау, жетеу*. For instance:

*Алтау а*ла болса**,**
Ауыздағы кетеді.
Төртеу түгел болса,
Төбедегі келеді. (мақал)

The use of collective numbers in substantivized form without affixes of possessiveness as a whole is not characteristic of the Kazakh language. Generally, collective numerals result in substantivization from the affixes of possessiveness and / or plural. For instance, in this example, the substantiation index is the affix of the possessiveness-*міз*:

Поездан түсе салдық та *үшеуіміз* үш жаққа жүгіре жөнелдік.
(Ғ. Мүсрепов. Атақты әнші Майра)

The previous context, which is not given because of its voluminousness, makes it clear that we are talking about three fellow travelers on the train. In addition, the Kazakh language is characterized by the use of *біз екеуміз, біз төртеуміз*and etc.

The previous context, which is not given because of its voluminousness, makes it clear that we are talking about three fellow travelers on the train. In addition, the Kazakh language is characterized by use, etc. As in the following example:

Батиха. ... Сөйтсем, әлгі *біздің төртіншіміз* – Бәрібай көршінің баласын ұрып тастапты. (Ә.Тарази. Тыныш көшедегі көгілдір үй)

Similar facts testify to elliptic substantiation, i.e. about the omission of the noun(for e.g.: *төртінші баламыз)*or pronoun*біз (*for e.g.: *біздің төртіншімі)*

In the following example, the indicator of the elliptic substantiation of the collective numeral *екеу* is also the affix of the dative case -*не*:

Екеуіне назар бұрды ел ерек,
Өйткені олар дарынды еді керемет.
(М. Шаханов. Арман)

Often the ordinal numerals are substantiated*: бірінші, екінші, үшінші* and others with the omission of the word being determined. For instance, in the example below of the elliptic substantiation, the word «tree» from the previous context is omitted:

Екіншісін өлшедік, кішірек.
(М. Мағауин. Қос Ағаш)

So, in the following example, from the poem the order number numerals «second» and «fifth» are used substantively, with the omission of the word «yerkek», as follows from the title of the poem «The Fifth Man»:

ЕКІНШІНІ шыдамсыздық адастырды жолынан,
Сосын қайтсін, ұстай салды басқа әйелдің қолынан.
...
Тек *БЕСІНШІ* ертең қуып жетеріне сенеді.
...
Сол *бесінші* – ең бақытты еркектің
Армандаймын болсам-ау деп тойында.
(М. Шаханов. Бесінші еркек)

(*The writing of numerals with the capital letter of the author – the poet M. Shakhanov – Zh.A.).

The author's emphasis is intended to draw the attention of the reader to the general idea of a poetic work: not the FIRST, not the SECOND, but only the Fifth of all men is capable of such an act – to go to the end and believe. Therefore, in this example, complete substantivation is shown, due to the similarity of ordinal numbers in their syntactic function to adjectives. Like the adjective, ordinal numerals easily pass into a noun.

Similar cases of elliptical substantivation are frequency in colloquial speech when you designate vehicles by their numbers, for example: *«жетінші»* – «the seventh» (bus, train, trolley bus, etc.).

Let us also consider examples of other kinds of substantivization of adverbs as immutable words.

The adverb of қазір «now» although used in the example below is substantial: in the quality and in the position of the noun (subject), but remained in an unchangeable form, because in this case we have another form of substantivation – metasubstantiation (according to O.M Kim [14]). When metasubstantivatsii the word, in this case – the adverb – appears as a meta-sign pointing to the concept of «word or word,» and is quoted:

Жерге түсіп жаяу жүремін», – деймін. «Казір, қазір ...» – дейді атам. *«Қазір»*де бітті.
(М. Мағауин. Қос ағаш)

The following example is interesting in that, with substantiation, the adverb acquires the case

form of the instrumental case, expressed by the affix -мен, which, it would seem, speaks of the systemativeness of this manifestation of substantivization:

«Көкемнің қоңыр даусын мана естісем де қайталап айтқан сайын *«қазір-қазірмен» әлі* жатырмын.»

(М. Хасенұлы. Сонар)

The literally: «Although I hear the pleasant voice of my father, several times repeating the same thing, with» now-now «still lie». Let's consider one more interesting case of occasional substantivation. The name of the Almaty cafe *«Қазірәзір»* is translated as «Now it is ready». In this case, the typical phrase of the waiter: «Now (will) be ready», – used as a name, i.e. as a nominative, noun. Originality, expressiveness characterize this substantivatist as occasionalism. Consequently, we have before us an example of occasional substantialation as a phenomenon of a non-systemic, but rather opposed to the linguistic system.

Results and discussion. This form of substantivization is, undoubtedly, conversational (see R. Amirov's work [9]), and, as a phenomenon of colloquial speech, has its characteristic feature, namely: expressiveness. Expressiveness distinguishes occasional phenomena, so these cases can be attributed to occasional substantiation.

In the opinion of OM. Kim (Kim, 1992: 6-7), Occasionalsubstantivation, like any occasional phenomenon in the language, should have a sign of unpredictability, originality, while ordinary substantivation is a systemic, predictable phenomenon. Proceeding from this position, the following interesting fact from language practice can serve as an example of occasional substantialation.

Conclusion

So, we analyzed a number of examples of the substantiation of numerals, adverbs in the Kazakh language with the purpose of revealing its various types. An analysis based on material from different types of discourse showed that the nature of substantiation lies in the ability of a language to use not only the words of different parts of speech, but entire phrases in the function of the noun's name.

Careful analysis leads to the need to differentiate in the Kazakh language different types of substantiation: true, or complete (according to H. Paul), elliptical, metasubstantiation, occasional substantivation, and make changes to the corresponding sections of grammar and word formation.

Comparative analysis of the substantiation types in Kazakh and Russian languages is also promising, which will help to reveal the distinctive features of the same kinds of substantivization in different-language languages.

Литература

Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 519с.

Paul H. Principles of the History of Language. – The Classics. us, (September 12, 2013).

Лопатин В.В. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке // Русский язык: Грамматические исследования. – М.: Наука, 1967. – С. 205 – 233.

Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Учпедгиз, 1955. – 254 с.

Аханов К.А. Тіл білімінің негіздері: оқулық. 3 бас. – Алматы: Санат, 1993. – 496 б.

Томанов М.Т. Тіл тарихы туралы зерттеулер: Түркі [қазақ] тілдері бойынша. – Алматы: Ғылым, 2002. – 616 б.

Балакаев М. Основные типы словосочетаний в казахском языке. – Алма-Ата: Изд-во АН КазССР, 1957. – 123 с.

Амиров Р. Особенности синтаксиса казахской разговорной речи. – Алма-Ата: Наука, 1972. – 180 с.

Салқынбай А.Б. Қимыл есімі және оның сөзжасамдық семантикасы. – Алматы: Мектеп, 1996. – 96 б.

Неталиева Х. Имена действия в современном казахском языке: автореф… канд. филол. наук. – Алматы, 1963. – 21 с.

Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис. – Астана, 2002. – 784 с.

Амирова Ж.Р. Функциональные аспекты субстантивации в казахском языке: Научное издание. – Алматы: Қазақ университеті, 2009. – 232 с.

Ким О.М. Субстантивация и метасубстантивация в языке // Функция знака в тексте: сб. науч. тр. – Ташкент: Университет, 1992. – С. 3–6.

References

Amirov R. (1972). Osobennjstisintaksisakazakhskoirazgovornoirechi [Features of syntax of Kazakh colloquial speech]. Alma-Ata: Nauka, 180 p. (In Kazakh)

Amirova Zh.R. (2009). Funccionalnueaspektisubstantivatsiiv kazahskomyazike: Nauchnoeizdanye [Functional aspects of substantivation in the Kazakh language: Scientific edition]. Almaty: Kazakh universiteti, 232 p. (In Russian)

Ahanov K.A. (1993). Tilbilimninnegizderi:okuluk [Bases of linguistics: textbook]. Almaty: Sanat, 496 p. (In Kazakh)

Balakaev M. (1957). Osnovnue tipy slovosochetanij v kazahskomyazike [Basic types of wordcombination in the Kazakh language]. Alma-Ata: Izdatel'stvo AN KazSSR, 123 p. (In Kazakh)

Kazakh grammatikasu. Fonetika, sozjasam, morfologia, sintaksis [Kazakh Grammar. Phonetics, word formation, morphology, syntax]. (2002). Astana, 784 p. (In Kazakh)

Kim O.N. (1992). Substantivacia i metasubstantivasiya v yazike.Funcyiaznaka v tekste.Sb. nauch.tr [Substantivization and metasubstantivation in language // Function of the sign in the text: sb. sci. tr.]. Tashkent, Pp. 3-6. (In Russian)

Lingvistichiski encyclopedicheskyi slovar. (1990) [Linguistic Encyclopedic Dictionary]. Moscow: Sovetskya encyclopedia, 519 p. (In Russian)

Lopatin V.V. (1967).Substantivatsiyakaksposobslovoobrazovania v sovremennomrusskom yazike:Russkijyazik.Grammaticheskieissledovaniya [Substantivisation as a way of word formation in the modern Russian language // Russian: Gramatical Studies]. Moscow: Nauka, Pp. 205-233. (In Russian)

Netalieva H. (1963). Imenadejstvija v sovremennom kazahskom yazike: avtoref. kand. filol. Nauk [Names of action in the modern Kazakh language: the author's abstract. ...cand. philol. sc.], Almaty, 21 p. (In Kazakh)

Paul H. Principles of the Language History. The Classics.us, (September 12, 2013)

Salkunbai A.B. (1996). Kimulesimizhaneonunsozzhasamduksemantikasy [Gesture name and its semantic semantics]. Almaty: Mektep, 96 p. (In Kazakh)

Smirnitskij A.I. (1955). Leksikologyaanglyiskogoyazyka [Lexicology of English language]. M. Uchpedgiz, 254 p.

Tomanov M.T. (2002). Tiltarihytyraluzertteyler: Tyrki [Kazakh] tilderiboiyncha [Research on the history of language: Turkic [Kazakh] languages.]. Almaty: Gilim, 616 p. (In Kazakh)

ҒТАМР 16.21.55

Әлкебаева Д.А.[1], Мұхаметкерім М.М.[2],

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің [1]профессоры, ф. ғ. д., [2]2 курс магистранты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: alkebaeva@mail.ru, mmmuhametkerim@mail.ru

ӘЛ-ФАРАБИ ЕҢБЕКТЕРІН ПРАГМАСТИЛИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІДЕН ЗЕРТТЕУДІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада әл-Фараби еңбектерінің прагматикалық ерекшеліктері, «тұлға» терминін автор қолданысындағы маңызы талданған. Әл-Фараби еңбектері сан түрлі ғылым салаларында, астрономия, физика, әдебиеттану, география және т.б. кеңінен зерттелгенімен, тілдік ерекшелігі мен стиль тұрғысынан тым аз қарастырылған. Автор қолданған сөздер мен сөз тіркестерінің сол кезеңдегі маңызы мен бүгінгі күнгі қолданысы, автордың стиль таңдау ерекшелігі прагмастилистикалық аспекті тұрғысынан зерттеледі. Автордың идеясы мен шығарманың негізгі ойын анықтауда басты факторлардың бірі – стиль. Автор әр стильдің өзіне тән ерекшеліктерін қалай пайдаланған, прагматикалық әдіс-тәсілдер мен категорияларды саралау ерекшеліктерін түрлі ғалымдардың пікіріне сүйене отырып дәлелденеді. Прагмастилистикалық ерекшеліктеріне әл-Фараби трактаттарынан түрлі мысалдар келтіріліп, қорытынды жасалады.

Түйін сөздер: прагматика, трактат, категория, прагмастилистикалық аспект, автор, ерекшелік, стиль.

Alkebaeva D.A.[1], Mukhametkerim M.M.[2],

[1]professor, doctor of philological science, [2]master student 2 courses
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: alkebaeva@mail.ru, mmmuhametkerim@mail.ru

The problems of studying the works of Al-Farabi from the pragmatic aspect

The article considers pragmatic features of Al-Farabi's works and the meaning of the term «personality» in the use of the author. Although Al-Farabi's works are widely used in various fields of science such as astronomy, physics, literary criticism, geography, etc., they are not sufficiently examined with point of view of language features and style. The significance of the words and phrases used by the author at that time, and the current use of the author, the specific character of the author's style choice are studied from the point of view of a pragmatic aspect. One of the main factors in the idea of the author and the main idea of the work is style. The peculiarities of differentiation of pragmatic methods and categories used by the author are proved based on the opinions of various scientists. Various examples from al-Farabi's treatises on pragmastilistic features were presented and a conclusion was drawn.

Key words: pragmatics, treatise, category, pragmastilistic aspect, author, feature, style.

Алкебаева Д.А.[1], Мухаметкерим М.М.[2],

[1]д. ф. н., профессор, [2]магистрант 2 курса
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: alkebaeva@mail.ru, mmmuhametkerim@mail.ru

Проблемы изучения произведений Аль-Фараби с прагматического аспекта

В статье рассматриваются прагматические особенности работ Аль-Фараби и смысл термина «личность» в использовании автора. Хотя работы Аль-Фараби широко используются в различных областях науки, таких как астрономия, физика, литературоведение, география и т. д., но они недостаточно рассмотрены с точки зрения языковой особенности и стиля. Значимость

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

слов и фраз, используемых автором в то время, и текущее использование автора, специфика выбора стиля автора изучаются с точки зрения прагматистического аспекта. Одним из главных факторов в идее автора и главной идеей работы является стиль. Особенности дифференциации прагматических методов и категорий, используемые автором, доказываются, основываясь на мнения различных ученых. Были представлены различные примеры из трактатов аль-Фараби на прагмастилистические особенности и был сделан вывод.

Ключевые слова: прагматика, трактат, категория, прагмастилистический аспект, автор, особенность, стиль.

Кіріспе

Әл-Фараби шығармалары сан салалы аспектіден, атап айтар болсақ, философиялық, әлеуметтік, этикалық, әдеби, поэтикалық және т.б қырларынан қаралып. Жоғарыда аты аталған ғалымдар шама шарқынша зерттеуге тырысты. Ол зерттеулер белгілі бір межеге жетіп, бүгінде әрқайсысы өз саласында озық нәтиже көрсетіп отыр. Ал тіл білімі мәселесіне келер болсақ, М. Салқынбаев пен А. Әбдірасылқызының зерттеулерінде образдылығы мен поэтикасына тоқталып, барынша кең ашуға тырысқан. Ал, нақты әл-Фараби еңбектерінің прагматикасы мен стиль мәселесінде жарық көрген еңбектер бүгінде жоқтың қасы.

Прагматика – грек сөзі, «іс-әрекет» деген мағынаны білдіреді. Сөйлеу актілерін оқып-үйретудің және оның жүзеге асыру шарттарын қарастырады. Бұл XX ғасырдың 30-жылдары семиотиканың негізін салушы Ч. Морристің берген анықтамасы (Til bilimi terminderining-tusindirme sozdigi, 2005: 257). Прагматика термині лингвистикалық қолданысқа нақты енгенімен, оның мағынасы мен қолданысы әрқилы болып отыр. Т.В. Булыгина «Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики» еңбегінде: «Прагматика является одним из тех слов, которые создают впечатление, что их содержание определенно, хотя это не соответствует практике их употребления. На самом деле прагматика представляет собой область лингвистических исследований без каких либо четких границ. Прагматика как аспект изучения вообще пронизывает все уровни языка», – деген пікір айтылады (Artuynova, Paducheva, 1985: 333). Яғни, прагматика сөзінің аясы кең, оған лингвистика саласының зерттелімдерінде шек жоқ. Прагматика зерттелім аспектісі ретінде барлық тілдік деңгейде қарастырылатындығын айта отырып, прагматиканың қазіргі жағдайын: «представляет собой междисциплинарную проблемную область, в которой «задействованы» практически все лингвисти ческие, многие лингвофилософские, социологические, психологические, этнографические и некоторые кибернетические (связанные с созданием искусственного интелекта) направления. Интерес к прагматике во многом определяется тем, что в ее рамках обеспечивается возможность проведения содержательного диалога между представителями различных областей знаний» (Bulygina, 1985: 13) – деп түсіндіреді. Қазіргі жағдайда прагматика пәнаралық мәселе аймағын да қарастырады, соның ішіне барлық лингвистикалық, лингвофилософиялық, социологиялық, психологиялық, этнографиялық бағыттар да кіреді. Прагматиканың қызықтыратын жағы, көбіне оның аясында түрлі білім саласының өкілдері арасында мағыналы диалогтың жүру мүмкіндігі туады. Прагматикада әртүрлі бағыттың: контекстік семантиканың, сөйлеу актінің теориясы, мәтін лингвистикасы, референция теориясы және тағы басқалардың қарастыратын мүддесі бірігеді. Тіпті оның шекарасының кеңеюі сондай, ол стилистика, социолингвистика сияқты т.б. өзіндік тарихы бар салаларға да кіреді.

Прагматика коммуникативтік қызметке әсер ететін тілдің қолданылуын зерттейтін бағыттарда қарастырылады. Семиотиканың негізін қалаушы Ч. Моррис прагматиканы тілдік таңба мен оны қолданушысының арасындағы қарым-қатынасты зерттейді деп анықтайды (Yazykavaya deyatel'nost' v aspekte lingvisticheskoi pragmatiki, 1984: 3). Ч. Морристің көзқарасын лингвистикалық тұрғыдан әрі қарай тілші ғалымдар жан-жақты дамытады.

Демек, прагматика – автордың мақсатқа жету жолындағы қолданылған іс-әрекеттері мен тілдік бірліктерінің жиынтығын зерттейтін ғылым. Прагматика өз ішінде бірнеше салаларға бөлініп қарастырылады. Прагматика автор мен оқырманның арасындағы байланысты қарастырады, жоғарыда келтіріп кеткеніміздей прагматика – сөйлеу актісі кезінде жүзеге асады. «Коммуникацияның негізгі формасы – дискурс пен мәтін. Дискурс болу үшін оған төмендегідей шарттар тән:

– Қарым-қатынас ситуациясының жүйелі баяндалуы;

– Дискурс түрлері;

– Сөйлеу актісіне қатысқан коммуникант-тардың тілдік бірліктерінің таңдап алынуы және т.б.» (Alkebaeva, 2005: 20-21).

Осы сынды қағидаттарға жауап бермейінше, біз берілген сөйлемдер, үзінділер мен мәтіндерді дискурсқа жатқыза алмаймыз. Сол себепті біз қарастырғалы отырған әл-Фараби еңбектері, коммуникацияның екінші түрі – мәтін.

Эксперимент

Мәтін – когнитивті-функционалдық сөз әрекетінің жазбаша түрі. Автор мәтінді қалың көпшілікке арнап бағыттайды, онымен өзі еш қарым-қатынасқа түспейді. «Мәтінде автор оқырманға айтарлықтай көңіл бөлмейді, оған өзінің ойлау образы мен стилін бере отырып, оқырманға әсер етуге ұмтылыс жасайды» (Alkebaeva, 2005: 22). Сөзіміз дәлелді болу үшін әл-Фараби еңбектерінен мысал келтіре кетейік.

«Дене сияқты жанда да өзіне тән денсаулығы және науқасы болады. Жанның саулығы сол, оның өзінің және оның бөлшектерінің жайы жақсы болуының әсерінен әрдайым ізгі қылықтар көрсетіледі, игілікті істер істеледі және тамаша әрекеттер орындалады. Ал жанның науқастығы сол, оның өзінің және оның бөлшектерінің жайы нашар хәлде болуының әсерінен әрдайым жаман қылықтар көрсетіледі, азғындық істер істеледі және сорақы әрекеттер жүзеге асады» (Al-Farabi, 1975: 187-188).

«Душе, как и телу, присущи здоровье и болезнь. Здоровье души заключается в том что состояния ее самой и ее частей бывают такими, благодаря которым совершаются всегда благие поступки, добрые дела и прекрасные действия...» (Al-Farabi, 1994: 266).

Енді осындағы жан мен дене ұғымдарына аз түсінік бере кетсек. Адам ең алғаш ана жатырында пайда болған күннен бастап, жүз жиырма күн өткенде денеге жан беріледі. Сол күннен бастап, бұл өмірдегі соңғы деміңді алғанша жан мен тән бірлесіп ғұмыр кешеді. Адамның бұл өмірге келгендегі мақсаты – аманат етіп берілген жанды мейлінше таза ұстап, мәңгі тұрағына қайтару. Әл-Фараби айтып отырған жан мен дене ұғымындағы із қасиеттердің көрініс табуы, игі істерді жүзеге асыру да осы жан мен тәннің бірлескен тазалығында. Демек, біз тәнімізді күнделікті таза ұстағанымыз секілді жан тазалығына да аса мән беруіміз керек. Науқастансақ дәрігерге көрінеміз, қолдан келген амал-шаралардың барлығын жасап, ем тапқанша жанымызды қоярға жер таппайтынымыз ақиқат, бұл негізінен осы өмірдегі жанның уақытша тұрағы денеге жасалған қамқорлық екенін ескерсек, мәңгі өлмейтін жанымызға ерекше назар аударып, ауруының шипасын күн-түн демей іздеуіміз қажет. Автордың жан тазалығы мен саулығы, науқастығы туралы айтқанда осы дүниелерді меңзеген.

Жоғарыда келтірілген үзінділер әл-Фарабидің «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері» атты еңбегінен алынды. Мәтін – аударма, қазақ және орыс тілдеріндегі нұсқасы. Араб тілінен аударғандар: Қ. Сағындықов, М. Жанғалин, М. Ишмұхамедов. Ал орыс тіліндегі нұсқасын көрнекті арабист ғалым М.С.Бурабаев аударған. Аталған ғалымдар араб тілін жетік меңгерген ғалымдар. Айтқым келгені, келтірілген үзінділер бір-біріне сай келіп тұр, тіпті, сөзбе-сөздеуге де келеді.

Бұл – мәтін. Жоғарыда атап өткен автор мен оқырман арасындағы қарым-қатынасқа аса мән берілмегенімен, автор өзіне тән стильді көрсетіп, мақсатын айқындап отыр. Демек, сөз әрекетке айналып, зерттеуді қажет етіп тұр. Оқырманға әсер ету, жақсы жаққа қарай өзгеру, жанның ауруы, игі істер мен сорақы әрекеттердің пайда болуының түп негізін көрсеті арқылы автор сол ауруды емдейтін – мемлекеттік қайраткер екенін де баяндайды.

«Прагмастилистика – жоғары қабілетті тұлға сөз шығармашылығын, тілдің сөйлесім тәжірибесін социум өмірінің заңдарымен байланыстыра отырып,адамның әлемді қабылдау ерекшеліктерінің когнитивтік базасын, ұлттық мәдени стереотипі және дәстүрін стилистикалық амал-тәсілдер арқылы үйретуді қарастырады» – деп анықтама береді көрнекті тіл білімінің ғалымы Д. Әлкебаева (Alkebaeva, 2005: 24). Әл-Фараби еңбектерін осы тұрғыдан қарастырып, тілдік бірліктеріне тоқталуды сөзсіз қажет етеді. Жан-жақты, тереңірек тіл білімі саласы бойынша қарастыру үшін ең алдымен Фараби еңбектерінің стиліне назар аударалық.

Тіл ғылымының басқа ғылым салалары сияқты стилистика ғылымының да өзіне тән категориялары бар. Стилистикалық категориялар стильдік белгілерден шығады. Функционалдық стильдердің өздеріне лайықты стильдік ерекшеліктері болады. Публицистикалық стильге образдылық тән, ғылыми стильге жалпы қорытындылар мен дерексіздік, ресми стильге нақтылық, көркем әдебиетте сөз көркемдігі мен ой көркемдігі. Әл-Фараби еңбектерінің дені публицистикалық стильде жазылған. Мыса-

лы: «Бақыт жолын сілтеу», «Мемлекеттік қайраткердің нақыл сөздері», «Қайырымды қала тұрғындары», «Азаматтық саясат», «Интеллекттің мәні туралы» және т.б. Бір бөліміне ғылыми стиль тән: «Әріптер кітабы», «Математика», «Арифметика», «Геометрия», «Оптика», «Метафизика» және Аристотель еңбектеріне түсіндірме жасаған бірнеше трактатын осы санатқа жатқызуға болады.

Стилистикалық категориялардың қатарына бағалау категориясы, акценттік категория, гипотезиялық категория, диалогтік категория, «автор бейнесі», мәтін категориясы т.б. жатады. «Акценттік категория (баса көңіл аударатын) – тілдік бірліктердің мағыналық жақтан көңіл аударуын қажет етеді, адресат автордың көзқарасына көз жеткізу сенімділігін көрсетеді, адресант өзінің басты мәтіндік мәліметінің ақиқатына тыңдаушының көзін жеткізеді (Alkebaeva, 2005: 32). Демек, автор өзінің көзқарасының нақтылы дұрыс екеніне сенімділігі арқылы, тыңдаушыны сендіріп қана қоймай, акцент түсірген сөздің шын мәніндегі мағынасын мойындатады. Мысалы: «Бақыт – әрбір адам ұмтылатын мақсат, өйткені ол белгісіз бір жетілу болып табылады. Мұны түсіндіріп жату (артық) сөзді қажет етпейді, өйткені бұл – мейлінше белгілі (нәрсе).

Жетілушіліктің кез келгені адам талпынатын мақсат, өйткені жетілу дегеннің өзі бір игілік және оның өзі, күмән жоқ, адамның қалауы» (Al-Farabi, 1975: 3).

Бұл келтірілген үзіндіге назар аударсақ, пікір – әл-Фарабидікі. Бірақ, тыңдарман немесе оқырман еріксіз келісіп, дананың сөзінің растығына күмән келтірместей етіп сендіреді. Акцентті «бақыт» терминіне түсіру арқылы, адамның кез келгенінде болатын мақсат, қалау сынды қажеттіліктермен байланыстыра отырып, бақыт сөзін игілікке пайдаланып тұр. Бақытқа жету үшін ең алдымен керегі мақсат пен қалау, игілікке ұмтылу деп сендіріп, трактаттың қалға бөлімдерінде мінез-құлық, әдет, үнемдеу, арождан, тапқырлық, достық және т.б. бірнеше категорияларды ең бірінші айтып кеткен игілікке жатқызады. Демек, бір сөзбен айтқанда бақытты болудың жолы – игілікке ұмтылу.

Әл-Фарабидің «Мемлекет билеушісінің нақыл сөздері» трактатында поэтикалық шығармалардың түрлері талданады. «Барлық поэтикалық туындылар кез келген бір затты (немесе құбылысты) санада айқын елестету үшін жазылады» деген кіріспе сөзінен ғалымның поэтикалық шығармадағы образдылық мәселесін бірінші кезекке қойып отырғаны аңғарылады. Фараби поэтикалық туындылардың алты түрі бар екенін айта келіп, олардың үшеуін – мақтауға тұрарлық, қалған үшеуін құптауға жатпайтын түр деп бөледі. Алғашқы үш түр парасат күшін жетілдіру, санада биік идеалдар қалыптастыру, адамның рухани сапалық қасиеттерін жақсарту, шектен шығуға бейім мінездерді тепе-теңдікке келтіру, барлық қабілет-қасиеттерді ізгі іске бағыттау мақсатына қызмет етеді. Ал құптауға жатпайтын поэзия түрлері мақтаулы түрлерге қарама-қарсы сезім мен әсер туғызады, тепе-теңдіктен, үйлесімнен ауытқуға себеп болады. Барлық түрлердің өзіне тән әуені болады, бұл әуендер жоғарыда аталған поэтикалық шығармалардың түрлері тәрізді жіктеледі.

Ғалымның бұл тұжырымдарынан көркем туындының, образ жасаудың барлық мән-мағынасы – діттелгендей эстетикалық әсер туғызу, сол арқылы тыңдаушының (немесе оқырманның) сана-сезімін серпілтіп, ізгі мақсатқа бұру, адам рухын жетілдіріп, кемелдендіруге қызмет ету деп есептейтіні аңғарылады. Әдебиеттің идеялық-эстетикалық ролін, қоғам өміріндегі маңызын шағын талдауда Фараби осылайша ашып көрсетеді.

Акценттік категориясы тек публицистикалық стильге тән деуге болмайды, себебі, ғылыми стильде де, көркем әдебиет стилінде де акценттік кездеседі. Ғылыми стильде акценттік категорияның арқасында «экспрессивті мазмұндау» деп аталатын стильдік белгілермен келетін синтаксистік категориялар болатындығы белгілі болып отыр. Осындай ғылыми анықтамалар адамға ерекше әсер етпей қоймайды. Мысалы: «Риторикалық пайымдаулар – адамды қандай пікірге болсын сендіре алатын, ал оның ақыл-парасатты – оған не айтса, соған қанағат тұтатын пайымдаулар» (Al-Farabi, 1975: 145). Бұл жерде автор «пайымдау» сөзіне акцент түсіру арқылы «риторика» терминін ашып көрсетіп отыр. Әдебиеттану немесе философия саласындағы ғалымдардың түсінігіне айрықша әсер етіп, «риторика» теминін нақты әрі түсінікті түрде жеткізген.

Әл-Фараби еңбектерінің басым көпшілігінде ғылыми анықтамалар негізінен акценттік категория мен мәтіндік категорияға негізделеді. Яғни, гипотезиялық категорияларды барынша қолданбауға тырысады. Ойын нақты және дәлелді түрде жеткізе отырып, оқырман санасына әсер етерліктей жазады. Оған бірнеше мысалдар келтіруге болады.

«Бірінші Тұлға – барлық жан біткеннің өмір сүруінің бастапқы себебі. Жалғыз сол ғана

кемшіліктен ада: басқа жан біткеннің бәрінде – Одан басқасында – ең болмағанда бір кемшілік немес бірнеше (кемшілік) бар» (Al-Farabi, 2007:42). Бұл жерде ғалым Құдай Тағаланың өзіне анықтама беріп отыр. Ал, дін ғалымдары Құдай Тағалаға анықтама беруде, гипотезалық категорияны ұстанады. Бұл жерде әл-Фараби адамдардың жоғарыда келтірілген игілікке қарай ұмтылуының шегі осыған дейін, бірақ жетпейді. Демек, адамдардың барлығы да бірінші тұлғаға қарай ұмтылыстық танытқанда бақытқа жетеді. «Қарапайым қала тұрғындары» трактаты мен «Бақыт жолын сілтеу» трактаттары осы кемелдікке жету мәселелерін қарастырады.

Нәтиже мен талқы

Экспериментте нәтижелерін қорытындылай келе біз мынадай тұжырымдамалар жасай аламыз:

1) Түпнұсқа мен аударма мәтіннің арасында стиль мен мағына тұрғысынан алғанда аса үлкен өзгеріске ұшырамайды. Автордың стилі мен айтатын ойының негізгі желісі толық сақталады;

2) Автор трактаттарында шығарманың прагмастилистикалық аспектілерін нақтылайтын түрлі әдістер мен категорияларды пайдаланған;

3) «Тұлға» терминінің мағынасын ашып, соны стильде пайдалануда автор акценттік категориясын тиімді қолданған. Енді осы және өзге де жайттарды кеңінен талқылап көрсек.

Акцент жоғарыдағы мәтінде «Тұлға» сөзіне түсіп тұр. «Тұлға» термині «1. Адам мен жанжануардың дене бітімі, пішіні, сырт бейнесі. 2. Тірек, сүйеніш, қамқор, қорған» (Qazaq tiliningtusindirme sozdigi, 2008: 792) түсіндірме сөздіктегі мағынасы осындай. Әл-Фарабидің бірінші мағынады қолданбағаны белгілі, екінші сүйеніш, тірек мағынасында қолданды деу де күмәнді. Демек, акцент түсіп тұрған тұлға терминінің үшінші бір мағынасы шығады. Жаны бар, бірақ бет, пішін сынды физикалық бейнеден, қажеттіліктерден ада нәрсе. Фараби қолданған «тұлға» термині бүгінгі күнде өмірдің сан алуан саласында, атап айтар болсақ, әдебиет пен мәдениетте, биология, заң, экономика, педагогика, психология салаларында да жиі қолданылып, әлеуметтік, саяси маңызын арттырып келеді. осы тұрғыдан бірнеше мысалдар келтіре кетсек: «Белгілі бір елдің танымал адамы, қоғамға еңбегі сіңген қайраткер, айтулы азамат. Кезеңде өмір сүрген аты белгілі адамдар, әрине көптеген әсірелеу, қарсы қазақтың бас бостандығы үшін күрескен кездегі тұлғалары жырланады» (Х. Досмұхамедұлы) (Qazaq adebi tiliningsozdigi, 2011: 417). Осы түсіндірме сздікте басты тұлға терминіне мынадай түсініктеме берген: «Басты тұлға – негізгі күш, таяныш», ал, Жүйелі зерттеулер институты ұсынған «Саяси түсіндірме сөздігінде» тұлғаға былай түсініктеме жасаған: «Тұлға – философиялық, теологиялық және психологиялық ұғым. Грек әдебиетінде «просопон»(жеке тұлға, персона) сөзі «индивид» және «адам» сөздерінің синонимі ретінде қолданылады. Көбіне тұлға адамға биологиялық тәжірибеден тыс жатқан, ақыл-санамен түсініп білуге болмайды дейтін жағдайларды сипаттауда қолданылады» (Sayasi tusindirme sozdik, 2007: 556). Бұл жерден байқағанымыздай тұлға терминінің ауқымы едәуір кең екендігін көрсетеді. Фарабидің тұлға терминін қолданудағы мақсатын біз жоғарыда атап өттік Күнделікті өмірге етене араласып кеткен салалардың бірі заң саласы болса, бұл салада да терминнің атқаратын рөлі маңызды. «Жеке тұлға – құқықтық қатынастарда субъективтік құқықтар мен заңды міндеттердің сақтаушысы болып көрінетін жеке адам (Qazaq tili terminderiningsalalyk gylymi tusindirme sozdigi: Pedagogika jane psihologia, 2002: 103). Заңды тұлға – иелігінде өзінің меншігі, басқаруында шаруашылығы немесе оралымды атқарылатын оңашаланған мүліктері болатын және сол мүліктеріне негізделген міндеттемелері туындайтын, олар арқылы мүліктік және мүліктік емес жеке құқықтары болатын, бұл құқықтарын өз атына ала алатын, жүзеге де асыратын, сол міндеттемелері бойынша құқықтарын пайдаланып, сотта талапкер дәне жауапкерде бола алатын ұйым» (Qazaq tili terminderining salalyk gylymi tusindirme sozdigi: Pedagogika jane psihologia, 2002: 116). Анықтамалардан көріп отырғанымыздай тұлға сөзінің тек жеке адам емес, ұйымға қатысты қолданылады екен. Психологияды «тұлға» терминінің түсіндірмесін: «Тұлға – дербес әрекет ететін, субъект ретіндегі нақты жеке адам болмысының қайталанбас, ерекше әдісі, адамның қоғамдық өмірінің дара нысаны. Тұлға әлеуметтік тіршілік ету әдісі жағынан дара болады, оның өзіндік дүниесі ерекше өмір жолын белгілейді және ол мазмұны жағынан әлеуметтік жағдайлармен анықталады» деп көрсеткен (Qazaq tili terminderining salalyk gylymi tusindirme sozdigi: Zangtanu, 2002: 217). Сонымен қатар, «тұлға дүниетанымы, тұлға статусы, тұлға көзқарасы, тұлға педагогикасы, тұлға бағыттылығы, т.б. бірнеше мағынасын ашып, тұлғаға сан түрлі талдаулар жасап берген. Медицинада: «Тұлға – адам денесінің тыныштық және қимыл-қозғалыс кезіндегі қалыпты жаг-

дайы. Тұлға адамның сәби кезінен бастап, бүкіл өсіп-жетілу және тәрбие алу барысында қалыптасады» (Qazaqstan. Ulttyq enciklopedia, 2006: 456) – деп анықтайды. Осында келтірілген бірнеше мысалдарда Фараби қолданған «Бірінші Тұлға» терминін ешқандай жерден ұшыраспады. Бұл Фарабидің өзіне ғана тән прагматикалық ерекшелігі. Акцентті «Тұлға» терминіне түсіріп, оны «Құдай Тағаланың» сипаттарын ашуда қолдануы, автордың прагматика ілімін терең меңгерендігінің көрінісі деп айтуға әбден болады. 150-160-қа тарта трактат жазған, өмірдің түгелге дуық салаларын қамтыған Фарабидің бұл анықтамаларды білгені бізге анық белгілі, ал автор бұл анықтамалардан тыс, соны мағына беріп отыр.

Осы секілді нақты анықтамасын тек өзінің контекстінде ғана ұғына алатын, тәпсір жасағанда қиындыққа соғатын мәселелер әл-Фараби еңбектерінде көптеп кездеседі. Енді біз сөз етіп отырған акценттік категориясы мен мағынасын тек Фараби мәтінінде ғана түсіне алатын анықтамаларға тоқталсақ.

«Ол материя емес және Онда қандай да болсын материя жоқ, сондықтан Ол өзінің парқы жағынан – актуальды интеллект. Өйткені, интеллект формасын сақтайтын және актуальды пайымдайтын нәрсе біткеннің бәрі материя болады. Дәл сол сияқты, заттың өмір сүруіне материяның қатысы болмаған күнде де, ол өзінің парқы жағынан – актуальды интеллект: Бірінші Тұлғаның тіршілігі осындай» (Al-Farabi, 2007:47).

«Универсали оған екі немесе одан да көп (зат) ұқсастық табатын қасиетке ие болатын қандайда бір құбылыс болып табылады, ал индивид – ол екі (зат) арасындағы ұқсастықты өзінде ешқандай болдыра алмайтын құбылыс» (Al-Farabi, 2007: 191).

«Индивид» сөзін мағынасы жағынан осы күнде «жеке тұлға» деп қолданып жүрміз. Ол философияда да, көркем, ғылыми әдебиеттерде де солай. ал әл-Фараби анықтамасына үңілсек, «индивид» ұғымы жаңа мәнге, соны мағынаға ие болып отыр. Яғни әл-Фараби акценттік категорияны пайдалана отырып, көптеген тіркестер мен жекелеген сөздерге өзгеше бояу береді.

Қорытынды

Әбу Насыр әл-Фараби шығармашылығының өскен өлкесінің дәстүрімен табиғи тамырласып жатқан кез келген қыры – ғылыми еңбектері, ақындық мұрасы мен күйшілік өнері осы сабақтастық тұрғысынан тереңдете зерттелуге тиіс.

Ұлы ойшыл Әбу Насыр әл-Фараби шығармашылығына қатысты шағын зерттеуімізді қорыта келе айтарымыз: Мәдени жаңару үдерісі жүріп жатқан қазіргі кезеңде «өркениеттер арақатынасында төңкеріс болып, Шығыстың өркениеттің алтын бесігі, Европа қайта өрлеуінің негізі болғандығы мойындалып, Әл-Фараби, Ибн Сина, Ибн Халдун, Ибн Рушдтардың европа философиясына қосқан үлесі баса көрсетілгенімен», Фараби еңбектерінің әлі де ашылмаған қырлары көп. Мұның бір бөлігіне жоғарыдағы талдаулар дәлел. Демек, Әбу Насыр әл-Фараби жайлы зерттеулердің арнасы келер күндерде де ортаймақ емес.

Әдебиеттер

Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі / Құраст.: Ғ.Қалиев. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 358 б.

Арутюнова Н.Д., Падучева Е.В. Истоки, проблемы и категория прагматики // Новые в зарубежной лингвистике. Вып. 16. – М., 1985. – С. 3-42.

Булыгин Т.В. О границах и содержании прагматики // Изв. АНСССР. Сер. Лит. и яз. – 198. – Т. 40. – №4. – С. 333-342.

Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики. – М.: ИНИОН, 1984. – 222 с.

Әлкебаева Д.А. Қазақ тілі стилистикасының прагматикасы. – Алматы: Қазақ Университеті, 2005. – 266 б.

Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 288 б.

Аль-Фараби. Избранные трактаты / Перевод с арабского. – Алматы: Ғылым, 1994. – 448 б.

Әл-Фараби. Философиялық трактаттар. – Алматы: Ғылым, 1975. – 276 б.

Әл-Фараби. 10 томдық шығармалар жинағы. 4-Т. Әлеуметтік философия. Этика. – Астана: Лотос, 2007. – 296 б .

Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Ред.басқарған: Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.

Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 14-Т. / Құраст.: М. Малбақов, Қ. Есенова, Б. Хинаят және т. б. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 800 б.

Саяси түсіндірме сөздік / Құраст.: Е. Саиров, Б. Әбдіғали, Т. Жабелова, Д. Әлібек. – Алматы: Дәуір, 2007. – 616 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Педагогика және психология / Жалпы ред.басқарған: А. Құсайынов. – Алматы: Мектеп, 2002. – 256 б.

Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі: Заңтану/Жалпы ред.басқарған: А. Құсайынов. – Алматы: Мектеп, 2002. – 336 б.

Қазақстан. Ұлттық энциклопедия / Бас ред.: Б.Аяған. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2006. – 704 б.

References

Alkebaeva D.A. (2005). Qazaqtilistilistikasynyngpragmatikasy. [Pragmatist style of the Kazakh language.] Almaty: QazaqUniversiteti, 266 b. (In Kazakh)

Al-Farabi. (1975) Aleumettik-etikalyqtraktattar. [Social and ethical treatises.]Almaty: Gylym, 286 b. (In Kazakh)

Al-Farabi. (1994) Izbrannyetraktaty. [Selectedtreatises.] / Perevod s arabskogo. Almaty: Gylym, 448 s. (In Russian)

Al-Farabi. (1975) Filosofialyq traktattar. [Philosophical treatises.] – Almaty: Gylym, 276 b. (In Kazakh)

Al-Farabi. (2007). 10 tomdyq shygarmalar jinagy. 4-T. Aleumettikfilosofia. Etika. [Social philosophy. Ethics] Astana: Lotos, 296 b. (In Kazakh)

Artuynova N.D., Paducheva E.V. (1985). Istoki, problemyikategoriapragmatiki [The origins, problems and categories of pragmatics] // Novye v zarubejnoilingvistike. Vyp. 16-M., 3-42 s. (In Russian)

Bulygin T.V. (1988) O granicahisoderjaniipragmatiki [About the boundaries and content of pragmatics]// Ser. Lit. iyaz. T.40. №4. Moskva: ANSSSR, 333-342 s. (In Russian)

Qazaqadebitilining sozdigi. (2011). [Dictionary of Kazakh Literary Language.] On bestomdyq. 14-T. Qurast.: M.Malbaqov, Q. Esenova, B.Hinayat jane t.b. Almaty: Qazaqenciklopediasy, 800 b. (In Kazakh)

Qazaq tili terminderinin gsalalyk gylymi tusindirme sozdigi: Zangtanu.(2002). [Branch scientific explanatory dictionary of terms of the Kazakh language: Jurisprudence.] Jalpyred. baskargan: A. Qusainov. Almaty: Mektep, 336 b. (In Kazakh)

Qazaq tili terminderinin gsalalyk gylymi tusindirme sozdigi: Pedagogika jane psihologia (2002). [Branch scientific explanatory dictionary of terms of the Kazakh language: Pedagogy and psychology.] Jalpyred.baskargan: A. Qusainov. Almaty: Mektep, 256 b. (In Kazakh)

Qazaq tilining tusindirme sozdigi. (2008). [Explanatory dictionary of the Kazakh language.] Red.baskargan: T. Januzaqov. Almaty: Daik-Press, 968 b. (In Kazakh)

Qazaqstan. Ulttyq enciklopedia. (2006). [Kazakhstan. National encyclopedia.] Bas red.: B.Ayagan. Almaty: Qazaqenciklopediasy, 704 b. (In Kazakh)

Sayasi tusindirme sozdik. (2007) [Socially explanatory dictionary.] Qurast.: E. Sairov, B. Abdigali, T. Jabelova, D. Alibek. Almaty: Dauir, 616 b. (In Kazakh)

Til bilimi terminderining tusindirme sozdigi. (2005). [Explanatory dictionary of terms linguistics.] Qurast.: G.Qaliev. Almaty: Sozdik-Slovar', 358 b. (In Kazakh)

Yazykavayadeyatel'nost' v aspektelingvisticheskoipragmatiki. (1984). [Language activity in the aspect of linguistic pragmatics.] Moskva: INION, 222 s. (In Russian)

МРНТИ 16.31.02

Байтуова А.Н.,

к. ф. н. доцент Международного казахско-турецкого университета им. Х.А. Ясави,
Казахстан, г. Туркестан, e-mail: baituaigul.ru

ПРИКЛАДНАЯ ЛИНГВИСТИКА В РАМКАХ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ НАУКИ

В статье рассматриваются основные задачи прикладной лингвистики. Прикладные задачи не могут быть решены без предварительных исследований теоретического характера, приводящих к формулированию общих принципов, а получаемые результаты (явно практического порядка) могут затем использоваться в качестве исходных оснований для теоретических построений. Такая же ситуация обстоит и при составлении грамматики языка: мы можем отнести это или к прикладной лингвистике (учебник грамматики, который будет использован для преподавания в школе родного или иностранного языков), или к области фундаментального лингвистического исследования; в том и другом случае оба аспекта изучения языка тесно переплетаются, и лишь конечная цель разделяет их. Прикладная лингвистика – область изучения языка с определенной прикладной целью, подчиненной непосредственно и специально решению определенной практической задачи. Конечным решением прикладной лингвистики является соотношение с конкретными правилами и задачами. Научное исследование языка – это долгий процесс разносторонних исследований и направлений. Обычно в научных исследованиях выделяют три направления в языкознании: прикладное, теоретическое и описательное. Каждое направление имеет свою определенную функцию и специфику.

Ключевые слова: прикладная лингвистика, теоретический характер, исследование, языкознание, описательное, практическая задача.

Baituova A.N.,

PhD of International Kazakh-Turkish University named after Kh.A. Yasavi,
Kazakhstan, Turkestan, e-mail: baituaigul.ru

Applied linguistics within the linguistic science framework

This article deals with the main problems of applied linguistics. Applied problems cannot be solved without preliminary theoretical research leading to the general principles formulation. And obtained results (clearly practical order) can then be used as a starting point for theoretical constructs.

The same situation is with the compilation of the language grammar. We can attribute this to applied linguistics (a grammar textbook that will be used for teaching of native or foreign languages) or in fundamental linguistic research; in both cases, both aspects of language learning are closely intertwined, and only the ultimate goal divides them.

Applied linguistics is language learning field with a specific applied purpose, which is directly and specifically addressed to the solution of a definite practical problem.

The final solution of applied linguistics is the relationship with specific rules and tasks. Scientific research of the language is a long process of diverse research and directions. Usually in scientific research three directions in linguistics are distinguished: applied, theoretical and descriptive. Each direction has its own specific function and specificity.

Key words: applied linguistics, theoretical character, research, linguistics, descriptive, practical problem.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Байтуова А.Н.,
Х.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Түркістан қ., e-mail: baituaigul.ru

Лингвистикалық ғылым аясында қолданбалы лингвистика

Мақалада қолданбалы лингвистиканың негізгі мәселелері қаралады. Қолданбалы мәселелер жалпы қағидалардың тұжырымдалуына алып келетін теориялық сипаттағы алдын ала зерттеулерсіз шешіле алмайды, ал алынған нәтижелер (практикалық тәртіптегі) одан соң теориялық құрылымдар үшін бастапқы негіздер ретінде пайдаланылуы мүмкін. Дәл осындай жағдай тіл грамматикасын құрастыруда да орын алады: біз мұны не қолданбалы лингвистикаға (мектепте ана тілі немесе шет тілдерін оқыту үшін пайдаланылатын грамматика оқулығы) немесе іргелі лингвистикалық зерттеу саласына жатқыза аламыз; екі жағдайда да тілді зерттеудің екі аспектісі өзара тығыз байланысады, ақырғы мақсат қана оларды екіге бөледі. Қолданбалы лингвистика – белгілі практикалық мәселені тікелей және арнайы шешуге бағынышты белгілі қолданбалы мақсаты бар тіл зерттеу саласы. Нақты ережелермен және мәселелермен арақатынас қолданбалы лингвистиканың соңғы шешімі болып саналады. Тілді ғылыми зерттеу – бұл жан-жақты зерттеулер мен бағыттардың ұзақ үдерісі. Әдетте ғылыми зерттеулерде тіл білімінде үш бағытты ерекшелейді: қолданбалы, теориялық және сипаттау. Әр бағыттың өзінің белгілі бір функциясы мен ерекшелігі бар.

Түйін сөздер: қолданбалы лингвистика, теориялық сипат, зерттеу, тіл білімі, сипаттау, практикалық мәселе.

Введение

Прикладные задачи не могут быть решены без предварительных исследований теоретического характера, приводящих к формулированию общих принципов, а получаемые результаты (явно практического порядка) могут затем использоваться в качестве исходных оснований для теоретических построений. Такая же ситуация обстоит и при составлении грамматики языка: мы можем отнести это или к прикладной лингвистике (учебник грамматики, который будет использован для преподавания в школе родного или иностранного языков), или к области фундаментального лингвистического исследования; в том и другом случае оба аспекта изучения языка тесно переплетаются, и лишь конечная цель разделяет их. Прикладная лингвистика- область изучения языка с определенной прикладной целью, подчиненной непосредственно и специально решению определенной практической задачи. Конечным решением прикладной лингвистики является соотношение с конкретными правилами и задачами.

Научное исследование языка – это долгий процесс разносторонних исследований и направлений. Обычно в научных исследованиях выделяют три направления в языкознании: прикладное, теоретическое и описательное. Каждое направление имеет свою определенную функцию и специфику. Прикладное направление – практическое применение, теоретическое направление отвечает за объяснение процессов и систем в языке, а описательное- это описание языка его всех функций, процессов, систем , структур и т.д. В современной лингвистике каждое направление развивается и все более переплетается с другим, т.е. в каждом из них имеются элементы другого, где происходит взаимовлияние. Тем самым углубляется процесс функционирования каждого направления. Таким образом, у прикладной лингвистики есть главные задачи, которые требуют основные лингвистические знания: классического назначения лингвистики: 1)обучение родному, 2) иностранному язык (Bugarski, 1977: 86). Эти задачи, подтверждаются соответственными теоретическими основами.

Эксперимент

В современное время более интенсивно развиваются: лингводидактика, лексикография, практическая стилистика, теория перевода, терминоведение, теория искусственных языков, прикладная риторика, теория массовой коммуникации, текстология, нормирование языка и языковое планирование, полевая лингвистика, теория Обычно мы употребляем термин «прикладная лингвистика» (ПЛ) без уточнения ее отношения к «лингвистике», мы считаем необходимым рассмотреть роль и определить ее место в языкознании. Рассматривая лингвистику как науку с точки зрения ее исследования, с изучением языка вообще, то прикладную лингвистику следует считать одной из вершин лингвистики. Выделяя прикладную лингвистику как

специальную сферу в рамках лингвистической науки, то возникает существенный вопрос: каковы, с точки зрения соотношения «теоретического» и «прикладного» аспектов, особенности «других» областей лингвистики и какова характерная черта прикладной лингвистики? Существуют ли «чисто» теоретические (или так называемые «чистые») и собственно прикладные области? (Zvegintsev, 1965: 288). При подробном изучении к пониманию прикладной лингвистики и ее связи с другими „областями» лингвистики считается, что практически любая область обладает как прикладным, так и фундаментально-теоретическим аспектом и что если мы попытаемся выделить основные компоненты лингвистической области, то такие ее дисциплины (изучение грамматики, словаря, стилистики и т. д.) нельзя рассматривать в отрыве от прикладной лингвистики, так же как и целиком включать в нее.

Исследование словаря предполагает, и систематизацию, приводящую к выявлению общих принципов и построению теорий структурирования слов в языке, а также к исследованиям компаративного порядка, посредством которых устанавливаются взаимовлияния и связи языков (проблемы лексических заимствований и происхождения слов), или даже к типологическим констатациям касательно некоторых универсалий человеческого языка. Но, с другой стороны, лексические исследования могут быть направлены на составление словарей, на достижение тем самым некоторых прикладных целей (установление значений, этимологий, формальных вариантов слов и т. д. для удовлетворения практических интересов читателей различных категорий – от школьников до взрослых, от обычного читателя до специалиста-лингвиста).

Исследования общего характера также необходимы для прикладной лингвистики – в виде теории прикладной лингвистики, – они должны точно определять, например, общие принципы обучения языку или обучения какому-либо конкретному иностранному языку (например, определять общие черты этого языка, которые оказывают влияние и на его усвоение) или лингвистические принципы речевой терапии (Theoretical and applied linguistics, 1968: 44). Но конкретное применение данных принципов не может иметь места вне данного конкретного контекста. Могут быть выражены общие принципы составления учебников по иностранным языкам (и такая работа относится к прикладной лингвистике), но составление учебника для преподавания английского как иностранного языка не может игнорировать родного языка (например, русского) студента, который изучает английский, так как – и это хорошо известный общий принцип теоретических положений прикладной лингвистики – родной язык является базовым языком, оказывающим влияние на процесс изучения: отсюда следует, что учебник должен учитывать часто встречающиеся типичные ошибки, допускаемые русскоязычными учениками (в этом состоят трудности, возникающие у них при изучении английского языка).

Наряду с теоретическими принципами, выработанными теоретически или на основе ранее установленных данных, было сначала определено (посредством изучения реальных ситуаций с различными базовыми и изучаемыми языками), что из себя представляют те самые «общие принципы», которые следует учитывать при составлении учебников и других учебных материалов. Любое составление, изучение, исследование и др. не может проводиться вне прикладной лингвистики. Необходимо постоянно обращаться к действительности, к которой прилагаются эти принципы, а практические результаты (учебники, методы преподавания и т. д.) также должны обладать весьма конкретными, то есть специфическими признаками.

Необходимо выделить один важный момент, который должен спасти от неопытных или от дилетантских попыток исследований в лингвистике, которая должна рассматриваться со всей серьезностью. Исследования прикладной лингвистики нельзя смешивать также и с рутинной деятельностью в различных практических сферах. «Преподавание языка», допустим, происходит в широком педагогическом контексте, который лишь частично совпадает с лингвистикой. В целом прикладные аспекты лингвистического обеспечения разнообразных сфер человеческой деятельности сводятся прежде всего к одной общей проблеме – проблеме обработки информации, функционирующей в обществе.

Результаты и обсуждение

Таким образом, ситуация с положением прикладной лингвистики в системе наук характеризуется тем, что, будучи областью, которая использует собственно лингвистические данные, прикладная лингвистика должна обращаться ко многим другим Дисциплинам или даже к мультидисциплинарным научным образованиям (то есть она должна заимствовать данные и методы

у других дисциплин или наук и спаивать их в нечто целое).

Прикладную лингвистику нельзя сводить к „прикладным методикам», к преподаванию языка как таковому, так же как и к работе вычислительной машины, осуществляющей автоматический перевод, или к разного рода процедурам, применяемым при лечении речевых патологий (Knowledge of language and linguistics, 1991: 135). Необходимо, чтобы специалисты по прикладной лингвистике находились в непосредственном контакте с практической деятельностью и – по мере того как они добывают необходимые знания – могли высказывать свои рекомендации, накапливать данные и проверять свои гипотезы и результаты, принимая участие в преподавании языка, или применять те или иные процедуры при лечении афазии. Однако прикладная лингвистика – это область специального прикладного исследования, к которому подготовлен не всякий преподаватель языка. Точно так же лингвист, который „знает» лингвистику, и только ее, не сможет работать в области прикладной лингвистики, если у него нет контактов с фактами («аудитория», клиника афатических заболеваний и пр.) и хотя бы элементарных знаний из разнообразных областей (педагогики, психологии и пр.), а также опыта исследовательской работы, непосредственно связанной с конкретной действительностью. Основной корпус фундаментальных исследований, проводимых в недрах прикладной лингвистики, в конечном счете, составляют описание и моделирование фонетической, грамматической, семантической и статистической структуры научных, технических и организационно-распорядительных устно-речевых и письменных документов, создание словарей и семантических представлений.

В современной науке можно выделить два фундаментальных направления: с одной стороны, глубокая специализация в отдельных отраслях (как результат открытия новых аспектов, требующих более глубокого их познания адекватными средствами), а, с другой стороны, стремление к меж- или мультидисциплинарному подходу (как результат стремления найти комплексные средства изучения явлений, многосторонность которых раскрывается в процессе эволюции наук, и как желание достичь «единства во множественности»). Отсюда и трудности в попытках сохранить связь между специализацией и разъединением областей, совпадающих по своим объектам, проблемам, методам или интерпретациям.

Заключение

Таким образом, прикладные задачи не могут быть решены без предварительных исследований теоретического характера, приводящих к формулированию общих принципов, а получаемые результаты (явно практического порядка) могут затем использоваться в качестве исходных оснований для теоретических построений. Такая же ситуация обстоит и при составлении грамматики языка: мы можем отнести это или к прикладной лингвистике (учебник грамматики, который будет использован для преподавания в школе родного или иностранного языков), или к области фундаментального лингвистического исследования; в том и другом случае оба аспекта изучения языка тесно переплетаются, и лишь конечная цель разделяет их. Прикладная лингвистика- область изучения языка с определенной прикладной целью, подчиненной непосредственно и специально решению определенной практической задачи. Конечным решением прикладной лингвистики является соотношение с конкретными правилами и задачами.

При составлении учебника для иностранных студентов в первую очередь необходимо учитывать психолингвистические данные (влияние родного языка студента, вступающего в контакт с заново изучаемой системой и т. д.), данные психологии (распределение материала в соответствии с возможностями человеческой памяти, менталитетом), педагогико-дидактические данные (соотнесение в учебном плане с другими дисциплинами, уже пройденными или же одновременно изучаемыми), методические (отбор методов преподавания, ориентированных на содержание каждого занятия и др.), социокультурные, социолингвистические данные и др. При наличии патологии иногда сложно решить, то ли врачи «делают» прикладную лингвистику, то ли лингвисты «делают» неврологию (Knowledge of language and linguistics, 1991: 91). Точно так же проблемы и методы ПЛ в значительной степени находятся в такой тесной связи с проблемами и методами прикладной психолингвистики, что они перекрывают друг друга, и бывает трудно определить, идет ли речь о прикладной лингвистике или же о прикладной психолингвистике.

Главная ошибка, допускаемая, таким образом, в прикладной лингвистике, заключается в стремлении решить проблему исключительно лингвистическими средствами (и часто такими лингвистическими средствами, которые исходят из понимания „языка» как абстрактного

феномена). Поскольку же отправной точкой для понимания „языка» является истолкование „языка» как человеческого феномена, то из этого должны быть сделаны все выводы и мультидисциплинарный подход не должен знать никаких ограничений. В подобной ситуации не так важно подобрать точное наименование для области или предмета, к которым «принадлежит» то или иное исследование или деятельность, как важно сохранить специфическую черту объекта – понимание языка как человеческого феномена.

Литература

Bugarski, R. A pica for integration in linguistics [Paper prepared in advance for Burg Wartstein Symposium «Dilemmas of focus in linguistics»]. – New York, Wenner – Gren – Foundations for Anthropological Research, 1977. – P. 68.

Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II. – М., 1965. – С. 288.

Теоретическая и прикладная лингвистика. – М., 1968. – С. 44.

Знание языка и языкознание. – М., 1991. – С. 135, 91.

References

Bugarski, R. (1977). A pica for integration in linguistics [Paper prepared in advance for Burg Wartstein Symposium «Dilemmas of focus in linguistics»]. New York, Wenner – Gren – Foundations for Anthropological Research.

Zvegintsev V.A. (1965). History of linguistics of the XIX-XX centuries in essays and extracts. // Part II. M. (In Russian)

Theoretical and applied linguistics. (1968). M. (In Russian)

Knowledge of language and linguistics. (1991). M. (In Russian)

ҒТАМР 81-119

Иманбердиева С.Қ. [1], Егізбаева Н. Ж.[2],

[1]С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры, Қазақстан, Алматы қ.
[2]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: imansaule@mail.ru, nazyken@mail.ru

ТҮРКІ ОНИМДЕРІНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ (X-XIV ғғ. тарихи ескерткіштер негізінде)

Мақалада түркі жазба тарихи ескерткіштеріндегі онимдердің құрылымы зерттелген. Жалқы есімдерді құрылымына жіктеу түркі ономастикасында анықтаушы қатынастағы екінегізді атаулардың басым екендігі жалқы есімдерді құрылымына топтастыру тарихына шолу арқылы айқындалған. Сонымен бірге «Диуани хикмет», «Ақиқат сыйы», «Мұхаббат-наме» және «Құтты білік» ескерткіштері негізінде онимдердің жасалу тәсілдері қарастырылған. Аппроксимация тәсілі метафора негізінде екіншілік атаудың бір тәсілі ретінде қолданылған, оның ұқсастық бойынша атау ретінде ең алдымен белгілеудің құрылымдық сипаттау құралдары арқылы жасалатыны анықталған. Контаминация, яғни екі атаудың кірігуі нәтижесінде қалыптасқан онимдердің ескерткіштерде кездескені айқындалды. «Құтты білік» шығармасындағы Айтолды, Күнтуды антропонимдеріндегі Ай, Күн компоненттері бастауыш болып келсе, толды, туды компоненттері баяндауыш қызметінде (императив формасында) қолданылғаны анықталды. Әртүрлі тілдік жағдайда жалқы есімнің немесе оның құрылымындағы бір элементінің (фонеманың, морфеманың, лексеманың) өзгеруі, яғни аллоним негізінде қалыптасқан онимдер қарастырылды. Олардың ресми және бейресми, әдеби және диалекті, әдеби және аймақтық, стильдік, транскрипциялық, хронологиялық түрлері айқындалды. Көбінесе нормаға түспеген ауызекі тілде жиі айтылатын, кірме сөздерді қабылдап алғанда ана тілдің ерекшеліктеріне жатпайтын дыбыс тіркестеріне байланысты пайда болған атаулардың эпентеза негізінде жасалатыны зерттелген.

Түйін сөздер: оним, құрылым, ескерткіш, аппроксимация, қосымша.

Imanberdiyeva S.K.[1], Egizbaeva N.Zh.[2],

[1]professor of the S. Seifullin Kazakh AgroTechnical university, Kazakhstan, Almaty
[2]associate professor of the al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: imansaule@mail.ru, nazyken@mail.ru

Structural peculiarities of Turkic onyms (on the basis of historic monuments of X-XIV centuries)

The article deals with the structure of the onmics of the Turkic historical written monuments. When the membership of the composition of proper names is determined, the predominance of two-parted onms is revealed, which are linked by agreement in Turkic onomastics by reviewing the history of classification by composition. The methods of formation of the onmy monuments «Divani Hikmet», «Gift of Truth», «Mukhabbat-name» and «Kutadgu bilig» are investigated. It is revealed that approximation as a method of secondary name is created on the basis of a structural description of similarities. In the monuments there are onyms created by merging the bases, i.e. in the process of contamination. In the anthroponyms of Aitoldy, Kuntudy of the work «Kutadgu bilig», the components of Ai, Kun are subject, and the component of the crowd is the predicate. In different linguistic situations, the change of anonym or one of its elements (phonemes, morphemes, lexemes), i.e. Onim are considered, which have arisen on the basis of the allonim. Identified such types of allonyms as: official and unofficial, literary and dialectal, literary and regional, stylish, transcript, chronological. The onyms, formed by epenthesis, are found. Used in oral speech, formed on the basis of borrowed words, where the features of the native language are taken into account.

Key words: onim, structure, monument, approximation, affix.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Иманбердиева С.К.[1], Егизбаева Н. Ж.[2],
[1]профессор Казахского агротехнического университета им. С. Сейфуллина, Казахстан, Алматы
[2]доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: imansaule@mail.ru, nazyken@mail.ru

Структурные особенности тюркских онимов
(На основе исторических памятников X-XIV вв.)

В статье рассматривается структура онимов тюркских исторических письменных памятников. При членении по составу имен собственных выявлено преобладание двусоставных онимов, связанных между собой согласованием в тюркской ономастике путем обзора истории классификации по составу. Исследованы способы образования онимов памятников «Дивани хикмет», «Дар истины», «Мухаббат-наме» и «Кутадгу билиг». Выявлено, что аппроксимация как способ вторичного наименования создается на основе структурного описания сходств. В памятниках встречаются онимы, созданные путем слияния основ, т.е. в процессе контаминации. В антропонимах Айтолды, Кунтуды произведения «Кутадгу билиг» компоненты Ай, Кун являются подлежащими, а компонент толды – сказуемым. В разных языковых ситуациях изменение онима или одного из его элементов (фонемы, морфемы, лексемы), т.е. рассмотрены онимы, возникшие на основе аллонима. Выявлены такие виды аллонимов как: официальные и неофициальные, литературные и диалектные, литературные и региональные, стильные, транскриптные, хронологические. Выявлены онимы, образованные путем эпентезы, т.е. использующиеся в устной речи, образующиеся на основе заимствованных слов, где при этом учитываются особенности родного языка.

Ключевые слова: оним, структура, памятник, аппроксимация, аффикс.

Кіріспе

Жалқы есімдерді құрылымына қарай топтастырудың түркі және славян ономастикаларында бірнеше жолдары қалыптасқан. Т. Жанұзақов жалқы есімдерді (антропонимдер, топонимдер, космонимдер) құрылымына қарай: а) негізгі; ә) туынды; б) екі компонентті; в) көп компонентті деп бөледі (Zhanuzakov T., 1976: 61). Қазіргі қазақ тілінде кеңінен тараған құрылымға, Т. Жанұзақовтың айтуынша, әртүрлі сөз табының бірігуінен жасалған екі компоненттілер жатады. О.А. Сұлтаньяев күрделі жалқы есімдерді екі құрылымдық типке бөледі: а) есімдерден жасалған атаулар; ә) етістіктен жасалған атаулар (Sultan'jaev , 1969: 30).

Атаулардың құрамында түбір сөзді саны жағынан топтастыру компоненттер арасында синтаксистік қатынасын анықтауға мүмкіндік береді. Х.Ф. Искакованың сұрыптауында мұндай талдау кездеседі. Ғалым күрделі жалқы есімдерді анықтаушты және предикативті деп бөледі. Ал анықтаушысы бар құрылымның өзін тәуелдік, сандық және бейімделуші компоненттеріне жіктеген (Iskakova, 1984: 163-171). Қазақстан өлкесін зерттеген ғалымдар топонимдерді компонент санына қарай бірнегізді, екінегізді, үшнегізді, төртнегізді атаулар деп топтайды. Зоонимдерді талдаған Т.В. Линко атауларды жай және күрделі сөздерге бөледі (Linko, 1986: 120). Ғалымның мұндай құрылымдық топтастыруы екі және одан да көп сыңарлы сөздердің қай сөз таптар қатынасынан жасалғанын анықтауға мүмкіндік береді.

Демек, түркі ономастикасында жалқы есімдердің құрылымдық типін анықтауға көп көңіл аударылған. Түркі ономастикасында кеңінен тараған бірнегізді және екінегізді атаулар.

Ғалым О.Т. Молчанованың пікірінше: «Түркі тілдерінде топонимдер компоненттері арасында белгілі бір байланысқа негізделген бірнегізді, екінегізді, үшнегізді, кей жағдайда ғана одан да көпнегізді құрылымнан тұрады», деп есептеген (Molchanova, 1986: 115). Ол зерттеу материалы негізінде келесі тұжырымды жасайды: «Күрделі немесе біріккен тұлғалы түркі географиялық атаулардың синтаксистік құрылымы мыналардан тұрады: 1) элементтердің қатынастық құрылымда келуі; 2) сөйленіс мәтінде бар сөздерден басқа сөздерді қолдану мүмкіндігінің болмауы; 3) компонент арасындағы синтаксистік байланыстың әлсіреуінен морфема біріккен жерінде гаплология, ассимиляция мен диссимиляцияның орын алуы».

Н. Охунов, О. Бозоров сынды ғалымдар түркі тілдер тобына кіретін өзбек және әзірбайжан тілдеріндегі топонимдердің жасалу жолдарын зерттей отырып, олардың екі тілдегі жасалу жолдары бойынша ұқсастықтарын анықтай отырып, келесі пікірге тоқталған: «Жиналған материал негізінде «субъект + қимыл» дегенді білдіретін атау септігінде тұрған зат есімнің (Отучган)

және «объект + қимыл» дегенді білдіретін табыс септігінде тұрған зат есімнің (Бедабосган, Олтинтопган) негізінде жасалған атаулар екі тілде де кездескен» (Ohunov, Bozorov, 1986:134).

Жалқы есімдерді құрылымына жіктеу түркі ономастикасында анықтаушы қатынастағы екінегізді атаулардың, ал орыс тілінде аффиксті типтердің басым екендігін жоғарыда келтірілген жалқы есімдерді құрылымына топтастыру тарихына шолу ашып берді.

Онимдердің жасалуының бірнеше тәсілі бар. Олар: трансонимдену, онимдену, метафора негізінде екіншілік атау. Соңғы тәсіл түріне Ван Бурен де тоқталған (Van Buren, 1980: 111-130).

Барлық ономастикалық разрядтар әркез өзара байланыста болады. В.И. Супрун өз бірліктерін басқаға беретін күшті разрядтар және өз атау тізімін басқа разрядтар бірлігі арқылы қалыптастыратын әлсіз разрядтар деп бөледі. Антропонимдер үнемі топонимдерге ауысып отырады және, керісінше, топонимдер антропонимдерге ауысып отырады (Suprun, 2000: 156).

Тәжірибе

Біз аппроксимация тәсілін метафора негізінде екіншілік атаудың бір тәсілі ретінде қолдануды ұсынып отырмыз. Аппроксимация лингвистикалық ұғым ретінде ғылымда қалыптасқанына көп уақыт өте қойған жоқ. Ол математика ғылымынан алынған, онда математикалық нысандарды ұқсас қарапайым нысанмен алмастыруды білдіреді. «Аппроксимация» сөзі латын тілінен approximare – «жақындау» дегенді білдіреді. XX ғасырдың 90-шы жылдары В.В. Бузаров пен Э.Г. Льнова аппроксимация деп сандық қатынаста ұқсастық тілдік мағынан білдіру үшін ғана емес, сонымен бірге болмыстың кез келген элементі немесе үзігін (зат, нысан, олардың белгілері, қатынасы, бізді қоршаған орта мен бейақиқат әлем) ұқсастырып атау үшін қолдануды ұсынады (Buzarov V.V., L'nova, 1991: 100).

Аппроксимация ұқсастық бойынша атау ретінде ең алдымен белгілеудің құрылымдық сипаттау құралдары арқылы жасалады, бұл синтаксистік атауға тән. Аталмыш теорияға сай синтаксистік атау мәтін ішінде қоршаған орта денотатын атау қабілетіне ие болады.

Сонымен, біз жұмысымызда аппроксимация терминін атау жасаудың тәсілі ретінде қолданамыз. Мысалы: *Қызыл қалқан, Руми қызы, Жан алғыш* т.б. мұнда атау жасаудың бірнеше уәжі туындайды:

1. түсі, пішіні негізгі тірек қызметін атқарады:

Қызыл + қалқан – Күн

↓ ↓

түсі пішіні

Екі компоненті бірігіп, ұқсастық – аппроксимация Күнді сипаттауда екінші атаудың қалыптасуына уәж болды. Мысалы:

Қызыл қалқан найза бойын асқанда
Сарайға кеп, кірді тура жасқанбай.

2. бастама алуы негізгі тірек қызметін атқарады:

Руми + қызы – Күн

↓ ↓

ел туыстық термин

Екі компоненті бірігіп, ұқсастық – аппроксимация Күнді сипаттауда екінші атаудың қалыптасуына уәж болды. Мысалы:

Руми қызы жүзін жерге жасырды,
Бар әлемді зәңгі-түнек басынды.

Мұндағы екінші компоненттің бірнеше мағынасы бар: 1) қыз бала; 2) қыз, күң; 3) қымбатты, сирек; аз (Drevnetjurkskij slovar', 1969: 471).

3. іс-қимыл негізгі тірек қызметін атқарады:

Жан + алғыш – Әзірейіл

↓ ↓

апеллятив (рух) іс-әрекет жасаушы

Екі компоненті бірігіп, ұқсастық – аппроксимация *Әзірейілді* сипаттауда екінші атаудың қалыптасуына уәж болды. Мысалы:

Жан алғыштың келуіне әзірлен,
Ұзақ жолға дайындалғын қазірден.

Бір компонентті онимдер: *Алла, Мұстапа, Мұхаммет, Жебірейіл, Тәңір, Расул, Құдай, Пайғамбар, Әзірейіл, Шам, Ғирақ, Қынған, Қозы, Қушық, Арыстан, Уд, Әрәндір, Чадан, Захкақ, Балық, Көнәк, Оғлақ, Афрасийаб, Ыла* т.б. Бір компонентті онимдердің өзін негізгі (жай) және туынды (күрделі) деп бөліп қарастыруымызға болады.

Мысалы: *Тәңірімнің* бұйрығынан аспайын (Құтты білік).

Төртіншісі *Әли* теңдесі жоқ батыр.

Екі компонентті онимдер: *Әмір Сейфәддин, Расул хақ, Мұһамед-елші, Зийнатүл умәра,*

Әнисул Мәлік, Әдәбүл Мүлік, Құт білімі, Бұғдай басы, Мұхаббат-наме, Диуани хикмет, Құтадғу білік, Руми қызы, Жан алғыш, Қара құс, Қызыл қалқан, Күнтуды Елік.

а) екі компоненті де апеллятив:

«*Әдәбүл Мүлік*» деп атапты шынлықтар,

«*Әнисул Мәлік*» деп атапты машынлықтар.

Мұны ұлықтар күллі Шығыс елінде,

«*Зийнатүл умәра*» – деп таратқан тегінде.

ә) бірінші компоненті пайғамбар есімі + «лауазымы»:

Мұһамед-елші барша жұрттың басы ол,

Тірі жанның көзі менен қасы ол.

Үш компонентті онимдер: Арыслан қожа тархан, Тавғаш Қара Буғра, Жүсіп Хас Хажыб, Алып Тоңға Ер.

а) *бірінші компоненті кісі есімі + термин + лауазымдық термин:*

Аты: *Жүсіп Хас Хажыб* деп тарады.

ә) біріншісі анықтаушы компонент + антропоним + ер:

Түрік бектері ішінде атын асырған,

Алып Тоңға Ер еді, құты тасыған.

Контаминация (лат. contamination «жанасу, араласу») – екі сөздің (атаудың) кірігуі нәтижесінде қалыптасқан жалқы есімдер. Мысалы, атақоныс Қатынқырған, кісі есімі Қошкелді. Біз жинаған материалдар бойынша контаминация нәтижесінде қалыптасқан атаулардың бар екендігі анықталды, мәселен, *Айтолды, Күнтуды, Шахнаме* т.б.

Белгілі ономаст-ғалым Т. Жанұзақ: «Қазақ антропонимдерінің жасалуы негізінен тілдік заңдылыққа, оның нормасына сай бағынатынын» айта келе, «антропонимдердің жасалуындағы өнімді жолдың бірі – екі сөзден біріктіріп жасалған кісі аттары. Мұндай антропонимдік типке тән арқау сөздер көбіне ақ, сары, бай, бек, хан, болат, тас, жан сияқты компоненттер», – дейді, яғни контаминация арқылы жасалған антропонимдер (бұл терминді қолданбаса да) туралы сөз еткен (Zhanuzakov, 1975: 30).

Ж. Баласағұн «Құтты білік» шығармасында ойдан шығарған кейіпкер есімін жасауда контаминация тәсілін қолданған. Мысалы: *Айтолды, Күнтуды*

Ай (зат есім) + *тол* (етістік) + *ды* (өткен шақ жұрнағы);

Күн (зат есім) + *ту* (етістік) + *ды* (өткен шақ жұрнағы).

Сонымен бірге ғалым Т. Жанұзақ «антропонимдер топонимдерден, сондай-ақ этнонимдерден де жасалады», – дей отырып, құрамына қарай антропонимдерді «дара тұлғалы; туынды тұлғалы; біріккен тұлғалы антропонимдер», – деп бөліп қарастырған. Туынды тұлғалы антропонимдерді талдай келе, антропонимдік қосымшаларды екі жікке: өлі және тірі жұрнақ деп бөлген. Мысалы: *Ерміш, Жармыш, Тілеміс, Жасамыс, Өтеміс, Малсақ* сияқты антропонимдегілер көне жұрнақ деп талдаған (Zhanuzakov, 1975: 24).

-Мыс/-мыш жұрнақтары Ж. Баласағұнның «Құтты білігіндегі» антропонимдерде де кездеседі. Мысалы, *Одғұрмыш, Өгдүлміш, Көсеміш*:

Аты – *Өгдүлміш*, сүттен таза, асыл зат,

Пейілі – ақ, көркі ақылын асырған.

Одғұрмыш деп аталыпты қанағат,

Уәзірдің жақыны ол жұрағат.

Көсеміш те айтты естіп-білгенін,

Айтолды кім, неге келіп жүргенін.

Т. Жанұзақ біріккен тұлғалы антропонимдердің орын тәртібін талдай отырып: «*Ер Таргын, Ер Сайын, Ер Төлеген, Ер Қази* тәрізді тіркес есімдердегі ер компоненті анықтауыш, екінші сыңарлар анықталғыш мүше ретінде сирек жұмсалады», – дейді (Zhanuzakov, 1975: 34). Ғалымның бұл пікірімен келісе отырып, «Құтты білік» тарихи ескерткішінде *Алып Тоңға Ер* антропониміндегі *Ер* компоненті – анықталушы компонент болып табылады.

«Біріккен тұлғалы кісі аттары компонентінің бәрі бірдей бастауыш, баяндауыш қызметін атқара бермейді. Компонентінің бірі бастауыш, бірі баяндауыш қызметін атқаратын біріккен тұлғалы кісі аттары санаулы ғана. Мысалы: *Бақберді, Алдаберген, Жылкелді ...*» (Zhanuzakov, 1975: 44). Хас Хажыб Жүсіп Баласағұн «Құтты білік» шығармасындағы *Айтолды, Күнтуды* антропонимдеріндегі *Ай, Күн* компоненттері бастауыш болып келсе, *толды, туды* компоненттері баяндауыш қызметінде (императив формасында). Егер бұл антропонимдердің компоненттерін бөліп жазатын болсақ, жалаң жай сөйлем болып шығады.

Қ.А. Ясауидың «Диуани хикмет» ескерткішіндегі онимдерді мынадай құрылымдарға бөліп қарастыруға болады: бір компонентті, екі компонентті, үш компонентті.

Бір компонентті онимдер: *Алла, Мұстапа, Мұхаммет, Жебірейіл, Тәңір, Расул, Құдай, Пайғамбар, Әзірейіл, Фардус, Сират, Ысмағұл, Мұса, Ғаси, Жафи, Ахмет, Хорасан, Шам, Ғирақ, Жүсіп, Қынған, Омар, Оспан, Махмұт, Жаббар, Айыб, Закария, Баязит, Сүлеймен, Рахман, Араб, Әминә, Һашим, Ғали, Хадиша, Сыдық, Қағба, т.б.* Бір компонентті онимдердің өзін негізгі (жай) және туынды (күрделі) деп бөліп қарастыруымызға болады.

Мысалы: Сипаттасам *Ғалішер* алып дүр.

Екі компонентті онимдер: *Арыстан Баб, Қызыр Баба, Қожа Ахмет, Мүңкір-Нәңкүр, Құл Ахмет, Ғафар-Сатар, Міскін Ясауи, Міскін Ахмет, Хазірет Таба, Баба Мәшін, Ахмет Ата, Ферғаун Қарун, Жүсіп Қинған, Шайық Мансұр, Шайық Шәблі, Шайық Баязит, Туб ағашы, Жанид Шәбли, Хасен Басри, Зүнүн Мысри, Тор тауы.*

а) *бірінші компоненті кісі есімі + туыстық атау:*

Жеті жаста *Арыстан Бабқа* қылдым салам,
Мұстапаның аманатын бер деп маған.
Қайда барсам *Қызыр Бабам* әзір болды,
Рахым етіп шарап берді тойдым міне.

немесе: бірінші компоненті туыстық атау + лақап аты:

Баба Мәшін: «өлдім – деді, уа, Ахметім,
Келе алмасам халайыққа қара бетпін.

немесе екі компоненті де титулдық термин:

Қос қанатын *Хазірет Таба* қомдап ұшар.

ә) *екі компоненті де періште есімдері:*

Мүңкір-нәнкүр: «раббың кім?» деп сұрақ қылды.

б) *бірінші компоненті кісі есімі + тегі:*

Адал болып, таза болды *Жанид Шәбли,*
Нәпсісін тыйып қаһар қылды *Хасен Басри*.

в) *бірінші компоненті пайғамбар есімі + пайғамбардың лақап аты:*

Мұсылмандар өтер шайтан жолына бармай,
Мұхаммет Мұстапа олардың қолын алғай.

г) *бірінші компоненті эскорт сөз +кісі есімі:*

Міскін Ясауи аруақтарға тағзым етер,
Аруақ жар болса қайта жаралсам Мұхаммет.
Міскін Ахмет құлына мұра болған Мұхаммет,
Жетім, пақыр, ғарыпқа пана болған Мұхаммет.
Қожа Ахмет, өтіндің сен Оспаннан,
Жоқ оның шәк-шүбәсі Оспан сыпайы дүр.
Шайық Мансұр өзінің басын дарда көрді,
Нұр төгілген хақ дидарын сонда көрді.
Шайық Шәблі ғашық болуды білмей өтті,
Шайық Баязит жетпіс рет өзін сатты.

ғ) бірінші компоненті библионим +географиялық термин:

Мұса сынды *Тор тауында* көріп дидар,
«Раббу унзур илайка» деп айтқым келер.

д) бірінші компоненті титулдық термин +антропоним:

Ферғауын Қарун шайтан сөзін берік тұтты,
Сол себептен жер жарылды, оны жұтты.

е) бірінші компоненті антропоним +топоним:

Бейіш айтар: не дерсің, сөзді білмей айтарсың,
Перғауын Әман сенде дүр, менде *Жүсіп Қинған* бар.

ж) бірінші компоненті фитоним + ботаникалық термин:

Тарихаттың майданында самғап жүріп,
Ол *Туб ағашына* қонғым келер.
Ол *Туб ағашты* ексе шықпас,
Алла деген ғашық құлдан залал келмес.

Үш компонентті онимдер: *Құл Қожа Ахмет, Ғаси Жүсіп Бидауа, Әбубәкір Сыдық дүр, Міскін Қожа Ахмет.*

а) үш компоненті де антропоним:

Қолдағай да *Ғаси Жүсіп Бидауаны*,
Назым еттім бұл хикаяны білгін, достар.

ә) бірінші компонент кісі есімі + лақап аты + дүр:

Көрген замат иланған *Әбубәкір Сыдық* дүр,
Ұстын болып тірелген *Әбубәкір Сыдық* дүр.

б) *бірінші компоненті құл +қожа + кісі есімі:*

Қатуланып, *Құл Қожа Ахмет*, жолға кіргіл,
Құлды көрсең құлы боп өмір сүргіл.

в) бірінші компоненті лауазымдық термин + лауазымдық термин + антропоним:

Мүнәжат еттім, *Міскін Қожа Ахмет*,
Иә, Алла, бар пендеңе қыл рахмет.

г) бірінші компоненті псевдоним + антропоним + дүр:

Төртіншісі жар болған Құдай *шері Ғали дүр*,
Миғражда да жар болған Құдай *шері Ғали дүр*.

Хорезмидің «Мұхаббат-наме» ескерткішіндегі бір компонентті онимдер: *Шырын, Мәжнүн, Зылиха, Намруд, Мысыр, Азар, Иса, Хорезми, Қоңырат, Апылатон, Шам, Муштари, Хатым, Рүстем, Утарид, Нафид, Рум, Кәнан, Жамшид, Хұсрау, Сыр.* Бір компонентті онимдердің өзін негізгі (жай) және туынды (күрделі) деп бөліп қарастыруымызға болады.

Мысалы:

Егер сені *Рүстем* десем, жарарсың
Хұсрауларды шахқа шырын қылды.
Көңіл *Шырын* сөзіне болды *Фархад*.
Бірде Хатым ұялса той үстінде,
Бірде Рүстем жұбанар ұрыс үстінде.
Ләйлә болар сенің сұлулығыңа Мәжнүн.
Шахтың шахы *Жәнібек* ханға етенесіз.

Екі компонентті онимдер: *Мұхаббат-наме, Шын-Машын, Мұхаммед Хожа, Хорезми-Равани, Мина шіркеуі.*

а) *екі компоненті де топоним:*

Сарайдан жетті дабылың *Шын-Машынға*
Көз қиығын салсаң арыстандар түсер ауға.

ә) *бірінші компоненті жалпы есім + жалпы есімі:*

Ұлы тәңірінің атын жат қылдым (тәңірге сиынып),

Мұхаббат-намені бастадым.

б) *бірінші компоненті кісі есімі+титулдық термин:*

Еліміз жансыз тән еді бұрын сенсіз,

Шахтың шахы *Жәнібек ханға* етенесіз.

в) бірінші компоненті агиоантропоним +экклезионим:

Бізбен бірге келе жатқан қартаң – христианин

Иерусалим мен *Мина шіркеуіне*.

Үш компонентті онимдер: Мұхаммед Хожа бек , Мұхаммед Хожа шах.

Бірінші компоненті кісі есімі + термин + лауазымдық термин:

Ақшам түні көрінді мейрам айы,

Мұхаммед Хожа бек – дәулет құмайы.

Бір компонентті онимдерде біріккен тұлғалы онимдер кездеседі, мысалы: Шахнаме, Фархад, Жәнібек, Ғалішер т.б. Оларды іштей талдап бөліп қарастыруға болады. Мәселен *шах+наме; Ғалі+шер*. Соңғы мысалда бірінші түбірдің мағынасы – «биік, зор, асқар, жоғары», екінші компоненті – «арыстан» дегенді білдіреді.

А. Йүгінеки «Ақиқат сыйы» ескерткішіндегі онимдерді мынадай құрылымдарға бөліп қарастыруға болады: бір компонентті, екі компонентті, үш компонентті.

Бір компонентті онимдер: *Сәлім, Омар, Оспан, Айаз, Йүгінек, Симак*. Бір компонентті онимдердің өзін негізгі (жай) және туынды (күрделі) деп бөліп қарастыруымызға болады.

Мысалы:

Уа, *Алла*, кешіруші иемсің, кешір!

Қазаны жаратқан да, беретін де *Құдай* («Ақиқат сыйы»).

Төртіншісі *Әли* теңдесі жоқ батыр.

Бұқараға шапағатты, *Сәлімнен* жұмсақ,

Шариғат жолында *Омар* сияқты білгір.

Қолы ашықтығы *Оспанға* тең («Ақиқат сыйы»).

Т. Жанұзақ: «Шет тілден, әсіресе, араб-парсы тілдерінен енген есімдердің фонетикалық жағынан игерілуі әрдайым бірдей емес. Бұл Қазақстанның облыстарында, жергілікті тұрғындардың арасында түрлі варианттар игерілген. Сондықтан да олардың халық тіліндегі формалары әр алуан. Мысалы, *Ғали, Қали, Әли, Әлі; Омар, Ғұмар, Құмар* ...», – деп келтірген (Zhanuzakov T., 1975: 50). Бұл тенденция біз зерттеп отырған шығармалардың аударма варианттарында да тек антропонимдерде ғана емес, сонымен бірге топонимдерде де орын алған. Мысалы: *Омар /Ғұмар; Әли/Ғали; Ирақ/Ғирақ; Хәнан/Қынған* т.б.

Ғалым бұл пікірімен келісе отырып, тек қазақ тіл білімінің ономастика саласында ғана емес, басқа да тілдерде мұндай құбылыс орын алатынын айта отырып, оның өз аталу термині барын көрсеткіміз келеді.

Аллоним – кез келген объект атауының варианты; әртүрлі тілдік жағдайда жалқы есімнің немесе оның құрылымындағы бір элементінің (фонеманың, морфеманың, лексеманың өзгеруі); аллонимдердің бірнеше түрлері болады: ресим және бейресми, әдеби және диалекті, әдеби және аймақтық, стильдік, транскрипциялық, хронологиялық (Madieva, Imanberdieva, 2005: 195).

Біз жинаған материалдар негізінде де аллонимдердің бірнеше түрі қолданылғанын анықтадық:

а) ресми және бейресми: Хатымтай – Хатым:

Мың жылдан соң *Хатымтай* тірілсе егер,

Сенің атыңды естіп, жерді өбер.

Бірде *Хатым* ұялса той үстінде,

Бірде Рүстем жұбанар ұрыс үстінде («МН»).

ә) әдеби және диалекті: Омар – Ғұмар:

Шариғат жолында *Омар* сияқты білгір («АС»).

Екіншісі жар болған, әділетті *Ғұмар* дүр,

Мұсылмандыққа жар болған, әділетті *Ғұмар* дүр («ДХ»).

Әли – Ғали:

Мұхаммед Хожа бек *Әли* дейін,

Көп қимыл қылар майдан ішінде («МН»).

Әбутәліб *Ғалидің* атасы дүр,

Араб қауымының ұлығы дүр («ДХ»).

Ирақ – Ғирақ:

Нышан бермес, ешкімге мысалыңыз,

Ирак, Рум hәм Кәнан ішінде («МН»).

Қинған – Кәнан – Қынған:

Нышан бермес, ешкімге мысалыңыз,

Ирак, Рум hәм *Кәнан* ішінде («МН»).

Бейіш айтар: не дерсің, сөзді білмей айтарсың,

Перғауын Әман сенде дүр, менде Жүсіп *Қинған* бар.

Не келсе де көреміз бір Құдайдан,

Жүсіпті айырып еді ол *Қынғаннан* («ДХ»).

б) әдеби және аймақтық, стильдік, транскрипциялық: Ұқлидис – Евклид:

Апылатон – Платон:

Егер *Апылатон* саған ғашық болса,

Ұмытар бар істері мен ойларын («МН»).

в) хронологиялық: Шам – Сирия:

Мен *Шамға* аттанған жылы,

Жаяулап біраз сапар шектім («МН»).

Сирия халқы қабыл қылмай қалды ғапыл,

Надан халық пір қадірін қашан білер? («ДХ»).
Рум – Византия:
Құдайға сиынып көк теңізден өттім, жүзіп,
Рум патшалығын түгелдей араладым.
Сонан соң мені Шамға жіберді,
Шамға мен *Византия* арқылы шектім сапар.
Құзорда – Баласағұн:
«*Құзорда*» елі оның туған мекені,
Түп-нәсілі анық, тілді екені …(«ҚБ»).

Академик Ә. Қайдар: «Егер біз қазаққа берілетін есімдерді ең алдымен тіліміздегі сөз (лексема) және сол сөздердің бірігіп, тіркесуінен жасалған сөз тіркесі деп санасақ, онда оларды ең алдымен: 1) жеке-дара сөзден тұратын; 2) екі, үш, не одан да көп сөзден тұратын; 3) жеке сөздер мен сөзжасам аффикстері арқылы жасалған жалқы есімдер деп лексика-грамматикалық тұрғыдан топтастырып қарауға болады. Жалқы есімдерді анықтаудың бұл принципі бойынша біз: 1) есімат түзуші лексемалардың құрамын – ілкі, жай, туынды түбір екендігін; 2) анықтауышты тіркес түріндегі күрделі кісі есімдерінің «тұрақты анықтауыш» пен тұрақты анықталушы» сыңарларының қолданыс жиілігін; 3) аффикстер арқылы жасалатын кісі есімі модельдерін жүйелі түрде қарастырудың да этнолингвистикалық тұрғыдан мәні зор», – деп атап көрсеткен (Kaidar , 2009: 360).

Гипокристік атау – негіздің қысқартылуы немесе екінегізді форманың орнына толық бір атаудың қолдануы. Мысалы, Зүннүн Мысри, Мансұр әл–Халаж т.б.

Квалитативті атау – қандай да бір субъективті бағалау мәнді атау. Толық немесе қысқарған формасынан жасалады, түрлері – аугментативті, деминутивті және пейоративті.

Аугментативтік атау – квалитативтің бір түрі, күшейтпелі–қорқыту мағынасындағы атау. Мәселен, *Алып Ер Тоңға.*

Көркем шығарма ономастикасында мағыналық негізінен көркемсөз құралының жүйесінде бөлінбес компоненті болып табылатын антропонимдер атқарады. Әрине, әр жазушы атау таңдауда экспрессивтік реңкті жеткізуге септігін тигізетін морфемасына көбірек назар аударады.

Нәтиже және талқылау

Түркі антропонимиясына аналитикалық және синтетикалық екі негізгі құрылымдық модельдер өнімді болып келетін жеке сөзжасам тәсілі тән (Drevnetjurkskij slovar’, 1969: 400).

Аналитикалық антропонимдердің қалыптасуы түркі тілдерінде келесіге негізделеді:

а) қарапайым детерминативті анықтауыш тіркестері: Апа Тархан, Адай Қыз т.б.;

ә) анықтауыш – приложение: Арслан Апа «арыстан – үлкен», – Алп Кутлук «батыр – бақытты» т.б.

б) тәуелдік тіркес: Боняк «оның мойны ақ», Бурхан кулы «Будда құлы» т.б.;

в) есімшелі және етістікті тіркестер: Елтұтмыш «ел билеуші», Ель Этмиш «ел жасаушы, құрушы» т.б.

Синтетикалық модельдерге есімді және етістікті сөзжасамдар жатады.

Көне түркі антропонимдерде аффиксті сөзжасамның негізгі тәсілдерін қарастырмас бұрын, оған түбір (аффиксіз) модельді антропоним қандай да бір деңгейде тән екендігін айта кету керек: Барс, Тутук т.б.

1. Көне түркі антропонимиясы үшін есімді сөзжасам моделіне келесі аффикстер тән:

-лык/лук – ие болу аффиксі: Кутлук кут–лук т.б.;

-чи/чы кәсіпті білдіретін сөздер тудырушы аффикс: Бушачи, Башчи т.б.;

-чук/чак диминутив аффиксі: Тайинчак, Иличук т.б.;

-сиз/сыз болымсыз аффиксі: Мұнсыз, Керексиз т.б.

2. Көне түркі антропонимдердегі етістікті модельдерде келесі аффикстер ең өнімді:

-мыш/миш жедел өткен шақ есімшенің жұрнағы: Огдурмиш, Огдюльмиш, Кусямиш;

-уш/ыш қимылдық атау: Болуш (көмекші), Атыш (атыс) т.б.;

-ық батык Сайык т.б.;

-сын/син үшінші жақтың бұйрық рай: Қинасын, Қайсын т.б.

Зерттеу барысында орта ғасыр түркі жазба поэтикалық ескерткіштеріндегі антропонимдердің келесі құрылымы анықталған: антропонимдік компонент: *Ахмет, Мәжнүн, Жүсіп* т.б.; Антропонимдік компонент немесе антропоформант + аффикс: *Йүгінек + и; Өгдүр + міш* т.б.; Антропонимдік компонент + антропонимдік компонент: *Жәні+ бек* т.б.

Морфологиялық немесе аффиксалды тәсіл: антропоформант + *и: Мысри, Йүгінеки, Ясауи, Басри;* антропоформант + *мыш/міш*: *Огдырмыш, Өгдүлміш*.

Тәуелдік формалы: *Қызыр баба+м; Арыстан баба+м;*

Көптік жалғаулы: *тәжік+тер*

Синтаксистік тәсіл: төлсипативті: *Қызыл қалқан, Қара құс, Жан алғыш* т.б.; комплетивті: *Айтолды, Күнтуды*; предикативті байланыс байқалады.

Графикалық ономоварианттар:

- күрделі онимнің бірінші бөлігінің түсіп қалуы: *Құл Қожа Ахмет, Құл Ахмет, Қожа Ахмет* т.б.;
- күрделі онимнің екінші бөлігінің түсіп қалуы: *Хатымтай – Хатым*;
- эпентеза: *Аплатон – Апылатон; Евклид – Ұқлидис* т.б.

Эпентеза (грек. epenthesis – үстеме) – дыбыстардың комбинаторлық өзгеруінің бір түрі – түбір сөздің өзіне тән емес, қосымша бір дыбыстың пайда болуы. Эпентеза кірме сөздерді қабылдап алғанда ана тілдің ерекшеліктеріне жатпайтын дыбыс тіркестеріне байланысты пайда болады. Эпентеза көбінесе нормаға түспеген ауызекі тілде жиі айтылады. Мысалы, *Аплатон – Апылатон* т.б. Сонымен бірге кейіпкерді атаудың әртүрлі құрылымдық варианттары кездеседі: есімі мен шыққан тегі: *Күнтуды Елік*; *Махмұт Йүгінеки; Зүннүн Мысри* т.б.; эскорт сөзден тұратын тұрақты тіркес: *Міскін Ахмет, Әдіб Ахмет, Құл Қожа, шайыр Ахмет, Сыдық дүр* т.б.

Қорытынды

Біз зерттеу материалдары негізінде онимдердің құрамы, жасалу жолдары, варианттылық т.б. бойынша талдау жүргіздік.

Сырдария өзені атауындағы түркітілді *Сыр* компоненті мен иран тілді *дария* «өзен», «теңіз» терминдерінен жасалған композита атау деуге болады.

Әдебиеттер

Жанұзақов Т. Қазақ тілі ономастикасының негізгі проблемалары: филол. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 1976. – Б. 23.

Султаньяев О.А. Казахские микротопонимы Кокчетавской области, образованные от личных имен. Ономастика. – М.: Наука, 1969. – С. 208.

Искакова Х.Ф. Структура составных топонимов (на материале Крыма) // Тюркская ономастика. – Алма-Ата: Наука, 1984. – С. 163-171.

Линко Т.В. Қазақша мал атаулары // Қазақ ономастикасының мәселелері. – Алматы, 1986. – Б. 116-121.

Молчанова О.Т. Участие усложненных притяжательных предигативных синтагм в номинации географических объектов Горного Алтая // Материалы конференции о проблемах Азербайджанской ономастики. – Баку, 1986. – С. 115.

Охунов Н., Бозоров О. Формообразующие аффиксы как компоненты топонимии Узбекситана и Азербайджана // Материалы конференции о проблемах Азербайджанской ономастики. – Баку, 1986. – С.134.

Van Buren H. American ways with names // Culture learning: concepts, applications, and research. Richard Brislin ed. Honolulu: University of Hawaii Press. – 1980. – P. 111-130.

Супрун В.И. Ономастическое поле русского языка и его художественно-эстетический потенциал. – Волгоград, 2000. – С. 156.

Бузаров В.В., Льнова Э.Г. Что такое аппроксимация в лингвистике? // Иностранные языки в школе. – 1991. – № 2. – С. 100.

Древнетюркский словарь. – Л., 1969. – С. 471.

Жанұзақов Т. Қазақ есімдерінің тарихы. – Алматы, 1975. – Б. 54.

Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ. Ономастика: зерттеу мәселелері. – Астана, 2005. – 240 б.

Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде (этнолингвистикалық сөздік) Адам. –Алматы. 2009. – Б. 360.

References

Zhanuzakov T. (1976). Kazakh tili onomastikasynyn negizgi problemalary: filol. gyl. dokt. ... diss. [Main problems in Kazakh language onomastics] Almaty, B. 23. (In Kazakh)

Sultan'jaev O.A. (1969). Kazahskie mikrotoponimy Kokchetavskoj oblasti, obrazovannye ot lichnyh imen. Onomastika. [Kazakh microtoponyms of Kokshetau region(oblast), formed from proper names] M.: Nauka, S. 208. (In Russian)

Iskakova H.F. (1984). Struktura sostavnyh toponimov (na materiale Kryma) [Sturucture of compund toponyms (on the material of Crimea)] Tjurkskaja onomastika. Alma-Ata: Nauka, S. 163-171. (In Russian)

Linko T.V. (1986). Kazakhsha mal ataulary [Kazakh cattle namings] Kazakh onomastikasynyn maseleleri. Almaty. B. 116-121. (In Kazakh)

Molchanova O.T. (1986). Uchastie uslozhnennyh pritjazhatel'nyh predigativnyh sintagm v nominatsii geograficheskih ob»ektov Gornogo Altaja [Participation of complicated possesive predicative syntagms in nomination of geographical objecs of mountain Altai] Materialy konferentsii o problemah Azerbajdzhanskoj onomastiki. Baku, C. 115. (In Russian)

Ohunov N., Bozorov O. (1986) Formoobrazujuschie affiksy kak komponenty toponimii Uzbeksitana i Azerbajdzhana [Formative affixes are as components of Usbekistan and Azerbaizhan toponymy] Materialy konferentsii o problemah Azerbajdzhanskoj onomastiki. Baku, C. 134. (In Russian)

Van Buren H. (1980). American ways with names. Culture learning: concepts, applications, and research. Richard Brislin ed. Honolulu: University of Hawaii Press. P. 111-130. (In English)

Suprun V.I. (2000). Onomasticheskoe pole russkogo jazyka i ego hudozhestvenno-`esteticheskij potentsial. [Onomastic field of the Russian language and its art-aesthetic potential] Volgograd, S. 156. (In Russian)

Buzarov V.V., L'nova `E.G. (1991) Chto takoe approksimatsija v lingvistike? [What is a approximation in linguistics?] Inostrannye jazyki v shkole. No 2. S. 100 (In Russian)

Drevnetjurkskij slovar'.(1969). [Old Turkic dictionary] L.,. S. 471. (In Russian)

Zhanuzakov T. Kazakh esimderinin tarihy. [History of the Kazakh names] Almaty. 1975. B. 54. (In Kazakh)

Madieva G.B., Imanberdieva S.K. (2005). Onomastika: zertteu maseleleri. [Onomastics: research problems] Astana, 240 b. (In Kazakh)

Kaidar A. (2009). Kazakhtar ana tili aleminde (`etnolingvistikalyk sozdik) Adam. [The Kazakh in mother tongue world (ethnolinguistic dictionary)] Almaty, B. 360. (In Kazakh)

ҒТАМР 16.41.25

Қалыбаева Қ.С.[1], Тымболова А.О.[2], Алишова А.Н.[3],

Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің
[1,2] профессоры, ф. ғ. д., [3]магистранты, Қазақстан, Алматы қ.
e-mail:azkal2015@bk.ru; aruner@mail.ru

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҚЫРҒЫЗ ТІЛДЕРІНДЕГІ ҒҰРЫПТЫҚ ЛЕКСИКА

Мақалада қырғыз және қазақ тілдеріндегі отбасылық ғұрыптарға қатысты қалыптасқан мәдени тілдік бірліктердің табиғаты сөз болады. Сонымен байланысты туыстас екі тілдегі лексиканың ауқымды қабатын құрайтын отбасылық ғұрыптық лексика жан-жақты талдау негізіне алынады. Әсіресе, қырғыз және қазақ тілдеріндегі нәрестенің дүниеге келуіне байланысты, қызға құда түсуге, үйленуге, келін түсіруге қатысты салт-дәстүрлердің атаулары мәдени тілдік бірліктер ретінде бағамдалып, әр халықтың ұлттық танымымен сабақтастықта қарастырылады. Және де туыстас халықтардың ырым-жоралғыларына қатысты қалыптасқан мұндай тілдік бірліктердің көнетүркілік, көне алтайлық тамырластығы да тілдің тарихы тұрғысынан зерделенеді. Сонымен қатар, мақалада екі халықтың танымында қалыптасқан ұлттық ерекшеліктерінің де бірқатар мәселелері арнайы сөз етіледі.

Түйін сөздер: қырғыз тілі, қазақ тілі, мәдениет, әдет-ғұрып, лексика, ғұрып, сәби, үйлену.

Kalybaeva K.S.[1], Tymbolova A.O.[2], Alishova A.N.[3],

[1,2]DSc, Professor, [3]Research Assistant of Kazakh State Women's Teacher Training University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: azkal2015@bk.ru, aruner@mail.ru

Traditional Kazakh and Kyrgyz Vocabulary

This article describes the nature of deep-seated cultural linguistic units regarding family traditions in Kyrgyz and Kazakh languages. Taking into consideration this aspect, the comprehensive analysis is based on traditional family dictionary that is a large-scale layer of vocabulary of these two kin languages. Particularly, Kazakh and Kyrgyz names of customs connected with the birth of a child, marriage proposal, wedding, marriage of a son are considered cultural linguistic units connected with national understanding of either people. Old Turkic and Altaic roots of such linguistic units connected with legends of kin peoples are examined from the point of view of the history of language. At the same time, this article describes in detail a lot of national peculiarities existing in the conception of two peoples.

Key words: kyrgyz language, kazakh language, culture, traditions, vocabulary, custom, child, wedding.

Калыбаева К.С.[1], Тымболова А.О.[2], Алишова А.Н.[3],

[1,2]д. ф. н. профессор, [3]магистрант
Казахского государственного женского педагогического университета,
Казахстан, г. Алматы, e-mail:azkal2015@bk.ru; aruner@mail.ru

Традиционная лексика на казахском и кыргызском языках

В статье рассказывается о природе укоренившихся культурных языковых единиц в отношении семейных традиций в кыргызском и казахском языках. В связи с этим, берется в основу всестороннего анализа семейная традиционная лексика, являющаяся масштабным слоем лексики двух родственных языков. В особенности, названия обычаев на казахском и кыргызском языках, связанные с рождением младенца, сватовством девушки, женитьбой, женитьбой сына, предполагаются в качестве культурной языковой единицы, и рассматриваются во взаимосвязи

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

с национальным пониманием каждого народа. Также древнетюркские, древнеалтайские корни таких языковых единиц, сформированные в отношении поверьев родственных народов, осмысливаются с точки зрения истории языка. Наряду с этим, в статье специально уделяется внимание множеству вопросов национальных особенностей, сформированных в понятии двух народов.

Ключевые слова: кыргызский язык, казахский язык, культура, традиции, лексика, обычай, младенец, женитьба.

Кіріспе

Тіл халықтың қоғамдық, әлеуметтік өмірімен, саяси-экономикалық жағдайымен тығыз байланыста дамиды, кемелденеді. Қазіргі қазақ тіл білімінде ұлт, тіл, мәдениет қатынастарын, олардың өзара байланысын және өзіндік ерекшелігін антропоценристік бағытта қарастыру кең орын алып отыр. Сол секілді туыстас халықтардың ұлттық ерекшеліктерін танытатын әдет-ғұрып лексикасы да бүгінгі таңда ауқымды да маңызды мәселелер тізіміне еніп отыр. Жалпы, ғұрыптық лексика халықтың рухани дүниесін түгел қамтиды. Өйткені, бұл – әр халықты мәдениет, салт-дәстүрі тұрғысынан салыстыра зерттеудің таптырмас құралы. Салт-дәстүр, ұлттық болмыстың тікелей көрінісі. Жалпы, әдет-ғұрыптар өмірдің қай саласында орындалуына қарай бірнеше топқа бөлінеді. Олардың ішіндегі ең ірілері ретінде шаруашылыққа байланысты ғұрыптар, үй-тұрмысына байланысты ғұрыптар, қоғамдық-әлеуметтік ғұрыптарды айтамыз. Шаруашылық әдет-ғұрыптары өз кезегінде – егіншілікке, малшылыққа, т.б әртүрлі кәсіптерге байланысты болып бөлініп кете береді. Үй тұрмысына байланысты ғұрыптар ретінде отбасылық ғұрыптар, үй шаруашылығына байланысты ғұрыптар секілді түрлерін айтуымызға болады. Ал, бүгінгі мақаламызда біз әдет-ғұрыптардың ішінде «отбасылық ғұрыптар» деп аталатын бөлігіне арнайы тоқталамыз. Әдетте, «Отбасын құруға байланысты ғұрыптар», «бала туып, оны өсіруге байланысты ғұрып-ырымдар», «Өлген адамды жерлеуге байланысты ғұрыптар» деп бірнеше топқа бөлінеді.

Жалпы, отбасы ғұрыптары – әдет-ғұрыптардың ішіндегі ең толымдысы, құрамы жағынан ең күрделісі. Саяси идеологиялық өзгерістер бұл саладағы ғұрыптарға көп жағдайда тікелей әсер ете алмайды, жанама әсері болады. Сондықтан, бұл саладағы ғұрыптар өзгеріске аз ұшырайды, тұрақты келеді. Отбасылық әдет-ғұрыптардың тағы бір ерекшелігі – той жасау, өлікті жерлеу сияқты қалың көпшілік қатысатын ғұрыптық шаралардан басқалары, көбінесе, шектеулі адамдар ортасында іске асады. Бұл ғұрыптық шаралардың көпшілігі отбасылық ауқымда іске асқанымен, түптеп келгенде олар – қоғамдық-әлеуметтік мәні бар шаралар. Бұл ғұрыптар адамдардың рухани кеңістігін толтырады, өздеріне түсініксіз құбылыстарға осы ырым-жоралғылар арқылы олар жауап береді, алдынала «шара» қолданады.

Эксперимент

Қырғыз тілінің түркі тілдеріне жататындығы 19-ғасырда белгілі болғанына қарамастан, түркі тлдерінің қай тобына жататындығына келгенде ғалымдар әлі күнге бір пікірде емес. И.Н. Березин қырғыз тілін түркі тілдерінің оңтүстік тобына жатады десе, В. В. Радлов – батыс, Ф.Е. Корш – солтүстік, А.А. Самойловичтың пікір бойынша қыпшақ түркілерінің солтүстік –батыс тобына жатады. Ал, Н.А. Баскаков қырғыз тілін көне түркі тілдерінің бірі деп қарап, оны шығыс ғұн тобындағы қырғыз-қыпшақ тілдерінің қатарында қарайды. (Musaev, 2016: 57). Шындығында бұл тілдің фонетикалық және грамматикалық құрылымы түркі тілдерінің басқа түрлеріне қарағанда алтай тобындағы тілдерге генетикалық жақындығы зор екендігін В.В. Радловтың еңбегінен де білеміз. (Radloff, 1982: 9-13). Қалай дегенмен де қырғыз және қазақ тілдерінің тілі мен мәдениетіндегі ортақтықтар басқа түркі тілдеріне қарағанда, басымдық танытатынын ғалымдарымыз айтып жүр. (Somfai Kara, 2003:60).

Көпшілік зерттеушілердің пікіріне сүйенер болсақ, қазақтарға қарағанда, қырғыздың некелік ғұрыптары оның әр тараптарында түрліше. Оңтүстік қырғыздар мен солтүстік қырғыздардың арасында бұл жағынан айырмашылық өте күшті. С.М. Абрамзонның пікірінше, оңтүстік қырғыздардың ғұрыптарында көрші өзбектер мен тәжіктерден жұғысты болған ғұрыптар көп және шығыс қырғыздардың салт-жораларында архаикалық элементтер көбірек сақталған. Сонымен қатар, қырғыздардың некелік ырым-

салттарында алтайлықтар, хақастар, аздап буряттардың салттарымен жақындасып келетін тұстары біршама (Abramzom, 1989: 15).

Нәрестенің дүниеге келуі қырғыздарда жанұялық өмірдің ең басты әрі қуанышты мерекесі болып есептеледі. Оған ауыл арасында даналығымен көзге түсіп, сый құрметке бөленген ақсақалдармен карт әйеледер ұзақ және бақытты өмір сүр деп тілек тілеген. Жанұядағы бала – ол ататекпен оның дәстүрінің жалғасы, ол халықтың өмір шендігінің символы сондықтан бала дүниеге келгеннен кейін аяғы ауыр әйелді үйдің барлық ауыр жұмыстарынан босатқан, ауылдан жалғыз өзіне шығуға тыйым салған, түрлі магиялық әрекеттер арқылы зиянды күштерден аластаған. Зиянды күштерден қорғану үшін аяғы ауыр әйел әртүрлі бойтұмарларға сиынған. Ол міндетті түрде өзінің киміне Құранннан алынған сөздерді, сондай-ақ аюдың тырнағын, үкінің аяғын сақтаушы ретінде тұмар етіп таққан. Бойтұмарды кеуденің сол жақ тұсына йықтың жанына таққан, босанғалы жатқан әйелді зиянды күштерден қорғау үшін босану үстінде киіз үйде күні-түні от жанып тұратын болған. Алаудың жанында ұшы есікке қарап пышақ жататын болған. Киіз үйдің торланған бөлігі керегеде әйелдің бас жағына оқтаулы қару ілінген. Сенім бойынша, бұл затта зиянды күштерді қорқытып кері қайтарған. Дәстүр бойынша жаңа туған нәрестенің тамағы сиырдың күйдірілген майы «сары майы» болған. Бұны балаға сорғызған, бұдан кейін алғашқы кимі «койнок»- ит көйлек кигізілген. Оны үлкен кісіден немесе көпбалалы сыйлы карт әйелден алынған ақ матадан тіккен. Бұл киімді кей жағдайларда алдымен итке, содан кейін балаға кигізген. Ит көйлек аталуы осыдан шыққан, бұл әрекеттер ұзақ және бақытты өмір сүру, денісау және шымыр болу деген сенімнен тұратын «ырыммен» байланысты. Нәрестенің дүниеге келуіне байланысты қайталанбас қуаныштарға толы әрекеттердің барлығы орындалған. Бұл «суиунчу» – қуанышты хабарды жеткізген үшін сый алу мақсатындағы тарту, «корундук» – нәрестені бірінші рет көру үшін берілетін сый, «жентек» немесе «бешик той» – нәрестенің құрметіне орай ұйымдастырылатын мереке. «Ат койуу» есімдердің мағынасына ерекше мән берілген. Дәстүр бойынша әйел адам нәрестеге ат қоймаған. Бұл шараны орындауға ауылдың сыйлы адамы немесе «азанчы», яғни сол сәтке шақырылған адамға болмаса нәрестені алғаш көрген адамға тапсырылған. Нәрестеге ат қою барысында оның мінезіндегі ерекшеліктерге мән берген. Содан кейін барып оған лайықты есімді қоятын болған.

Нәрестені бесікке – «бешик» бөлеу дәстүрі ерекше әркеттермен орындалған. Баланы бесіке бөлеуші карт әйел: «менин колуым емес, Умай-эне, Батма, Зууранын колуу» – «менін қолым емес, Умай, Фатима, Зухра аналардың қолы; «Умай-эне уйку бер, бешик ээси бек сакта» – «Умай-ана, тыныш ұйқы бер, бесіктің иесін қарашығындай сақта», – деп айтқан. Бесікке бөлердің алдында нәрестенің дүниеге келгеніне 40 күн толғанда, оны 40 қасық жылы суға жуындырған – «кырык кашык сууга киренту», алғашқы шашын алған – «карын чач», «ит койнектин» орнына басқа киім – «кырык кейнок» кигізілген. Оны нәрестенің анасы немесе әжесі көршілерінен, үлкен кісілерден сұрап әкелген әр түрлі маталардың қырық киындысынан тіккен. Бұл күні майға дәстүрлі қырық тоқаш – «май токоч» немесе шағын құймақтар – «кырык челпек» пісіріп оларды қырық балаға таратқан. Жаңа туылған баланы 3-4 күннен кейін немесе 40 күннен кейін бесікке салады. Бесікті баланың нағашы апасы алып келеді. Баланы бесікке бөлеу құрметіне жасы үлкен, көп балалы ана ие болады. Баланы бесікке салмас бұрын бесікке балта, шот, асық салып тербетеді. «Оң ба? Оң ба?» – деп сұрайды. Төңірегінде отырған әйелдер «Оң! Оң!» – деп айғайлайды. Бесіктегі балта, шот, асықты алып, бесікті аршамен аластайды. Содан кейін баланы бөлейді. Бөлеген ана: «Жасың ұзақ болсын!» деген тілек айтады. Баланы бөлеп біткен соң, қамшымен бесікті үш рет ұрады. Бұл пәле – жаланы куу деген мағынаны білдіреді. Бесікке балта, шот салу себебі – темірдей мықты болсын! деген тілекті білдіреді. Асық – Умай ананың символы Умай ана баланы қорғайды деп түсінеді. Бала өз бетімен алғашқы қадамдарын жасаған кезде оның құрметіне «тучоо кесуу» дәстүрі орындалған. Бұл үшін баланы аяқтарын екі жіңішке жібек жіптен тоқылған жіптермен байлап, киіз үйдің алдына шығарған. Жіптер міндетті түрде ақ және қара түсті – «ала жип» болулары керек. Олар жарық пен түнектің, жақсылып пен жамандықтың күресін білдірген. Қырғыздардың көз қарасы бойынша адамның өмірінде қуанышпен қайғы бірге орын алады бала кезден өмірдің барлық жағдайаттарына дайын болу керек. Тұсау кесу рәсімі әдетте таңғы уақытта басталған. Киіз үйге қарама-қарсы бетте аяғы байлаулы баланы қарсы алуға 8-12 жастардағы балалар жарыс «жарыш» ұйымдастырған бірінші болып жеткені қолына

пышақты алып, баланың аяғындағы шырмауды кескен. Бұл пышақты ол өзімен бірге алып кететін болған. Сонымен бірге оған шағын сый берілген. Бұл дәстүр қазіргі уақыттада орындалады. 1 жастан 2-ші жасқа көшу әр түрлі әдет-ғұрыптар арқылы орындалған, үлкейген сайын бұл ғұрыптар азайа бастаған. Ұл балаларды 3, 5 немесе 7 жасында (тақ сан) ислам дінінің шарттарына сәйкес сүндетке «сундент» отырғызған, қыздарды 9-10 жасында шаштарын өріп, шаш өру дәстүрі орындалған. Баланы бірінші атқа отырғызу – «атка мингизуу», мұрттарын алғашқы рет қырыу – «муруг серпуу» дәстүрі орындалған.

Нәтижелер мен талдаулар

Талдау барысында қазақ және қырғыз халқында үйлену салтына байланысты да негізінен түркілік ортақ діңгек сақталып отырғанымен, тарихи тарамдалу жолында бірқатар ерекшеліктер де орын алғанын байқаймыз. Мысалы, қырғыздар ертеректе, 7 атаға дейін қыз алыспауды сақтаған болса, бүгінде негізінен 4 атаға дейін қыз алыспайды. Ал, бұл қазақтарда әлі күнге 7 атаға дейін созылады, қазақ халқының 7 атадан кейін ғана қан араласпайды деген болжамы медициналық тұрғыдан да дәлелденіп, нақтыланған. (Islam A, 2004: 55). Сонымен қатар, үйлену дәстүрлерінің бірінші кезеңі болып саналатын құда түсу, қалыңмал төлеу, үйлену тойы, ұрын бару, некелесу сияқты әдет-ғұрыптар қырғыздар мен қазақтарда бірдей сақталған. Осы жағынан алып қарағанда қырғыздар мен қазақтарда қолданылатын отбасылық, некелік қарым-қатынас атаулары да ұқсастығымен ерекшеленеді. Қазақтар мен қырғыздардың үйлену тойы салт-дәстүрлерінде кездесетін тартыс, қалыңдық пен жігітті байлау, арқан тарту, жар-жар, беташар, неке қию, той ойындары дәстүрлерінің орындалуында айтарлықтай айырмашылықтар жоқ. Халқымызда тұрмыс-салт жырларының ең көп тарағандарының бірі – сыңсу. Ұзатылған қыз өз босағасынан аттанар алдында ағайын туғандарын аралайды,былайша айтқанда қоштасады (бірақ бұл дәстүрлі қоштасу емес). Жеңгесін ертіп ағайындарын аралап жүрген қыз жәй жүрмейді. Ол өзінің балалық дәуренінің, оң жақта бұлғақтап өскен бақытты күндерінің өткендігін, аяулы ата-анасының, туысқандарының өзін мәпелеп өсірудегі еңбегін өлеңмен айта жүріп өксиді. Қырғыз халқында бұл қыз ұзату салты «қыз қыңшылатуу» деп аталады. (Unusaliev, 1965: 5-22). Бұл ел де қазақ халқы сияқты құдалықты құйрық-бауыр жеумен бекітеді. Ал, памир қырғыздарында бұндай келісімнің ишараты болып құдалардың өзара бір-біріне белін бүгіп, сәлем салуы есептелген, немесе құдалық мәселесі шешілгенде қыз жағы құдалардың алып келген ет, тәтті тағамдардан тұратын сәлем –саукатын қабылдаған. Қыз айттырып бару, яғни жаушы жіберу ұғымын қырғыз тілінде «жуучу жиберүү» тіркесі білдіреді. (Karataev, Eraliev, 2005: 228). Қырғыздардың күйеулеу салты ішкі рәсімдері жағынан қазақтардікіне көп ұқсас келеді. Бұл жерде бір айта кететіні, аталмыш салт, негізінен, солтүстік қырғыздарда орындалады да, ал оңтүстік қырғыздарда оның орындалуы міндетті емес, ал орындалатын болса, қалыңмалды толық төлегеннен кейін ғана іске асады.

Қырғыздардың келінге саукеле кигізу, беташар айту, отқа май құйғызу, теріге отырғызу, жаңа отаудың шаңырағынан сүйек лақтыру, екі жасты алғаш кездестіргендегі бақан тастар, ит ырылдар сияқты көптеген ырым-жоралары қазақтікіне көп жағынан ұқсас. (Islam A, 2004: 69). Дегенмен, қазақта да, қырғызда да кездеспейтін ырым-салттар да аз емес. Мысалы, ұрпақты болсын, пәле -жаладан аман болсын деп екі жасты арнайы сойылған лақтың өкпесімен қағу, жастарға өкіл ата, өкіл ене тағайындау т.б. салттар – қазақ халықтарында кездесе бермейтін ерекшеліктер. Қазақ, қырғыз, қарақалпақ, түркмен және жартылай көшпелі өзбектерде жас келіннің басына киетін арнайы киімі сәукеле бар. Ол қырғыздарда шокуло, сонымен қатар, халықтардың көбіне ортақ тұрмысқа шыққан әйел бас киімі – кимешек деп аталған. (Toleubaev, 2010: 28).

Дәстүр бойынша құдалаудың ескі түрлері, яғни әлі туылмаған балаларды атастыру –«бел куда», кішкене сәбилерді атастыру- «бешик куда» деп аталатын түрлері бар. Біріншісі бойынша әлі туылмаған балалардың болашақ үйлену тойы туралы бір-біріне шексіз берілген достар немесе ең қиын сәтте көмек қолын созуда мүлде бейтаныс адамдар уәделескен. Бұл үшін олар бір-біріне өмір бойы туысқан болуға ант берген, мұны «соектешуу» – «сүйектесу» деп атаған. Уәделерін «ок тиштее» – садақтың оғын тіспен алу, «чыпалактын канын соруу» – бір-бірінің саусағындағы қанын сору, «чырпык кырку» – шыбық қырқу, «шилекей алышуу» – сілекей алысу, т.б. әдет-ғұрыптар арқылы орындаған. Егер отбасылық жағдаяттарға байланысты бала болмаған жағдайда олар өмірлік дос болып қалған. Ол қырғыздарда «антуу дос», «акырет-

тик дос» деп аталған. Салтқа сәйкес, болашақ күйеу баланың ата-анасы кішкентай қыздың құлағына күміс сырға салған, бұл «сейке салуу» деп аталады. Күйеу жігіт пен қалыңдықтың некеге дейінгі кездесуі «куйелеу» немесе «уйдун жанына баруу» – күйеулеу немесе күйеу баламен танысу салты арқылы жүзеге асқан. Бұл дәстүр әдеттегі құқықтық ережелерге сай деп есептелген және үйлену тойына дайындық барысында ерекше маңызға ие. Үйлену тойына аз қалғанда күйеу жігіт өзінің жақын достарымен қалыңдықтың ауылына жақын жерге тоқтаған. Болашақ жас жұбайларға арнап барлық жасау-жабдығымен киіз үй тіккен. Кездесу кезінде әр түрлі жастардың ойын-сауықтары ұйымдастырылған, ол «кыз ойнотоор» – «қыз ойнатар» деп аталады. Күйеу жігіт өзін барлық құрбыларымен бірге киіз үйдің ішінде күтіп отырған қалыңдығына кірмес бұрын киіз үйдің сыртынан қалыңдықтың бас киімін ұрлауы керек, бұл салт «такыя сайуу» деп аталған. Егер ол қалыңдықтың бас киімін ала алмаса, бұл әрекет бірнеше рет қайталанған. Бұлардың барлығы дерлік қалжың-күлкімен жүзеге асқан. Одан кейін күйеу жігіт пен қалыңдықтың кездесуі – «жар корушуу» ұйымдастырылған. Ақырында, үйлену тойына дейін, яғни қалыңдықты ауылынан ұзатып алып кетуге 15 күн қалғанда салт бойынша күйеу жігіт қалыңдықтың ауылына «жыгач тушуруу» деп аталатын сый берген. Той және оған қатысты барлық салт-дәстүрлер басқа дәстүрлерге қарағанда ең жарқын, ең қызық, ең маңызды болды. Жігіттің ата-анасы, туыстары келгенде қалыңдық ауылында үлкен «кыз узатуу» тойы болды. Жігіт келер алдында қыз дәстүр бойынша, барлық туыстарын аралап шығып, қоштасты, өзінің құрбыларына қыздар отырысын жасады. Той салтанаты ән мен музыканы, түрлі ойын жарыстарын қамтитын көз тоярлық, көңіл көтерерлік шаралармен жалғасты. Қызды шығарып салу және оның жігіт ауылына көшуі кезінде «кемпир олду», «чал жыгар», «кыз кыншытуу», «жыюу-жаюу», «жүк керуу», «укурук байтал», «орок кой», «ергее жабар», «тундук которуу», «уй которуу», «толгоо табак», «той таратуу», «токмок салуу», «тешок талашуу» және басқа да дәстүрлі ойын шаралары және ат жарысы өткізілді. Жігіт туыстары келгенде олардың алдынан – «аркан тартуу» жуан арқан тартылды, жігіттің ата-анасы одан жеңіл-желпі сыйлықтар беріп өтетін болды. Қалыңдық әкесінің үйінде ең басты дәтүрлі шаралар өтті: арнайы дайындалған әйел күйеу туыстары әкелген қоржынды ашты – «куржун соегу», біршама уақыттан соң жігіт туыстары әкелген бағалы, қымбат киімдерді – «кийит» таратылады. Осы уақытта қалыңдықты сатып алу – «калын» рәсімі берілді. «Қалын» – қалыңмал, негізінен, малдан тұрды, малдың әр түрінен тоғыз мал беру керек болды. Бұл сан киелі,қасиетті болып саналды. Тоғыз ағаш табақта дәстүрлі тамақты,киімдерді және ұсақтүйек заттарды салып әкелді – «тогуз табак» тартты.

Той қарсаңында қыз туыстары «шаш өру» салтын жасады – қыз шашын таратып, әйелдердің шашындай қылып өрді. Бұл дәстүр үлкен өмірге қадам басудың алғашқы сатысы болды. Қалыңдыққа жылы сөздер, сенімді,адал жар болуға, жақсы, ұқыпты әйел болуға түрлі ақыл-кеңестер айтылды. Барлық той киімдері, түрлі салтанатты бұйымдарымен қалыңдықты жеңгелері ең алғаш күйеудің ата-анасына көрсетті – «жүз корушуу», ол үшін олар сыйлықтар алды. Қалыңдықты жігіт ауылына шығарып салу кезінде «кыз ұзатуу» дәстүрі болды, ол кезде әйелдер қызбен жылап қоштасты, ол «кошок айтуу» деп аталды. Дәстүр бойынша, егер қыз тұрмысқа шықса, ол әкесінің еліне, қандай жағдай болмасын, ешқашан қайтып келуге болмайтын – «чыккан кыз чийден тышкары» деген,тұрмысқа шыққан қыз бөтен болып саналған – «кыз башка элдин кишиси» деген, қандай жағдай болмасын, ол қайтып келмеуі тиіс болған,сондықтан оны мәңгілік сапарға шығарып салғандай қылып шығарып салған.

«Отко киргизу» рәсімі де ерекше маңызды болды. Күйеудің туыстарының бәрі жас жұбайларды кезек-кезек қонаққа шақырды, олардың құрметіне қой сойды, қалыңдықты өздерімен таныстырды, оның басына ақ жаулық тартты – «ак жоолук». Қырғыздрда ақ түс тазалықтың, бақыттың, ақ көңілділіктің белгісі болды.

Қорытынды

Сонымен, қорыта айтатын болсақ қазақ және қырғыз халықтары тіліндегі ғұрыптық лексикадағы ортақтықтар екі халықтың жақын туыстығының айқын дәлелі бола алады. Соған қарамастан, салыстыра зерттелуі қажет екі халық тіліндегі салт-дәстүрлерімізге қатысты ғұрыптық лексикада азды-көпті айырмашылықтар да орын алғандығы байқалады. Әрине, мұндай айырмашылықтардың түп тамыры тереңде жатыр. Мұның өзі қырғыз және қазақ халықтарының бастан кешкен түрлі тарихи оқиғаларымен, күн көріс тәсілімен, тіпті қоныстанған географиялық

жер жағдайымен де байланысты болуы мүмкін. Өкінішке орай түркітануда туыстас халықтардың лексикасын осылай салыстыра зерттеу әлі де кенже қалып келе жатқаны жасырын емес. Сондықтан да, тамыры бір туыстас екі түркі халқының ғұрыптық лексикасына қатысты айтар сөзіміз бұнымен бітпейді. Алдағы уақытта бұл өз алдына арнайы зерттелуі керек деп ойлаймыз. Себебі, екі халықтың ғұрыптық лексикасындағы ортақтықтар мен айырмашылықтар түркі тілдері лексикасының даму жолы жайлы мол мәлімет болып табылары анық.

Әдебиеттер

Musaev S. J. The kyrgyz language. // Проблемы современной науки и образованя. – № 20 (62) / Под ред. С. В. Вальцева. – Иваново, 2016. – С. 56-57.

Radloff W. Honeti der n rdli hen ür spra hen. – Leipzig, 1882. – P. 9-13.

Somfai Kara D. Kyrgyz – Lincom Europa, 2003. – 60 p.

Абрамзон С.М. Кыргыздар. – Бишкек, 1989. – 232 б.

Ислам А. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті (салыстырмалы-салғастырмалы лигвомәдени сараптама): Фил. ғыл. док. дис... – Алматы, 2004. – 340 б.

Юнусалиев Б.М. Заметки по истории киргизского языка. – Фрунзе, 1965. – С. 5-22.

Каратаев О., Эралиев С. Кыргыз этнографиясы боюнча сөздүк. – Бишкек: Бийиктик, 2005. – 600 б.

Төлеубаева К.М. Қазақтар және Орталық Азия халықтарының отбасы, отбасылық әдет-ғұрып, салт-саналары (салыстырмалы-этнографиялық зерттеу): Тарих ғыл. канд. автореф. – Алматы, 2010.

References

Abramzon S.M. (1989). Kyrgyzdar. [Kyrgyz.] Bishkek, 232 b. (In Kyrgyz)

Islam A. (2004). Ulttyq madeniet konteksindegi dunienin tildik sureti (salystyrmaly-salgastyrmaly ligvomadeni saraptama). [Linguistic picture of the world in the context of national culture (comparative-comparative litigomenological expertise)]: Fil. gyl. dok. dis... Almaty, 340 b. (In Kazakh)

Musaev S. J. (2016). The kyrgyz language. Problemy sovremennoy nauki i obrozovaniya. No 20 (62). Pod. red. S.V. Valceva. Ivanovo. (In Russian)

Karataev O. Erali'ev S. (2005). Kyrgyz etnografiyasy boiyncha sozdik. [According to the Kyrgyz ethnography dictionary.] Bishkek, Biiktik, 600 s. (In Kyrgyz)

Radloff W. (1882). Honeti der n rdli hen ür spra hen. Leipzig.

Somfai Kara D. (2003). Kyrgyz. Lincom Europa, 60 p.

Toleubaeva K.M. (2010). Qazaqtar zhane Ortalyq Azya halyqtarynyn otbasy, otbasylyq adet-guryp, salt-sanalary (salystyrmaly-etnografiyalyq zerttey) [Family and family traditions of Kazakhs and Central Asian peoples (comparative-ethnographic study).]: Tarih gyl. kand. avtoref. Almaty. (In Kazakh)

Unusaliev B.M. (1965). Zametki po istorii kyryzskogo yazyka. [Notes on the history of the Kyrgyz language.] Frynze. (In Russian)

IRSTI 16.01.11

Kiynova Zh.K.,

DSc., Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhanarkiynova@gmail.com

SEMANTIC-STYLISTIC ORIGINALITY SLAVONIC WORDS IN LANGUAGE OF MODERN NEWSPAPERS

The article discusses the features of the use of modern language Slavonic words in newspapers. On the material, collected from the newspaper subcorpus of Russian National Corpus, active language describes the processes that are most clearly reflected in the media. On the basis of the analyzed context, the author draws conclusions about the main trends of the modern use of somatic Slavonic words and stylistically marked verbs describing the same type of situation. There are given the examples of figurative rethinking of biblical terms as a result of various associations, reflecting the value ideas of a modern democratic society. For the purpose of systematization and classification of the examples revealed from newspaper texts the content analysis method has been used.

Key words: Media, modern newspaper text, Slavonic words, stylistically labeled archaic words, biblicisms, Russian National Corpus.

Қиынова Ж.Қ.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ғ. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhanarkiynova@gmail.com

Заманауи газеттер тіліндегі славянизмдердің семантика-стилистикалық өзгешелігі

Мақалада заманауи газеттер тіліндегі славянизмдерді қолдану ерекшеліктері қарастырылады. Орыс тілінің Ұлттық корпусының газеттен алынған мысалдар жинағынан алынған материал негізінде БАҚ-та ерекше айқын көрінетін белсенді тілдік үдерістер сипатталады. Автор талданған мысалдар негізінде бір типті жағдайларды сипаттайтын соматикалық славянизмдер мен стилистикалық маркіленген етістіктердің заманауи қолдануының негізгі үрдістері туралы тұжырымдар жасайды. Қазіргі демократиялық қоғамның құндылықты түсініктерін бейнелейтін әртүрлі ассоциациялар нәтижесінде туындаған библиялық тіркестердің ауыспалы мағынада қолдану мысалдары келтіріледі. Газет мәтіндерінен алынған мысалдарды жүйелеп, топтастыру мақсатында контент-талдау әдісі қолданылды.

Түйін сөздер: БАҚ, заманауи газет мәтіндері, славянизмдер, стилистикалық маркіленген архаизмдер, библеизмдер, Орыс тілінің ұлттық корпусы.

Киынова Ж.К.,

д. ф. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhanarkiynova@gmail.com

Семантико-стилистическое своеобразие славянизмов в языке современных газет

В статье рассматриваются особенности употребления славянизмов в языке современных газет. На материале, эксцерпированном из газетного подкорпуса Национального корпуса русского языка, описываются активные языковые процессы, которые наиболее ярко отражаются в СМИ. На основе проанализированных контекстов автор делает выводы об основных тенденциях современного употребления соматических славянизмов и стилистически маркированных глаголов, описывающих однотипные ситуации. Приводятся примеры образного

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

переосмысления библейских выражений в результате различных ассоциаций, отражающих ценностные представления современного демократического общества. С целью систематизации и классификации выявленных из газетных текстов примеров был использован метод контент-анализа.

Ключевые слова: СМИ, современный газетный текст, славянизмы, стилистически маркированные архаизмы, библеизмы, Национальный корпус русского языка.

Introduction

Anthropocentric paradigms of scientific knowledge has led to the need for greater attention to communication, which is especially important for linguistics that studies the language of human positions, producing in for mation and perceive in git. Architectonics of contemporary Russian discourse is characterized by ne forms of communication and new genres in every day, public, professional and business communication, as well as a shift to the periphery of the artistic discourse.

In modern life, the means of mass media (hereinafter – the media) play a dominant role, as they reflect the interests and tastes of the most diverse languages of social groups and have strong and all-encompassing influence on the society and its institutions. Language of the media is dynamic, agile, and closely linked to the extra-linguistic situation in the country, and therefore is always in the field of research. It is known that at all times, the leading the media function of the media is informational, but democratization of the newspaper discourse in a dynamically changing reality, leads to the use of its other functions, such as: creative function and function of cultural memory.In language of media the system of national cultural values is reflected (values and beliefs). Newspaper as the most dynamic form of print media reflects the socio-political and socio-cultural situation in the country in its entirety; journalistic style before other functional styles captures the language / speech changes, i.e. reflects active processes in the modern language at all levels.

High, book or traditional poetic vocabulary, that reflects the moral and spiritual values and traditions of the people: *agnets (lamb), vnima (hear), veschat (tell), vopiyat (understand), gryaduschii (future), vrata (gates), strazh (guardian), tainstvo (mystery), stezya (way), glava (head), gryasti (approach), deyanie (deed), shestvova (parade)* and etc., has been widely involved in the newspaper usage. «Modern reality creates a wide variety of situations in which the use of stylistic Slavonic words seems communicatively caused not only in the spiritual language, but in different functional styles of language» (Nefedeva, 20011: 276).

The trend of the use of passive vocabulary fund is observed since the end of the XX century and is related to these extra-linguistic factors such as the democratization of society, the spiritual «rebirth» of the society, which meant a return to religious sources and as a result, updating of moral principles. Analyzing the originality of language newspaper in the post-Soviet period E.V. Kahorina writes that «... in accordance with the tradition of an old stable journalistic vocabulary is widely used not in a denotative, but in an expressive function. Compare expressive compliance with the new category of «president»: *tsar Boris, tasr Boriska*, *Bloody Boris, martyr*. State high-level officials today are called dignitaries, rallies and strikes – turmoil and nationwide council, official correspondence – petitions. Particularly, press, newspapers are characterized by the use of words with national, patriotic orientation» (Kahorina, 2000: 70).

Experiment

For the purpose of systematization and classification of the examples revealed from newspaper texts the content analysis method has been used.

Slavonic words as book words, having sublime and solemn color, brighter realize their emotional and expressive potential in the language of contemporary newspapers, mainly in the headlines – the main structural elements of newspaper texts, realizing their basic function – affecting. In our view, the use of Slavonic words in headlines of newspaper articles due to its actual content: «*Flagman vyissheyshkolyi – naputi v gryaduschee*»– «*The flagship of high school – on the way to the future»* («Kazahstanskaya Pravda», 15.01.2009). Here the reader's attention is drawn to the book word *gryadushee (future)* with a solemn color, which in modern everyday life speech is an alternative designation of the *future*. Apparently, the content of the article itself, which sets out the prospects for the development of the main university of the country, motivated the use of stylistically marked Slavonic word *gryadushee (future)*, semantic evolution is determined by its close connection with biblical themes. Thus, analyzing the cases of the use of the canonical use of

the word *gryadushii (future)* into the biblical texts, it can be assumed that it originally called the action taking place now, right in front of your eyes, but the modern consciousness interprets this action as the approaching future. This dual interpretation is associated with a particular subject area description: the modern consciousness, the word *gryadet*is clearly contrasted is as «future», «present». In our view, the header title reflects the content of the article itself, as the word *gryadushii (future)*, above all, means coming, having at the same time some important event-and hence the space-time semantics. On the contrary *future* in the modern language may be used with respect to subject names: *my future husband, our future flat*.

A particular interest comprise the headlines with the word *grad (town)* (lacking full vocalism, such as *grad (town), zlato (gold), drevo (tree), breg (shore), vrata (gates)* and etc., which finally came out of active use rather late – in the second half of the XIX century. However, the roots of these words remained as a part of the derivatives and compound words: *Волгоград* (*Volgograd*), *безбрежный* (*boundless*), *обезглавить* (*decapitate*), *древесина* (*wood*). They, unlike their Russianisms-synonyms, are characterized by a developed system of mobile metaphoric and symbolic meanings, so have large expressive possibilities. As such headlines of newspaper articles as:*«Krasuysya, grad Petra*» – *Shine, city of Peter»*; «*Vzyiskuyuschie grada*» –*«Seeking the town»*; *Grad vozdvignet zodchiy–»A town will be build by an architect»*. They are coloured by special solemnity and sublimity. Firstly, the stylistic markedness of the words with lack of full vocalism in the pair *град-город*, the city makes it commonly used in the «high» contexts imbued with an aura of greatness and limitations. For example, in the name of the central and most important from a political point of view, cities that, one way or another, have been associated with the names of prominent historical figures: *Petrograd, Leningrad, Stalingrad, Teslinograd.* Second, even in the ancient language of the values of the sewords are clearly differentiated: *grad (town)* had the meaning of «*castle, citadel, fortification»*, and the word *gorod (city)* – had the meaning «*the settlement of people».* Third, attention was paid to its compatibility with the verb *vozdvignut (to build)* (which also has Slavic origin, where the prefix – *воз* has inceptiveness meaning). This is quite natural, because stylistically marked the word *град* cannot be used with a neutral verb *stroit* heuse of which is justified in the context type to build a house, build a shed, and etc. In modern Russian the verb *vozdvigat, vozdvignut* has the meaning – «*to build».*

The verb *zryet (to see)* in its primordial, archaic meaning of 'see, look' in the language of today's newspaper obtains emotional-evaluative and ironic tone: «*Aleksey Leonidovich my is lit strategicheski, on davno uzhe zritnadesyatiletiyav pered*» – *Alexei Leonidovich thinks strategically, he is already looking to the decades ahead»* (Pavlov. Kudrin rasplaniroval dohod y budjeta na 30 let // «Komsomolskaya Pravda», 22.03.2007).

Slavonic word *glas (voice)* was one of the most common and prevalent in the use of quantitative Russism голос. This is due to the fact that the word *glas (voice)* has several «meanings portable «*suggestion, call, call of any of the internal sense, instinct, motivation,»* for example, «*call of duty, truth, friendship, soul, passion»* etc., «*sounding musical instrument»*, for example*the voice of the flute*. Set expression *voice of the people* becomes relevant in the period of perestroika, publicity and democracy, so actively used in the meaning «*opinion, judgment, appeal»* not only in the headlines, «Glasnaroda» *(«Zavtra», 15.08.2008)*, but also in contexts describing the political events: «*Okazalos, prokuratura uslyishala glas naroda, a chinovniki – net*» –*»It turned out the prosecutor's office heard the voice of the people, while officials did not.»*(Kseniya Patrusheva. Nizhegorodskie chinovniki proignorirovali glas naroda o genplane// «Komsomolskaya Pravda», 22.06.2010);«*No glas narodnyi ybyiluslyishanlish v nastupivshem godu*» –*»But people's voice was heard only in the coming year»*(V. Kochugov. Veruyushie Vladivostoka poluchat dva hrama// «Izvestiya», 14.01.2011).

The semantic and stylistic originality of the expression *glasnaroda* is manifested in its pathos, expression, enhancing the stylistic tone, expression of civil position, which makes this combination commonly used in the context of social-political content mainly in the opposition press and national newspapers of patriotic orientation: «*Vyissyilaetes na mnenie naroda, kotoromu yakobyi oprotivel Soyuzkinematografistov. No otkuda vam izvesten glas naroda? Chislennoe preimuschestvo poka u starogosoyuza*»–*»You refer to the opinion of the people who supposedly loathed the Union of Cinematographers. But how do you know the opinion of the people? The numerical advantage has the old Union».* (Zaozerskaya, German-mladshyi. Vsya strana prevratilas v Malyi Kozihinsky pereulok // «Trud-7», 12.12.2010.)

The modern newspaper and journalistic speech is characterized by a peculiar combination of the spoken words with high or bookish words, due to a combination of the informative standard and

expression, as well as openness of media for the penetration of foreign style elements, particularly conversational ones. Slavonic words getting into the newspaper text, not only lost their high stylistic status, but also are mixed with stylistically contrasted, spoken words.

This combination of different by style elements in the language of today's newspapers should also be attributed to semantic processes taking place in the lexicon of modern times.

Results and discussion

As the material, retrieved from of the Russian National Corpus (hereinafter – RNC), shows trends in contemporary usage, as well as evolutionary and dynamic processes taking place in the modern Russian language are most clearly reflected in the case of newspaper texts. Our observations on the material of the newspaper texts of RNC show that Slavonic words used in modern language newspapers are characterized by two trends: first, the frequency in the context of a typical, well-established combinability of words; secondly, the use of non-traditional combinations of words in order of ironic, contrasting and metaphorical description of objects and phenomena. We illustrate the use of Slavonic word *dlan (hand)* as apart of an established combination of *hand of vengeance*: «*Voti v «Vyikupe» chuvstvuetsya dlan, kara yuschaya greshnikov, v chastnosti predateley, kotoryim tak i nado, pust muchayutsya v poslednem kruge ada*» – *Here in the «Redemption» is felt the hand of punishing sinners, in particular, traitors, which deserve it, let them suffer in the last circle of hell»* (Pohishenie Persefonyi «Gomerovskie gimny» // «Nauka i zhizn»). These contexts are related to the spiritual sphere of human life, that is, we are talking about «high» moral matters and public foundations.

According to I.S. Ulukhanov, «traditional use restricts the lexical combinability of words; so the most typical combination for the Slavonic word *kratkyi (short)* were not the names of specific objects, but the names of abstract concepts, actions, time intervals, etc. These combinations have gradually become the only possible, but combinations like *krat'ka odezha (short clothes)* were not typical for the church-book monuments, which use the word *kratkyi (short)* – instead of *korot'kyii (short)*, used in secular monuments, thus completely preserving the ability to combine with the names of specific objects» (Ulukhanov, 2012: 14-15). Indeed, examples of the traditional use of Slavonic words are scarce in the language of modern newspapers, on the other hand, there is observed the use of non-traditional combinations, formed on the basis of structural and semantic transformation of an established combination *karayuschaya ruka (punishing hand)*: «*Pust eta spasayuschaya dlan rastaet v vozduhe, kak ulyibka cheshirskogo kota, no glavnoe sdelano – prozhit esche odin den*» –«*Let this saving hand melt in the air like the Cheshire cat's smile, but the main thing is done – another day is gone*» (Kak rodilas astrologiya?// «Komsomolskaya pravda», 19.03.2002); «*Horosho by ivseeto perenesti v nash den, a v proshlom ostavit dlinnyie ocheredi, rukovodyaschuyu dlan obkoma, vyiboryi odnogo deputata izodnogo kandidata*» –«*It would be good to move it all in our day, and to leave in the past the long queues,guiding hand of the regional committee, the election of one deputy from one of the candidate*» (E. Zhuravlev. Toskuyu po besplatnoi putevke ot profkoma// «Trud-7», 05.10.2000). Figurative and metaphorical reinterpretation of Slavonic word *dlan (hand)* creates its new, not typical compatibility with a variety of words that actualizes its use for irony, sarcasm and allegory: «*Posmotrite oprosyi obschestvennogo mneniya v zapadnyih stranah, kuda ne prosterlas dlan KPSS, – i tam politicheskie partii zamyikayut spisok obschestvennyih institutov, kotoryim doveryayut naselenie*» – «*Look to opinion polls in Western countries, where the hand of the Communist Party did not reach, there political parties close the list of public institutions that are trusted by the population*» (Ignatov. Kakaya partiya luchshe? // «Trud-7», 02.03.2005).

Sustainable use of the traditions of Old Slavonic origin verbs associated with the development of mobile value in their semantics. Thus, the verb *vospryanut (rise up)* was initially used only in the literal meaning of *vspryigivayu, vskakivayu (jump up, jump out)*. Figurative meaning to *ozhivitsya, probuditsya k deyatelnosti, obodritsya (to revive, to awaken to the activities, to cheer up)* this word gains due to abstract metaphorical thinking and in this meaning of the verb *vospryanut (rise up)* was used in the poetic language of XVIII-XIX centuries. In modern Russian language the verb *vospryanut (rise up)* has a special lexical-semantic variant and describes the same type of situation, so combined with the same word, for example: *vospryanut duhom (to cheer up, to respire)*. This well-established use of the word became its systemic meaning, as evidenced by the following examples: «*Mozhet li narod vospryanut duhom posle ispyitaniy, chto vyipali na ego dolyu*» –«*Can people cheer up after the hardships that have fallen to its share?*»

(Roslyakov. Chelovek, u kotorogo tri rodiny// «Trud-7», 23.05.2000)

The democratization of modern media generates a variety of imaginative rethinking of Biblical expressions as a result of various associations, reflecting the value ideas of modern society: «*No chempionat – etohlebnasuschnyiy, a Liga – prazdnik*» – «*But the championship is our daily bread, while the League – a holiday*» (Cherkesov: Mozhet, yaprinoshu «Spartaku» udachu? // «Komsomolskaya pravda», 30.08.2016). Occasional expression statement fills special semantic information, which is manifested in a subjective vision of reality by the author, is refracted in the creative minds in their own system of values. For example, the Biblical phraseologism *manna nebesnaya (manna from heaven)* means 'something desirable, it is necessary, rare', and has nothing to do with semolina. According to the biblical myth – it's the food that God sent the Jewish people from the sky every morning, when the «sons of Israel» went into the desert to the promised. In fact, according to botanists, *manna nebesnaya (manna from heaven)* – this is just edible lichen that grows in the deserts of Africa and Asia Minor, light gray lumps which are raised up by the wind, and it seems that they fall from the sky. This refers to the combination of the most modern frequency phraseology in speech communication, not only in its original meaning» 'что-либожеланное, крайне-необходимое, редкое', but in occasional use as a consequence of his metaphorical rethinking on the basis of subjective associations that are more typical for the media language: «*Dlyateh, kto provodit bessonnyie nochi v borbe s prestupnikami, poyavlenie podobnogo svidetelya – kak manna nebesnaya*» – «*For those who spend sleepless nights in the fight against criminals, the appearance of this witness is like manna from heaven*» (Gorshkov. «Sdelka s pravosudiem» kak borba s mafiei // «Komsomolskaya Pravda», 20.09.2016).

There idiom is used in a non-traditional sense: *vyigodnyiy povorot del (favorable turn of affairs)*. Despite the fact that occasional use violate phraseological norms enshrined in the dictionary, «they indicate the semantic potential of biblical phraseology, which provides its inclusion in the modern conditions of communication, however, if we consider biblicisms in the aspect of mastering by the native speakers, the deviations from the language standard are seen as evidence of the development and exploitation of this fragment of Russian vocabulary and phraseology» (Didkovskaya, 2007: 154).

Conclusion

According to our observations, in newspaper texts Slavonic words describe either a positive or a negative situation that are associated with the formation of the moral concepts that represent a semantic and stylistic originality in the composition of emotional and expressive, evaluative vocabulary. For example, the Church Slavonic vocabulary with positive emotional expressive colouring*podvig, muzhestvo, doblest, blago, dobrodetel, blagopoluchie, pomosch, blagorodnyiy, posvyatit, voskresit, blagoslovit, vospryanut, iskupit, prozret (feat, courage, valor, good, virtue, prosperity, help, noble, to devote, to revive, to bless, to rise, to redeem, to see the light)* etc. has formed the conceptual sphere of high moral qualities in the minds of the people. Vocabulary with such negative coloring as the *vred, sram, bezobrazie, bezumie, tscheslavie, bran, izmena, vrag, kovarnyiy, prazdnyiy, presmyikatsya, predat, vlachit (harm, shame, disgrace, madness, ambition, abuse, betrayal, enemy, treacherous, idle, grovel, to betray, to drag)* negatively assessing those or other phenomena, has contributed, in turn, to the formation of the negative qualities of the Russian people.

Functioning of Slavonic words in the language of modern newspapers is characterized, on the one hand, by the actualization of the spiritual aspects of life, on the other by the intensification of the processes of ironic reduction of stylistically marked «high» vocabulary. The frequency of use of Slavonic words in various textsis related to, first of all, the target setting of the writing and the style-forming factors: if in the literary text Slavonic words act as a means of stylization, in the newspaper text – as a means of speech influence. In our view, the trend of use of language means in newspaper texts related to both intra-linguistic factors (mastering of the literary and journalistic traditions, their expressive possibilities of affecting the function), and extralinguistic factors (psychological, social, political, cultural, social and economic).

Thus, the material extracted from the newspaper of subcorpus of RNC, reveals the peculiarities of Slavonic words in modern language newspapers it describes them with *diachronic* position in *synchrony* of the language. It is quite logical that the fact that the language of newspapers is most vivid and adequately traced all the dynamic processes taking place in the language, and is reflected in the newspaper «life» of modern society, dictating priorities in the use of language means.

Литература

Нефедьева Л.И. Особенности употребления стилистических славянизмов в религиозно-нравственной (духовной) речи // Словарь и культура русской речи. К 100-летию со дня рождения С.Н.Ожегова. – М.: Индрик, 2001. – С. 275–282.

Кахорина Е.В. Русский язык конца XX столетия (1985–1995). – М.: Языки русской культуры, 2000. – 480 с.

Казахстанская правда, 15.01. 2009.

Павлов Л. Кудрин распланировал доходы бюджета на 30 лет // Комсомольская правда, 22.03.2007.

Патрушева К. Нижегородские чиновники проигнорировали глас народа о генплане // Комсомольская правда, 22.06.2010.

Кочугов В. Верующие Владивостока получат сразу два храма // Известия, 14.01.2011.

Заозерская А. Герман-младший. Вся страна превратилась в Малый Козихинский переулок // Труд-7, 12.12.2010.

Похищение Песефоны и «Гомеровские гимны» // Наука и жизнь.

Улуханов И.С. Историческое словообразование. Историческая лексикология. – М.: ООО «ЛЕКСРУС», 2012. – 367 с.

Журавлев Е. Тоскую по бесплатной путевке от профкома // Труд-7, 05.10.2000.

Игнатов В. Какая партия лучше? // Труд-7, 02.03.2005.

Росляков А. Человек, у которого три родины // Труд-7, 23.05.2000

Черкесов С. Может, я приношу «Спартаку» удачу? // Комсомольская правда, 30.08.2006

Горшков М. «Сделка с правосудием» как борьба с мафией // Комсомольская правда, 20.09.2006

Дидковская В.Г. Фразеологические единицы библейского содержания в лексиконе современной языковой личности // Русское слово и русский текст: История и современность. – СПб.: Изд-во РГГУ, 2007. – С. 149–156.

References

Didkovskaya V.G., (2007). Frazeologicheskieedinitsyibibleyskogosoderzhaniya v leksikonesovremennoyyazyikovoylichnosti. [Phraseological units of bible contents in a lexicon of the modern language personality].Russkoeslovoirusskiytekst: Istoriyaisovremennost. SPb.: Izd-vo RGGU, Pp.149–156. (In Russian)

Cherkesov S., (2016). Mozhet, yaprinoshu «Spartaku» udachu? «Komsomolskaya pravda», 30.08.2016. (In Russian)

Gorshkov M., (2016). «Sdelka s pravosudiem» kakborba s mafiei. «Komsomolskaya Pravda», 20.09.2016. (In Russian)

Ignatov V., (2005). Kakayapartiyaluchshe? «Trud-7», 02.03.2005. (In Russian)

Kazahstanskayapravda, 2005. 2009. January 15. (In Russian)

Kahorina E.V, (2000). Russkiyyazyikkontsa XX stoletiya (1985–1995). [Russian of the end of the XX century (1985–1995)]. M.: Yazyikirusskoykulturyi. 480 p. (In Russian)

Patrusheva K., (2010). Nizhegorodskiechinovnikiproignorirovaliglasnaroda o genplane. «Komsomolskaya Pravda», 22.06.2010 (In Russian)

Kochugov V., (2001). Veruyushie Vladivostokapoluchatdvahrama. «Izvestiya», 14.01.2011

NefedevaL.I., (2001). Osobennostiupotrebleniyastilisticheskihslavyanizmovvreligiozno-nravstvennoy (duhovnoy) rechi. [Features of the use of stylistic slavyanizm in the religious and moral (spiritual) speech]. Slovarikulturarusskoyrechi. K 100-letiyu so dnyarozhdeniya S.N. Ozhegova. M.: Indrik. Pp. 275–282. (In Russian)

Pavlov l., (2007). Kudrin has planned budget revenues for 30 years. In: Komsomolskaya Pravda, Newspaper, March22. (In Russian)

PohisheniePersefonyi«Gomerovskiegimny». «Nauka I zhizn». (In Russian)

Roslyakov A., (2000). Chelovek, u kotorogo tri rodiny. «Trud-7», 23.05.2000. (In Russian)

Ulukhanov I.S., (2012). Istoricheskoeslovoobrazovanie. [Istoricheskayaleksikologiya. Historical word formation. Historical lexicology]. M.: OOO «LEKSRUS». 367 p. (In Russian).

Zaozerskaya A., (2010). German-mladshyi. Vsyastranaprevratilas v MalyiKozihinskypereulok «Trud-7», 12.12.2010. (In Russian)

Zhuravlev A., (2000). Toskuyupobesplatnoiputevkeotprofkoma. «Trud-7», 05.10.2000. (In Russian)

IRSTI 16.21.33

Kogay E.R.,

Candidate of philological sciences, Docent of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: elmira_kogay@live.ru

THE CONCEPT OF «TIME» IN SIGNATURE WORLDVIEW OF ANATOLIY KIM

The article deals with the substantial components of the basic concept of «Time». Universal, national-cultural and individual layers are identified. It holds in-detail description of the «passive layer» of the concept of «Time». As the material of description the works of the famous contemporary writer Anatoliy Kim were considered. The researcher highlights language means that represent the concept of «Time»: lexical units in the literal sense – words with temporal color, metaphorical designations, comparisons, epithets, figurative associations, symbolic assimilation. The focusing on the context of language units representing the concept of «Time» gives an opportunity to reveal the periphery of the concept, to describe the meaning shades that are not fixed in any lexicographical sources, and finally to discover the peculiarities of studied concept in linguocultural aspect.

Key words: concept, signature components of the concept, the concept of the active layer of the concept, the passive layer of the concept, language tools, a metaphor, time, Anatoliy Kim.

Когай Э.Р.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: elmira_kogay@live.ru

Анатолий Кимтің дербесавторлық болмыс бейнесіндегі «Уақыт» концепті

Мақалада «Уақыт» концептінің құрылымдық компоненттері қарастырылып, әмбебап, ұлттық-мәдени және жеке авторлық қабаттары анықталады. Автор «Уақыт» концептінің «пассивті қабатына» егжей-тегжейлі сипаттама береді. Зерттеу нысаны ретінде атақты жазушы Анатолий Кимтің еңбектері қолданылады. Зерттеу барысында «Уақыт» концептін сипаттайтын темпоралдық реңкті сөздер, метафоралық анықтаулар, теңеу, эпитет, образдық ассоциациялар мен символ мағыналы сөздер секілді лексикалық бірліктер айқындалады. Тікелей «Уақыт» концептін қолдану контексін қарастыру арқылы концепт өрісінің периферияcын дәлдеп, сөздіктерде бекітілмеген мағыналық реңктерді, сонымен қатар лингвомәдени ерекшеліктерін белгілеу жүзеге асырылады.

Түйін сөздер: концепт, концептінің дербес-авторлық компоненті, концептінің белсенді қабаты, концептінің пассивті қабаты, тілдік құралдар, метафора, эпитет, уақыт, Анатолий Ким.

Когай Э.Р.,

к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: elmira_kogay@live.ru

Концепт «Время» в индивидуально-авторской картине мира Анатолия Кима

В статье рассматриваются содержательные компоненты базового концепта «Время». Выявляются универсальный, национально-культурный и индивидуально-авторский слои. Автор статьи подробно описывает «пассивный слой» концепта «Время». Материалом описания послужили произведения известного современного прозаика Анатолия Кима. Исследователем были выделены языковые средства, репрезентирующие концепт «Время»: лексические единицы в прямом смысле – слова с темпоральной окраской, метафорические обозначения, сравнения,

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

эпитеты, образные ассоциации, символические уподобления. Обращение к контексту употребления языковых единиц, репрезентирующих концепт «Время», позволило выявить периферию концепта и описать смысловые оттенки, не зафиксированные лексикографическими источниками, обнаружить лингвокогнитивные особенности исследуемого концепта.

Ключевые слова: концепт, индивидуально-авторский компонент концепта, активный слой концепта, пассивный слой концепта, языковые средства, метафора, время, Анатолий Ким.

Introduction

Time is one of fundamental ontological categories. As rightly been noted by S.M. Tolstaya in her monograph titled «Semantic Categories of Language and Culture», time is a category «…comparable and commensurable with categories of space, matter (thingness) and motion» (Tolstaya, 2010: 150). Researchers consider attitude toward time to be a «culture-discriminative feature». «Cultural differences manifest themselves in the following: computation of time, segmentation of time and attitude towards time» (Ter-Minassova, 2008: 190).

Physicists, philosophers, philologists and cultural experts unanimously agree that man is the subject of time perception. «This very «anthropological» aspect of time (perception and categorization of time, axiology of time, «use» of time by man) is a matter that interests researchers of language and culture above all» (Tolstaya, 2010: 150). «Philosophers consider time to be another name for life» (Maslova, 2004: 80). The concept of «Time» is described in sufficient detail in the dictionary compiled by Yu.S. Stepanov: «Constants. Dictionary of Russian Culture. Research Experience» (Stepanov, 1997: 171).

The so-called «active layer» of the concept of «Time» is presented in publications by V.G. Gak, G.D. Gachev, V.A. Maslova and others as «a principal relevant attribute familiar to any man of culture and meaningful to the latter» (Maslova, 2004: 54). Based on the following properties of the concept: a unit for processing, storing and transmission of information, changeability of its boundaries, dynamism and variability of its content volume, direct link with human consciousness, and its «layered» structure (Stepanov, 1997: 21), it is possible to describe the so-called «passive layers» (Maslova, 2004: 21), the «quantas» of meaning introduced by native speakers through their personal experience. Firsthand experiences of prosaists and poets provide the most interesting material for observation of the concept content.

As a complicated «mental complex» (according to V.A. Maslova's terminology) (Maslova, 2004), the concept of «Time» consists of panhuman (or universal) and national-cultural components, as well as individual ones created by authors.

Individual components created by authors are presented in their writings and reflect their subjective perception of the category. Time, as an integral part of the language content, is reflected in units of different levels of language: as the category of tense at the morphological level, as words with temporal meanings at the lexical one, as temporal syntactical structures at the syntactical one.

Experiment

Let us consider lexical means of realizing panhuman and ethnic-cultural components which form the nucleus of the above concept in the works of the famous modern prose writer Anatoliy Kim.

Anatoliy Kim is a writer and dramatist, scriptwriter and translator, painter and book designer. He is a winner of the Yassnaya Polyana Prize «For Outstanding Achievements in the Russian Literature» (2005). His writings – «A Squirrel», a novel-fairy-tale (1985), «Father-Forest», a novel-parable (1989), «Onliriya», a novel (1995) – carry his reflections on time, eternity and human existence.

First of all, it is the word «time» in its direct meaning used to name the concept. For instance, «My father died during the war *time* in Korea» (Kim, 1995: 3); «By that *time* I was attending the art school...» (Kim, 1995: 7); «At that *time*, listening to sounds of the distant world, I began to understand an extraordinary delight of unhurried meditation…» (Kim, 1995: 95).

Secondly, there are words with temporal meanings: «But Kesha Loupetin could not visit the sick painter on that *day*» (Kim, 1995: 12); «Since that *day* we used to call on the cosmic artist once in a while» (Kim, 1995: 156); «It was *summer* in Moscow. A hot, dull, stifling *summer, summer* of Moscow» (Kim, Onlirya: http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15); «Those were the *autumn and winter* dearest to both of us...» (Kim, 1995: 93); «Our dramatic conversation took place *in spring, in March*, then a hot *summer* of Moscow passed, and *autumn* was in...» (Kim, 1995: 162); «…were awfully curious about what I was doing *from morning*

till night – painting in watercolors» (Kim, 1995: 71); «...as they did *in the years* when they sent children orphaned by the war to the Soviet Union» (Kim, 1995: 4); «Then there followed happy, hungry, curly *years, years, years* of war» (Kim, Onlirya: http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15); «...from time to time I called on her *in the evenings»* (Kim, 1995: 92); «He would not answer my question for *a long time*» (Kim, 1995: 156); «…you have a chance *now, while alive*, to go over the deathly bridge in your mind, look back and serenely smile at your past terrors, troubles, fears and curses» (Kim, 1995: 200).

Thirdly, there are words to denote periods of man aging: «So I prepared to welcome my *widow's autumn*» (Kim, 1995: 201); «…the time we had in common – that of *youth*, friendship, cherished dreams, and unconditional love of art – was coming to its end» (Kim, 1995: 210). The examples testify to anthropocentric orientation of the concept of «Time» when a human life is viewed through a prism of time.

Fourthly, there are words to name duration of various events: «*During the war* she became a widow and raised me alone» (Kim, 1995: 213); «into my one-room doghole of the epoch of communism...» (Kim, Onlirya: http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15); «…what Gobelins – the authentic *17th centur*y...» (Kim, 1995: 203); «He was standing near an old, trashy, shabby table and tapping on a *pre-revolutionary* «Remington» (Kim, 1995: 206). In the fifth place, there are words to denote segments of time: «I also remember, right *at this point of time... a year ago,* about *this very time*, he was sitting in the room...» (Kim, 1995: 100); «What good will it do to talk about its utter hopelessness, about the terrible *minute* when that hopelessness opens up to you in fair daylight...» (Kim, 1995: 114); «It shone just for a *split second*...» (Kim, 1995: 122); «Soon there will come an *instant* when I stop being a squirrel and become a man» (Kim, 1995: 151); «It took me a long time – hours, weeks – to paint some pictures whereas there were some time that I did in *half a minute*» (Kim, 1995: 184).

A multitude of words to denote time are widely used not only by writers and poets but also by common native speakers and reflect such properties of time as duration, succession, asymmetry and irreversibility.

The mental concept of «Time» comprises not only a certain universal component; it includes also individual components created by writers. Now we shall turn to A.A. Kim's writings. In A. Kim's works, time is presented as a certain illusion created through a succession of changes in his characters' condition while travelling through eternity of the Universe. That is why his characters happen to encounter their own selves, but only of twenty years ago; there are incessant transformations and reincarnations, journeys to the past and future, possibility of the existence of a man as flat as mirror amalgam, and life after death.

The author is not satisfied with the «naive» perception of time as a succession of repeated, regular events (Maslova, 2004: 78): «You will *get married*, then *become a widow*, *get old*, give up your teaching, *retire*, buy a house at the edge of some village among lakes, start gardening and go mushrooming...» (Kim, 1995: 190), and he cannot fully adopt the naive-metaphorical understanding of time as a certain liquid substance: «Since that time I keep repeating this consolation to myself – when it becomes unbearable to *float through the time of my existence,* along the *bottomless river,* the real essence of which will be manifested only when some time I *get drowned in it»* (Kim, 1995: 176); «...on hearing the murmur of the Forest that does not live in the mode of *swift-flowing time*...» (Kim, 1989: 38), «... such a clear message has nothing to do with the *current* of actual life which does not flow along ready-made, convenient stream beds of calendars but drags on as wearisome threads of seconds through ashes and rubbish of endless, unbearably long days» (Kim, 1995: 213). The writer cannot remain satisfied with the philosophical understanding of time as a unidirectional progressive movement («linear time») (Maslova, 2004: 78) and fills the concept of «Time» with a certain individual self-created content. The metaphor devised by the author becomes a means of representation. The writer resorts to the metaphor because, appealing to one's imagination, it makes clear even most incomprehensible things.

Due to philosophical complexity and abstractedness of the concept of «Time», the author addresses properties of time and laws of its flow. He is fully aware that time, being an essential characteristic of objective reality, and a form of matter existence, is subject to certain laws. In the scientific view of the world, time is defined as something one-dimensional, asymmetric, irreversible, and infinite to characterize changes occurring in the world moving from the past towards the future whereas in the author's vision of the world (The Philosophical Encyclopedic Dictionary, 1983: 7), time has a different set of properties. Further we shall consider them in more detail.

According to A.A. Kim, tangibility, «thingness» of time is one of its essential properties: «Just lis-

ten to what otherworldly voices are telling me from *invisible folds and hidden corners of infinite time*» (Kim, 1995: 17). Or another example, to show the author's intepretation of time as something immeasurably larger and longer that the surrounding physical world: «They do not have any names, these woods and plains, they will flash before my eyes and disappear for ever under the mysterious *cloak of time* of different colors*:* it can be velvety black like emptiness of an autumn night, or pearly azure, with faded blue outlines of distant woods on an August day. And the world of Earth enveloped in this *transparent cloak* remains anonymous, mute and sacred to me» (Kim, 1989: 131); «But he remains within the space along which he is *spread as a thin layer of time*» (Kim, 1989: 122); «and from now on, we, agemates, shall go along *air paths of time* and leave others to scramble along solid earthly ways» (Kim, 1995: 190); «...(I) asked Mitya to *travel a little bit along backstreets of some ancient time*» (Kim, 1995: 191); «*Growing through time*, the forest rests on dead firmament with tips of its roots» (Kim, 1995: 268). The writer treats time as if it were a concrete tangibile object.

The concept of time is brought to the level of utmost sensibility and tangibility in the image of a cosmic clock to expresses the author's concept of time: «O, *the eternal whirling of life*, the booming pendulum of the *cosmic clock* ticking in no hurry *to be... not to be! To be... not to be! here... there! here... there*!» (Kim, 1995: 239).

In the writer's understanding, as well as in that of modern science representatives, the category of time is closely connected with the category of space. In philosophy, time and space are attributes of the general form of matter existence (The Philosophical Encyclopedic Dictionary, 1983). The writer «pictures» an endless flow of duration presented as a succession of events: «*Time* is believed to exist just because of an *event* taking place, and then it disappears» (Kim, 1995: 187). Here the writer's understanding of time does not differ from the generally accepted notion of it. A. Kim easily deals with all characteristics of time familiar to all educated people but it would be utterly wrong to understand Kim's time only in the sense of the new European physical time as infinite unidirectional duration between the past and the future and across the present. Kim's time cannot be presented either as a direct line, or as circles, or as a spiral. The scale of his «substantiality» extends from «vacuum» to «fog» and «depth» of centuries, it can be compressed and expanded, relative and conditional, seconds are felt like eternity there, and years pass like an instant: «the past is an uncomprehended instant» (Kim, 1995: 13); «infinity is a terrible minute» (Kim, 1995: 92).

The temporal structure of A.Kim's cosmos is infinitely diverse. In the writer's worldview, time is multidimensional and multidirectional, time is imperceptibly flowing from the past towards the future, and the latter turns into the past: «Everything real is in the present that you exist in but it instantly turns into the past – and it is no longer yours» (Kim, 1995: 15). The characters of «The Squirrel», his fairy-tale-novel, exist simultaneously in different bodies – for example, in a man's and an animal's ones, in parallel spaces and times: «If you knew, Liliana, that in the vistas of innumerable days, this call note of geese – ducks – sparrows *has always sounded and has not, and is ever sounding there*. *Time* is believed to exist just because there is an *event* that takes place, and then it disappears. There are various events occurring in space – well, for example, someone's life is passing – that is just *space undergoing metamorphoses, that is what they call «time»*, Liliana. *Life is this very metamorphosis of space, and not a pathetic loss of time,* as we believe. We do not lose anything. Space always remains where it is but it changes its appearance by means of our lives. And also – through movement of clouds, wind, birds, animals, springs and rocks falling into the sea.

I shall teach you how not to feel sad about life passing away. Mind that at that very place where you are grieving at the moment, there have been and will be occurring countless *changes in space,* shifts of the earth crust, flights of butterflies and bugs, growth of lofty trees... You are just a particle of the *ever changing infinite space* that happened to be called Liliana, and your life is as much needed by the world as a grasshopper's jump from one place to another, or as astration in the Universe» (Kim, 1995: 187-188). The narrative pattern of the novel is in tune with this very understanding of time. It is arranged in such a way that life stories of the four friends, painters, are told on behalf of different characters of the novel.

Time is known to be the key measure of human life. In reality, durations of a human life and that of an insect that lives just one day are incommensurable and incomparable, but in A. Kim's interpretation, in the light of eternity, their lives are equally invaluable. In the author's representation, lives of bees or ants are as rich in events and even in «emotions» as those of human beings. In A. Kim's novels, there is, for instance, a detailed description of a worker-bee's life and its «thoughts» before death: «It occurred to the bee for the first time that its own family wanted it just to work, and, unable to work, it

was no longer of any value. And it was left alone to die, and there was nothing else for it except death – it turned out that the worker-bee was a lonely creature, an utterly dumb thing, despite the solemn humming of the remote nest... It took off, with difficulty, from the swaying flower and flew, not knowing where, suddenly delighted with its unexpected freedom, and never expected to fall into a spider web at the end of its way» (Kim, 1995: 75). The equalization of human life with that of an insect implies the idea of connection between time and ever-lasting cycles of existence, and equal dependence of all living beings on the relentless Chronos.

The writer's perception of changeability of states of nature, of man, world, cosmos, of any event and even the flight of time from the viewpoint of eternity is another distinctive feature of Kim's time. Time is presented as a combination of an instant and eternity, life and death. In other words, time is not only time, i.e. duration proper, there is always something supertemporal, infinite in it: «Suddenly I wanted to go *beyond any time* but to always be a man» (Kim, 1995: 187).

In «Onliriya», there is a chapter called «Without Time» in which the author contraposes the notion of «time» to those of «timelessness» and «supertemporality»: «*Time* that angels have lit alongside with stars, burns down and turns into ashes of cold blankness. It means that prior to the *heavenly time* burning beneath our eyes there existed another state of the world – that of *timelessness* and our genealogical tree goes back to that yawning depth of another dimension» (Kim A.A. Onlirya: http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15); «What people call *death* is a complete *separation of living beings from time* – the action that always has a sickening look. Since the day when this happened for the first time, any living being on earth, be it an animal, a worm, a man, began to *tear itself* – through a collapse of its individual existence – *from general existence and fall into a bottomless hole of supertemporality*» (Kim, Onlirya: http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15).

«In culture, time is endowed with certain semantics, sacralized and included into a value system with such key coordinates as life and death. Time is a category characteristic of the world of the living; in the other world there is no time – it is still and invariable» (Tolstaya S.M., 2010: 155). In the world built by A. Kim, time associated with eternity is characteristic both of the mortal life and the infinite afterworld. The «Dictionary of the Russian Language» contains the following explanation of «eternity» as a lexeme: «a stream of time having neither beginning nor end» (The Dictionary of the Russian Language, 1981: 159). «The Philosophical Encyclopedic Dictionary» clarifies that «eternity is the inherent property of nature as a whole whereas any concrete form of matter is limited and transient in terms of time (The Philosophical Encyclopedic Dictionary, 1983: 94).

«Supertemporality» is presented by A. Kim in two meanings. In «Onliriya», «supertemporality» implies death whereas in «The Squirrel» «supertemporality» means eternity to comprise mortal life and existence after death defined by the author as «endless dusk of eternal existence» (Kim, 1995: 267). Love and work are the only ways to cope with enslaving infinity of time that mercilessly devours minutes, days, years of human life and nears the moment of passing into another reality – death: «The poor thing was destined to exist without *true earthly love to take one sky-high* and without *creative work to convert the instant of one's life into a state of flight in eternity*...» (Kim, 1995: 144). After his early tragic death, Mitya Akoutin, a talented artist, became free of time and was able to finally fulfil his mission: «So, now I have the opportunity *to travel through time, to go to the past and come back to the period that you or another person that I know would believe to be the present*. But time, in its incessant flow, immediately becomes the past – and after an instantaneous glimpse of reality I, Liliana, returned to the state of *unearthly freedom* that you can feel only in your *dreams*» (Kim, 1995: 180).

In addition to metaphors, the concept of «Time» is represented through comparison: «... a dolphin was jumping and shooting airward for *an instant to remind a well-rounded eternity»* (Kim, 1995: 127). The comparison – «well-rounded eternity» – is of particular interest here. The author perceives eternity as a feelable process trying to form a circle, and this is not accidental – neither eternity nor the circle have beginnings or ends which serves as a ground for comparison. The end of one thing is the beginning of another, perpetual motion in circle, perpetual metamorphosis and reincarnation.

Various types of unraveling the plot are another way to represent the concept of «Time» in literary text (for more detail about the means, see: Maslova, 2004: 81). Since temporality is related to succession of actions and events, the principle of plot unraveling becomes a tool to reflect the author's ideas of time.

The fact that «The Squirrel», a fairy-tale-novel, has neither a consistently developed plot, nor a chronological presentation of events, attracts attention as well. According to A.V. Popova, presentation of events from different points of

view is another important compositional feature of A. Kim's writings (Popova, 2011). She calls this method of building pieces of fiction «the principle of clipping composition» – when «inner, emotional-semantic, associational links between characters, episodes and details become more significant than external cause-and-effect relationships between them» (Popova, 2011: 7). The so-called «principle of clipping composition» is one of the ways to reflect the concept of «Time» in the individual picture of the world created by A. Kim and to express the idea of multidirectional and multidimensional time. Due to the changing angle of vision, the narrative acquires a certain stereoscopic nature.

Results and discussion

Upon analyzing representation of the concept of «Time» in writings by A.A. Kim, we could share the following conclusions: the concept under study is presented through versatile language means, such as lexical units in their direct meanings, metaphorical naming units, comparisons, epithets, a set of figires of speech, figurative associations, and symbolic framings. There is another specific way of time representation used by this author: unraveling plots according to the principle of clipping composition, changes in picturing angles to make time multidimensional and multidirectional. Eventful plots are another way to embody the concept of «Time».

With regard to understanding of time, writings by A.A. Kim is characterized by a certain ambivalence manifesting itself through intertwinement of historical and mythological times. Time, when converged, becomes instantaneous. In such a way, the conventional conception of events succession is broken. Using time shifts, sudden transfers of scenes from one location to another, word-painters destroy time fences between events. A stereoscopic picture of the volatile world is created through the use of artistic conditionality, symbolics, parable principle, enhanced metaphoricalness, deviation from conventional logic in unraveling of plots; all these enable to cover quite a long period of time, from the Creation up to nowdays, in a relatively small piece of fiction.

Conclusion

Through the use of the above stylistic devices, the concept of «Time» is «saturated with» both universal and individual, author-created, contents. The following semantic elements attract attention: time – length of matter existence, time – length of human life, time – procedurality, time – event, time – periodicity, time – a discrete phenomenon represented by the past, present and future, time – turning of the past into the present, time – turning of the present into the past, time – a link between the present, past and future, time – something tangible, time – flowing liquid substance, time – a river, time – life, time – eternal earthly life, time – death, time – beyond time, time – supertemporality, time – a short instant, time – instantaneousness, time – infinity, time – endless cycling of existence, time – a circle, time – eternity, time – space, time – nothingness.

Translation to English by Z.B. Gaysina.

Литература

Толстая С.М. Семантические категории языка и культуры. Очерки по славянской этнолингвистике. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 368 с.

Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур. Вопросы теории и практики межъязыковой и межкультурной коммуникации. – М.: Слово / Slovo, 2008. – 334 с.

Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику. – М.: Флинта, 2004. – 296 с.

Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

Ким А.А. Белка: роман-сказка. – М.: Советский писатель, 1884. – 272 с.

Ким А.А. Онлирия // Новый Мир. – 1995. – № 2-3. // http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15

Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев и др. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 836 с.

Ким А.А. Отец-Лес // Новый мир. – 1989.– № 6. – С. 111-145.

Словарь русского языка в 4-х томах. – М.: Русский язык, том 1, 1981. – 800 с.

Попова А.В. Проза А. Кима 1980-1990-х годов: поэтика жанра: Автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук. – Астрахань, 2011. – 22 с.

References

Kim A.A. (1984). Belka. Roman-skazka [The Squirrel: A Fairytale-Novel]. M.: Sovetskiy Pisatel, 272 p. (in Russian)

Kim A.A. (1995). Onliriya [Onlirya] // Noviy Mir. No 2-3. // http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%9A/kim-anatolij/onliriya/15 (in Russian)

Kim A.A. (1989). Otec-Les [Father-Forest] // Noviy Mir. No 4-6. – P. 111-145. (in Russian)

Maslova V.A. (2004). Vvedeniye v kognitivnuyu lingvistiku [Introduction to Cognitive Linguistics]. M.: Flinta, 296 p. (in Russian)

Philosophskiy enciklopedicheskiy slovar (1983). [The Philosophical Encyclopedic Dictionary] / Chief Editor: L.F.Il'ichyov, P.N.Fedosseyev, et al. M.: Sovetskaya Encyclopedia, 836 p. (in Russian)

Popova A.V. (2011). Proza A. Kima 1980-1990-ch godov: poetika zhanra [A.Kim's Prose of the 1980-1990ies: Poetics of the Genre. The Synopsis of the Thesis for a Degree of a Candidate of Philological Sciences]. – Astrakhan, 22 p. (in Russian)

Slovar russkogo yazika v 4-ech tomach (1981). [The Dictionary of the Russian Language], of four volumes. – M.: Russkiy Yazyk, vol. 1, 800 p. (in Russian)

Stepanov Yu.S. (1997). Konstsnty. Slovar russkoy kultury. Opyt issledovaniya [Constants. The Dictionary of Russian Culture. Experience of the study]. M.: «Languages of Rusian Culture» School, 824 p. (in Russian)

Ter-Minassova S.G. (2008). Voina i mir yazikov i kultur. Voprosi teorii i practici mezhyazikovoi i mezhkulturnoy kommunikacii [War and Peace between Languages and Cultures. Issues of Theory and Practice of Interlinguistic and Intercultural Communication]. M.: Слово/Slovo, 334 p. (in Russian)

Tolstaya S.M. (2010). Semanticheskie kategorii yazika i kulturi. Ocherki po slavanskoy etnolingvistiki [Semantic Categories of Language and Culture. Essays on Slavic Ethnolinguistics]. M.: Knizhniy Dom «LIBROCOM», 368 p. (in Russian)

ҒТАМР 81-373;001.4

Күркебаев К.К.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: kurkebaevk@gmail.com

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ПЕРИФРАЗ ЛЕКСЕМАЛАРДЫҢ НОМИНАТИВТІК СИПАТЫ

Мақалада тіл біліміндегі номинация теориясы қарастырылады. Екіншілік номинация «атау – шындық – болмыс» қатынасында тілді қолданушы ұжымның қоршаған орта туралы аялық білімі мен мағынаның ішкі формасының (внутренней форме значения) дамуы нәтижесінде қалыптасады. Қазақ тіліндегі перифраз сөздердің қалыптасуы екіншілік номинацияның нәтижесі. Тіл біліміндегі лексикалық құрамды зерттеуші ғалымдар перифраз ұғымын мазмұны мен тұлғасы жағынан өзіне ұқсас метафора, метонимия, синекдоха, эвфемизм, табу, сөз тіркесі, күрделі сөздер, түйдекті тіркес, фразеологизм сияқты тіл бірліктеріне ұқсастығы мен айырмашылығын ғылыми тұрғыдан сараптауды жөн санайды. Лексиколог мамандар перифраз атаулардың номинациялық сипатын фразеологизмдер, тұрақты теңеулер, стилистикалық фигуралар сияқты бір ғана мағына тұтастығына ие болып, құрылымы көбінесе тұрақты сөз тіркестері секілді екі-үш сөздің тіркесінен жасалып, ауыспалы мағынада қолданылатынын алға тартады. Мысалы, қара құрлық (Африка), тұманды альбион (Англия), көгілдір отын (газ), темір ханшайым (Маргерт Тетчер), ғасыр дерті (СПИД,) бостандық аралы (Куба) және т.б.

Түйін сөздер: перифраз, екіншілік номинация, лексикалану, аялық білім, ауыспалы мағына, бейнелі тіркес.

Kurkeebayev K.K.,

PhD, A/Professor of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: kurkebaevk@gmail.com

Nominative description of the paraphrase lexemes of the modern Kazakh language

The article deals with the theory of nomination in linguistics. The secondary nomination is formed as a result of the development of the internal form of the word meaning and the background knowledge of the native speakers about the environment in the correlation between «name – reality – being». The formation of Kazakh language paraphrases is the result of a secondary nomination. Scientists in the field of linguistics consider it necessary to establish differences and similarities in the content and structure of periphrastic words from metaphor, metonymy, synecdoche, euphemisms, taboos, word combinations, compound words and phraseological units. Lexicologists put forward such nominative properties of periphrastic names as semantic unity, use in figurative meaning and the existence of two or more words in their structure, which is peculiar to phraseological units, sustainable combinations and stylistic figures. For example, the black continent (Africa), the foggy Albion (England), the blue fuel (gas), the iron lady (Margaret Thatcher), the century illness (AIDS), the island of freedom (Cuba), etc.

Key words: paraphrase, secondary nomination, lexicalization, background knowledge, figurative meaning, figurative combination.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Куркебаев К.К.,
к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: kurkebaevk@gmail.com

Номинативное описание перифразных лексем современного казахского языка

В статье рассматривается теория номинации в языкознании. Вторичная номинация формируется в результате развития внутренней формы значения слова и фоновых знаний носителей языка об окружающей среде в соотношениях «наименование – реалии – бытие». Формирование перифраз казахского языка является результатом вторичной номинации. Ученые в области языкознания считают нужным установить различия и сходства в содержании и структуре перифразных слов от метафоры, метонимии, синекдохи, эвфемизмов, табу, словосочетаний, сложных слов и фразеологизмов. Лексикологи выдвигают такие номинативные свойства перифразных наименований, как смысловое единство, употребление в переносном значении и наличие в их структуре двух и более слов, что свойственно фразеологизмам, устойчивым сочетаниям, стилистическим фигурам. Например, черный континент (Африка), туманный альбион (Англия), голубое топливо (газ), железная леди (Маргерт Тетчер), болезнь века (СПИД), остров свободы (Куба) и т.д.

Ключевые слова: перифраз, вторичная номинация, лексикализация, фоновые знания, переносное значение, образное сочетание.

Кіріспе

Кез келген тілдегі лексикалық бірліктердің атауыштық сипатын тіл біліміндегі номинация теориясының ғылыми ұстанымдарымен байланыстыра зерделеген жөн. Номинация (атауыш, атау, аталым, орысша – наименование) – қоршаған ортадағы зат пен ұғым, құбылыс атауларын зерттейтін тіл білімінің күрделі саласы. Зерттеуші ғалымдар номинация теориясының методологиялық негізін «өмір (болмыс) – таным (ұғым) – аталым (сөз)» үштігімен сабақтастыра қарастыруды көздейді.

Лингвистиканың жеке бір саласы ретінде тілдің аталымдық қызметін зерттейтін номинация теориясы XX ғасырдың 70-жылдары қалыптасты. Номинация теориясының зерттеу пәні – *тіл-ойлау-болмыс* бірлігінің нәтижесінде атаудың түзілу жолдарын қарастыруға негізделеді. Қазіргі тілдік зерттеулер тілдік құбылысты, оның ішінде, номинация теориясын көпаспектілік қырынан тануға бағытталып отыр.

Зат, құбылыс, іс-әрекетке атау беру, оларды сөздің көмегімен таңбалау мәселесі тіл ғылымында XX ғасырдың ортасынан бастап ономасиолигиялық бағытта зерттеле бастады. Бұл бағытта ғылыми зерттеулер жүргізген В.Н. Телия, А.А. Уфимцева, Е.С. Кубрякова, Н.Д. Арутюнова, Г.В. Колшанский, Б.А. Серебренников; қазақ тілші-ғалымдарынан Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Т. Жанұзақ, Ж. Манкеева, Б. Қасым, Е. Керімбаев, А. Салқынбай, М. Гинатуллин, Қ. Рысберген сынды ғалымдардың есімдерін атауға болады. Ономасиологиялық бағыттағы зерттеулер номинация процесін қоршаған ортаға қатынасы тұрғысынан жүргізеді. Номинативті парадигма мәселесін қарастыру барысында сөздің тек затпен ғана емес, белгілі бір дәрежеде сана, ойлау, дүниетаным жүйесімен де байланыстыра қарастыру қажеттілігі туралы көзқарас пайда болды. Бұл жөнінде А.Уфимцева: «Однако номинация исследуется не только как процесс образования языковых единиц, называющих те или иные феномены, но и как результат сложного процесса «опредмечивания человеком объективной действительности» деп анықтама береді. (Ufimseva, 2010: 8).

Бұл идея Фрегенің семантикалық үшбұрышында көрініс тапты. Сөз мағынасын құраушы негізгі элементтерді сипаттай отырып, Фреге концепциясы бойынша сөз мағынасының тілдік жүйеден тыс көптеген жекелік мәнге ие ұғымдық қатынастар жүйесін түзетіндігі дәйектеледі.

Қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарға таным нәтижесінде атау беріп айдар тағу номинацияның тікелей міндеті болса, осындай номинацияның атау берудегі құнарлы тәсілдерінің бірі перифраза құбылысы.

Лексиколог ғалым Ғ. Қалиев перифраза ұғымына төмендегідей анықтама береді:

Парафраз, парафраза (грек. Paraphrasis сипаттау, сипаттама, оралым) – 1) сөздің сөз тізбегінің мәнін басқаша түсіндіріп жеткізу (мәтінде *мен* деудің орнына *осы жолдардың авторы* делінуі):

2) жай сөздің орнына оның ауыс мағынасын білдіретін сөздердің қолданылуы. Мыс.: *арыстан – аң патшасы, жылан – аты жаман, ұры–қолы жылдам.* (Kaliev, 2005: 245).

Тіл біліміндегі лексикалық құрамды зерттеуші ғалымдар перифраз ұғымын мазмұны мен тұлғасы жағынан өзіне ұқсас метафора, метонимия, синекдоха, эвфемизм, табу, сөз тіркесі, күрделі сөздер, түйдекті тіркес, фразеологизм сияқты тіл бірліктеріне ұқсастығы мен айырмашылығын ғылыми тұрғыдан сараптауды жөн санайды. Лексиколог мамандар перифраз атаулардың номинациялық сипатын фразеологизмдер, тұрақты теңеулер, стилистикалық фигуралар сияқты бір ғана мағына тұтастығына ие болып, құрылымы көбінесе түйдекті тіркестер секілді екі-үш сөздің тіркесінен жасалып, ауыспалы мағынада қолданылатынын алға тартады. Мысалы, *қара құрлық (Африка) тұманды альбион (Англия), көгілдір отын (газ), темір ханшайым (Маргерт Тетчер), ғасыр дерті (СПИД,) бостандық аралы (Куба)* және т.б.

Номинация теориясы тіл біліміндегі сөзжасам, көпмағыналық (полисемия), сөзтіркесім, туынды сөз сияқты күрделі проблемаларды қарастыратындықтан, перифраз ұғымын да екіншілік номинация нәтижесі ретінде саралауға болады.

Екіншілік номинацияның (вторичная номинация) мазмұн астарында туынды сөз немесе мағынаның ауысуы болып табылады. Екіншілік номинацияның негізінде адамның ойлау қабілетінің ассоциативті сипаты жатады. Екіншілік номинация «атау – шындық – болмыс» қатынасында тілді қолданушы ұжымның қоршаған орта туралы аялық білімі мен мағынаның ішкі формасының (внутренней форме значения) дамуы нәтижесінде қалыптасады.

Эксперимент

Перифраздің екіншілік номинация екеніне орыс тіліндегі *страус* сөзінің қазақша баламсы *солтүстік еркелері* атауы дәйек бола алады.

Солтүстік еркелерін (страустар) Африкадан солтүстік аймаққа әкелу екінің бірінің қолынан келмейді («Қазақстан», Ақерке Қабекеева).

Осы сөйлемдегі страус сөзінің семантикалық құрылымына назар аударғанда біріншіден, бұл жануардыңқазақхалқыныңтілдіксанасындаертеден қалыптаспағаны және оны алыс солтүстіктен әкелетін диференциалды семаларынегізге алынғаны белгілі , екіншіден страустың мінезқұлқы, жүріс-тұрыс кербез болғандықтан қазақ тілінде осы ұғымды таңбалайтын *ерке* сөзінің контекске сай таңдалынып алуы екіншілік номинация тұрғысынан жаңа перифраз атаудың қалыптасуына себеп болып отыр.

Бір затты сол заттың басты бір белгісі арқылы сипаттап беретін,ол заттың әдеттегі бір сөзден тұратын байырғы атауының орнына жұмсалатын,бейнелі (екіншілік) атау, тұрақты сөз тіркесі. Тұрақты сөз тіркесі болғанда ол – күрделі сөзде емес,фразеологиялық түйдекті тіркес те емес, осы екеуінің аралығында тұрған ерекше тілдік құрылым.

Сонымен қатар бүгінгі БАҚ тілінде жиі жұмсалатын *Демократия аралы (Қырғызстан)* перифразының да номинациялық сипатына да тоқталатын болсақ. *Қырғызстан «демократия алаңынан» әлемдік державалардың полигон алаңына айналып бара жатыр «Жас алаш» 13 сәуір 2010 жыл № 29.*

Халықаралық сарапшылардың Вашингтонда өткен саяси басқосуында Қырғыз еліне «I s Land of Democraty» деген атау тақты. Ағылшын тілінде пайда болған бұл жаңа тіркес орыс тіліне «Остров демократии» деген тіркеспен сөзбе-сөз аударылды. Өйткені орыс тілінің лексикалық құрамында да калька тәсілі арқылы осы құрылымдық жүйемен аударылған жекелеген сөздер мен тіркесімдердің көптеп кездесетіні белгілі. Бұл перифраз тілдік бірлік орыс тілінен қазақ тіліне де калька тәсілі арқылы сөзбе-сөз«Демократия аралы»нұсқасында аударылды. Алайда бұл перифраз атаудың номинациялық мазмұнында ағылшын, орыс, қазақ тілінде де себеп болған мотивациялық бірлік (уәждік бірлік) халықтық билік, тепе-теңдік, бостандық, еркіндік ұғымдарымен ассоциациялық өріске енетін демократия архисемасы деуімізге толық негіз бар. Жалпы *ассоциациялық өріс* – тілдік бірліктердің жиынтығы, мазмұн ортақтығына қарай біріккен белгілеуші құбылыстардың ұғымдық, заттық және функционалдық ұқсастығы негізінде топтастырылады. Ол ассоциатив сөздердің, өзекті сөздердің төңірегінде бірігуі ретінде түсіндіріледі. (Akhmanova, 2004: 183).

Ал арал ұғымының да мотивациялық негізін осы үш ұлттың тілдік санасында қалыптасқан *оқшау бөлінген жер, басқа нысандардан бөлек орналасқан жер бөлігі* деген ассоциациялық өріспен байланыстыруға болады. Бұдан біз жанама, сипаттама атау беруде оңтайлы тәсіл ретінде жұмсалатын перифаз тіл бірліктерінің тіл мен ойлаудың,дүниетанымының бір-бірімен байланысты екендігін дәлелдейтін, тілдің танымдық қызметін айқындап беретін күрделі тілдік құбылыс ретінде бағалай аламыз. Яғни мұндай эксперимент нәтижесінде тілдегі преифраз атауларды заттың барлық қыр-сыры түгел және терең танылғаннан кейін ғана пай-

да болатын қосымша, жанама атау ретінде тұжырымдаған жөн.

Нәтиже мен талқы

Перифраз құбылысын екіншілік номинацияның (вторичная номинация) нәтижесінде пайда болған жаңа атау ретінде тұжырымдағанда **лексикалану** процесіне де назар аударған жөн. Лексикалану үрдісі де жаңа атау жасаудың бірден-бір өнімді тәсілі. Қазақ тіл білімінде лексикалану процесіне Ә. Аблақов, С. Исаев, Е. Ағмановтың «Қазақ тіліндегі сөз тіркестерінің дамуы мен лексикалану процесі» атты еңбегінде ғылыми сараптама жасалады.

Авторлар «Сөз тіркестерінің сөйлеу процесінде біртіндеп лексикалық единицаға айналуы (номинативтену) қазақ тіліндегі сөз жасаудың ең бір өнімді тәсілдерінің және оның ішінде көне тәсілдерінің бірі болып саналады» деп тұжырымдайды. (Ablakov, Isaev, Agmanov, 1997: 310).

Бұл монографиялық зерттеуде сөз тіркестеріндегі лексикализацияланудың номинативтік, грамматикалық, предикативтік, фразалық түрлері баяндалады.

Аталмыш еңбекте *кәрі жілік, тоқпан жілік, ортан жілік, су жылан, оқ жылан* деген тіркестерді мысалға келтіре отырып, бұл тіркестер әуел баста еркін сөз тіркестерінің қатарына жатқанын, өйткені аталған тіркестердің алдыңғы сыңарлары соңғы сыңарларының қасиетін, белгісін білдіріп, өздері толық лексикалық мағынасын сақтағанын, сөйлемде білгілі бір қызмет атқарғанын баяндайды. Алайда тілдің дамуы сатысында, үздіксіз қолданыстың нәтижесінде лексикаланып, тіркес құрамындағы алдыңғы сыңарлардың қасиетін, белгісін білдіру мүмкіндігінен айырылып, мағыналық дербестіктен қол үзіп, заттың атауына ауысып екіншілік номинацияға ұласқанын дәйектейді.

Күрделі сөздер сияқты перифраз тіл бірліктерінің де құрылымдық жүйесі көбінесе екі сыңарлы болуға бейім. Яғни, құрылымдық жүйесі бойынша алғашқы сыңары – тура мағынада жұмсалса, екінші сыңары – ауыспалы мағынада жұмсалуға икемді, синтаксистік қатынасы тұрғысынан бір-бірімен анықтауыштық (не изафеттік, не адъективтік) қатынаста жүйеленеді. Перифраз сөздер алғаш жасалған кезінде еркін тіркес (матасу, қабысу) сияқты болғанымен де тілдік қолданыс қызметінде сыңарлары лексикалану процесіне ұшырап семантикалық тұтастыққа ұласып жаңа затқа атау ретінде бейнелі тіркеске айналады да, бір ғана заттың атын білдіреді. Осыған орай перифраз сөздердің семантикалық реңкінде экспрессивтік, эмоцияналдық, бейнелілік, образдылық сипаттар басым болады.

Қазіргі қазақ тіліндегі перифраз сөздердің қолданылу аймағы негізінен БАҚ тілі мен көркем мәтінде ерекше көрініс беріп жүр.Заманауи ақпараттық технологиялардың күрт дамуы перифраз атаулардың да коммуникациялық мүмкіндігін аша түсті. Журналистердің бейнелі сөз образдарын қолдануда перифраздар таптырмайтын құралға айналған сияқты. Мысалы, *Көгілдір отынның* бағасы қымбаттады. («Айқын» 2009 жыл 16 мамыр).Сондай-ақ кәмлет жасқа толмағандар мен *темір торға* тоғытылған *нәзік жандылырдың* да құқықтары бұзылатынын жеткізді («Жас алаш» 2010 жыл 5 қазан). Бұл рынокта бүгінге дейін *ала тақиялыағайындардың* жолы болып келеді(«Егеменді Қазақстан» 2010 жыл 17 ақпан). *Кәрі құрлықтағы* қазақтар Атажұртпен байланысты нығайтқылары келеді. («Айқын» 2011 жыл 25 тамыз).

Баспасөз мәтіндеріндегі *көгілдір отын*(газ), *темір тор* (түрме), *нәзік жандылар* (әйелдер), *ала тақиялы ағайындар* (өзбектер), *кәрі құрлық* (Еуропа) сияқты перифраз сөздер тыңдарманға ерекше әсер ететін бейнелі, образды лексемалар ретінде эвфемизм сияқты атау ауыстырудың ұтымды үлгісінде қолданылған. Яғни перифраз лексемаларды таңбаланған ұғымға стилистикалық реңк беретін, лексика-семантикалық сипаты – бейнелі, образды, әсерлілігі жағынан – экспрессивтік, эмоцияналдық мәнге ие екіншілік номинацияның нәтижесі ретінде талқылауымызға болады.

Қорытынды

Сонымен перифраз тілдік бірліктерді публицистикалық стильдегі БАҚ тілінде жиі қолданылатын, тыңдарманға, оқырманға әсерлі, образды, бейнелі ақпарат жеткізу мақсатында жиі жұмсалып журналистер тілінде тұрақтылық сипатқа ие болған, толық қанды коммуникативтік қызмет атқара алатын, номинация теориясынан алғанда тіркесімділікке бейім, ауыспалы мағынадағы екіншілік номинациялық акт болып табылатын тілдік бірліктердің жиынтығы ретінде дәйектеледі.

Әдебиеттер

Уфимцева А.А. Лексическая номинация (первичная нейтральная). – 2-е изд. – М.: Либроком, 2010. – 88 с.

Қалиев Ғ. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 2005. – 440 б.

Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 571 с.

Аблақов Ә., Исаев С., Ағманов Е. Қазақ тіліндегі сөз тіркесінің дамуы мен лексикалану процесі. – Алматы: Санат, 1997. – 123 б.

References

Ablakov A., Isaev S., Agmanov E. (1997). Qazaq tilindegi soz tirkesinin damuy men leksikalanu procesi. [Process of a Leksikolization and Development phrase of Kazakh Language]. Almaty: Sanat, 1997. 123 b. (In Kazakh)

Akhmanova O.C. (2004). Slovar' lingvisticheskih terminov. [Dictionary of linguistic terms]. M: Editorial URSS, 2004. 571 s. (In Russian)

Kaliev G. (2005). Til bilimi terminderinin tusindirme sozdigi. [The explanatory dictionary of terms of linguistics]. Almaty: Sozdik-Slovar, 2005. 440 b. (In Kazakh)

Ufimseva A.A. (2010). Leksicheskaia nominasia (pervichnaia neitralnaya). [Lexical nomination primary neutral]. 2-e izd. M.: Librokom, 2010. 88 s. (In Russian)

МРНТИ 81’23

Ли В.С.,

д. ф. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: li-vs@mail.ru

ПРОПОЗИТИВНОСТЬ В СИСТЕМЕ КАТЕГОРИЙ КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНОЙ ПАРАДИГМЫ ЗНАНИЯ

В статье рассматриваются теоретико-методологические вопросы онтологии дискурса и его основных категорий. Центральное место в этой системе категорий отводится пропозитивности как ключевому феномену речемыслительной (дискурсивной) деятельности носителей языка. Пропозитивность формируется на базе пропозиции, являющейся логико-синтаксической единицей языка. Выдвигается положение о смыслообразующей функции пропозициональности при языковой концептуализации и категоризации действительности. Пропозитивность трактуется в статье как категория и свойство языка, с помощью которых категории языка коррелируют с миром реальности, действительности, с миром человеческих знаний, верований, мнений, которые составляют ментальную сферу бытия человека. Понятие пропозитивности рассматривается также как фундаментальная категория, с помощью которой в когнитивно-дискурсивной парадигме гуманитарного знания обосновываются и верифицируются положения о непосредственной связи мира когниции и мира дискурса.

Ключевые слова: пропозиция, пропозитивность, предикативность, дискурс, когнитивно-дискурсивная парадигма, смысл, событийное имя.

Lee V.S.,

Doctor of Philology, professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: li-vs@mail.ru

Propositivity in the system of categories cognitive discursive knowledge paradigms

In article were considered theoretical and methodological questions of ontology of a discourse and its main categories. The central place in this system of categories is allocated to propositivity as a key phenomenon of discourse activity of native speakers. The propositivity is formed on the basis of the proposition which is syntactic unit of language. The provision on recitative function of a proposition at language conceptualization and a categorization of reality moves forward. The propositivity is treated in article as category and property of language by means of which categories of language correlate with the world of reality, with the world of human knowledge, beliefs, opinions which make the mental sphere of life of the person. The concept of propositivity is considered also as fundamental category by means of which in a cognitive discourse to a paradigm of humanitarian knowledge regulations on a direct connection of the world of a cognition and the world of a discourse are proved and verified.

Key words: proposition, propositivity, predicativity, discourse, cognitive discourse paradigm, sense, event name.

Ли В.С.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, ф. ғ. д.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: li-vs@mail.ru

Когнитивтік-дискурсивтік білім парадигмасының категориялар жүйесіндегі пропозитивтілік

Мақалада дискурстың болмысы туралы ілімнің және оның негізгі категорияларының теориялық-әдіснамалық мәселелері қарастырылған. Осы категориялар жүйесіндегі негізгі орынды тіл сөйлеушілерінің сөйлеу-ойлау (дискурсивтік) әрекетінің мағынасын құрайтын

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

феномені ретіндегі пропозитивтікке беріледі. Пропозитивтілік логикалық-синтаксистік бірлік болып табылатын пропозиция негізінде құрылады. Тілді концептуалдау және нақтылықты категориялау кезінде пропозиционалдықтың мағына құраушы қызметі туралы ұғым беріледі. Мақалада пропозитивтілік деп тілдің категориясы арқылы адам болмысының менталдық жағын құрайтын білімімен, діншілдігімен, ой-пікірімен, ақиқаттығымен және нақты әлеммен өзара байланыстыратын тілдің қасиеттері мен категориялары ретінде түсіндіріледі. Сондай-ақ пропозитивтілік ұғымы фундаменталдық категория ретінде қарастырылады, гуманитарлық білімнің когнитивтік-дискурсивтік парадигмасында когниция мен дискурс әлеміндегі тікелей байланысы туралы ұғым негізделген және анықталған.

Түйін сөздер: пропозиция, пропозитивтілік, предикативтік, дискурс, когнитивтік-дискурстік парадигма, мағынасы, жағдайлық атауы.

Введение

Пропозитивность – это свойство языка соотносить его структуры с миром действительности (реальным и мыслимым), с миром сознания человека, с миром его знаний, умозаключений, суждений, верований, предрассудков, которые составляют ментальную сферу его бытия. Пропозитивность поэтому погружает человека в событийный мир, поскольку он (человек) – существо прежде всего деятельностное. Исследование языка как феномена, в котором проявляется именно деятельностное (мышление, сознание – это тоже деятельность человека), особенно актуально в связи с общей тенденцией развития гуманитарного знания, проявляющейся в смещении исследовательских интересов в сторону углубленного постижения ментальных процессов и ментального мира в целом, т.е. процессов, лежащих в основе языковой способности человека.

Онтология категории пропозитивности

Пропозитивность входит в число тех фундаментальных научных категорий, с помощью которых возможны обоснование и верификация единой системы «человек – язык – мир (действительность)». Ни одна из этих трех сущностей не может быть до конца понята и объяснена без обращения к двум остальным. Даже в том случае, когда предметом исследования выступают связи между двумя сущностями (язык и человек, язык и внеязыковая действительность), всегда имеется в виду и третий компонент. Кроме того стало очевидным, что пропозитивность лежит в основе и таких явлений, как предикативность, модальность, референция, мышление, сознание, концептуализация и категоризация мира и некоторые другие, т.е. пропозитивность – категория, принадлежащая ряду отраслей гуманитарного знания, а поэтому-то она должна стать и становится предметом междисциплинарных изысканий, но прежде всего лингвистических, поскольку только с учетом собственно языковых ее проявлений можно понять природу ментальных процессов в целом, связанных с сознанием и мышлением. Весьма показательно, что первоначально пропозиция понималась как целостное суждение, как форма мысли, состоящая из модуса утверждения и диктума (см. об этом (Kobozeva, 2009: 57), (Lee, 2004: 81-83). В основе предикативности также лежит пропозитивность, так как отношение высказывания к действительности – это лишь одно из частных проявлений пропозитивности. Однако для лингвистики она представляет интерес не сама по себе, а как неотъемлемая часть речемыслительной (дискурсивной) деятельности вообще, вне которой не мыслима и сама жизнедеятельность человека; говоря иначе, пропозитивность – это то, что погружает высказывание в жизнь, формирует единство «язык – человек – действительность», поскольку каждое из этих составляющих во взаимодействии с двумя другими и образует феномен, именуемый жизнью. Жизнь языка, как и жизнь человека, проявляется только в деятельности, и ни в чем в другом. Неслучайно, *действительность, взаимо-действие* и *действие* в русском языке концептуализируются и этимологизируются единым прототипом (или архетипом), т.е. проявляются как три ипостаси единого концепта *деятельность*. В гумбольдтовском определении языка как energeia подчеркивается именно дискурсивная природа языка. Язык в действительности – это сама деятельность, а не продукт деятельности, поэтому именно дискурсивное понимание языка отвечает его онтологии, поскольку язык и есть проявление жизни, и существует он в конкретном речевом общении, а не в абстрактной лингвистической системе форм языка. Жизнь слова, жизнь языка, живая речь и т.п. понятия – это не только и столько метафоры, сколько сама реальность. Естественно, здесь

имеется в виду не натуралистическая концепция А. Шлейхера, не его параллели между биологическим миром и языком, а его деятельностная природа, которая проявляется в дискурсе. И в этом отношении права Н.Д. Арутюнова, которая считает, что понятие дискурса не применимо к древним текстам, где их связь с действительностью не удается установить (Arutyunova, 2002: 137).

Дискурсивный подход к языку, ставший в последние десятилетия одним из ведущих в лингвистических исследованиях, тем не менее, не оформился в какое-то отдельное научное направление со своим предметом исследования и своей методологией, т.е. пока нет каких-то веских оснований говорить о самостоятельной парадигме знаний. Однако, как можно заметить, вопросы дискурса и дискурсивного анализа языка относятся к числу наиболее активно разрабатываемых в современной лингвистике, и в известном смысле они определяют общие тенденции в развитии научных знаний о языке, в его осмыслении и толковании, но от этого само понятие дискурса не стало определеннее, более того оно начинает использоваться в таких значениях, которые уже закрепились за другими лингвистическими терминами. Тем не менее лингвисты сходятся в толковании его формально-языковой природы, считая, что дискурс в собственно лингвистическом смысле – это то, что находится за пределами самой крупной языковой единицы – предложения. Здесь, естественно, сказывается «научная инерция», стремление обратить внимание на явления, выходящие за пределы традиционной иерархической системы, которая на нижнем уровне имеет фонетические единицы, а на вершине ее – синтаксические. При таком подходе проявляется стремление рассматривать дискурс в «расширяющейся» перспективе, что привело к появлению таких понятий, как «дискурс языковой личности N», «дискурс подъязыка X», «дискурс периода Y» и т. п. Однако понимание языка как дискурсивной деятельности делает вполне правомерным и несколько иной подход, а именно, исследование дискурса, так сказать, в обратном направлении, т.е. обратить внимание на то, что дискурсивные процессы проявляются не только в развертывании «смысла» (смысл > текст), но и в «свертывании» смысла в более «компактные» структуры с целью использовать их в готовом виде. Естественно, эта мысль не является оригинальной, более того, в некоторых версиях трансформационной (генеративной) грамматики она частично была реализована в виде формально действующего языкового аппарата, с помощью которого производились возможные преобразования исходных (базовых) языковых структур, в том числе и преобразования по их «свертыванию».

Понимание дискурса как речемыслительного образования событийной природы и как речемыслительной деятельности, при которой происходит развертывание событийного ряда, отражает собственно лингвистическую (психолингвистическую) природу этого сложного научного феномена. Дискурсивная деятельность в таком случае – это текущий речевой процесс, при котором говорящий постоянно производит выбор языковых средств вербализации речемыслительных квантов. Этот выбор возможен благодаря тем системным связям, которые существуют между уровнями языка и его единицами. Наиболее важными при порождении дискурса как связной речи являются отношения, существующие между предложением (пропозицией) и пропозитивным словом, в частности пропозитивным именем, под которым понимается лексическая единица событийной семантики (*война, пожар, бег, собрание, полет, обсуждение, чтение* и т. п.). Статус пропозитивных слов, в данном случае имен существительных, двойствен. Эта двойственность их объясняется тем, что, например, в русском языке, наряду с лексико-грамматическими классами, традиционно именуемыми частями речи, существуют группы слов, которые формально относятся к классу X, но по функционально-семантическим признакам принадлежат классу Y. Морфологическое оформление, поверхностно-структурные свойства, система словоизменения, грамматическая (синтаксическая) валентность у них от класса X, но функционально-семантические роли в смысловой организации предложения – от Y. В них сопряжены системоприобретенные (свойства класса X) и системонаследованные свойства (от класса Y). В группе существительных системообразующее ядро составляют конкретно-предметные имена. В отличие от них пропозитивные (событийные) имена обладают системоприобретенными и системонаследованными признаками. К последним относятся семантико-синтаксические особенности, вызванные пропозициональной природой событийных имен, так как денотатом их выступают события и факты, эксплицируемые в диктумной рамке пропозиции. Отсюда не свойственные конкретно-предметным именам сочетаемость событийных имен и их семантические роли в дискурсе. Ср., например, сочета-

ния *сумка спортсмена* и *прыжок спортсмена*, которые несмотря на одинаковую формально-грамматическую организацию и одинаковую синтаксическую позицию присубстантивного несогласованного определения получают разное прочтение: *сумка спортсмена* – значение посессивности, *прыжок спортсмена* – действие агенса, т.е. – 'спортсмен прыгнул'. Кроме того, у пропозитивных имен сочетаемостные свойства от предикатного слова, в частности, они сочетаются с фазовыми и бытийными глаголами (*Он совершил (начал) прыжок*).

Пропозитивное слово, прежде всего номинализации, всегда привлекали внимание лингвистов разных поколений, однако подход к ним не выходил за пределы привычных представлений о слове как лексико-грамматическом единстве номинативного характера, что привело к формированию двух известных подходов к анализу этой центральной единицы языка – семасиологического и ономасиологического. Тем не менее эти подходы в принципе оперируют едиными исходными посылками и основываются на признании двух непосредственно соотносящихся сущностей: 1) предмет (явление) и 2) знак (имя предмета) или 1) знак (имя) и 2) предмет (явление). Однако в дискурсивной деятельности подобного процесса «портретирования» внеязыковой действительности и, наоборот, поиска реалии на основе языкового знака не происходит. Дискурс как речемыслительный процесс – это скорее создание нового, языкового («возможного», «мыслимого») мира, нежели отражение в языке внеязыковой действительности. Подобный подход к языку и подобное понимание его онтологии, широко представленные в современной лингвистике, заставляют обратить внимание на явления и процессы, не считающиеся собственно языковыми, но лежащие в основе их. Речь, естественно, идет о сущностях когнитивного характера, определяющих особенности языковой концептуализации и категоризации мира и проявляющихся именно в дискурсивной деятельности.

В отличие от узкого когнитивизма когнитивно-дискурсный подход к языку позволяет точнее объяснить сложные процессы речепорождения и вербальной коммуникации. Язык не только средство общения, но и способ осмысления мира в виде особых, присущих лишь данному языку содержательных форм (ср. известное положение А.А. Потебни о том, что «язык есть тоже форма мысли, но такая, которая ни в чем, кроме языка, не встречается»). При речемыслительной (дискурсивной) деятельности содержательные формы, составляющие когнитивную базу языковой компетенции говорящего субъекта, реализуются в языковых формах, в основе которых находятся когнитивно-пропозициональные структуры.

За последние десятилетия, как можно заметить, в учении о дискурсе явно прослеживается общая тенденция к расширению его предметной области и к вовлечению в поле зрения исследовательских интересов все новых объектов, что привело к своеобразному дискурсивному экспансионизму. Во-первых, эта экспансия коснулась «пространственных» параметров дискурса, когда под ним начинают понимать не только последовательность связанных между собой высказываний, но и, с одной стороны, отдельное самодостаточное высказывание типа *Тихо! Без стука не входить! Закрыто!* и т.п. прагматические клише или, с другой стороны, текст любой протяженности в виде, например, многотомного романа. Во-вторых,, понятие дискурса в исследованиях последних лет перестает использоваться лишь по отношению к живой речи, но и распространяется на любые тексты, в том числе и древние (изменение «временных» параметров дискурса). Ср., например, следующее замечание по этому поводу Н.Ф. Алефиренко: «Для лингвокультурологии – дисциплины преимущественно исторической – такое понимание дискурса (имеется в виду исключение из понятия дискурса диахронического аспекта. – В.Л.) является своего рода «табу» на его использование. И все же определение дискурса как связного текста, погруженного в человеческую жизнь и взятого в совокупности лингвистических и экстралингвистических (событийных) факторов не позволяет отказаться от него, поскольку его лингвокультурологический потенциал слишком очевиден» (Alefirenko, 2003: 9), (см. также (Prohorov, 2004: 224). Тем не менее подобное расширение предметно-содержательной области учения о дискурсе ничуть не умаляет важности исследования лингвистических факторов дискурсивной деятельности. Более того, все яснее и очевиднее становится актуальность научной проблемы установления его собственно лингвистической природы, что заставляет обратиться к исходным дискурсивным категориям, т.е. к тем важным константам, которые присущи дискурсу любого типа и учет которых составляет непременное требование к процедурам дискурсивного анализа языка. Естественно, речь должна идти прежде всего об основных категориях, присущих дискурсу вообще как языковому феномену

(ср. категорию предикативности по отношению к основной синтаксической единице – предложению). Поиски таких категорий часто проводилось и проводится с помощью анализа не самой дискурсивной деятельности, а ее результатов, в частности текстов различной природы и различной протяженности. В основе же дискурса как социальной деятельности лежат образования когнитивной и собственно лингвистической природы, в которых фиксируются и фокусируются различные проявления языковой личности и человека вообще, его знания о мире и о языке, социокультурная причастность его к определенному историко-событийному пространству, манера или способ языковой репрезентации так называемого мыслительного содержания и всевозможных субъективных и прагматических намерений говорящего субъекта, включая его эмоции, оценки и коммуникативные установки. Важно также отметить, что в дискурсе как речемыслительной деятельности проявляется присущее языку свойство асимметричности между означающим и означаемым, которое приводит не только к различным вариантам толкования высказывания, но и к возможности выбора варианта знакообразования при языковой реализации определенного мыслительного содержания. Этот выбор, осуществляемый в процессе дискурсивной деятельности, говорящий производит между всевозможными репрезентациями когнитивно-пропозициональных структур, опираясь на свои знания о мире внеязыковой действительности и представлений о нем, которые в сознании говорящего передаются в форме отдельных смысловых образований – пропозиций. Способность связанных между собой высказываний или отдельных его компонентов соотноситься с внеязыковыми и языковыми смыслами и составляет сущность пропозитивности как важнейшей категории дискурса и дискурсивной деятельности в целом.

Заключение

Таким образом, пропозитивность не имеет в отличие от предикативности строго закрепленного статуса в системе общелингвистических категорий, поскольку это свойство языка проявляется не только на семантико-синтаксическом уровне (на уровне предложения-высказывания), но и на уровне слова-лексемы или всего текста как результата дискурсивного процесса. Именно такой подход к категории пропозитивности открывает интересные перспективы в области исследования когнитивных механизмов речепорождения и смыслообразования, осуществляемых с помощью языка и на основе языковых способностей человека. Введение в научный оборот понятия пропозитивности способствует также уточнению ряда положений теоретической лингвистики, в том числе таких ее отраслей, как теория коммуникации, теория референции. Именно на основе пропозитивности происходит референция языковых единиц к неязыковой действительности и предикация их, т.е. осуществляются процессы дискурсивной деятельности для решения определенных коммуникативных задач. Пропозитивность, таким образом, относится к числу тех фундаментальных общелингвистических категорий, которые отражают онтологию языка, его когинивно-дискурсную природу.

Литература

Кобозева И.М. Лингвистическая семантика. – М.: Едиториал УРСС, 2009. – 352.

Ли В.С. Когнитивно-дискурсный аспект категории пропозитивности в современном русском языке. – Алматы: Казак университеті, 2004. – 330 с.

Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 136-137.

Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурологическое содержание понятия «дискурс» в современной когнитивной лингвистике // Русское слово в мировой культуре. Материалы X Конгресса МАПРЯЛ. Пленарные заседания: сборник докладов. Том I. – СПб., 2003. – С. 9-11.

Прохоров Ю. Е. Действительность. Текст. Дискурс. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 224 с.

References

Alefirenko N.F. (2003). Lingvokulturologicheskoe soderjanie ponyatiya «diskurs» v sovremennoi kognitivnoi lingvistike. Russkoe slovo v mirovoi kulture. [The linguoculturological maintenance of the concept «discourse» of modern cognitive linguistics//the Russian word in world culture] Materiali X Kongressa MAPRYaL. Plenarnie zasedaniya_ sbornik dokladov. Tom I. SPb. (In Russian)

Arutyunova N.D. (2002). Diskurs. Lingvisticheskii enciklopedicheskii slovar. [Discourse. Linguistic encyclopedic dictionary]. M.: Bolshaya rossiiskaya encyclopediya. (In Russian)

Kobozeva I.M. (2009). Lingvisticheskaya semantika. [Linguistic semantics]. M.: Editorial URSS, 352 p. (In Russian)

Lee V.S. (2004). Kognitivno_diskursnii aspekt kategorii propozitivnosti v sovremennom russkom yazike. [Cognitive discourse aspect of category of pro-positivity in modern Russian]. Almati: Kazak universiteti, 330 p. (In Russian)

Prohorov Yu. E. (2004). Deistvitelnost. Tekst. Diskurs. [Reality. Text. Discourse]. M.: Flinta: Nauka. 224 p. (In Russian)

IRSTI 17.09.91

Ongarbayeva M.S.[1], Tayeva R.M.[2], Kolesnikova T.P.[3],

[1]PhD Doctoral student, [2]Candidate of Philology, [3]Senior Lecturer
of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: trmeru16@mail.ru, rozt@mail.ru

AN EXPERIENCE OF USING AN ASSOCIATIVE EXPERIMENT IN THE STUDY OF THE CONCEPTS OF „НЕКЕ« AND „ОТБАСЫ«

The article discusses the concepts of marriage and family represented in the Kazakh language by the lexemes «неке» and «отбасы». The article reveals the universal and national-specific features of these concepts. It uses fragments of psychological description of the socially significant, complex organizational structure of the target concepts, including psycholinguistic, cultural, social and experimental aspects. There are attempts in the article to formulate the content of the concepts of marriage and family according to the results of the direct and on-line survey conducted among the informants.The linguistic and cultural study of concepts is an actual direction in modern linguistics, since in this aspect one can consider the word in the context of cultural values. To achieve the objectives, the authors use the method of free associative experiment based on verbal associations of the subjects participating in the research, which with the identification of words-reactions to the words неке/marriage and отбасы/familymay contribute to revealing the peculiarities of the national linguistic awareness of Kazakh people.

Key words: concept, value, language, stimulus, reaction, structure, association, on-line survey, verbal associations.

Оңғарбаева М.С.[1], Таева Р.М.[2], Колесникова Т.П.[3],

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
[1]1курс PhD докторанты, [2]доценті, ф. ғ. к ., [3]аға оқытушысы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: trmeru16@mail.ru, rozt@mail.ru

«Неке» және «отбасы» концептілерін зерделеу және ассоциативті эксперимент қолдану тәжірибесі

Мақалада неке мен отбасы концептілері қарастырылады. Неке мен отбасы институтының мәдениеттің неғұрлым ажырамас элементтерінің бірі болып табылады және оның негізін қалаушы қоғамдық рөлі лингвомәдени қоғамдастықта мәдени, әлеуметтік және психологиялық бейімделу жағдайларында индивидтің қалыптасуына ықпал етеді. Осы жағынан «Неке» мен «Отбасы» концептілері тіл мен ойлаудың өзара байланысын сипаттайтын сана-сезімнің этникалық және түсінікті-тілдік тұтастығын білдіреді, бұл көрсетілген мәдениеттер тасымалдаушылары әлемінің тілдік көрінісінің ұлттық және этноспецификалық аспектілеріне жүгінуге мүмкіндік береді.

Зерттеу барысында осы концептілерінің әмбебап және ұлттық-спецификалық ерекшеліктері анықталды. Сұрау нәтижелеріне сәйкес неке мен отбасы түсініктерінің құрылымын және мазмұнын модельдеуге талпыныс жасалды. Ассоциативті экспериментінің әдісі қолданылды, ол неке / неке және отбас / отбасы реакция-сөздері қазақ халқының ұлттық лингвистикалық сана-сезімінің ерекшеліктерін анықтауға көмектесті.

Түйін сөздер: концепт, құндылық, тіл, реакция, жауап, құрылым, онлайн сауалнама.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Онгарбаева М.С.[1], Таева Р.М.[2], Колесникова Т.П.[3],
[1]PhD докторант 1 курса, [2]к. ф. н. доцент,[3]ст. преподаватель
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г.Алматы,
e-mail: trmeru16@mail.ru, rozt@mail.ru

Опыт использования ассоциативного эксперимента в исследовании концептов «неке» и «отбасы»

В статье рассматриваются концепты брака и семьи, представленные в казахском языке лексемами «неке» и «отбасы». В статье раскрыты универсальные и национальные особенности данных концептов. В статье применены фрагменты психологического описания социально значимой, сложной организационной структуры целевых концептов, в том числе психолингвистические, культурные, социальные и экспериментальные аспекты. В статье предприняты попытки сформулировать содержание концептов брака и семьи в соответствии с результатами прямого и онлайн-опроса среди участников. Лингвистическое и культурное изучение данных концептов является актуальным направлением в современной лингвистике, поскольку в этом аспекте можно рассматривать их в контексте культурных ценностей. Для достижения целей авторы используют метод свободного ассоциативного эксперимента, основанный на вербальных ассоциациях субъектов, участвующих в исследовании, где реакции на слова неке / брак и отбасы / семья могут способствовать выявлению особенностей национального языкового сознания казахского народа.

Ключевые слова: понятие, ценность, язык, стимул, реакция, структура, ассоциация, онлайн-опрос, вербальные ассоциации.

Introduction

The concept as a linguistic and cultural category draws attention of scholars irrespective of the branch of linguistics they represent, all of them express the opinion that the richer and more relevant in its importance in society the concept is, the deeper it unveils the specific national peculiarities, ethnic and cultural information from within, from the inside.

Taking into consideration the theory of the relationship between language and culture, it is necessary to distinguish the following factors:

1. The cultural concept is the point of intersection between the world of culture and the world of individual senses, it is «a cluster of culture in the mind of man and the way in which a person enters culture», from other positions the concept is the content of the notion and the compressed history of this notion.

2. Cultural concepts are original cultural genes that are part of the genotype of culture.

3. Cultural concepts are essentially anthropocentric, and, as a result, they are saturated with cultural connotations. [Stepanov, 1997: 40, 42].

Abisheva K.M. believes that the structure of the concept can be divided into 5 components:

1) conceptual component;
2) significance component;
3) figurative component;
4) cultural-mental component ;
5) language component [Abisheva, 2008: 131].

Ayazbaeva B.K. puts the concept on a higher level. She states that the concept is an energy entity that manifests itself in different spheres of application of thought depending on which of them this idea is aimed at. The concept can be defined as the information on the very fragment of knowledge, the notion as the information both on the fragment of knowledgeand on the field of its application. [Zhumagulova, 2005: 9].

The lack of knowledge about the conceptual system of the Kazakh language leads to the fact that some phenomena of the life of the Kazakh people are perceived as redundant remnants of the past, they receive a negative evaluation.

The deep, philosophical sense of many phenomena of the traditional and modern national culture of the Kazakh people which should be considered as part of the universal, world culture, remains unidentified for the younger generation. [Akhmetzhanova, 2009: 175].

There are different ways of analyzing concepts, scholars usually mention such research methods as interpretation of lexicographic definitions of linguistic means verbalizing concepts, etymological analysis of key words representing concepts, distributional analysis, componential analysis, description of the semantic content of particular concepts, contextual analysis, textual analysis. The method of associative experiment based on verbal associations of subjects participating in the investigation is traditionally considered to be effective since it reveals the peculiarities of the

national linguistic awareness of people – connections of words in their consciousness, their semantic and hierarchical subordination, the brightness of certain components of the meaning of the stimulus word, their axiological value in the society. The process of association involves the individual's identification of cognitive features of the concept. Associative experiment allows scholars to specify some homogeneous complex of words-associates, on the basis of which it is possible to judge the knowledge associated with the object (which is denoted by the stimulus word). These data can be interpreted as a reflection of the relationship between concepts verbalized by a stimulus and reactions since the stimulus and the reaction objectify relations between concepts in the conceptual sphere and also verbalize certain cognitive features of the concept standing behind the stimulus word. [Balashova, 2004: 66]. It should be noted that associative experiment is regarded to be the most developed technique of psycholinguistic semantics analysis.

In this paper in order to study the national specifics of concepts, to describe their content which can be further applied for subsequent concept modeling we also use the technique of associative experiment, to be more exact one of its basic varieties – the technique of free associative experiment. As a research material, marriage and family concepts were involved as components of linguistic consciousness of Kazakh speakers. The Kazakh words «otbasy / family» and «neke / marriage»act as incentives or stimulus. Since Kazakh informants participated in the experiment, the questions were written in the Kazakh language.

Experiment

The survey involved 55 Kazakh speakers. Basically, respondents were mostly teachers an students of primary courses between the ages of 18-65 of the Al-Farabi Kazakh National University. It is obvious that people of different generations genders and specialties participated in the experiment. It should be noted that we also distributed similar questionnaires between 45 English speakers, the stimulus words were «family» and «marriage». Theparticipants were asked to write the word-reactions associated with the stimulus word «family» and «marriage». They were asked to write down 5-7 words that came to their mind as reactions to the word-stimulus. During the processing, all associates, including individual ones, were taken into account and studied. The experiment was conducted directly (orally and in written form) and on-line. To conduct the online experiment, a questionnaire containing associate words were sent to participants via e-mail. Participants in the experiment filled out the questionnaires and gave brief information about themselves, and then sent the completed forms by e-mail back. During the survey we also used the online tool SurveyMonkey, which allowed creating a poll for the mass sending of questionnaires to e-mail addresses, in addition, social networks were also used.

Results and discussion

In the conducted associative experiment, the answers of the Kazakh language speakers were subjected to descriptive and comparative analysis which groundedthe necessity to involve English speakers as well. The obtained results helped to identify and expand the content of «otbasy / family» and «neke / marriage» concepts inthe Kazakh language.

The respondents were not limited to one grammatical class of words, however, Kazakh language speakers had a tendency to react to stimulus words mostly with the help of nouns or adjectives.

The results of interviewing Kazakh respondents are presented as follows. The associates given by the participants are classified according to the nature of relations in Kazakh language as paradigmatic associations, syntagmatic associations and atypical associations. It is necessary to explain that paradigmatic association is understood as any reaction associated with the word-stimulus by some semanticconnection; syntagmatic association is any one in which a reaction is a word that can syntactically follow a stimulus in a sentence or phrase[The explanatory dictionary on psychology // https://psychology_ dictionary . academic.ru /952/ Association].

Paradigmatic associations given by the Kazakh subjects can be summarized in the following way: жауапкершілік 22, аманат 13, шанырақ 22, сәби 30,бөпе 32, бақыт 33, отау 34, неке 35, жас қыз 13, ер бала 10, келісім 11, қадам 13, өмір 12, өз тегі 12, отан 18, бала 28, кішігірім мемлекет 11, босаға 13, жар 14, әке 25, ана 30, ел 22, жанұя 21, жылулық 23, ана алақаны 12, әке мейірімі 16, ата-ана тәрбиесі 15, баланың бал тілі 13, әулет 11, дін 13, заң 15, тұрақтылық 12, алла разылығы 4, жүрек 6, бірлік 18, тірек 15, жан 7, құдай 8, күйеу 19, неке сақинасы 13, жол 17, сапар 6, шешім 9, ант 21, бойжеткен 12,түсінушілік 18, үйдің жылуы 22, әлем 19, туысқандар 17, ана махаббаты 18, білім 14, мешіт 23, дүниетаным 3, бала-шаға

10, жарық 11, қуаныш 14, тағдыр 6, ұя 5, құс 4, мәңгілік 12, неке сарайы 16, көйлек 9, сәукеле 9, той 11, мейрам 14, ағаш 6, әке 19, лимузин 19, ақ көгершіндер 13, дастархан 12, қоғам 9, кереге 11, жас жұбайлар 12, достық 13, намаз 9, қарым-қатынас 10, күлкі 13, қуаныш, уәде 12, баспана 11, квартира 13, бесік 23, папа 32, ене 24, шеше 22, апа 23, туыстар 25, туысқандар 17, ЗАГС 23, лимузин 12, сурет 13, фото 20, тамада 18, басқа үй 6, жұмыс 1, ошақ 24, топ 9, екінші әйел 23, достық 13, ене 12, жас жұбайлар 11, отағасы 14, тоқал 13, бәйбіше 9.

Syntagmatic associations include such reactions as: дәстүрлі 5, ұнату 12, сүйу 11, таңдау 11, құру 12, рәсімдеу 11, қосылу 13, туу 11, үйлену 12, бірге тұру 13, қосу 15, қабылдау 18, кездесу 10, рахаттану 12, сүю 22, сырға тағу 24, құрастыру 13, қыдыру 12, бірлесу 11, құран оқу 17,үйді жинау 16, киім жуу 23, қонақ шақыру 20, мақсатқа жету 22, тамақ жасау 21, жалғыздықтан арылу 12, сәндеу 11, маңызды 23, балалы-шағалы 22, жақсы 21, кішкентай 2, неке қию 33, ресми 31, бесік салу 11.

The reaction «бутик» given by one of the respondents should be identified as an atypical association.

Associates can also be specified according to its content of relations. There are less numerous reactions with an emotional-evaluative connotation given by the participants of the experiment: маңызды 12, маххабат 23, қуаныш22, қамқорлық 12, сенім 14,ұрақтылық 31, сүйіспеншілік 14, қорғаныш 15. The following examples reflect the sphere of functioning of the target concepts: өмір бақи 16, ресми 23.

The obtained data are predominantly connected with such thematic groupings as kinship relations, emotions, feelings and other abstract notions, nature, house and home, etc. For example: сәби 30,бөпе 32, жас қыз 13, ер бала 10, өз тегі 12, бала 28, әке 25, ана 30, ене 24, шеше 22, апа 23, туыстар 25, туысқандар 17,екінші әйел 23, жас жұбайлар 11,тоқал 13, бәйбіше 9 күйеу 19,бала-шаға 10, etc.

– жылулық 23, ана алақаны 12, әке мейірімі 16, ата-ана тәрбиесі 15, тұрақтылық 12, жүрек 6, бірлік 18, тірек 15, жан 7, шешім 9, ант 21, түсінушілік 18, үйдің жылуы 22, ана махаббаты18, білім 14, дүниетаным 3, қуаныш 14, тағдыр 6, мәңгілік 12, достық 13, қарым-қатынас 10, күлкі 13, қуаныш, уәде 12, достық 13, etc.

– жайляу 1, күн 1, аспан 1

– шанырақ 22, босаға 13, әулет 11, үйдің жылуы 22, ағаш 6, дастархан 12, кереге 11, баспана 11, квартира 13, бесік 23, басқа үй 6, жұмыс 1, ошақ 24, etc.

The data of the associative experiment explicate the following semantic components of the conceptual image of marriage and family:

1 – The idea of marriage: келісім, қадам, қосылу, шанырақ көтеру.

2 – Types of marriage: ЗАГС, мешіт, неке қию, сырға тағу.

3 – Family members: апа, ене, әке, бала-шаға.

4 – Social relatedness: әйел, күей.

5-Interpersonal relationships in a marriage-family relationship: сенім, қамқорлық, қорғаныш, сүйіспеншілік.

6 – The duration of the marriage: мәңгілік.

7 – Emotional-evaluation characteristics of marriage: махаббат, жауапкершілік.

8 – The space of marriage and family relations: үй, кереге, отау.

We fragmentarily compared the relations to the concepts of «otbasy / family» and «neke / marriage» in the Kazakh linguoculture and their understanding by English speakers. To the number of correlated constitutions of concepts «marriage» and «family» in the target linguocultures we attribute the following: *қарым қатынас/relationship, еркек/man, әйел/woman, күйеу/husband, әйел/wife, неке / wedlock, үй/home, бала/child.*

In the slot «Family members», for example,the most frequent reaction is «mother(mommy, mum / ана (апа) «.

The most frequent Kazakh responses are association words such as: жауапкершілік, аманат, махаббат, бала, жар, жүрек, жарық, саукеле, жасжұбайлар, тірек, жан, әйел, некесақинасы, жол, мешіт, үй, бойжеткен, әлем, туысқандар, әке, ағаш, шанырақ, шеше, апа, баспана, бесік, ана, әлем.

The establishment of family-marriage relations leads to the emergence of terms of *ене, келін, күйеубала*, presumably this indicates that close kinship was of great importance in the Kazakh culture.

The semantic space of «marriage» and «family»concepts is determined by such groups as: 1) family members 2) characteristics of family-marriage relations 3) a group of words and expressions that evoke a negative emotional reaction of the person 4) a group of words that objectify the concepts of marriage and family. In the course of the comparative analysis, the universal and national-specific features of these concepts in the languages studied were identified.

In the consciousness of the speakers of the Kazakh language, the notions of family and marriage

relations are somewhat idealized, but at the same time preserve more realistic attitude to the concepts of marriage and family.

A special place in the Kazakh language takesthe lexeme *отағасы* (the head of the family, the owner). The spouse addresses her husband not by name, but uses the *отағасы* vocative, showing respect for the spouse. It is known that the terms of kinship are widely used in the Kazakh language, and it is not customary for a woman to call one of the family members by his name, this fact is explained by the taboo that has existed in the culture for centuries. The results of the experiment are evidences, for example, the word *туысқан* / relative is mentioned very frequently in the Kazakh language.In the Kazakh language word-reactions about family life, common goals and aspirations are dominating. Most likely, this is explained by the value orientations adopted in the Kazakh culture.

Литература

Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

Абишева К.М. Основы теории межкультурной коммуникации. – Астана: Туран-Астана, 2008. – 224 с.

Жумагулова Б.С. Концепты «дом», «долг» как знаки культуры: Учеб. пособие. – Алматы, 2005. – 72 с.

Ахметжанова З.К. Ядерные концепты казахской культуры как основа казахской языковой картины мира // Этнос и язык. Материалы международной научно-теоретической конференции. – Алматы, 2009. – С. 175-179.

Балашова Е.Ю. Концепты любовь и ненависть в русском и американском языковых сознаниях: Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук. – Саратов, 2004. – 262 с.

Толковый словарь по психологии // https://psychology_dictionary.academic.ru/952/Ассоциация.

References

Abisheva K.M. (2008).Osnovyi teorii mezhkulturnoy kommunikatsii [Fundamentals of the theory of intercultural communication]. Astana: Turan-Astana, 224 p. (in Russian)

Ahmetzhanova Z.K. (2009) Yadernyie kontseptyi kazahskoy kulturyi kak osnova kazahskoy yazyikovoy kartinyi mira. Etnos i yazyik. Materialyi mezhdunarodnoy nauchno-teoreticheskoy konferentsii [Nuclear Concepts of Kazakh Culture as the Basis of the Kazakh Language Picture of the World. Ethnos and Language. Materials of the International Scientific and Theoretical Conference]. Almaty, P. 175-179 (in Russian)

Balashova E.Yu. (2004) Kontseptyi lyubov i nenavist v russkom i amerikanskom yazyikovyih soznaniyah [Concepts of love and hate in the Russian and American linguistic consciousnesses]. Dissertatsiya na soiskanie uchYonoy stepeni kandidata filologicheskih nauk. Saratov, 262 p. (in Russian)

Zhumagulova B.S. (2005) Kontsepty «dom», «dolg» kak znaki kulturyi [Concepts «home», «duty» as signs of culture]: Ucheb. posobie. Almaty, 72 p. (in Russian)

Stepanov Yu.S. (1997) Konstanty: Slovar russkoy kultury [Constants: Dictionary of Russian Culture] – M.: Shkola «Yazyiki russkoy kulturyi» [Languages of Russian culture], 824 p. (in Russian)

Tolkovyiy slovar po psihologii [The explanatory dictionary on psychology] https://psychology_ dictionary. academic.ru /952/ Assotsiatsiya. (in Russian)

3-бөлім

ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕСІ

Раздел 3

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Section 3

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

ҒТАМР 81-119

Атабаева Г.К.[1], Ахметжанова Г.А.[2],

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің аға оқытушысы,
[2]«Туран» университетінің оқытушысы, магистр,
Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: atabaeva.g@mail.ru; sunny.akhmetzhanova@mail.ru

ТҰЛҒАНЫҢ КОММУНИКАТИВТІ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІ: ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Мақала қарым-қатынас ұғымын анықтаумен, коммуникативті құзыреттілік ұғымын анықтаумен, оны құрастырушыларды анықтаумен, коммуникативті дағдылардың кешенін анықтаумен, кезеңдік басылымдарды талдау, отандық және шетелдік авторлардың ғылыми еңбектері негізінде, аталған ұғымдарды қалыптастыру және дамыту жағдайын зерттеумен байланысты, мәселелерді зерттеуге арналған. Мәдениет сөзі кең түрде адамдардың материалдық және рухани шығармашылығының тұтастығы ретінде қарастырылады. Әлеуметтанушылард ың бірқатары әлеуметтік мәдениетті ішкі қоғамдық байланыстарды реттейтін, жүйе ретінде анықтайды. Қатынастардың әлеуметтік-психологиялық мәселелері айтарлықтай кеңейтілген: вербальды және вербальды емес қатынастар тәсілдері, психикалық үрдістердің динамикасының ерекшеліктері және тұлғаның сапалары, ұжымдық қызметтер жағдайындағы қатынастардың өзіне тәнділігі, қатынастардың субъективті-тұлғалық мәселелері және олардың қалыптастырудағы ролі және тұлғалардың дамуы және басқалары.

Түйін сөздер: коммуникативті мәдениет, әлеуметтік мәдениет, қарым-қатынас коммуникативті дағды, коммуникативті құзыреттілік.

Atabayeva G.K.[1], Akhmetzhanova G.A.[2],

[1]senior teacher of Kazakh National University named after Al-Farabi,
[2]Magister of social sciences, teacher of University «Turan»,
Kazakhstan, Almaty,
e-mail:atabaeva.g@mail.ru;sunny.akhmetzhanova@mail.ru

Communicative competesis of a personality: psycological and pedagogical aspect

The article is dedicated to the research of the problems related to the definition of the concept of communication, to the definition of the concept of communicative competence, dividing their constituents, research of conditions of formation and development of this concept on the basis of scientific works of Russian and foreign authors and the analysis of periodicpublications. The word culture is widely regarded as the integrity of the material and spiritual creativity of people. Sociologists have defined social culture as a system that regulates internal social relations. Significantly expanded social and psychological problems of relationships: the ways of verbal and non-verbal relationships, the characteristics of the dynamics of mental processes and personal qualities, the relationship of the individual in the context of collective services, subjective issues of relationships and their role in the formation and development of the individual, etc.

Key words: communicative culture, social culture, communication, communicative competence.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Атабаева Г.К.[1], Ахметжанова Г.А.[2],
[1]ст. преподаватель Казахского национального университета им. аль-Фараби,
[2]магистр преподаватель Университета «Туран»,
Казахстан, г. Алматы,
e-mail: atabaeva.g@mail.ru;sunny.akhmetzhanova@mail.ru

Коммуникативная компетентность личности: психолого-педагогический аспект

Статья посвящена исследованию проблем, связанных с определением понятия общения, определением понятия коммуникативной компетентности, выделением ее составляющих, определением комплекса коммуникативных умений, исследованием условий формирования и развития данного понятия, на основе научных трудов отечественных и зарубежных авторов, анализа периодичных изданий. Слово «культура» широко рассматривается как целостность материального и духовного творчества людей. Социологи определили социальную культуру как систему, которая регулирует внутренние общественные отношения. Значительно расширены социальные и психологические проблемы взаимоотношений: пути вербальных и невербальных отношений, особенности динамики психических процессов и личностных качеств, взаимоотношений личности в контексте коллективных услуг, субъективные вопросы взаимоотношений и их роль в формировании и развитии личности и др.

Ключевые слова: коммуникативная культура, социальная культура, общение, коммуникативные умения, коммуникативная компетентность.

Кіріспе

Мәдениет сөзі кең түрде адамдардың материалдық және рухани шығармашылығының тұтастығы ретінде қарастырылады. Әлеуметтанушылардың бірқатары әлеуметтік мәдениетті ішкі қоғамдық байланыстарды реттейтін, жүйе ретінде анықтайды.

Коммуникативті мәдениет әлеуметтік мәдениеттің маңызды бөлігі болып табылатын күрделі феномен. Адамның қажеттіліктерінің бірі болып табыла отырып, қатынас көптеген басқадай қажжеттіліктердің дамуын анықтайды, олардың кез келгенінде коммуникативті өлшем анықталынады (Lomov, 1999: 348-350).

Коммуникативті мәдениеттің даму деңгейі, қатынаста (барлық қатынас нұсқаларын қабылдау ретінде) өлшемділіктің дәрежесі айқындалады.

Өзара байланыс ережедегідей анық бағытталған бұл байланыс кезінде сипатталынады. «Қарым-қатынас» ұғымы жалпы қабылдау қажеттілігінде де, ғылыми зерттеулерде де аталған феномен бірыңғай мазмұнды қабылдайды. Бұл фактіні адамдардың арасында, әртүрлі нәсілдер мен мәдениетті, әлеуметтік топтар мен ұжымдар қатынасын, өзіне тұлға аралық және ісери көпдеңгейлі күрделі үрдістерді көрсетеді, әрқилы байланыстар мен қатынастар байланыстырады.

Негізгі бөлім

Қазіргі уақытта аталған феноменді толықтай сипаттайтын, «қатынас» терминін әртүрлі анықтау бар.

Егерде қатынасты жалпы психология тұрғысынан қарастыратын болсақ, қатынас үрдісінде басқа адамдармен адамның өзара әрекетінің өзіне тән түрі ретінде көрсетеді, өзара алмасу қызметтермен, олардың бейімдерімен, және нәтижелерімен, ұсынымдарымен, қондырғыларымен, қызығушылықтарымен, сезімдерімен іске асырады және басқалары.

Қатынастардың әлеуметтік психологиялық ұғымдарын аша отырып, қатынастарды ақпараттық үрдістер ретінде, индивидтердің өзара әрекеттесу үрдістері ретінде, және де олардың өзара ықпалдасуы ретінде, олардың бір бірінеп қалтқысыз түсінісуі ретінде болып табылады (Parygin, 1971: 277-278).

Әлеуметтік психологияның өзіне тән мәселелері болып табыла отырып, қатынас әртүрлі психологиялық пәндерді оқытады. Инженерлік психология ретінде мұндайлар –күрделі техникалық жүйелерді басқару кезінде адамдардың өзара ақпараттық әрекеттесу үрдістері зерттеледі; медицинада –пациентпен дәрігердің қарым қатынас мәселелері; еңбек психологиясында – коллегиялық қызметтердің ерекшеліктері және басқалары зерттеледі.

Психологиялық пәндердің осы және басқадай қатынас аспектілерін қарастыра отырып, әртүрлі авторлар әрдайым негізделген емес, және ережедегідей, бүтіндей емес қарастырылатын ұғымға сәйкес береді (Chechulin, 1993: 154-156).

Зерттеуден кейін қатынастардың әлеуметтік-психологиялық мәселелері айтарлықтай кеңейтілген: вербальды және вербальды емес қатынастар тәссілдері,психикалық үрдістердің динаимкасының ерекшеліктері және тұлғаның сапалары, ұжымдық қызметтер жағдайындағы қатынастардың өзіне тәнділігі,қатынастардың субъективті-тұлғалық мәселелері және олардың қалыптастырудағы ролі және тұлғалардың дамуы және басқалары. Әлеуметтік ретінде қатынастардың күрделігі және әрқырлығы – біздің көзқарасымызға психологиялық құбылыстар,тек ұғымның өзін ғана емес, қатынастастар қызметтерінің, қатынастар ықпалдастығы және қызметтері, әлем мен адамдардың байланысқан жүйесінде қатынастар орны ретінде, мұндай сұрақтарға негізделінген. Ғылыми әдебиеттерге жүргізілген талдау қатынастар үрдістерінде іске асырылатын қатынастардың екі түрін көрсетуге мүмкіндіктер: қоғамдық және тұлға аралық. Соңғы рет В.Н. Мясищев психологиялық деп, ал Б.Ф. Ломов – тұлғалардың субъективті қатынастар деп атады. Г.М. Андрееваның бекітуі бойынша, қатынастар түбірі – индивидтердің материалдық өмірлік қызметі. Қатынастар адамның барлық қатынастар жүйесін жүзеге асырады (Andreeva, 2002: 362-364).

Қатынастардың екі түрі – қоғамдық және тұлға аралық – адамдардың бірлескен қызметтері және қатынастары үрдісінде жүзеге асырылады, бұл және адамның әлеммен байланыс жүйесінде қатынастардың орнын айқындайды.

Қатынастар бірқатар ғалымдарды мәжбүрлейтін адамдық қызметтердің негізгі түрлерінің бірі болып табылады. Аталған мәселелерді А.В. Мудриктің педагогика көзқарасымен қарастыра отырып, қызметтің ерекше түрі ретінде еркін қатынастарды негізделінген түрде қарастырады (Mudrik, 1974: 1-3). Осыған байланысты қорытынды шығаруға болады:аталған көзқарастардың бірде бірі қызметтер мен қатынастардың арасындағы байланыстарды күдіксіз жоққа шығармайды;талдау немесе басқадай құбылыстар кезінде бір бірінен ажыратуға жіберілмейтінін мойындайды.

Қазіргі психологиялық-педагогикалық ғылымдардағы тиісті бейнелері табылмайтын қатынастардың үрдістеріндегіи құзіреттіліктерін дамыту мәселелеріне тоқталамыз. Орыс тілінің сөздігіне назар аудара отырып, біз құзіреттіліктердің келесі анықтамасын алдық. С.И. Ожеговтың орыс тілі сөздігінде «құзіреттілік» қалайша жеткізіледі 1) білетін, меңгерген, қандай да бір салада беделді;

2) құзіреттілікті игерген. «Құзіреттілік» термині жеткілікті білім мен тәжірибені меңгерген аталған құзіретті тұлғаны, бірқатар сұрақтар белгілейді (Ozhegov, 1991: 915-917). Аталған ұғымдарды әртүрлі ғылыми зерттеулердің мәтінінде қарастырамыз. Тұлғаның даму үрдісінің көзқарасының құзіреттілігін қарастыра отырып, Ю.А. Конев оны келесі үлгіде анықтайды: тұлғалық қасиеттік белгілер тұлғаның сапасы болып табылады, тұлғалардың тиісті сапалары ерекшеліктерге бейімделеді, тұлғалық дамудың деңгейлері құзіреттілік ретінде белгіленген ерекшеліктердің даму деңгейімен айқындалады. Құзіреттіліктің құрылымында Ю.А. Конев үш құзіретті бөліп шығарады: білім, қатынастар (көңіл күй саласы)және дағдылар, меңгерілген индивидтер. Құзіреттіліктің әртүрлі аспектілерін талдай отырып, автор қызметтердің нақты жағдайларына байланысты, олардың қатынастары мен дағдыларына байланысты сәйкес келетін білімнің әртүрлі топтарына бөлуді ұсынады (Konev, 2003: 258-260).

Қатынастардағы құзіреттіліктің ұғымы Л.А. Петровскийдің әлеуметтік-психологиялық тренигтің теориялық негіздемесімен байланысты (перцептивті-бағдарлы ретінде сипатталған) айқынданған. Автор қатынастардағы құзіреттіліктің негізгі сипаттама қатарларымен бөліп шығарады:

– субъект-объекті сызбасындағы қондырылған, қатынастар (бұйрықтың түрі бойынша…);

– қатынастардың репродуктивті және өнімдік жақтары;

қатынастар екі деңгейді біріктіреді:сыртқы, сыртқы және ішкі, тереңдетілген (Petrova, 1989: 214- 216).

Әдебиеттердің өткізілгін талдауы жалпы құзіреттілік ретінде психологиялық-педагогикалық зерттеулерде анықталатын коммуникацияда адамның қабілетіне мүмкіндік береді.

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардан мынадай қорытынды шығаруға болады: коммуникативті құзіреттілікті меңгеру үшін, адам белгіленген коммуникативті дағдыларды игеруі тиіс.

Жалпы айтқанда коммуникативті құзіреттілік, тиімді қатынастар үшін қажетті, біліктілік пен дағдылардың біртұтастығы ретінде анықтаған. Л.А. Петровскийдің көзқарасын қарастыра отырып, қоғамдағы нормалар мен ережелерді орындауға адамға мүмкіндік беретін коммуникативті дағдылар ретінде коммуникативті құзіреттілікті қарастыратын боламыз.

Қатынастар тұжырымдамасына сүйене отырып, біз коммуникативті мәдениетті дамыту нәтижесінде және өнімдік қатынастарға қабілетті, тұлғаларды қалыптастыруға және дамытуға бейімдейді коммуникативті дағдылардың кешенін бөліп шығарамыз: тұлға аралық қабылдау; тұлға аралық коммуникация; тұлға аралық топтық қатынастар.

Дағдылардың бірінші түрі рациональды және көңіл күй ақпараттарды беру, қатынастардың вербальды емес құралдарын өзіне пайдалануды енгізеді және тағы басқалары.

Дағдылардың екінші түрі қоршаған ортаны өзгертуге байланыс интерпретация ойына кері байланысты орнатуды көрсетеді. Үшінші түрі қатынастарға және оны ұйымдастыруға енгізетін алдын ала дайындықсыз өзіне дағдыларды енгізеді, әңгімелесушілердің ұстанымын қабылдау қабілеттілігін сипаттайды.

Әдебиеттер

Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. – М.: 1971. – 278 с.

Мудрик А.В. Общение как объект педагогического исследования // В кн.: Проблемы общения и воспитания. – Тарту, 1974, ч. 1.

Петровская Л.А. Компетентность в общении. Социально–психологический тренинг. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.

Ожегов С.И. Словарь русского языка: 70 000 слов. / Под ред. Н.Ю. Шевцовой. – М.: Рус. яз., 1991. – 917 с.

Чечулин А.А. Мир общения: Социально-психологический аспект. – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1993. – 156 с.

Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М.: Наука, 1999. – 350 с.

Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 364 с.

Конев Ю.А. Влияние коммуникативного тренинга на компетентность учителя в общении: канд. псих. наук. – Хабаровск, 2003. – 260 с.

References

Andreeva G.M. (2002) Social'naya psihologiya [Social Psychology.] M.: Aspekt Press, 2002. 364 s.

Chechulin A.A. (1993) Mir obshcheniya: Social'no-psihologicheskij aspect [The world of communication: Socio-psychological aspect.] Novosibirsk: Sibirskij hronograf, 1993. 156 s.

Lomov B.F. (1999) Metodologicheskie i teoreticheskie problemy psihologii [Methodological and theoretical problems of psychology.] M.: Nauka, 1999. 350 s.

Konev YU.A. (2003) Vliyanie kommunikativnogo treninga na kompetentnost' uchitelya v obshchenii: [The influence of communicative training on the competence of the teacher in communication:] kand. psih. nauk: Habarovsk: 2003 g. 260 s.

Mudrik A.V. (1974) Obshchenie kak ob»ekt pedagogicheskogo issledovaniya [Communication as an object of pedagogical research] V kn.: Problemy obshcheniya i vospitaniya. Tartu, 1974, ch. 1.

Ozhegov S.I. (1991) Slovar' russkogo yazyka: 70 000 slov. [Dictionary of the Russian language: 70 000 words] Pod red. N.YU. SHevcovoj. M, Rus. yaz., 1991. 917 s.

Parygin B.D. (1971) Osnovy social'no-psihologicheskoj teorii [Fundamentals of socio-psychological theory]. M., 1971. 278 s.

Petrovskaya L.A. (1989) Kompetentnost' v obshchenii. Social'no–psihologicheskij trening [Competence in communication. Socio-psychological training] M.: Izd-vo MGU, 1989. 216 s.

IRSTI 14.35

Gumarova Sh.B.[1], Strautman L.E.[1],

[1,2]Assistant Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: sholpan5619@mail.ru, strat50@mail.ru

BUILDING LANGUAGE COMMUNICATIVE COMPETENCE IN THE NON-LANGUAGE ENVIRONMENT

The competence approach is currently the basis for teaching foreign languages for the students of technical specialties at universities, especially, if it is a foreign language for special purposes. Teaching a foreign language in the field of professional communication requires strengthening of interdisciplinary ties, integration of a foreign language and special disciplines. One of the main difficulties encountered by the students in the non-language environment is mispronunciation of a lot of English words and, especially, terms, which are not given in the course of General English. The only way to solve this problem is to introduce telecommunication technologies into learning process. Today the Internet provides a huge variety of materials on professional communication. The role of the teacher is to be a supervisor in this ocean of information. The experience of teaching Professional English at the Faculty of Physics and Technology, al-Farabi KazNU, has proved the efficiency of this strategy. The authors consider the methods used in watching and reproducing the video material. The advantages of using special videos (in particular, in physics) enable the students to improve their pronunciation, to learn new terminology, to develop speaking skills and to improve their ability to make presentations.

Key words: competence approach, telecommunication technologies, Internet resources, professional communication, video material, pronunciation, terminology.

Гумарова Ш.Б.[1], Страутман Л.Е.[1],

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің [1,2]аға оқытушысы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sholpan5619@mail.ru, strat50@mail.ru

Тілдік емес ортада коммуникатив тілдік құзыретті қалыптастыру

Қазіргі таңда құзыреттілік тәсіл шет тілін оқыту барысында университеттердің техникалық факультетінің студенттеріне негіз болып табылады, әсіресе, арнайы мақсаттарға арналған шет тілін оқыту барысында. Шет тілін оқыту саласында кәсіби қарым-қатынас талап етіледі, пәнаралық байланыстарды нығайту, біріктіру, шет тілі және арнайы пәндер. Тілдік емес ортада студенттер арасында кездесетін негізгі бір қиыншылықтардың бірі, көптеген ағылшын тіліндегі сөздердің дұрыс айтылмауы, әсіресе терминдер жалпы ағылшын тілі курсы кезінде берілмейді. Бұл мәселені шешудің жалғыз жолы – телекоммуникациялық технологияларды оқыту үрдісі кезінде енгізу. Қазіргі таңда ғаламтор кәсіби ағылшын тілін қолдануға көптеген материалдарды қамтиды. Мұғалімнің рөлі мынада, көптеген мәліметтерді іздеуге басшылық ету. Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың физика-техникалық факультетінде кәсіби ағылшын тілін оқыту тәжірибесін осы стратегия арқылы тиімділігін дәлелдеді. Мақаланың авторлары қарап шығу және бейне ойнату кезінде пайдаланылатын әдістерін қарайды. Арнайы бейнематериалдарды пайдалану артықшылықтары (атап айтқанда, физикадан) студенттерге сөздердің айтылу жағын жақсартуға, жаңа терминдерді жаттауға, ауызша сөйлеу дағдыларын дамытуға және презентациялар жасау қабілетін жақсартуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: құзыреттілік, телекоммуникациялық технологиялар, интернет-ресурстар, кәсіби қарым-қатынас, бейнематериалдар, айтылу, термин сөздер.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Гумарова Ш.Б.[1], Страутман Л.Е.[1],
[1,2]ст. преподаватели Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г.Алматы, e-mail: sholpan5619@mail.ru, strat50@mail.ru

Формирование коммуникативной языковой компетенции в неязыковой среде

В настоящее время компетентностный подход является основой для обучения иностранным языкам студентов технических факультетов университетов, особенно при обучении иностранному языку для специальных целей. Обучение иностранному языку в области профессионального общения требует укрепления междисциплинарных связей, интеграции иностранного языка и специальных дисциплин. Одной из основных трудностей, с которыми сталкиваются студенты в неязыковой среде, является неправильное произношение многих английских слов, и особенно терминов, которые не даются в общем курсе английского языка. Единственный способ решить эту проблему – внедрить телекоммуникационные технологии в процесс обучения. Сегодня Интернет предоставляет огромное количество материалов по использованию профессионального английского языка. Роль учителя заключается в том, чтобы руководить поиском в этом океане информации. Опыт преподавания профессионального английского языка на физико-техническом факультете КазНУ им. аль-Фараби доказал эффективность этой стратегии. Авторы статьи рассматривают методы, используемые при просмотре и воспроизведении видеоматериалов. Преимущества использования специальных видеоматериалов (в частности, по физике) позволяют учащимся улучшить свое произношение, изучить новую терминологию, развить навыки устной речи и улучшить их способность делать презентации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникативная компетентность, информационная и образовательная окружающая среда, иностранный язык, медиаобразование, электронные образовательные ресурсы, содержание, технологии.

Introduction

Although the concept of the competence approach in education appeared as early as in the 1960-1970s, it still plays an important role in teaching foreign languages. This can be explained by many objective reasons: science has accumulated a huge amount of information, which is constantly renewed, in modern conditions it is necessary to train competitive specialists who can communicate without an interpreter in the professional environment, who themselves can find the information they need and contact co-workers of the international team.In the 1980sthe British linguistHymes (Daniel Coste. https://www.cairn-int.info/article-E_LS_139_0103--hymes-and-the-palimpsest-of-communicativ.htm) suggested the new concept that the knowledge of language is not only includes the knowledge of language structure, but also the knowledge of how to *use* language *appropriately* depending on the subject of communication. Hymes called this approach to teaching language development of *communicative competence*.

The competence approach in teaching a foreign language means the development of the ability to use language in communication, not just in translating texts. The study of a foreign language at the first stage of higher education – at the bachelor's level – is to be aimed at the development of a communicative competence. It is also necessary to orient on the development of communicative competence in the courses of «Professional foreign language» and «Foreign language for professional communication» because very often our textbooks are limited to learning vocabulary and translation of scientific texts often not related to the specialty of the student. Therefore to teach the student to use the professional foreign language in the real environment it is necessary to reproduce this environment in the classroom. It can be reproduced through imitation of professionally oriented situations which attract students' interest, solving problems, role-playing, organization of projects and brainstorming.

The competence approach is a powerful tool used in teaching foreign languages, and it is effectively applied in the course of a foreign language for special purposes. In teaching a foreign language for professional communication for the students of technical specialties it is necessary to use information from technical disciplines, to combine a foreign language and special disciplines. It is necessary to develop not only communicative, but also other professionally important competencies. When a foreign language is taught to technical students in the framework of a competence approach the teacher should develop professional and communicative

competence in a foreign language in the process of solving practical and theoretical problems.

Experimental part

The main components of achieving positive results in teaching English to technical students are a target-oriented organization of the learning process, professionalism of the teacher and motivation of the students. The student should be able to use words and grammatical constructions in spontaneous speech, and not just to know the theoretical material. To teach a student to feel confident in a real life situation, in a lesson he should be put in such conditions, in which he could solve actual problems using the studied language, which means that he must be able to prove, disprove, agree or disagree with something.

Communicative competence means skills of direct and indirect communication, the first skill includes speaking and listening and the second one reading and writing. Direct or oral communication has two sides and therefore it is impossible without understanding the speech of the other person, as when you contact a person you are simultaneously a speaker and a listener. In teaching technical students it is important to answer the question whether all means of communication are equally important. Should we develop all four means equally or some of them should dominate? In all modern textbooks on General English published in the countries of the studied language all four skills get equal attention. However, in the textbooks on technical English, for example, Professional English in Use: Engineering, there are no materials for listening. The main accent is made on learning terminology. The same approach is used in the textbooks on English for specific purposes published in our country or in Russia, which are oriented on learning vocabulary and grammar. The students learn to write but are not able to speak. Students have to learn a lot of words and phrases in order to use them in their speech, but without practical application they are quickly forgotten. Many students of engineering specialties did not pay much attention to this subject at school and very few hours of foreign language in the timetable do not allow them to overcome the situation of poor knowledge of the studied language.

The other problem in teaching English communication to students of technical specialties is the problem of pronunciation. Very often it is caused by incorrect pronunciation of the English teachers at school and is further worsened by mistakes in pronunciation of university teachers. Therefore when students hear the words on the recording they are not able to recognize them. During the hours provided for speech practice it is difficult to come to subconscious comprehension of the language. Students are not ready for oral perception of the English language. One of the ways to solve this problem is to introduce telecommunications technologies into the learning process.

However, the main purpose of the subject «Professional foreign language» is still often stated as learning English through reading special texts (Popolzina. http://euroasia-science.ru/filologicheskie-nauki/the-chief-criteria-in-selecting-original-texts-for-increasing-communicative-and-professional-competence-in-learning-english-in-higher-school/). Reading special texts is based on the general principles: learning new vocabulary and special terms, training grammar structures, and reference work on specialty. Due to new information technologies foreign texts are becoming more available, and students are getting opportunities of acquiring the habits of reading according to the qualifications which they are trained in the course of the curriculum. There is no doubt that this is a great advantage of modern technologies and it enables us to find the appropriate information for teaching in the special field of knowledge. However, this type of learning is again passive learning in the framework of reading practice.

Today the Internet provides a huge variety of materials on professional communication, which are presented not only by written texts but also by a lot of video materials though their levels are different and not everything is suitable for our students. The task of the teacher is to develop the assignments to be used by the students in their self-study and to provide appropriate control of fulfillment of these assignments.

For the purpose of learning Professional English at the Faculty of Physics and Technology, al-Farabi KazNU, we developed the following strategy. After careful studying of Internet resources we chose the video programs presented by the teachers of physics Dan Fullerton (Dan Fullerton. https://www.youtube.com/user/FizziksGuy) and Michel van Biezen (MichelvanBiezen. https://www.youtube.com/watch?v=W2mAna_PqAM), who presents video lessons not only on physics, but also on mathematics, astronomy, chemistry, mechanical and electrical engineering, which makes these videos extremely valuable for our students.

Prior to watching videos we had to work with different aspects in teaching professional language. First, it is vocabulary in the context, as everybody

knows that every English word has a lot of different meanings. The other problem was reading scientific texts. Here we faced two problems: the first one was pronunciation and the second was reading formulas. Both problems could be solved using videos on the corresponding themes. It was necessary to start from reading simple arithmetical expressions such as:

$$4c + W_3 + 2m_1a^1 + R_a + 33^{1/3},$$

which is read as: 4c plus W third plus 2 m first a prime plus R a-th equals thirty-three and one third

Then we moved to more complicated formulas.

$\Delta S = S_2 - S_1 = \int_{T_1}^{T_2} \frac{\Delta q}{T}$ *Delta S is equal to S sub two minus S sub one is equal to the integral from T sub one to T sub two of delta q over (by) T.*

$$\beta = \frac{d\omega}{dt} = m(g-a)r - M_0 - k\omega.$$

To learn grammar in the context we used such exercises as [Strautman, 2017: 75]:

1. Although the exact lifetime of one particular nucleus cannot_____ (predict), the mean or average lifetime of a sample containing many nuclei of the same isotope can _____ (estimate) and measured. 2. The force between two objects ____(describe) as the exchange of a particle. 3. The electrons in an atom _____ (bind) to its nucleus by electromagnetism. 4. If the movie ____ (run) backwards through the projector, could you tell from the images on the screen that the movie was running backwards?

The texts from the course of physics and video presentations were used in order to teach students to speak English properly, to pronounce the words correctly, to learn how to read formulas. Physics and Mathematics YouTube lessons were used as examples for presentations. Here we can provide some examples of the texts:

Let us consider the product of several variables having different powers:

$$A = B^{\alpha} \cdot C^{\beta} \cdot E^{\gamma} \ldots$$

The relative standard error of the value of *A* for independent *B, C, E*... can be obtained using the formula

$$\left(\frac{S_A}{A}\right)^2 = \alpha^2\left(\frac{S_B}{B}\right)^2 + \beta^2\left(\frac{S_C}{C}\right)^2 + \gamma^2\left(\frac{S_E}{E}\right)^2 + \ldots$$

From these examples it is seen that it is impossible to teach students working with such texts without knowing how to read such formulas, which can be found in the video materials in the Internet.In the classroom we used the following stages of working with video lessons:

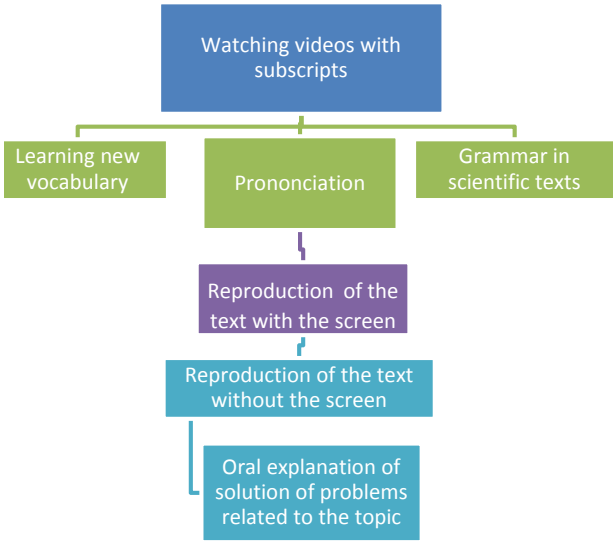

Results and discussion

The use of appropriate Internet video resources enables the students to solve the following problems:

1. To improve the pronunciation, especially, to learn how to read formulas and to pronounce physical terms properly.
2. To improve grammar skills though using them in scientific texts.
3. To improve speaking skills by reproducing the texts of the videos.
4. To learn how to make real presentations based on the material presented in the videos.

Conclusion

The results of video lessons can be used at the lessons on special disciplines. The choice of video material should depend on the level of the group. However, it will be useful for any group of students as a motivating material for learning English, which will provide them access to the world of professional language.

Литература

Daniel Coste et al. Hymes and the Palimpsest of Communicative Competence: A Journey in Language Didactics // https://www.cairn-int.info/article-E_LS_139_0103--hymes-and-the-palimpsest-of-communicativ.htm.

Popolzina L. The chief criteria in selecting original texts for increasing communicative and professional competence in learning English in higher school //http://euroasia-science.ru/filologicheskie-nauki/the-chief-criteria-in-selecting-original-texts-for-increasing-communicative-and-professional-competence-in-learning-english-in-higher-school/.

Dan Fullerton. Aplusphysics //https://www.youtube.com/user/FizziksGuy.

Michel van Biezen//https://www.youtube.com/watch?v=W2mAna_PqAM.

English for Physicists.L.E. Strautman, Sh.B. Gumarova et al – Алматы, 2017 – 125с.

References

Daniel Coste et al. Hymes and the Palimpsest of Communicative Competence: A Journey in Language Didactics // https://www.cairn-int.info/article-E_LS_139_0103--hymes-and-the-palimpsest-of-communicativ.htm.

Dan Fullerton. Aplusphysics //https://www.youtube.com/user/FizziksGuy.

English for Physicists.L.E. Strautman, Sh.B. Gumarova et al. – Almaty, 2017. – 125p.

Michel van Biezen // https://www.youtube.com/watch?v=W2mAna_PqAM.

Popolzina L. The chief criteria in selecting original texts for increasing communicative and professional competence in learning English in higher school //http://euroasia-science.ru/filologicheskie-nauki/the-chief-criteria-in-selecting-original-texts-for-increasing-communicative-and-professional-competence-in-learning-english-in-higher-school/.

МРНТИ 14.07.09

Жунусова Ж.К.[1], Жандырова А.С.[2], Альманова Д.С.[3],

[1]магистр ст. преподаватель, [2]магистр ст. преподаватель, [3]магистр ст. преподаватель
АО «Университет КАЗГЮУ», Казахстан, г. Астана,
e-mail: jannahasimova@mail.ru, zhandirova11@mail.ru, miss.dinarv@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБУЧЕНИЯ ПРАВОВОЙ ИНФОРМАТИКЕ БУДУЩИХ ЮРИСТОВ КАЗГЮУ

В статье авторы рассматривают особенности преподавания дисциплины «Информатики» у будущих юристов. Каким образом на основе использования полученной правовой информации минимизировать риск юридической ошибки, используя при этом информационные системы и юридические базы, такие как «Әділет», справочно-правовая система ADVISER, специализированные сайты online.zakon.kz и другие. Автор дает примеры использования данных систем при преподавании информатики, таким образом, объединяя ресурс информатики и поисковой системы. Авторы приходят к выводу, что методическая система обучения правовой информатике будущих юристов обеспечивает формирование информационно-правовых знаний, умений и навыков. Преподаватель самостоятельно проектирует занятия с использованием программных средств, которые базируются на теоретических знаниях и навыках работы на компьютере, с теоретическими знаниями по специальным дисциплинам, таким как гражданское право, уголовное право и другие.

Ключевые слова: справочно-правовые системы, методика преподавания информатики, инновация, цифровизация.

Zhunusova Zh.K.[1], Zhandyrova A.S.[2], Almanova D.S.[3],

[1]magister, Assistant Professor, [2]magister, Assistant Professor, [3]magister, Assistant Professor
of Joint Stock company «KAZGUU University», Kazakhstan, Astana,
e-mail: jannahasimova@mail.ru, zhandirova11@mail.ru, miss.dinarv@mail.ru

To the issue of training future lawyers for informatics in KAZGUU University

In the article the authors considers the peculiarities of teaching computer science in future lawyers. The way, on the basis of using the received legal information, minimize the risk of a legal error, using information systems and legal bases such as «Adilet», ADVISER reference system, specialized online. zakon.kz and others web sites. The author gives examples of the using of these systems in the teaching of informatics, thus, combining the resource of informatics and the search system. The authors come to the conclusion that the methodical system of training the legal informatics of future lawyers, provides the formation of information and legal knowledge, skills and habits. The teacher independently designs the lesson using software that is based on theoretical knowledge and computer skills, with theoretical knowledge in special disciplines such as civil law, criminal law and others.

Key words: reference and legal systems, teaching methods of informatics, innovation, digitalization.

Жунусова Ж.К.[1], Жандырова А.С.[2], Альманова Д.С.[3],

[1]аға оқытушысы, магистр, [2]аға оқытушысы, магистр, [3]аға оқытушысы, магистр,
«ҚазМЗУ Университеті» АҚ, Қазақстан, Астана қ.,
e-mail: jannahasimova@mail.ru, zhandirova11@mail.ru, miss.dinarv@mail.ru

ҚазМЗУ болашақ заңгерлеріне құқықтық информатиканы оқыту мәселесі жөнінде

Мақалада авторлар болашақ заңгерлерге информатика пәнін оқытудың ерекшелігін қарастырады. Осындай мақсатта «Әділет» құқықтық-анықтама жүйесіндегі арнайы ADVISER, сондай-ақ, online.zakon.сайты сияқты басқа да жүйелердегі ақпараттық құрылымдарды қолдана

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

отырып, алынған ақпаратты, заңнамалық қателіктерді барынша азайту мүмкіндігін тудыру туралы айтылады. Автор осы жүйелерді қолдану барысында информатика пәнін информатика ресурстары мен іздеу жүйесінен біріктіре отырып оқытудың мысалдарын келтіреді. Авторлар бұл оқытудың әдістемелік жүйесі – құқықтық информатика пәні – болашақ заңгерлердің ақпараттық-құқықтық білімін, іскерлігін және дағдыларын қалыптастыруды қамтамасыз етеді деген қорытындыға келеді. Бағдарламалық құралдарды пайдалана отырып негізделетін теориялық білімдер мен дағдылар, компьютерде жұмыс, теориялық білім, арнайы пәндер бойынша, мысалы, азаматтық құқық, қылмыстық құқық және басқа да сабақтарды оқытушы өз бетінше жобалайды.

Түйін сөздер: анықтамалық-құқықтық жүйелер, информатиканы оқытудың әдістемесі, инновация, цифровизация.

Введение

В условиях мирового развития информатизации и цифровизации, важнейшим фактором общественного развития и средством повышения результативности всех сфер деятельности выступают современные информационные технологии и особенности их преподавания.

Слово информация происходит от латинского informatio, означающего сведения, разъяснения, пояснения. С содержательной точки зрения информация – это сведения о ком-то или о чем-то, а с формальной точки зрения – набор знаков и сигналов.

Так, в Законе Республики Казахстан «Об информатизации» обозначено «информатизация – организационный, социально-экономический и научно-технический процесс, направленный на автоматизацию деятельности субъектов информатизации» (Law of the Republic of Kazakhstan, 2016: 4).

Очень актуальным для методики преподавания информатики является вопрос подготовки юридических кадров, удовлетворяющих всем требованиям современного общества, владеющими новейшими информационными технологиями и информационной безопасностью с учетом специфики специальности. Основу юридической деятельности составляют информационные модели и процессы, относящиеся к нормам и правилам, регламентирующим правовую систему общества. Будущий юрист должен понимать суть сложных социальных процессов, уметь использовать средства законодательной базы в правоприменительной деятельности, действуя, как правило, в условиях неопределенности, ограниченности времени, постоянного увеличения и накопления объема правовой информации.

Таким образом, информационно-правовая подготовка будущих юристов состоит в том, чтобы на основе использования полученной правовой информации минимизировать риск юридической ошибки, используя при этом информационные системы и юридические базы.

Эксперимент

Способность ориентироваться в огромном потоке информации, осуществлять поиск и получать необходимые данные за не большие промежутки времени, с максимальным эффектом использовать сведения, полученные из различных юридических информационных источников, – именно такие требования предъявляют сегодня к юристам – выпускникам высших учебных заведений. С развитием науки и постоянным усложнением технологий возрастают и требования к уровню информационной подготовки будущих юристов. Значение эффективной системы распространения правовой информации для современного гражданского общества является на данный момент очень актуальным.

Однако образовательная система, призванная формировать информационный компонент готовности будущих специалистов к профессиональной деятельности, не всегда обеспечивает должный уровень их информационной подготовки. Анализ информационного поля деятельности будущих юристов показывает, что современному юристу для организации профессиональной деятельности необходимы знания о правовой информации, способах распространения, основных свойствах и возможностях справочных правовых систем как источников этой информации, о способах защиты информации.

В настоящее время, одной из актуальных проблем является использование современных компьютерных средств также в процессе преподавания профессионально-направленных дисциплин в юридических вузах. Основной целью внедрения в учебный процесс современных технологий является быстрое усвоение студентами знаний и их последующее закрепление. Создание современных электронных вычислительных машин, наравне с появлением профессиональ-

но-направленных прикладных программ, оказывает положительное влияние, в том числе, и на педагогическую деятельность. Поэтому сегодня идет активная работа по обеспечению высших учебных заведений такими компьютерными технологиями и программным обеспечением. Современные мультимедийные компьютерные программы и телекоммуникационные технологии открывают новые пути к информационным источникам, электронным гипертекстовым учебникам, образовательным сайтам, системам дистанционного обучения и другим источникам, создают для студентов возможность творческого и креативного мышления.

Информатизация сферы профессиональной деятельности юристов, является одним из главных и важных процессов развития правоохранительных органов и юридической компетенции в целом. Изучение законов информационного процесса, способов создания информационных моделей, а также изучение технологий и информационных систем, предназначенных для использования в разных сферах жизнедеятельности человека – такова цель обучения информатики у юристов КазГЮУ.

Результаты и обсуждение

Обучение информатике с учетом юридической специальности необходимо связывать с сотрудничеством вуза с фирмами, занимающимися разработкой правовой информационной системы. Ведь на сегодняшний день, информация считается основным ресурсом развития общества, а информационные системы и технологии – средствами повышения производительности труда и эффективности специалиста. Таким образом, растет и значение правовой информационной системы. Так, например, поиск варианта новой редакции какого-либо правового документа иногда создает большую проблему для практикующего юриста. Под информационной системой понимаются общие упорядоченные средства связи, информационные технологии и информационные ресурсы, обеспечивающие поиск, сбор, сохранение, обработку и использование информации.

Профессиональный юрист должен уметь формулировать и планировать решение задач с помощью информационных систем и профессионально-направленной информационно-правовой системы. В Республике Казахстан имеются такие информационно-правовые системы как «Әділет» (http://adilet.zan.kz/rus), справочно-правовая система ADVISER, сайт online.zakon.kz и другие. Данные системы часто используют в своей деятельности практикующие юристы и студенты.

Применение вышеуказанных систем к каждой из офисных программ при изучении текстового редактора MS Word, программы для работы с электронными таблицами MS Excel и средства подготовки презентаций MS PowerPoint, нашло бы свое место. В этом случае, учебная дисциплина «Информатика и информационные технологии» была бы направлена на профессиональное обучение. Это было бы целесообразно при обучении работе с офисной программой – текстовым редактором MS Word, научиться самостоятельно забирать, анализировать и сохранять информацию из информационно-правовой системы.

Например: с сайта online.zakon.kz можно получить нужные законодательные документы, а затем обрабатывать и копировать их, компилировать и объединять с другими документами и сохранять с помощью программы MS Word. В данном случае, студент научится работать не только с офисной программой MS Word, но и с информационно-правовой системой.

В каждой информационно-правовой системе свои тонкости и возможности. Будущий юрист, поработав в каждой из них, таким образом, готовится к трудовой практике. При помощи офисной программы MS Excel можно анализировать информацию, взятую из информационно-правовой системы в виде диаграмм. Например, в информационно-правовой системе sud.gov.kz есть раздел «Ознакомление с судебными документами», в котором имеются все уголовные, административные и гражданские дела, рассмотренные в судах. С помощью этих данных, можно выявить статистику рассмотренных в судебной практике дел, или определить динамику видов преступности, а также ознакомиться с реальными делами и документами. Таким образом, можно говорить о комбинировании методов обучения

Проведение такой работы позволит повысить эффективность занятий в рамках преподавания информатике в юридических вузах, и будет соответствовать главным целям методической системы преподавания курса профессионально-направленной информатики. Необходимо обучать студентов методам сбора информации, обработки и передачи данных, заполнения документов с помощью информационно-поисковой системы.

Заключение

Формирование и развитие научных и технологических знаний и умений, необходимых для понимания информационной точки зрения на мир, для использования информационных технологий в практической деятельности юристов, позволяет сформировать компетентного и конкурентоспособного специалиста.

Методическая система обучения правовой информатике будущих юристов, обеспечивает формирование информационно-правовых знаний, умений и навыков. Преподаватель самостоятельно проектирует занятие с использованием программных средств, которые базируются на теоретических знаниях и навыках работы на компьютере, с теоретическими знаниями по специальным дисциплинам, таким как гражданское право, уголовное право и другие.

Использование информационных технологий в юридической деятельности будущих юристов обеспечит снижение временных затрат, улучшит качество принимаемого решения. Ведь информационные технологии становятся в настоящее время неотъемлемой составной частью правовой системы, они активно внедряются во все направления правовой деятельности. Необходимость обучения правовой информатике определяется потребностью в обществе таких юристов, которые способны к профессиональной деятельности в современных и перспективных условиях развития информатизации и цифровизации. Также, наличием неразрешенных противоречий между: необходимостью у общества на подготовку юристов, свободно владеющих средствами современных информационных технологий, и возможностью государственного образовательного стандарта высшего профессионального образования его реализовать; необходимостью информационной подготовки будущего юриста и недостаточной разработанностью научно-методического обеспечения этой подготовки. Все это позволяет говорить о наличии данной проблемы в образовании.

Таким образом, новая информационная парадигма требует поиска реальных путей организации образовательного процесса и решение проблемы подготовки юристов, которые должны не только владеть практическими навыками работы с вычислительной техникой, но и получать знания в области правового обеспечения информационной деятельности.

Литература

1 Закон Республики Казахстан «Об информатизации» (с изменениями от 28.12.2016 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902#pos=3;-94.

2 Юнусова М.С. Методика преподавания курса «Информатика и информационные технологии» (для специальности «Юриспруденция») // Теория и практика образования в современном мире: материалы II Международной научной конференции. – Спб.: Реноме, 2012. – 310 с.

3 Михеева Е.В., Титова О.И. Информационные технологии в профессии юриста. – М.: Академия, 2009. – 352 с.

4 Арипов М.М., Мухаммадиев Ж.У. Информатика, информационные технологии. – Ташкент: ТГЮИ, 2005. – 275с.

5 Лапчик М.П. Методика преподавания информатики: Учебное пособие для студентов педвузов. – Свердловск, 2001. – 149с.

References

1 Law of the Republic of Kazakhstan (2016) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902#pos=3;-94.

2 Yunusova M.S. (2012). Metodika prepodavanija kursa «Informatika i informacionnye tehnologii» (dlja special'nosti «Jurisprudencija») [Methods of teaching the course «Informatics and Information Technology» (for the specialty «Law»)]. – Sankt-Peterburg: Renome, 310 p. (In Russian)

3 Miheeva E.V., Titova O.I (2009). Informacionnye tehnologii v professii jurista [Information technologies in the profession of lawyer]. Moskva: Akademiya, 352 p. (In Russian)

4 Aripov M.M., Muhammadiyev Zh.U. (2005). Informatika, informacionnye tehnologii [Informatics, information technologies]. Tashkent: TDYUI, 275 p. (In Russian)

5 Lapchik M.P. (2001). Metodika prepodavanija informatiki [Methods of Teaching Informatics]. Sverdlovsk, 149 p. (In Russian)

МРНТИ 16.21.61

Молдахметова С.С.,

ст. преподаватель АО «Университет КАЗГЮУ»,
Казахстан, г. Астана, e-mail: oven99777@mail.ru

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ РЕЧЕВЫХ СПОСОБНОСТЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ КАЗАХСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ

В статье рассматривается модель развития речевой компетенции у студентов, обучающихся на казахском языке. Автор обращает внимание на особенности лингводидактики в процессе обучения и передачи нового материала на русском языке неносителям языка. Статья содержит примеры практической модели преподавания в вузе казахским группам. Автор приходит к выводу, что речевая способность реализуется в речевой деятельности, которая в свою очередь представляет собой систему умений студента творческого характера, направленную на решение коммуникативных задач в зависимости от ситуации общения. Развитие речевой способности будет зависеть от того, насколько эффективно будет протекать процесс у студента при передаче мыслей посредством графического или звукового кода и декодирования полученных сигналов.

Ключевые слова: лингводидактика, обучение русскому языку, модель развития речевых способностей, коммуникативная компетентность.

Moldakhmetova S.S.,

Assistant Professor of Joint Stock company «KAZGUU University»,
Kazakhstan, Astana, e-mail: oven99777@mail.ru

Linguodidactical model of development of speech abilities in the study of Russian by students of the Kazakh branch

The article considers the model of development of speech competence for students studying in the Kazakh language. The author draws attention to the peculiarities of linguodidactics in the process of teaching and the transfer of new material in Russian, not to native speakers. The article contains examples of the practical model of teaching in the university to Kazakh groups. The author comes to the conclusion that speech ability is realized in speech activity, which in turn is a system of skills of a student of a creative nature, aimed at solving communicative tasks depending on the situation of communication. The development of speech ability will depend on how effectively the student's process proceeds in the transmission of thoughts through a graphic or sound code and decoding the received signals.

Key words: linguodidactics, Russian language training, model of speech abilities development, communicative competence.

Молдахметова С.С.,

«КАЗГЮУ Университеті» акционерлік қоғамының аға оқытушысы,
Қазақстан, Астана қ., e-mail: oven99777@mail.ru

Қазақ бөліміндегі студенттерге орыс тілін оқытуда тілдік қабілетін дамытудың лингводидактикалық үлгісі

Мақалада қазақ тілінде білім алатын студенттердің тілдік қабілетін дамыту үлгісі қарастырылған. Автор орыс тілінде сөйлемейтін студенттерге орыс тілінде жаңа ақпарат пен білім беру процесінде лингводидактиканың ерекшелігіне тоқталған. Мақалада ЖОО қазақ топтарында

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

білім берудің практикалық моделінен мысалдар кездеседі. Автор тұжырымға сөйлеу қабілеті іске асырылуда сөйлеу қызметі, ол өз кезегінде жүйені білдіреді, білік, студенттің шығармашылық сипаттағы бағытталған коммуникативтік міндеттерді шешуге жағдайға байланысты қарым-қатынас. Сөйлеу қабілеті болады, қаншалықты тиімді болады өтуі процесі студенттің беру кезінде ойын арқылы, графикалық немесе дыбыстық кодын және қайта кодтау алынған сигналдар.

Түйін сөздер: лингводидактика, орыс тілін үйрету, тілдік қабілеттерді дамыту моделі, коммуникациялық құзырлық.

Введение

Русский язык, как известно, является одним из самых распространенных языков мира, одним из шести официальных языков ООН, средством межнационального общения народов. В Казахстане, согласно Конституции, русский язык применяется наравне с государственным языком. Так, в законе Республики Казахстан от 27 июля 2007 г. № 319-Ш ЗРК «Об образовании» в ст.9 сказано, что языковая политика в сфере образования осуществляется в соответствии с Конституцией Республики Казахстан и законодательством Республики Казахстан о языках; все организации образования, независимо от форм собственности, должны обеспечить знание студентами казахского языка как государственного, а также изучение русского языка и одного из иностранных языков в соответствии с государственным общеобязательным стандартом соответствующего уровня образования (Law of the Republic of Kazakhstan, 2017: 1). То есть использование, и изучение русского языка законодательно закреплено в системе образования Казахстана.

Большую роль в усилении мотивации к изучению русского языка наряду с профессиональным фактором (получением специальности, например филология; получением работы в престижной компании и иное) играет русская культура, которая издавна рассматривалась как часть европейской и шире – мировой культуры. Среди субъективно-психологических факторов, также влияющих на мотивацию изучения русского языка в казахских группах, присутствуют и представления осложности изучения русского языка. Интерес к русскому языку напрямую связан с экономическими, политическими и социальными факторами.

Эксперимент

Русский язык для казахских групп это не только важное средство общения, но и средство, обеспечивающее компетентное участие в образовательном процессе, а также в научно-техническом, профессиональном и культурном развитии. Процесс обучения русскому языку отличается сложностью, многоаспектностью и многофакторностью.Для этого необходим интегративный подход. Кроме того, в учебном процессе «приобретается» не только язык, но и нечто другое, большее, выходящее на проблемы отношения к языку, формирования личностных качеств обучающегося. Поэтому многие ученые в последние годы говорят о «методологической комплексности» современной методической науки, включая в нее такие научные области, как лингводидактика и методика обучения русскому языку. Такое понимание методической науки созвучно позиции Л.В. Щербы о корреляции комплекса многих наук в интересах повышения научности процесса обучения языкам.

Лингводидактика – молодая научная дисциплина. Начиная с 1970-х годов, она стремилась укрепить свои теоретические основы за счет осуществления интегративного подхода к определению основных закономерностей процесса обучения иностранному языку в целях создания объективной научной базы для оценки эффективности методов обучения и их дальнейшего совершенствования».

Лингводидактика трактуется как общая-теория обучения языку, разрабатывающая ее методологические основы, в то время как методикахарактеризует сам процесс обучения конкретному языку в конкретных условиях его преподавания (частная методика) либо раскрывает закономерности обучения языку (группе языков) вне конкретных условий егоизучения (общая методика). Согласившись с таким разграничением двух терминов, мы можем говорить олингводидактических основах обучения языку, включающих изложение теоретических основ такого обучения (представлений о содержании, целях и задачах, принципах, методах, средствах, процессе обучения, ометодах исследования в лингводидактике, а также о взаимодействии ее с базовыми для нее науками) и о методическихосновах обучения языку (обучение аспектам языка и видам речевой деятельности в конкретных условиях-

преподавания, организация учебного процесса, требования к профессии педагога) (Kuznecov, 2000: 348).

В современной науке выдвигается точка зрения, что лингводидактика есть общая теория овладения и владения языком в условиях обучения. С этой точки зрения данная наука представляет собой теорию «приобретения» языка или своего рода лингвистическую антропологию, выступающую в качестве «метатеории» для разработки модуса производства методик обучения иностранным языкам. В определенном смысле данное понимание лингводидактики как науки близко к отдельным аспектам прикладной лингвистики.

Следует отметить, что ученые в обосновании лингводидактики как науки традиционно уделяют большое внимание языку. Так, например, Н.М. Шанский определяет в качестве основной цели данной научной отрасли монолингвальное и билингвальное описания языка в учебных целях (Shanskiy, 1972: 59).

Г.И. Богин справедливо отмечает, что лингводидактика исследует законы овладения любым языком независимо от того, выступает ли он в качестве первого или второго. Он один из первых предпринял попытку выстроить лингводидактическую модель языковой личности, которая, по утверждению автора, является центральной категорией лингводидактики как науки (Bogin, 1980: 120).

Ее особенность в том, что, соединяя данные об устройстве языка, о языковой структуре с видами речевой деятельности, данная модель представляет языковую личность в ее развитии, становлении, в ее движении от одного уровня владения языком к другому, более высокому. Тем не менее, она не может быть охарактеризована как онтогенетическая, поскольку исследователь считает, что данная модель одинаково применима и к ребенку, овладевающему родным языком, и к взрослой личности, совершенствующей свое знание языка, так и к студенту, овладевающему вторым языком.

Схематически модель развития речевых способностей можно представить как трехмерное образование в виде своеобразного параллелепипеда, в основании которого одну сторону составляют виды речевой деятельности (говорение, аудирование, письмо и чтение), другую – аспекты языка (фонетика, грамматика и лексика, но в принципе их может быть и больше, поскольку в грамматике можно противопоставить морфологию синтаксису или внутри морфологии выделить в качестве самостоятельных аспектов словоизменение и словообразование). В качестве третьего измерения (т. е. оси высоты) данной модели выступают уровни владения языком. В результате такой структурной репрезентации модель развития речевых способностей приобретает вид геометрической фигуры, изображенной в форме параллелепипеда, состоящей из шестидесяти малых ячеек, полученных в результате умножения четырех видов коммуникативной деятельности, трех аспектов языка и пяти уровней владения языком.

Каждая из этих ячеек обозначает один из компонентов языковой личности, соотносимый с понятием речевой готовности в том или ином виде речевой деятельности, в конкретном аспекте языка и в конкретном уровневом измерении. Если каждую ячейку обозначить словесно, то в этом случае мы будем иметь шестьдесят речевых способностей (из расчета по двенадцать на каждый уровень владения языком). Например, если мы рассматриваем уровень насыщенности в сфере аудирования и в аспекте лексики, то данную речевую способность можно обозначит как «восприятие на слух лексической насыщенности аудиотекста».

Если же нас интересует фонетический аспект говорения на уровне адекватного выбора, то данную речевую готовность можно обозначить как «адекватный выбор фонетического варианта для устного выступления». Оценивая данную модель развития речевых способностей, следует отметить, что она обладает достаточно высокой разрешающей диагностической силой и отчетливо выраженной системностью. Однако ее уязвимость состоит в том, что отображенные в ней уровни владения языком весьма условны в своих границах, поскольку в реальных актах овладения языком становление коммуникативной компетенции не имеет столь четкой уровневой градации: студентдостигает определенных позитивных результатов одновременно в нескольких указанных уровнях. Причем границы этих уровней будут чрезвычайно размыты, успехи в овладении одними видами коммуникативной деятельности и аспектами языка будут сочетаться с неудачами в других видах деятельности и языковых аспектах.

Результаты и обсуждение

Так, в Казахстане многие студенты владеют казахским (родным), русским (средством межнационального общения) и иностранными

языками. Для групп с казахским языком обучения, русский язык выступает вторым языком, доминантным же является казахский язык. Казахстанские ученые и эксперты в сфере русской лингвистики не отрицают: роль русского языка в казахстанском обществе трансформируется, что является отражением прежде всего объективных изменений в социальной и политической жизни. И реформы в преподавании русского языка связаны с изменением его статуса – от доминирующего к одному из двух (а теперь и трех) обязательных к изучению языков.

Новые подходы требуют не только переосмысления методических проблем с точки зрения процессов овладения студентами, говорящим на казахском языке – русским языком, но и получения объективных данных об изучаемом языке, глубоким теоретическим обоснованием всех факторов, влияющих на процесс усвоения языка в данной аудитории, т.е. необходимо лингводидактическое описание изучаемого языка студентами. Процесс овладения языком в учебных условиях является предметом интересов психологов, психолингвистов, методистов, специалистов в области теоретической лингвистики.

С этой точки зрения при подходе к осмыслению этого процесса только с позиции той или иной отдельной дисциплины – значит не получить полное представление о механизмах усвоения языка в учебных целях. Сделать это позволяет лингводидактика, которая, являясь интегративной наукой, показывает описание механизмов усвоения языка, а также специфику управления данными механизмами в учебных условиях.

Лингводидактика предусматривает взаимодействие нескольких самостоятельных и вместе с тем взаимосвязанных научных дисциплин: методику, лингвистику, педагогику, психологию, психолингвистику; представляет собой лингвистическую базу обучения иностранным языкам во взаимосвязи с перечисленными научными дисциплинами. Можно сказать, отношение между лингводидактикой и этими научными дисциплинами есть отношение между теорией и практикой (Galskova, Gez, 2006: 63).

Проблема развития речевой способности рассматривалась нами на практических занятиях по русскому языку в группах сказахским языком обучения, обогащение словаря студентов на практическом материале, например при изучении темы: «Деловое и художественное описание». Студенты подбирали прилагательные, которые давали характеристику вещам и явлениям, а также описывали характерные признаки того или иного явления. Например: слово глаза: большие, голубые, зелёные, карие, печальные, рыжие, светлые, серые, синие, стальные, строгие, тёмные, узкие, чёрные.

Во втором семестре изучая русский язык, студенты уже описывали процесс исследования (эксперимента) в научном стиле. Выдвижение и обоснование гипотезы связано с применением различных типов умозаключений: сравнения, анализа, моделирования, индукции в ее различных формах, дедукции. Через полгода обучения русскому языку были даны следующие определения слову глаза: очаровательные, чудные, искристые, чарующие, колдовские, томные, дивные, лукавые, хитрые, злые, добрые, бесовские, пытливые, яркие, бесстыжие, наглые, дерзкие, блёклые, манящие, притягательные, раскосые, миндалевидные, юные, потухшие, задорные, выразительные, манящие, сногсшибательные, бесцветные, фантастические. Таким образом, постепенно студенты начинают понимать роль имен прилагательных как изобразительных средств и использовать их в описании предметов, явлений, а также для создания выразительности и эмоциональности высказывания. Речевые способности аккумулируются, благодаря увеличению базы знаний и кругозора студента. Развитие речевой способности обеспечивается интеграцией процессов изучения лексико-грамматической стороны языковых единиц и развития речи.

Заключение

Формирование речевой способности студентов достигается при условии взаимосвязанного развития структурных компонентов речевой способности, включающих способность к звуко- и словотворчеству; владение умением построения и связного лингвистического высказывания; умение строить художественный текст, насыщенный тропами, фигурами речи; владение средствами интонационной выразительности устной речи (тоном, тембром, темпом, мелодикой, логическим ударением); владение средствами эмоциональной выразительности письменной речи.

Речевая способность реализуется в речевой деятельности, которая в свою очередь представляет собой систему умений студента творческого характера, направленную на решение коммуникативных задач в зависимости от ситуации общения. Развитие речевой способности будет зависеть от того, насколько эффективно будет протекать процесс у студента при передаче мыс-

лей посредством графического или звукового кода и декодирования полученных сигналов.

Коммуникативная компетентность, формируемая у студентов не носителей русского языка, нефилологических факультетов вуза, в процессе обучения русскому языку и культуре речи, представляет собой интегративное свойство личности, владеющей всеми видами речевой деятельности (говорение, слушание, чтение, письмо), нормами литературного языка, стилистики и речевого этикета, способной к преподаванию учебных дисциплин в нерусских школах. Для осуществления коммуникативной деятельности в рамках профессиональной сферы общения важно обеспечить развитие у преподавателей как языковой компетентности (нормативный аспект), так и речевой и культуроведческой (умение анализировать, выбирать средства языка и уместно использовать их в монологической и диалогической речи).

Литература

Закон Республики Казахстан от 27 июля 2007 года № 319-III «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.07.2017 г.).

Кузнецов С. А. Большой толковый словарь русского языка. – СПб.: Норинт, 2000. – 1536 с.

Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М., 1972. – 285 с.

Богин Г.И. Современная лингводидактика. – Калинин, 1980. – 147 с.

Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. – М.: Издательский центр «Академия», 2006. – С.81

Лебединский С.И., Гербик Л.Ф. Методика преподавания русского языка как иностранного: учебное пособие – Минск, 2011. – 309 с.

References

Bogin G.I. (1980). Sovremennaya lingvodidaktika [Modern linguodidactics]. Kalinin, 147 p. (In Russian).

Kuznecov S.A. (2000). Bolshoy tolkoviy slovar russkogo yazika [Great Dictionary of Russian language] Sankt-Peterburg: Norint, 1536 p. (In Russian)

Lebedinskiy S.I., Gerbik L.F. (2011). Metodika prepodovaniya russkogo yazika kak inostrannogo [Methodology of teaching Russian as a foreign language]. Uchebnoe posobiye. Minsk, 309 p. (In Russian)

Galskova N.D., Gez N.I. (2006). Teoriya obucheniya inostrannim yazikam. Lingvodidaktika i metodika [Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methods]. Moskva: Izdatelskiy centr «Akademiya», P.81 (In Russian)

Shanskiy N.M. (1972). Leksikologiya sovremennogo russkogo yazika [Lexicology of the modern Russian language]. Moskva, 285 p. (In Russian)

Zakon Respubliki Kazakstan ot 27 iyula 2007 goda № 319-III «Ob brazovanii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 11.07.2017 g.) (2017). [Law of the Republic of Kazakhstan] (In Russian)

IRSTI 37.013.32

Nurshaikhova Zh.A.[1], Zuyeva N.Yu.[2], Raimbekova A.A.[3],

[1]DSc, Professor, [2]PhD, A/Professor, [3]PhD, A/Professor
of Kazakh National University Al-Farabi,Almaty, Kazakhstan,
e-mail: zhanara26n@mail.ru, nataliazueva@rambler.ru, raimbekova@yandex.kz

USING THE PRINCIPLES OF COOPERATION PEDAGOGY IN TEACHING RAF

Model of cooperation pedagogy is one of the trends in modern language teaching. In the annotated article the authors attempted to use the variant of this model in teaching Russian as a foreign language. Cooperation pedagogy gives an impetus to the creative activities of many teachers, initiated the activity of author's schools.Modern educational technology (in particular, learning in cooperation, project method, structuring of sentence patterns, mapping, computer animation, etc.) helps to implement the learner-centered approach in training, provide an individualization and differentiation of teaching taking into account students ' abilities, their knowledge level, etc. Described in the article method of pedagogical interaction in teaching Russian as a foreign language is one of the innovative methods in teaching foreign languages with its efficient implementation.

Key words: Model of the pedagogy of cooperation, individualization and differentiation of teaching, innovative methods in teaching foreign languages.

Нуршаихова Ж.А.[1], Зуева Н.Ю.[2], Раимбекова А.А.[3],

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің [1]профессоры, ф. ғ. д.,
[2]доценті, ф. ғ. к., [3]доценті, ф. ғ. к., Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: zhanara26n@mail.ru, nataliazueva@rambler.ru, raimbekova@yandex.kz

Орыстілін шет тілі ретінде оқытуда ынтымақтастық педагогика принциптерін қолдану

Қазіргі тіл оқытуда ынтымақтастық педагогика моделі қазіргі трендтердің бірі болып табылады. Аталмыш мақалада авторлар орыс тілін шет тілі ретінде оқытуда осындай нұсқадағы модельді пайдалануға талпыныс жасады. Ынтымақтастық педагогикасы көптеген педагогтардың шығармашылық қызметіне серпін берді, авторлық мектептерге бастамашылық жасады. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар (атап айтқанда, оқыту, жобалау әдісі, сөйлем модельдерін құрылымдау, картаға түсіру, компьютерлік анимация және т.б.) оқытуда тұлғалық-бағытталған амалды іске асыруға көмектеседі, студенттердің қабілеттерін және олардың білім деңгейін т.б. ескере отырып, саралап оқыту мен дараландыруға қамтамасыз етеді. Мақалада сипатталған ынтымақтастық педагогика әдісі орыс тілін шет тілі ретінде оқытуда нәтижелі әрі іске асқан инновациялық әдістердің бірі болып табылады.

Түйін сөздер: ынтымақтастық педагогика моделі, дараландыру мен саралап оқыту, шет тілін оқытудағы инновациялық әдістер.

Нуршаихова Ж.А.[1], Зуева Н.Ю.[2], Раимбекова А.А.[3],

[1]д. ф. н. профессор, [2]к. ф. н. доцент, [3]к. ф. н. доцент
Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: zhanara26n@mail.ru, nataliazueva@rambler.ru, raimbekova@yandex.kz

Использование принципов педагогики сотрудничества в преподавании РКИ

Модель педагогики сотрудничества является одним из трендов в современном преподавании языков. В аннотируемой статье авторы сделали попытку использовать вариант подобной модели в преподавании русского языка как иностранного. Педагогика сотрудничества дала импульс

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

творческой деятельности многих педагогов, инициировала деятельность авторских школ. Современные педагогические технологии (в частности, обучение в сотрудничестве, проектная методика, структурирование моделей предложения, картирование, компьютерная анимация и др.) помогают реализовать личностно-ориентированный подход в обучении, обеспечивают индивидуализацию и дифференциацию обучения с учётом способностей студентов, их уровня знаний и т.п. Описанный в статье метод педагогического сотрудничества в обучении русскому языку как иностранному являет собой один из инновационных методов в преподавании иностранных языков с его результативной реализацией.

Ключевые слова: Модель педагогики сотрудничества, индивидуализация и дифференциация обучения, инновационные методы в преподавании иностранных языков.

Today a lot and constantly it is referred to the application of new technologies in language teaching. In this case, refers are not only technical means but also new forms, methods, approaches and technologies used in the learning process.Knowledge and skills are becoming priority values in human life in the information society. To be aware of trend ideas in the world, you need to have information not only in their native language but also foreign. In order to create conditions for practical mastering of the language by foreign students, it is necessary to choose such teaching methods that would allow each of them to show their activity and individual creative approach, aimed at involving students in the learning process and the formation of desire to obtain new knowledge [1].

Model of the pedagogy of cooperation is one of the trends in modern language teaching, in our case, we tried to use a variant of this model in teaching Russian as a foreign language.

Moving on to the description of the pragmatic use of this method in teaching Russian as a foreign language, we refer you to the following addresses:

http://psyvision.ru/help/pedagogika/43-ped-tech20/492-ped-tech15, http://www.osp.ru/os/2011/04/13008788/,in which you can read more about the provisions and principles of the pedagogy of cooperation.

However, we can say the following briefly. Pedagogy of cooperation is the direction in Russian pedagogy the 2nd half of the 20-th century, which is a system of methods and techniques of education and training on the principles of humanism and a creative approach to personal development. Among the authors: sh. a. Amonashvili, I.P. Volkov, I.P. Ivanov, E.N. Ilyin, V.A. Karakovskiy, S.N. Lysenkova, L.A. and B.P. Nikitin, V.F. Shatalov, M.P. Shchetinin, etc. All the authors have had large practical experience in school (over 25 years) and developed the original concept of training and education. The initiators of the Association of teachers-innovators became the chief editor of «teacher's newspaper» V.F. Matveev and publicist S.L. Soloveichik.

A number of provisions proposed by the authors of the pedagogy of cooperation was denied the traditional system of training and education, so this theory has caused much debate. Pedagogy of cooperation gave an impetus to the creative activities of many teachers, initiated the activity of author's schools.

The process of learning, I think, it is possible to base on the theory of the pedagogy of cooperation, where the emphasis is on the involvement of the learner in the learning process, the joint work of the teacher and the student in a collective and individual process of obtaining language skills. The essence of the method is that it is not based on the classical principle «do as I say» and «do as I do» [2].

For the start, is a big goal, and then strongly supported a belief in its feasibility. Main is the real works closer to accomplishing his goal.

The traditional educational system in the teaching of languages focused on the formation of students a fixed set of knowledge, which is typically standard form of education. This contributes to students ' creative activities, in this case, completely absent an individual approach to learning when developing their own creative quality of the student taking into account his individual characteristics [3].

A few years ago, while working on study guides «the people of the world» and «ethno-cultural communication in monologues and dialogues» [4, 5] in collaboration with Professor W. K. Valeyeva under the idea of heuristic learning, we invited the students to build the trajectory of his education in studying the subject, programming is not only language knowledge, but also personal purposes of learning, their training program, methods of development of themes, presentation and evaluation of educational outcomes. Personal experience of the student became at this moment a component of its education and content of education was created in the process of students [1].

In the beginning 2000-x years at the preparatory faculty for foreigners appeared first on the group threshold of the advanced level of proficiency.

Tutorials for working with this population was not, so we students decided together to start collecting materials for a new book. The book should have been that she liked us all and topics and grammatical content. So, spontaneously, our students became the participants of the innovation project on creation of the textbook of a new type and participants of heuristic learning. That is, the group inadvertently ended up in the heuristic educational situation – in a situation activating the ignorance, the purpose of which was the creation of students personal educational product(ideas, problems, hypotheses, versions, texts), from which, in the end, the training manual had been compiled.

When the future undergraduates appeared on the faculty, on the subject «specialty Language» was not relevant teaching materials, we were faced with the necessity of their creation.

Having experience in heuristic learning, we understand that not all known principles of heuristics can be used by us in the present moment. In the past we have worked with students of an advanced level of training. So we could talk to students as equals, together, to choose the necessary grammatical or textual material, choose the controlling materials.

Now the task is complicated by the fact that prospective graduate students know everything about his profession in his native language, but we offer them to talk about their profession in the target language, realizing that students are at the initial stage of learning. When creating the textbook «the Language of occupation: the art», we decided to try to work in a different format.

The effectiveness of the learning system significantly increases with the use of the pedagogy of cooperation, focused on the involvement of the learner in the educational process, as well as the joint work of the teacher and the student. The pedagogy of cooperation focuses on education partnerships and suggests a number of principles:

*1. Teaching without coercion is*to make the student a co-author of the lesson, to instill in him the confidence to remove the feeling of fear is natural for every first-time learners of new language, to see him as a full employee. You need to put before the students a challenging goal, to point out its exceptional difficulty and to inspire confidence that the goal will be achieved, the topic is well learned. In our case, the proposal for the joint preparation of the training manual on the «Language of occupation: the art.» Offer motivated Afghan students to study sophisticated terminology, they offer to the study subjects about art, bring texts in their native language. Tests are translated and adapted, ready to study and analyze: lexical, grammatical, syntactical, but without coercion and according to their own will. However, do not think that the process is uncontrolled. The logic of the occupation, its structure, purpose and fundamental tasks does the teacher skillfully guiding the enthusiasm of the students in the process of language acquisition side.

2. Theidea of support includes in subject-verbal information reference signals, which means the development of memory, logic and spatial thinking. It's not a scheme, and the set of keywords, signs, and other reference signals, specially arranged and showing the logic of the studied material in the form of a compact shape (sometimes colored) reference circuit, which greatly facilitates the memorization and understanding of the material and eliminates the possibility of cramming. For us, it's use in the classroom animated model of the Russian proposals, preparation of proposals for models, preparation of virtual constructions in real sentences, but using the new terminology of language specialty.

3. The lack of negative assessments is only to controlling the classes can be split students into achievers / under-achievers. This applies particularly to the Afghan audience. It is the students who have received higher education at home, worked in the University teachers. There is no need to demonstrate but their ignorance. The lack of negative assessments makes the atmosphere in the classroom easier and makes you want to do.

*4. The idea of free choice*offers the opportunity to develop the individual qualities of language personality ofstudent; student can create a task that he is interested to solve. Shatalov gives the disciples a hundred tasks that they chose to resolve any of them in any quantity. Freedom of choice – the easiest way to develop creative thought. In our case, freedom is in the choice of themes and texts together with the students to study.

5. The idea of advancing the student acquainted with the topics ahead of his current training. This happens due to the fact that the student proposes a topic to study, for example, «Fine arts of Afghanistan.» Given the task to find short texts on a given topic. Then together we select the need to study, and then the teacher adapts the text and prepares it for occupation.

6. The idea of large blocks is the learning process does not consist of individual lessons or training sessions, and blocks of «immersion» in different topics, working with hypertext. The material comes in large blocks; it is possible to increase the volume of the studied material, easier to establish the logical

connection, to distinguish the leading idea of the trend.

7. *The idea of introspection* is to teach students individual or collective introspection, the study of language.

8. *The idea of personal approach* is to use such techniques in which each student feels like a person feels the attention of the teacher personally to him.

9. *The idea of dialogical thinking* is the dialogue of the teacher with students, friendly and attentive attitude to the statements of students, encouragement of ideas, thoughts students, even bad or wrong, promote the activity of students, cooperation between teachers and students in finding solutions to educational problems, issues, contributes to the development of their creative abilities, and motivation to language learning.

10. *The intellectual background of the joint* activities in the learning process and outside of it – museums, leisure, etc. The goal of every teacher, the end result is always a variety of specific pedagogical actions and tasks. It requires a teacher of creative solutions, creative thinking, new ideas, and unconventional approach [3, 6].

The apology of method of cooperation pedagogy proposes the following concept:

• The idea of joint educational activities of the teacher and the student, bound by mutual understanding and joint analysis of the progress and results of this activity.

• Collaborative relationships are multifaceted; but most important is the relationship «teacher – student». Traditional education is based on the position of the teacher as subject and student – the object of the pedagogical process. The concept of collaboration, this provision is replaced by the idea of the student as the subject of its training activities.

• Two subjects of the same process have to work together, to be companions, partners, to make the Union more experienced with less experienced; none of them should stand above the other [7].

Understand the basic principles and concepts of the pedagogy of cooperation, taking them as a basis, we proceeded to the creation of the textbook «the Language of occupation: the art», intended for students preparing to study or studying at the Academy of arts of Kazakhstan.

As an example, we offer one of the moments of the textbook, to have an idea about the level of dialogical lessons on the language of specialty.

CONVERSATIONS ABOUT ART

LESSON 3

You need to clarify the point of view of the interviewee, a statement of own point of view.

Task 1. Read the words and expressions. Explain their values. What question is answered by words? How is it changing? Write down the new words in the dictionary.

To find out, to outline, point of view, my opinion, my position, your point of view, the interlocutor, to look at the problem, to consider, to think, to treat the problem, treat it, to discuss, to argue.

Clarifying the point of view of the interlocutor

A statement of own point of view

In the conversation people want to find out the other's point of view or to explain its position. For this there are special formulas of expression point of view.

Task 2 – Disassemble the table. What is this table? What expressions do you like best? Choose which you prefer and remember these formulas of expression, point of view.

Table 1

Figuring out point of view of interviewee	Presentation ofown point of view
What do you think about the problem (question)?	I look at the problem (question) so...
Whatdoyouthink?	I think..
How do you think?	I guess..
What is your point?	From my point of view,...
Whatdoyousuppose?	I suppose
How do you feel about the problem (question words, point of view, this)?	I feel...
What do you think?	I consider
And your opinion is?	I suspect
How do you consider?	Myopinionis...
What do you think?	I believe
How do you find out (in your opinion)?	Inmyopinion,...

Task 3. Read the dialog.

- Tell me life is beautiful art or art more beautiful than life?

I heard in philosophy long has this argument. In Russia N. Chernyshevsky said: the best things in life are always above the beautiful in art.

In this case, (inthatcase) art is just a copy of life. I don't like it. I want to see in the art of beauty! And gray life? And so it is gray.

- There is an alternative concept. For example, Hegel and Alexander Herzen said: beautiful art

above is beautiful in life. The artist sees or rather feels stronger and brighter. It can show the ugly beautiful.

I like this concept. I want to watch a movie, a painting, read a book, listen to music and have fun.

- This is the eternal debate. Friends, who is right?

True life and true art often do not coincide with each other. The artist's task is to convey through art the truth of life. The artist must honestly reveal the truth of life.

Task 4. On dialogue a talk on its contents. We split up into groups. Argue on a given topic. Use in dialogues formulas from table 1.

1. According to N. Chernyshevsky, the best things in life are always above the beautiful in art. Explain how you understand it. Express your point of view.

2. Express your attitude to the following statement: «Art is just a copy of life.»

3. Hegel and Alexander Herzen argued that the beautiful in art above is beautiful in life. What do you think about this?

4. The author argues that «the task of the artist is to convey through art the truth of life.» What do you think?

5. You agree that «the Truth of life and the truth of art often do not coincide with each other» and that «the Artist must honestly reveal the truth of life»?

6. Find out the students ' opinion about it. We will discuss this problem in the group.

Creation of books of this kind – the development of monologue and Dialogic speech and writing using texts, bringing to the fore professional terminology students suggests a more deep acquaintance not only with grammar but also with the scientific style of the Russian language.

Modern educational technology (in particular, learning in cooperation, project method, structuring of sentence patterns, mapping, computer animation, the use of online resources) to help implement a learner-centered approach in training, provide an individualization and differentiation of teaching taking into account students ' abilities, their knowledge level, etc. Described in the article a method of pedagogical interaction in teaching Russian as a foreign language is one of the innovative methods in teaching foreign languages with its efficient implementation.

References

Chernoysova E., Lebedev K., Otkritie sistemi [Opening of the system], № 04, 2011.

Lisenkova S. N., Shatalov V. F., VolkovI. P., Karakovskii V. A. i dr. Pedagogika sotrydnichestva [Pedagogy of cooperation] Ychitelskaya gazeta. 1986, 18 oktyabrya.

Nurshaihova J. Ludi mira: prodvinytii yroven dlya inostrancev [People of the world: advanced level for foreigners]: ycheb. posobie dlya vyzov. Almati: Қазақ yniversiteti, 2007. 155 s.

Nurshaihova J. Organizaciya evristicheskoi aktivnosti stydentov v celyah sozdaniya ychebnih posobii [Organization of euristic activity of students for creation of train aid] Kompetentnostnaya model vipysknika v sisteme sovremennogo neprerivnogo professionalnogo obrazovaniya: sb. tr. XLIII naych. Metod. konferencii, 17-18 yanvarya 2013. Almati: Қазақ yniversiteti. 2012. S. 235-239.

Nurshaihova J. Etnokyltyrnaya kommynikaciya v monologah I dialogah [Ethnocultural communication in monologues and dialogues]: prodvinytii yroven dly ainostrancev: ycheb. posobie dlya vyzov. Almati: Қазақ yniversiteti, 2012. 266 s.

http://psyvision.ru/help/pedagogika/43-ped-tech20/492-ped-tech15

http://www.osp.ru/os/2011/04/13008788/

IRSTI 81'243

Sadenova A.E.[1], Yesbulatova. R.M.[2],

[1]DSc, A/Professor, [2]PhD, A/Professorof Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: sadenovaa@mail.ru, ryesbulatova@gmail.com

THE ROLE OF THE FORMATION OF LEXICAL COMPETENCE IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Currently in the process of teaching foreign languages, including Russian as a foreign language, an important consideration is the issue of intercultural communication. Processes and problems of intercultural communication in the literature has been reviewed in the context of international relations. Account of cultural differences, students of different nationalities, their religious affiliation, age-appropriate, characteristics of temperament, cultural traditions, native language, peculiarities of the country of residence-all this will no doubt contribute to effective learning for foreign students. Without taking into account all these features may cause problems in intercultural communication. It is important in the international audience to use communicative-significant material from the point of view of the recipient, because the content of the training will be different, depending on what kind of culture is a student.

Key words: intercultural communications, international relations, sociocultural competence, intercultural dialogue, national values, communicative relevance.

Саденова А.Е.[1], Есбулатова Р.М. [2],

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің [1]доценті, ф. ғ. д.., [2]доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sadenovaa@mail.ru; ryesbulatova@gmail.com

Мәдениетаралық қарым-қатынаста лексикалық құзыреттілікті қалыптастырудың ролі

Қазіргі таңда шет тілді азаматтарға тілді үйрету мақсатында ең басты мәселеде мәдени әртүрлілік пен ұлттық қарым-қатынаста қарастырылады. Мәдени әртүрлілік әдістемелік қарым-қатынаста дамуы мен маңызды мәселелерде әдебиетте халықаралық ұлттық тіл контексте жасалады. Әртүрлі ұлт өкілдерінің тілді меңгеру бағытында жалпы тілдік мәселе, тілдік мәдени қарым-қатынас, әр елдің өмір сүру дағдысы – мұның бәрі шетелдік тыңдаушылардың оқыту барысында қарастырылады. Мәдени әртүрлілік мәселесінің барысында маңызды мәселе боп қарастырылады. Ең бастысы, шетелдік дәрісханаларда, интернационалдық топтарда тыңдаушылардың тілдік қарым-қатынасты меңгеруде өзіне тән бағыты, оқу үдерісінің жанжақтылығы мен мәдени әртүрлілік бағытында қарастыру болып табылады.

Түйін сөздер: мәдени әртүрлілік, жалпыұлттық қарым-қатынас, мәдени-әлеуметтік компетенция, мәдени диалог, ұлттық құндылықтар, коммуникативтік нұсқаулық.

Саденова А.Е.[1], Есбулатова Р.М.[2] ,

[1]д. ф. н. доцент, [2]к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: sadenovaa@mail.ru, ryesbulatova@gmail.com

Роль формирования лексической компетентности в межкультурном общении

В настоящее время в процессе обучения иностранным языкам, в том числе и русскому языку как иностранному, весьма актуальным является вопрос о межкультурной коммуникации. Процессы и проблемы межкультурной коммуникации в методической литературе рассматриваются в контексте межнациональных отношений. Учет культурных различий учащихся разных национальностей, их религиозной принадлежности, возрастных особенностей, особенностей темперамента, учет

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

культурных традиций носителей языка, особенностей страны проживания – все это, несомненно, будет способствовать эффективному обучению иностранных учащихся. Без учета всех этих особенностей могут возникнуть проблемы в межкультурной коммуникации. Важно на занятиях в интернациональной аудитории использовать коммуникативно-значимый материал с точки зрения адресата, поскольку содержание обучения будет различным, в зависимости от того, к какой именно культуре принадлежит тот или иной учащийся.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, межнациональные отношения, социокультурная компетенция, диалог культур, национальные ценности, коммуникативная значимость.

Introduction

Language is not only a system of signs, but also historically established form of culture of a nation. The cultural speech always helped people to find a mutual understanding in industrial activities and spiritual communion.

To master a foreign language, you should be aware that a native speaker of a foreign language is the carrier of a foreign culture; you must learn to communicate with him/her in the format of his/her culture, namely, to master intercultural communication. Intercultural communication is the process of a verbal and non-verbal communication between speakers of different languages and cultures. The main in the communication between people is their desire to understand each other. Each culture is formed in accordance with its basic features, one of which is language.

First of all, before classes the teacher should consider who his/her student is: how old he/she is, what motivation he/she has, what aim he/she follows and the terms of study. And there, when the student is known, the teacher should choose the methods of his/her study, and the teacher also needs to select the training methodical complex, by formulating a strategy: «what can I teach students today, tomorrow, in a month, in 6 months and in a year?» Naturally, the selection of lexis and grammar subordinates this strategy. Students of the faculty of foundation program education are foreigners of different ages from 37 countries of the world. Although they have different educational backgrounds, their task is to learn Russian. But the study of the phonetic, lexical, grammatical phenomena without recourse to the phenomena of culture does not give the desired result. Teacher, forming a speech competence at students has to form both and socio-cultural competences, lying not always coincide with the native a new picture of world.

Experiment

Getting to classes, teacher needs to determine what information about the country foreign students will need to a proper understanding of written and heard; what information it should be reported to meet their educational interest; in what order it is best to offer the students the knowledge throughout the educational process and at each lesson.

During the nine months, foreign students study Russian language at our faculty. Dividing students on language groups takes place based on their chosen specialty, because many of them are expected to continue studies at HEIs of Kazakhstan, as well as on the results of the entrance test. Students unite in international groups, excluding the native language of foreign students.

This certainly has its advantages, as students don't only learn Russian, but also get acquainted with representatives of other cultures. In such conditions, the teacher of Russian as a foreign language has a great responsibility: to create all the necessary conditions for successful language acquisition in the process of learning. The student group comprises people who have come from different countries, of different ages, education, and what kind of relationship develops between them will depend on their successes, achievements or mistakes.

The successful mastery of the language promotes not only a good memory, the ability to learn languages, and so on, but also a friendship between people, quite different from each other.

The richness of any language is its lexical and phraseological fund, established for centuries and reflecting the peculiarities of everyday life, traditions and worldview of the people. Folk wisdom is an international phenomenon and often in the native language of the student we can find a proverb, that has almost the same meaning as that saying proposed by a teacher, and comparison of two identical phrases in content gives a good reason to talk about the customs of two countries. Proverbs, sayings, phraseological units are easy to remember and influence on the behavior and inner world of a man.

But it requires a strict selection of proverbs and sayings for foreign students, taking into account their relevance, frequency of use, educational and methodological feasibility. On this basis, at the

lessons of the Russian language it is necessary to introduce foreign students with proverbs, sayings, phraseological units, which can tell us about the traditions and customs, everyday life, character and emotions of a man. The understanding between people can only be achieved when students not only master the language knowledge, skills and abilities, but also learn culture of other nations.

Teachers of Russian as a foreign language, working in an international audience, know what to teach Russian language to an Japanese or an Arab is not the same that to teach an American or a Korean, as representatives of different countries have their own understanding of the world. For example, conducting classes with students from Korea and Vietnam, it must be remembered that, explaining, in particular, the idiom 'to be a past master» it is necessary to make a linguistic-country comment and explain the figurative meaning of this language unit and highlight the complete lack of its relation due to the process of eating this «friend of a man». With students from Europe, America and most other countries it isn't necessary to make a comment.

Integration of culture in the process of learning Russian as a foreign language requires its study on the comparative level, when one comes in contact with another culture, and as a result its specifics appears. It is clear that culture can act as both a means of communication and as a means of separation. Separation occurs when the communication partners do not understand the specific features of a verbal and a nonverbal behavior, and a cultural distance between them is too great.

In order to provide communication opportunity it is necessary to select such material for classes, which helps to learn the features of the national life style. At the same time we should not forget that foreign students can take the rare facts for the ordinary, incidental as the common. The learning process should be organized taking into account the native language and culture of students. Knowledge of native culture of students allows the teacher to foresee possible cases of inappropriate behavior of students in terms of communication in Russian, caused by lack of understanding of certain realities of life, and to take measures to prevent a cross-cultural interference. In addition, knowledge of the native culture of students has an impact on the behavior of the teacher, which should be such as not to hurt the feelings of national dignity of students.

Thus, an Arab student is better not to say that he doesn't understand a rule. The man won't never accept the fact that he is accused of something, and furthermore – an Arabian man, who is inherent in the increased self-esteem. Students from Latin America need to control frequently. With regard to African students, there are differences between them too. Students from Mali are very organized and disciplined than students from Nigeria, but they are all very touchy. Chinese students are very hard-working, but they do not understand our jokes, so it is very difficult to evoke a smile at them.

They usually do not talk about themselves, the story about their family is a cliche, a retelling of a text is learning certain phrases by heart, like to read texts aloud and in unison, but with great pleasure talk about their centuries-old culture. They really like when students from other countries show interest in their country, traditions and customs. They can carry out written assignments with pleasure, their favourite reading book is a dictionary, they prefer to find every word in the dictionary and know the exact translation.

In recent years Chinese students have studied at our faculty for two years, as they are difficult to study Russian language than students from other countries. Chinese students make friends usually with their countrymen, but find a common language with others, because they are very considerate. It is known that the distance between a teacher and a student from Latin America is less than that between a teacher and a Korean student. Sometimes you have to stop a student without complexes from Turkey at classes, but and «to pull» a phrase and even a replica from others.

Thus, the problem of an intercultural communication in teaching Russian as a foreign language isn't solved easily, because the representatives of each region have their own characteristics, without which it is impossible to organize an educational process. The role of a teacher in this case is leading. To receive the necessary knowledge by students, a teacher must not only be knowledgeable specialist, but a good actor and a subtle diplomat.

For foreign students in a cross-cultural communication, beginning from its first steps, there is a tendency of «a dialogue of two cultures» – native and studied. Foreign students receive an information about various aspects of life of the country of the studied language. Without knowledge of the values of the country, literature, traditions and customs it would be difficult a foreigner to perceive the target language. Discrepancies in the native and target reality lead to errors such as «enter the University», «to buy pencils at the drugstore», «a kilogram of eggs» and others, as students carry facts of native culture on another one.

Results and discussion

Teachers of Russian as a foreign language should be aware that foreign students have already developed ideas of their own nation and other nations. Therefore, it is important to teach them to see differences between cultures, especially to capture features of a different culture, to overcome stereotypes. When teaching Russian as a foreign language it is necessary to remember that the learning process will be more successful if foreign students know the culture of the country which language they are studying. Arriving in a foreign country, foreign students do not only learn the language spoken by its inhabitants, but also attach to national values, learn to understand the main features of the national character, especially the perception of the world by representatives of the target language.

Assimilation of information about the ethnoculture of native speakers of an object language happens at university, with the help of applying various databases (such as educational process, extra curriculum activities, self-education, direct communication with other foreign students, mass media etc), students learn to differentiate this information in terms of significance and authenticity, apply obtained knowledge for solving the problems in the sphere of intercultural understanding and interaction.

Conclusion

In terms of modern training, when in one study group are studied representatives from different countries, having specific features of the national character and thinking, the question of an intercultural communication is of a particular importance. Therefore teachers need to teach respect for the uniqueness of each culture, tolerance for the unusual behavior of students from other countries, flexibility in their response behavior. It is necessary to develop common rules of cooperation, taking into account traditions and cultural features of the country which language they are studying. Formation of the lexical competence of foreign students assumes the integration of knowledge that they received from various sources in the process of learning Russian, and an ability to solve tasks of the intercultural interaction. Herewith, a new departure for entering the ethnoculture of native speakers of an object language, for development of a facility to the intercultural understanding and dialogue is the maintenance of values of a foreign student's culture and his/her cultural values self-reference with the cultural values of the Russian people.

Литература

Артемов В.А. Психология обучена иностранным языкам. – М., 1969.

Бельчиков Я.А. Культура речи Я изучаю иностранцев русского языка // «Русский язык за рубежом» – 1988. – №2.

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавание русского языка как иностранного. – 4-е издание. – М., 1990.

Гальскова Н. Д. Современные методики обучения иностранным языкам. – М., 2000.

Иванова М.А. Психологические адаптационные адаптации иностранных студентов к высшей школе. – СПб., 2000.

Мамонтов А.С. Сопоставительное лингвострановедение в обучении иноязычных языков. Язык и культура в филологическом вузе. Актуальные проблемы изучения и преподавания. – М., 2006.

Сафонова В.В. Изучение языков межкультурного общения в контекстном диалоге культуры и цивилизации. – Воронеж, 1996.

References

Artemov V.A. (1969). Psihologia obuchenya inostrannym yazykam. [Psychology is taught in foreign languages.]. M. (In Russian)

Bel'chikov Y. A. (1988). Kul'tura rechi I obuchenie inostrantzev russkomu yazyku. [Culture of Speech I study foreigners of the Russian language.]. «Russkii yazyk za rubezhom», No. 2. (In Russian)

Vereschagin E.M., Kostomarov V.G. (1990). Yazyk i kultura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo. [Language and Culture: Linguistic Studies in Teaching Russian as a Foreign Language.]. Vyp.4. M. (In Russian)

Gal'skova N.D. (2000). Sovremennye metodiki obuchenya inostrannym yazykam. [Modern methods of teaching foreign languages.]. M. (In Russian)

Ivanova M.A. (2000). Psihologicheskie aspekty adaptacii inostrannyh studentov k vysshei shkole. [Psychological adaptation adaptations of foreign students to higher education]. SPb. (In Russian)

Mamontov A.S. (2006). Sopostavitel'noe lingvostranovedenie v obuchenii inostrannym yazykam. [Comparative lingvostranovedenie in the teaching of foreign languages.]. Yazyk I kultura v filologicheskom vyze. Aktual'nye problem izuchenya i prepodavaniya. M. (In Russian)

Safonova V.V. (1996). Izuchenie yazykov mezhkul'turnogo obsheniya v kontekste dialoga kultur i tzivilizatzii. [Studying the languages of intercultural communication in the contextual dialogue of culture and civilization.]. Voronezh. (In Russian)

IRSTI 14.07.07

Salkhanova Z.Kh.[1],Tapanova S.E.[2],

[1]DSc, Professor of Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty
[2]DSc, Professor of Eurasian National University named after Gumilev, Kazakhstan, Astana,
e-mail: salkhanova.zhanat@mail.ru, sauletapanova@list.ru

THE MODEL OF COMPETENCE EDUCATION IN LINGUODIDACTIC

The subject of research in this article is the pedagogic category of competency. The objective is to prove thesis that it is competency that becomes objective and result of education in the context of modern educational system. This category is considered a component of structural unity: literacy – education (in terms of degree of education) – competency – culture – mentality. The author consider that under the conditions of continuing education system – from primary school to higher education institute – the issues of goal-setting should be stated in regard to solidarity in tasks and shared objective setting – development of competent knowledge-carrier and competence of personality as an expected outcome. The paper deals with correlation of «competence» and «competency» notions; understanding of person's «competence» as an acmeologic category and potential of intellectual and professional development of personality, characteristics of which are «competences», which should be formed in the process of education as system new formations are established. Given this, «competences» act as integrated characteristics of education quality and graduates' training, and the categories «competence» – «competency» are unity reflecting relation of «the potential general» and «the potential particular». The modern qualitative result of education is pre-singled out set of specific competences reflected in competence-based model of education and graduate' model, which correspond to social order. The advantage of competence-based approach in comparison with others is what its use makes it possible to socialize a person in the context of constant instability and development of society.

Key words: education, result, competence, system, model, linguodidactic

Салханова Ж.Х.[1], Тапанова С.Е.[2],

[1]әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, п. ғ. д., Қазақстан, Алматы қ.
[2]Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры, ф. ғ. д., Қазақстан, Астана қ.,
e-mail: salkhanova.zhanat@mail.ru, sauletapanova@list.ru

Лингводидактикадағы құзыреттілік білім үлгісі

Бұл мақалада зерттеу пәні болып құзыреттілік педагогикалық категориясы табылады. Зерттеу мақсаты болып қазіргі заманданағы тілдік білім жүйесіндегі құзыреттілік қалыптастыру мен нәтижелерді дәлелдеу туралы тезис. Бұл категория: сауаттылық – білімділік – біліктілік – мәдениет – менталитет құрамдас құрылымдық бірлігінде негізгі болып қарастырылады. Тұжырымдар. Авторлар үздіксіз білім беру жүйесін қамтитын бірнеше сатыларының: бастауыш жалпы білім беруден жоғары оқу орнына дейін мәселелер бойынша пікір алмасты. Тиісті тұжырымдалған ортақ міндеттерді және қойылған мақсаттарды қалыптастыру үшін құзыреттер білім ретінде, ал күтілетін нәтиже – құзыреттілік болуы тиіс деп авторлар санайды. Мақалада «құзыреттілік» және «құзырет» арақатынасы зерттеледі. Адамның акмеологиялық санат әлеуетін, интеллектуалдық және кәсіби даму, тұлғаның сипаттамасы болып табылатын «құзыреттілік» қалыптастырылуы процесінде білім ретінде болуы тиіс. Бұл кезде «құзырет» ретінде әрекет ететін, кіріктірілген сипаттамасы, білім сапасы мен түлектердің дайындық санатына сай «құзыреттілік» және «құзырет» бірлігі болып табылады. Бұл категориялардың өз арақатынасы «әлеуеті бүтін» және «актуалдығы жеке» болуы тиіс. Нәтижелер. Заманауи сапалы тапсырысқа сай нәтиже ретінде алдын ала бөлінген құзыреттіліктер құрамы және көрсетілген құзыреттілік білім беру үлгісі, бітірушінің

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

тиісті әлеуметтік моделі болып табылады. Басқа тәсілдермен салыстырғанда құзыреттілік білім беру үлгісінің артықшылығы оның шеңберінде адамды социумдағы өмірге тұрақты мүмкіндігінше нақты дайындау және дамыту.

Түйін сөздер: білім, нәтижесі, құзыреттілік, құзыреті, лингводидактика.

Салханова Ж.Х.[1], Тапанова С.Е.[2],

[1]д. п. н. профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы
[2]д. ф. н. профессор Евразийского национального университета им. Гумилева, Казахстан, г. Астана,
e-mail: salkhanova.zhanat@mail.ru, sauletapanova@list.ru

Модель компетентностного образования в лингводидактике

Предметом исследования в данной статье является педагогическая категория компетентности. Цель исследования заключается в доказательстве тезиса о том, что в условиях современной системы языкового образования компетентность становится целью и результатом образования. Данная категория рассматривается в качестве компонента структурного единства: грамотность – образованность – компетентность – культура – менталитет. Исследование показало, что в условиях системы непрерывного образования, охватывающего несколько ступеней – от начальной общеобразовательной школы до высшего учебного заведения, вопросы целеполагания должны быть сформулированы в сторону общности задач и постановки единой цели – формирования компетентностного носителя знаний, а в качестве ожидаемого результата – компетентности личности. В статье исследуется соотношение понятий «компетентность» и «компетенция», утверждается понимание «компетентности» человека как акмеологической категории и потенциала интеллектуального и профессионального развития личности, характеристикой которой являются «компетенции», которые должны быть сформированы в процессе образования как системные новообразования. При этом «компетенции» выступают как интегрированные характеристики качества образования и подготовки выпускников, а категории «компетентность» – «компетенция» являются единством, отражающим отношение «потенциального целого» и «актуализируемого частного». Выводы: современный качественный результат образования представляет собой предварительно выделенный состав определенных компетенций, отраженный в компетентностной модели образования и модели выпускника, соответствующих социальному заказу. Преимущество компетентностного подхода в сравнении с другими заключается в том, что в его рамках возможно реально подготовить человека к жизни в социуме в условиях постоянной его изменчивости и развития.

Ключевые слова: образование, результат, компетентность, компетенции, лингводидактика.

Introduction

One of the tendencies of the last years involves reconception of both education content, and its objectives and results rethinking. In this regard refocusing of education result estimation from the notions of «qualification», «education», «literacy», «culture» to the notions «competency», «competence» takes place. Despite the fact these categories are buzz words, the issue remains relevant and controversial.In its qualitative characteristic education is not only a system or a process. According to its most important meaning, it's a result, which registers the fact of person's acquisition of all values coming up in the process of educational activity, which are of importance for intellectual, moral, political, economic condition of «product consumer» of educational medium– state, society, each person, civilization as a whole.

The question naturally raises: Is this (resultative) aspect of educational activity concerned with problematics related to philosophic and educational grounding of development of education field, with forecasting grounding of education development strategies?The answer is clear: without foreseeing and, with a more technologic expression, without forecasting expected results of educational activities any researches of strategic nature are meaningless. Moreover, necessary specifics of any strategy directly depends on the degree of expected results specification at any level in line with probably more specific criteria of performance relating to all components of educational «products».These «products» can be evaluated directly at pedagogic level in the form of qualitatively and quantitatively estimated knowledge, skills, abilities, creative, worldview, mental, and behavioural qualities, which a person acquires in the process of receiving education of corresponding level and specialization. The result of education should be assessed indirectly, at the level of economic, moral, intellectual, scientific and technological, cultural, mental condition and opportunities of society, state.

Study Hypothesis. Thus, the quality of education, its performance should be estimated both at the personal level with regard to person's actual educational acquisitions, and at the social-state-or even civilizational level, when the indisputable fact that progress of each society is impossible without proper education and that attention, which state and society pay to the scope of education, is recorded. In this case the category of knowledge carrier's competency is brought to the forefront as objective and result of continuing education.Methodology of developmental teaching, methodology of communicative competence formation and development in theory and practice, methodology of functional literacy define theoretical and conceptual background of study. A number of analysis methods are used in the paper.Descriptive and analytical methodinvolves comparative study of pedagogic, psychological, didactic concepts.Sociopedagogic methodsupposes observing real educational activities of students, attendance and analysis of lessons, data collection. Aspect analysis is study of academic and educational literature on the study theme.

Experiment

Literature review regarding the issue, its history establishing, research positions, existing classifications, demonstrates complexity, multidimensionality of interpretation of both «competence» and «competency» notions, and the approach based on them to process and outcome of education. In the 70's of the 20th century the «competence» term was widely popular in USA and many European countries due to individualization problem of education. At that time the idea was simple: not to limit oneself to elements of science and corresponding teaching methods in education, but to try to develop all levels of interpersonal relations, group microclimate.

Results and discussion

The main idea of integrated development of competence is what one shouldn't limit oneself to a complex of knowledge and skills, acquired in the system of formal education: in order to be effective the knowledge should be connected to a wider range of knowledge, which humanity acquired out of formal education system. Whereas different levels of education, particularly general secondary education, vocational training and professional education, are competence formation means. In general, American academics associate competence rather with person's general characteristics than with his professional activity characteristics (Raven, 1975).

These ideas are echoed by German scientists, who developed school teaching policy. They tried to rethink the «human factor» notion and state main principles of new school formation. The scientists of Germany offer refocusing of approach to a person from a perspective of wholism as a way of modern crisis overcoming. Theoretical and methodological positions of this conception's authors are supported by philosophical principle of wholeness, according to which there are universal creative powers, which create wholeness by means of evolution in all systems and processes, in the world and nature. The term of «competence» was initially introduced in social psychology through various definitions such as «competence of communication», «communicative competence», «interpersonal competence», when communicative competence means «ability» to establish and support necessary contacts with other people. Scientists used ideas of subject activity structure, wherein communicative competence was defined as a system of internal resources necessary for effective communicative action organization in a specific set of situation of interpersonal interaction, as theoretical foundations of communicative competence content (Vvedensky, 2003; Tatur, 2004; Shadrikov, 2004; Khutorskoy, 2003).

Then the issue became topical owing to the idea of education content modernization, educational process organization techniques and technologies optimization and education objectives and outcomes rethinking. Resulting competency-based approach to education was studied in the context of European tendencies for globalization by scientists and pedagogic community of many countries, including Russia and Kazakhstan (Khutorskoy, 2003; Chinapah, 2003; Bogolyubov, 2003).

There are two variants for competence-competency correlation interpretation: they are either the same, or are differentiated. According to the first variant presented in the Glossary of Terms of European Training Foundation (1997), competence and competency are defined in the following way:

1) Ability to do something well or effectively;
2) To meet requirements during placement;
3) Ability to exercise specific labour functions.

In the second variant competence is interpreted as one based on knowledge, intellectually and personally conditioned professional activity of a person. Raven J. holds this point of view and gives extensive definition of competence. He perceives

it as a phenomenon consisting of «a great number of components, many of which are related rather to cognitive area, while others– to emotional, these components can replace each other as constituents of effective behavior. Given this, types of competence are motivated abilities» (Raven, 1975: 34). According to «Glossary of Labor-market Terms» there are four models of competences definition: a) based on personality parameters; b) based on task fulfillment and activity; c) based on production activity; d) based on activity result management (Ryzhakov, 1999).

In Western academics' opinion, there are different approaches to what is used as competences, and there are only two of them – to be able to write and think, or more– learning, research, thinking, communicating, cooperation, interaction, ability to handle a business, to go through, to adapt to yourself, to accept yourself as you are. Developers of competences considered competences formulation a reply to challenges, which Europe faced: protection of democratic open society, multilingualism, multiculture, new requirements of labour market, development of integrated organizations, economic changes.The idea of competence-based approach in education caused wide response and debates in Russian science, its representatives esteem this idea enough ambiguous in the context of notion content definition, grounds for classifications, introduction into educational process (Melnik, 2004; Mirolubov, 2004).

However researchers are unanimous in that competence-based approach reflects objective realities and should be taken into account in the process of general and professional education modernization.Lebedeva O.E. notes that conceptual framework that characterizes the meaning of competence-based approach hasn't established yet, but nonetheless the researcher gives its definition: «competence-based approach is a complex of general principles of education objectives setting, education content selection, educational process organization, educational results estimation». She refers the following provisions to the main principles:

1) The essence of education is development of educatees' ability to independently solve problems in various areas and types of activities based on the use of social experience, the element of which is learners' own experience;

2) The content of education is didactically adapted experience of politic and others problems solution;

3) The essence of educational process organization consists in creating conditions for formation of learners' experience of independent solutions of cognitive, communicative, organizational, moral and other problems composing education content;

4) Assessment of educational results based on the analysis of education levels reached by learners at a specific stage of education(Lebedeva, 2004).

Selevko G.K.states that today school should make its pupils ready for changes, developing such qualities as mobility, dynamism, constructivity. One has to agree with this idea, especially on the assumption that level of education under modern conditions is measured not by knowledge level and itspolyhistory. From a perspective of competence-based approach the level of education is determined by the ability to solve problems of different complexity based on knowledge at hand. Competence-based approach doesn't disregard knowledge importance, but it's focused on the ability to use gained knowledge. In the context of competence-based approach formation of core competences becomes main direct result of educational activity. From this point of view education objectives are set as follows:

1) To teach to learn, to teach to solve problems in the area of educational activities;

2) To teach to explain reality phenomena, their essence, causes, interrelations, using corresponding scholar apparatus, i.e. to solve cognitive problems;

3) To teach to orient oneself in key problems of modern life– ecological, political, of intercultural interaction and others, i.e. to solve analytic problems;

4) To teach to orient oneself in the world of spiritual values;

5) To teach to solve problems regarding specific social roles actualization;

6) To teach to solve problems common for different types of professional and other activity;

7) To teach to solve problems of professional choice, including training for further education in institutions of professional education system (Selevko, 2004).

Kazakhstan researchers analyzing the terms of «competence» and «competency» point to ambiguousness and sometimes inconsistency of terms interpretation. Thus, Kulibaeva D.N. states that if competence is understood as a quality of a person, who has completed education of certain stage, consisting in willingness (ability) to successful (effective) activity based on it, then the following results: firstly, specialist's competence formation requires complete renewal of education model while reforming entire subject-knowledge system; secondly, competence as «intended result» is standartized, objective-set and specified on a

case-by-case basis by formed system developed competences as a complex of competences, potential forecasting competences, educationally actualized as a whole entity of formation by means of competences set, diagnosed and qualimetrically measured result, which reflects graduate's model (Kulibaeva, 2012).

Academic competences are skill to use methodology, terminology common to individual area of knowledge, understanding of existing system interrelations. Transferable competences are ability to reason using abstract terms, to carry out analysis, make decisions, adapt, be a leader, work both in group and individually. Personal competences are person's willingness and ability to reveal, conceive and estimate his development chances, requirements and limitations in family, profession, to reveal his own talent. Social competences are willingness or ability to form yourselfand live in social interaction (Kunanbaeva, 2010).

Completeness and integrative nature of education result at any stage and regarding any aspect can be perceived and understood only based on clear-cut idea of structure and hierarchy of performance of educational activity, its successively related stages. Given this, it's necessary to note that even the most important and expected state and social educational achievements and results should be considered through a prism of personal educational acquisitions, since cumulative educational potential of society is eventually defined by a specific educational level of each person at all stages of his lifetime. In this regard let's consider hierarchy of educational «ladder» of person's ascending to better educational results. Over decades since the time of «Soviet school» the category of literacy was considered a key result of educational system. General education school made person ready for life and labour, it was to provide that necessary level of knowledge, skills, abilities, personal qualities, which is need for participation in various kinds of activities and relations, and which is a start basis for person's further continuing development and is defined as «literacy».

This pragmatic approach to «literacy» definition unilaterally establishes adaptive functions of education. The point at issue is to solely meet direct demands of society for people able to carry out their functional responsibilities and feel more or less confident in socioeconomic environment. The following approach is discernible: person is for society, for state, person is a cog in the complex economic mechanism of state machine, person is not so much a personality as a common performer, worker, cadre. On the basis of so-called «human factor» he must fulfill a super task– to ensure high rates of scientific and technical progress in one or another production field.Propaedeutic meaning of literacy is also practically assured: it's important by itself, but along with this, as a stage for further education, personality formation. Thesis about some educational minimum embodied in the notion of «literate person» can also be considered common. Besides, it stands to reason that the notion of «literacy» accumulates humanities and natural sciences aspects of initial cognition of the world in their harmony and interrelation. Literacy (as any other component of education performance) is essentially focused on the future, on person's entering the following stages of educational and labour activity.

Traditional ideas of literacy formation as only and solely prerogative of school, especially its primary stage, are need to be revised. It was possible to be content with primary stage of general education school when literacy was reduced to mastering elementary skills. However this idea is obsolete. The appearance of functional literacy phenomenon, as a rule, considered against the background of general illiteracy, expanded time frames of person's acquisition of some or other components of literacy. The concept of continuing education relates to not only professional education of adults for the purpose of advanced vocational training. The issues of general and functional illiteracy elimination, providing each person with opportunities for closing gaps in educational status at any stage of his life, literacy transformation into education enjoy no less support in the context of this concept.

Literacy is polystructural. Within modern understanding it's not only skill to read, write and count. Literate person is, above all things, a person ready for further enrichment and development of his education potential. Literacy should provide a person with certain initial opportunities. Social justice requires these opportunities equal for all people regardless of individual differences. The most important pedagogic characteristic of literacy is availability of training for each and everyone. One of core results of educative process is education (degree of education). In a structural way literacy and education are categories of the same magnitude, but not the same. Their composition is of the same type, but lack of sameness is explained by obvious differences of qualitative and quantitative nature– volume and depth of knowledge, skills, abilities, creative activities methods, worldview and

behavioral characteristics. Speaking conventionally, education is literacy brought to socially and individually necessary maximum.

Education suggests presence of sufficiently spacious mind regarding various matters of human life and society. However, it also supposes certain selectiveness by the depth of insight and understanding some or other issues. That's exactly why professionally oriented education should be based on wide basis of general education. It's impossible to be well-educated in one or another area without being literate. In terms of personality the structure of education fairly simulates the structure of literacy, but content of each component turns to be essentially different. It's important to turn attention to not only direct, but back relation (reflection) between education and literacy: objective need for education structure and content change causes corresponding changes in literacy structure and content.

Degree of education is a category, which characterizes personal educational acquisitions. In turn, education is determined not only by personal, but social-state needs. Obviously, when general education structure is regulatory determined, the structure of necessary literacy is determined automatically. However, the structure of literacy can be wider than structure of general education development required at a given stage of social development. Mass literacy components can be unclaimed until the time comes, as if they «wait in the wings», edging a peculiar reserve, literacy superfluity. For example, up to a point the question is not so much about computer, linguistic economic, legal, and related types of education as about corresponding types of functional literacy. In this case the main thing is creation of conditions for further extension and deepening of gained knowledge. Time interval between corresponding kinds of literacy and education should not be very wide, since actual absence of demand regarding some other components of functional literacy inevitably leads to their obsolescence and depreciation.

Pedagogic category of competence is the following stage of person's evolution process. General education as well as literacy is not a goal in itself. Under conditions of natural division of labour each person has to determine himself regarding selection of one or another profession. Moreover, it's important to take into account not only economical efficiency of labour division, but opportunities for fullest self-fulfillment in accordance with abilities and interests. It's clear that such self-fulfillment is only possible in a limited area of labour activity, wherein a person should be professionally competent.

The category of «professional competence» is mainly defined by the level of actual professional education, experience, individual abilities of person motivated by drive to continuing self-teaching and self-improvement, creative, responsible attitude to business. In our opinion, «germs» of these qualities should be in the structure and content of general education, ensuring base for person's literacy and culture. Firstly, it is functional literacy that will be claimed and become actual at professional level, secondly, these are that components, which can be referred not so much to subject content as to person's qualities under formation: responsibility, creativity, insistence, and thirst for new knowledge.Therefore, most well-founded statement in «competence» and «competency» relation is understanding of person's «competence» as an acmeologic category and potential of intellectual and professional development of personality, characteristics of which are «competences», which should be formed in the process of education as system new formations. Speaking about education result, «competences» act as integrated characteristics of education quality and graduates' training, i.e. the categories «competence»– «competency» are considered in unity reflecting relation of «the potential general» and «the potential particular». Competence as an objective and result of teaching process is person's willingness and ability to utilize his education in the context of practical activity (Salkhanova, 2017).

We suppose it's possible to formulate essential characteristics of competence-based education by means of graduate's model structuring through the system of his core competences:

1) Strengthening of personal focus in education, that causes the need for ensuring activity of educatees taking part in educational process, pupils' choice opportunities;

2) Developing focus and elaboration of education, which has effect of development and, being individually-oriented, sets actual advance to its main objective; given this, skills and abilities serve as means of development;

3) Requirement to teach to solve socially and personally significant problems and vital tasks at any age, which are accomplished through learning new kind of activities within a framework of which learners can solve problems by themselves, learning news ways of problem solving in various kinds of activities;

4) Focus on person's self-development, which is based on awareness of each person's value,

infinite possibilities for personal enhancement, inner freedom priority– freedom for creative self-development.

Conclusion

The analysis shows that question of competences and competency is closely related to objective of professional higher school. Consequently, it is possible to say that competence and education results are new «points» that tighten educational process. Given this, qualification doesn't disappear, its included into competence structure. In this regard we consider it possible to distinguish the notions in the following way: competence is educational resource consisting in graduate's qualification, actual ability to use methods, activity means, form of knowledge, skills, abilities combination, which allow setting and achieving objectives for environment reformation. Competency is person's integrative quality, which is expressed in general willingness and ability for activity based on knowledge and experience.

The comparative analysis of functions of literacy, education, competency leads to the content of «culture», «mentality» categories, which characterize further establishment of personality. It should be noted that specified components of structure are lined up in a conditional sequence. They reflect only general direction of education results' successive enrichment in the process of personality establishment, but there are no clean-cut separation of components and formation stages. In the context of interrelation and succession of these categories, it is fair to state that literacy is necessary stage of both person's education and professional competence, culture and mentality. It should include «germs» of each successive stage of personality establishment. However, when analyzing that «germs» it appears reasonable to follow not only inductive logic from conditionally lower to conditionally high stages of personal educational acquisitions, but also deductive logic. In this case regulatory grounded structural components of mentality, culture, professional competence, education allow acknowledging initial «germs» of literacy. Person's competence in some field of activities is a necessary component of introduction to the culture. The notion of «culture» is interpreted in different ways. But with all differences its essential attributes include conscious attitude to legacy of the past, capacity for creative perception, understanding and reforming reality in one of another field of activity and relations.

Culture is the highest expression of education and competence. Person's individuality can be most completely expressed at the level of culture. Naturally, this level of education delivery should attract not only professional culture experts', but also pedagogues' attention, who can propose feasible models of competence formation by means of deductive extension of content components of culture. The highest value of education and its hierarchic main objective is formation of persons' and socium's mentality. Person's mentality embodies innermost foundations of human's world-view and behavior. Mentality defines deeds of people, their attitude to various aspects of public life. In the long run education result should be estimated not only by direct, controlled parameters of pedagogic activity effectiveness. Assessment by long-term results of that activity with due regard to mental priorities of given socium and dynamics of universal human values, volatile criteria of real progress in person's and society's development, is also important.

Taking all the aforesaid into consideration, we state that in the structural chain of education: literacy-education (in terms of degree of education)– competency– culture– mentality all links are interrelated and interdependent. In our opinion, under the conditions of continuing education system– from primary school to higher education institute– the issues of goal-setting should be stated in regard to solidarity in tasks and shared objective setting– development of competent knowledge-carrier and competence of personality as an expected result. A person may display his individuality and unlock his educational potential in several areas, in this case the issue is not so much about professional competence as competence as the highest level of literacy and education, person's giftedness, who is able to apply gained knowledge and skills in real life activity, successfully think and act in various branches of science.

The category of «professional competence» is largely defined by the level of professional education, experience, individual capacities, motivated drive for continuing self-education and self-improvement, creative, responsible attitude to business. «Germs» of these qualities should be not only in the structure and content of general education, but in the structure of literacy. Firstly, it is functional literacy that will be claimed and become actual at professional level, secondly, these are that components, which can be referred not so much to subject content as to person's qualities under formation: responsibility, creativity, insistence, and thirst for new knowledge. Competence is person's willingness and ability to utilize his education in the context of practical activity.We should also mention that most common

statement in the correlation of «competence» and «competency» notions is understanding of person's «competence» as an acmeologic category and potential of intellectual and professional development of personality, characteristics of which are «competences», which should be formed in the process of education as system new formations. In regard to education result, «competences» act as integrated characteristics of education quality and graduates' training, i.e. the categories «competence»– «competency»are considered in unity reflecting relation of «the potential general» and «the potential particular». Therefore, the modern qualitative result of education is pre-singled out set of specific competences reflected in competence-based model of education and graduate' model, which corresponds to customer order, social order. Correspondingly, graduate's model is not only major indicator of education quality and result, but also system-forming factor for qualitative characterization of entire categorical content of competence-based education system and its components: strategies, goals, content, methods, technologies, educational media, forms of control and evaluation, etc.

Prospects for Further Studies.Despite goals of shift to competence-based model of education conforming to realities and needs of modern society, the shift owing to the absence of its reflection in education-managed system of technologic and conceptual models, methods and modernized facilities, continues to be prospective orientation, while knowledge component dominates in conceptual provisions as before.Success of common cause can be assured providing interaction of research organizations, educational institutions and wide public for the purpose of discussion of expected results system as a program of actions and condition for education quality transparency ensuring, and thereupon development and introduction of innovative approaches, methodic and technical renewal of pedagogues, school and higher institution activities as a whole. Equally important task involves development of the complex of cross-disciplinary issues of education forecasting (focused on the future) standardization based on overall assessment of current status and tendency for education development in country and in the world with analysis and synthesis of the most important, invariant for various countries and nations life values. This civilization-scale task waits its turn, but need for its solution becomes clearer: only based on sober estimate of its own education sphere and comparison of education level with international level of the highest educative and pedagogic achievements, any country can back on rightful and multiple-aspect partnership with world community, much-needed economy competitiveness and hereafter tolerance and respect to spiritual traditions and mental values of its nation.

Литература

Равен Д. Серия «Достижения в дискурсивных процессах». − Нью-Джерси, 1975. − 290 с.

Введенский В.Н. Моделирование профессиональной компетентности педагога // Педагогика. – 2003. − №10. − С. 51-55.

Татур Ю.Г. Компетентность в структуре модели качества подготовки специалиста // Высшее образование. – 2004. − №3. − С. 21-26.

Шадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. – 2004. − №8. − С. 26-31.

Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования//Народное образование. – 2003. − №2. − С. 58-64.

Чинапах Е. Ключевые компетенции // Народное образование. – 2003. − №2. − С. 51-60.

Боголюбов А.А. Компетентностный подход //Народное образование. – 2003. − №3. − С. 21-40.

Рыжаков М.В. Ключевые компетенции для Европы // Стандарты и мониторинг в образовании. −1999. − №2. − С. 12-24.

Мельник Е.В. Содержание коммуникативной компетенции педагога // Психология и школа. – 2004. − №4. − С. 36-42.

Миролюбов А.А. Коммуникативная компетенция как основа формирования общеобразовательного стандарта по иностранным языкам // Стандарты и мониторинг в образовании. – 2004. − №2. − С. 17-18.

Лебедева О.Е. Компетентносный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004. − №5. − С. 27-28.

Селевко Г.К. Педагогические компетенции и компетентность // Сельская школа. – 2004. − №3. − С. 29-32.

Кулибаева Д.Н. Методолог основы управления образоват. системой школ междунар. типа. – Алматы: КАЗУМОиМЯ, 2012. – 480 с.

Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование. – Алматы: КазУМО и МЯ, 2010. – 380 с.

Салханова Ж.Х. Компетентность и компетенции. – Алматы: КазНУ, 2017. – 180 с.

References

Bogolyubov A.A.(2003). Kompetentnostnyipodxod [Competence approach]. Public education.№3. P.21-40. (in Russian).

Chinapah E. (2003). Klucheviyekompetensii [Key Competencies]. Public Education. №2, P.51-60. (in Russian).

Khutorskoy A.V. (2003). Klucheviyekompetensiikakkomponentlichnostno-orientirovannoyuparadigmiobrazovania[Key Competences as a Component of the Personally Oriented Education Paradigm].Public Education. №2, P.58-64. (in Russian).

Kulibaeva D.N. (2012). Metodologicheskyeosnoviupravleniaobrazovatelnoisistemoishkolmezhdunarodnogotipa [Methodological basics of management educational system of schools of the internationaltype]. Almaty: KAZUMOYMY. 480 p. (in Russian).

Kunanbaeva S.S.(2010). Sovremennoeinoiazichnoeobrazovanye [Modern education in a foreign language].Almaty: KazUMO and MJ, 380 p. (in Russian).

Lebedeva O.E. (2004). Kompetentnostnyipodxodv obrazovanii [Competent approach in education]. School technology. №5, P.27-28. (in Russian).

Melnik E.V.(2004). Soderzhaniekommunikativnoyikompetensiipedagoga[The content of the communicative competence of the teacher].Psychology and school.№4, P.36-42. (in Russian).

Mirolubov A.A.(2004). Kommunikativnayakompetensiakakosnovaformirovanyaobsheobrazovatelnogostandartapoinostrannimiazikam [Communicative competence as a basis for the formation of a general education standard in foreign languages].Standards and monitoring in education.№2, P.17-18. (in Russian).

Raven J. (1975). Series «Advances in Discourse Processes». New Jersey. 290 p. (in English).

Ryzhakov M.V. (1999). KluchevyecompetenciidliaEvropi. [Key Competencies for Europe]. Standards and Monitoring in Education. №2, P.12-24. (in Russian).

SalkhanovaZh.H. (2017). Kompetentnostikompetensii [Competence and competencies].Almaty: KazNU,180 p. (in Russian).

Shadrikov V.D. (2004). Novaya model spesialista:innovachionnayapodgotovkaikompetentnostnyipodxod [New model of specialist: innovative training and competence approach]. Higher education today.№8, P.26-31. (in Russian).

Selevko G.K. (2004). Pedagogicheskyekompetensiiikompetentnost [Pedagogical Competences and Competence].Rural School.№3, P.29-32. (in Russian).

TaturYu.G. (2004). Kompetentnost v structure modelikachestvapodgotovkispecialista [Competence in the structure of the model of the quality of specialist training]. Higher education. №3, P.21-26. (in Russian).

Vvedensky V.N. (2003). Modelirovanyeprofessionalnoyukompetentnostipedagoga [Modeling the professional competence of the teacher].Pedagogy.№10, P.51-55. (in Russian).

МРНТИ 16.31.51

Сансызбаева С.К.[1], Сагатова С.С.[2],

[1]к. ф. н. доцент, [2]к. ф. н. доцент Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: sksansyzbaeva@gmail.com, ssagatova@gmail.com

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ В АСПЕКТЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ

Предметом рассмотрения в статье являются вопросы обучения иностранных студентов русскому языку через призму межкультурной коммуникации. В статье рассмотрены проблемы, связанные с межкультурной коммуникацией, при преподавании русского языка студентам, обучающимся по программе «Флагман» в Казахском национальном университете им. аль-Фараби. Исследование показало, что основные проблемы усвоения языка связаны с фонетическими, семантическими и стилистическими барьерами. В статье обозначаются причины барьеров, выявляются особенности восприятия лексико-грамматического материала студентами-американцами. В качестве экспериментальной базы приводятся анкетные данные. Результаты анкетных данных помогают выявить наиболее частые проблемы, связанные с межкультурными барьерами при усвоении иностранного языка, среди которых фонетические проблемы, незнание семантики слова, стилистические проблемы. Предлагаются пути преодоления коммуникативных помех с учетом менталитета обучающихся. В статье также уделяется внимание вопросам, связанным с реализацией культурных и фоновых знаний в учебном процессе.

Ключевые слова: коммуникация, обучение, стереотип, этнос, менталитет.

Sansyzbayeva S.[1], Sagatova S.[2],

[1]PhD, A/Professor, [2]PhD, A/Professor of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: sksansyzbaeva@gmail.com, ssagatova@gmail.com

Cross-cultural communication in aspect of teaching languages

This article examines the training of foreign students in Russian through the prism of cross-cultural communication. Furthermore, the article explores problems connected with cross-cultural communication connected, in particular, with the dynamics of the Flagship program being conducted at Al-Farabi Kazakh National University. Research has shown that the main problems of language assimilation are connected with phonetic, semantic and stylistic barriers. In this article the causes of barriers are named and the features of perception of lexical and grammatical material by American students are brought to the fore. Biographical particulars are given as experimental base. The results of such biographical particulars help to reveal the most frequent problems connected with cross-cultural barriers to the assimilation of a foreign language, among which there are phonetic problems, lack of knowledge of semantic properties, and stylistic problems. We offer some methods of overcoming communicative hindrances while taking into account particular student problems. In this article attention is also paid to the questions connected with the realization of cultural and background knowledge in the educational process.

Key words: communication, training, stereotype, ethnos, mentality.

Сансызбаева С.Қ.[1], Сағатова С.С.[2],

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің [1]доценті, ф. ғ. к., [2]доценті, ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: sksansyzbaeva@gmail.com, ssagatova@gmail.com

Тілдерді оқыту аспектідегі мәдениаралық қатынас

Мақалада әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде «Флагман» бағдарламасы бойынша білім алып жүрген студенттерді оқытудағы мәдениаралық коммуникациямен байланысты мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері тілді меңгерудің негізгі

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

қиындықтары фонетикалық, семантикалық және стилистикалық кедергілерімен байланысты екенін көрсетті. Мақалада кедергілердің себептері белгіленеді және американдық студенттердің лексика-грамматикалық тақырыптарды қабылдау ерекшеліктері айқындалады. Мақалада эксперименталды негіз ретінде сауалнама мәліметтері берілген. Сауалнама көрсеткіштерінің нәтижелері шетел тілін меңгерудегі мәдениаралық кедергілермен байланысты мәселелерді кеңінен айқындауға көмектеседі. Оның ішінде фонетикалық мәселелер, сөздің семантикасын білмеу және стилистикалық қиындықтар көрсетілген. Коммуникативті кедергілерін білім алушылардың ділін ескере отырып жою жолдары ұсынылады. Сонымен қатар, мақалада оқу үдерісінде мәдени және фондық білімдерін іске асыру мәселелеріне назар аударылады.

Түйін сөздер: коммуникация, білім беру, стереотип, ұлыс, діл.

Введение

В последние десятилетия особую актуальность приобретают вопросы межкультурной коммуникации, связанные с ростом международных общений и увеличением коммуникации между представителями разных культур.

Исследователь проблем межкультурной коммуникации С.Г. Тер-Минасова подчеркивает, что «тесная связь и взаимозависимость преподавания иностранных языков и межкультурной коммуникации настолько очевидны, что вряд ли нуждаются в пространных объяснениях». (Ter-Minasova, 2004: 30). Межкультурная коммуникация имеет ярко выраженный прикладной характер. Это не только наука, но и своеобразный набор навыков, которыми нужно владеть для успешного осуществления коммуникативной деятельности. В первую очередь, эти навыки необходимы тем, чья профессиональная деятельность связана с взаимодействием между культурами различных стран.

В структуре межкультурной компетентности особую актуальность приобретает проблема взаимопонимания, поскольку во многих практических ситуациях общения участник коммуникации сталкивается с тем, что его слова и поступки неправильно воспринимаются другим участником коммуникации, в процессе общения возникают какие-то затруднения и препятствия. Они мешают взаимопониманию и взаимодействию коммуникантов, нарушают процесс эффективной коммуникации и способны привести к возникновению конфликтных ситуаций. Как правило, возникающие трудности обусловлены степенью межкультурных различий партнеров, которые не могут быть устранены сразу в процессе коммуникации. Такие трудности общения принято называть межкультурными коммуникативными барьерами, которые в силу их практической значимости требуют особых усилий и специальных знаний для преодоления. Возникновение межкультурных барьеров принято разделять на две большие группы: барьеры понимания и барьеры общения.

Эксперимент

Довольно часто в ситуациях межкультурной коммуникации обнаруживается, что не все ее участники обладают одинаковым объемом языковых знаний. Данное обстоятельство, по мнению А.П. Садохина, «порождает так называемые «языковые барьеры», которые принято подразделять на три основных типа: стилистические, семантические и фонетические» (Sadokhin, 2008: 5).

С целью выявления языковых барьеров в практике англоязычных студентов нами было проведено анкетирование, а также проанализированы ответы студентов на занятиях по дисциплинам «Устная практика», «Чтение», «Письмо».

Остановимся подробнее на данных анкетирования. Так, стилистические барьеры выражаются в несоответствии языковых стилей коммуникантов, которые при взаимодействии пользуются специфическими терминами, непонятными для партнера, а также используют языковые средства в несоответствии с речевой ситуацией. В речи студентов-американцев часто используется более высокий книжный стиль в ситуации повседневного бытового общения. Это обусловлено доминированием письменной речи над устной, преимущественному использованию в монологах и дискуссиях публицистического стиля. Среди прочих стилистических барьеров можно назвать широкое применение личных местоимений в русском языке в отличие от английского языка. Так, местоимения *ты, вы/Вы* используются в различных коммуникативных целях в русском языке, что представляет определенную сложность для англоговорящих студентов при переводе на русский язык единственного местоимения *you* 2-го лица. Данные проблемы могут приводить не только к стили-

стическому диссонансу, но и ошибкам в речевом этикете.

Семантические барьеры возникают по причине придания неправильного значения используемым в коммуникации символам и терминам, которые во многих языках обладают многозначностью и могут быть использованы при общении в различных значениях. В процессе коммуникации из нескольких возможных значений используемых терминов корреспонденту следует выбрать одно такое, которое однозначно воспринималось бы реципиентом. Но поскольку довольно часто одни и те же термины не совпадают по содержанию в разных культурах, то возникают ситуации непонимания и недоразумения. В процессе коммуникации со студентами-американцами можно встретить семантические барьеры, связанные с неправильным или узким пониманием значения некоторых слов. Таковым является пример предложения *Студенты КазНУ одеваются формально.* В процессе диалога со студентами удалось выяснить, что речь шла о том, что студенты КазНУ предпочитают носить деловую одежду (костюм, рубашку, галстук) в отличие от студентов-американцев. В словарях русского языка слово «формальный» имеет несколько основных значений: 1. восходит к слову «форма» *(формальный признак, формальное значение слова* и т.д.). 2. проникнутый формализмом (*формальное отношение к делу*). 3. основанный на принципах формализма (*формальный метод).* 4. произведенный в принятом, в законном порядке *(формально он прав)* 5. существующий только по видимости, по форме *(формальный предлог для отказа, формальный повод для нападения).* Иными словами, по отношению к внешнему виду или выбору одежды в русском языке данное слово не используется. Английское *formal* имеет в одном из значений «официальный», что обусловило выбор данного слова студентом-американцем.

На письменной речи студентов также отражается особенность английской пунктуации, в которой наиболее распространены запятые.

Особую сложность в обучении студентов-иностранцев русскому языку представляют лексические паронимы русского языка. Многие студенты не обращают должного внимания на существование значительного количества слов, созвучных, родственных по корню, но различающихся семантически. Так, в письменной работе на тему «Религия» студентом была ошибочно использована паронимическая пара *божественный – богобоязненный* в предложении «Божественный человек сам должен прийти к выводам о своем отношении к религии...». Паронимы не способны заменить друг друга в предложении без изменения при этом его основного смысла (ср.: *духовный – одухотворенный, душевная – душевая, соседний – соседский, здравица – здравница, генеральный – генеральский, дружный – дружественный, экономия – экономика, белеть – белить, охладеть – охладить, сытый – сытный* и т.д.). Во время занятий необходимо объяснить, что семантика паронимичной лексемы всегда реализуется в речи благодаря ее взаимодействию с контекстом, например, *земной шар – земляной вал, отчетный год – отчетливый звук, классная работа – классовый характер* и др. Основной задачей работы над паронимами русского языка являются: научить правильному пониманию русского слова; дать представление о разграничении семантики слов, составляющих паронимичную пару; научить ясно осознавать границы сочетаемости рассматриваемых паронимов, их смысловые связи. Следует подчеркнуть, что от умения пользоваться паронимами в определенной степени зависит уровень речевой культуры, поскольку при неправильном употреблении нарушается как точность речи, так и ее восприятие.

Фонетические барьеры восприятия являются следствием неразличения или неправильного произнесения звуков, а также неверного членения основных элементов языка: морфем, слов, предложений. Понимание звучащей иноязычной речи предполагает правильное распознавание звуков и слов. Этими отличиями обусловлены языковые акценты, ошибочные постановки ударения, смешение слов в словосочетаниях и целых предложениях, что и создает сложность в понимании вербальной информации. Одной из проблем, с которой сталкиваются студенты в учебном процессе, является аудирование. Часто процесс аудирования осложняется особенностями дикции говорящего, тембра голоса и темпа речи, что приводит к непониманию звучащей речи и ошибкам при выполнении письменных заданий после аудирования.

Наиболее распространенной фонетической ошибкой в речи англоговорящих студентов является твердое и мягкое произношение в словах [л] и [л’], [т’] в окончании инфинитива и др., обусловленные историческими особенностями строения речевого аппарата. «Например, типичная русская артикуляция предполагает характерный уклад с вытянутыми губами и кончиком языка на зубах, а английская – плоские губы и

альвеолярное положение языка. Этими отличиями обусловлены языковые акценты, ошибочные постановки ударения, смешение слов в словосочетаниях и целых предложениях, что и создает сложность в понимании вербальной информации» (Sadokhin, 2008: 6). Все это естественным образом отражается на качестве коммуникации. Определенную фонетическую проблему создают слова в русском языке, в которых встречается несколько согласных звуков подряд (ср.: *маршрут, контрстратегия, усердствование, всплеск, впрыск, взгляд, вздремнуть* и др.).

Одной из важных проблем межкультурной коммуникации можно назвать проблему сексизма – идеологии и практики дискриминации людей по признаку пола, связанные с наличием убеждений в превосходстве одного пола над другим в различных сферах жизни, а также с предрассудками по отношению к представителям определённого пола. Зародившееся в начале 60-х годов и связанное с подъемом феминизма, это движение особенно популярно на Западе. Так, интернет-издание «Модный Петербург» указывает, «что битва за равенство полов в Кремниевой долине ведется, что требует колоссальных ресурсов и довольно специфических решений. Например, Google разрешила тратить до 20% рабочего времени на то, чтобы придумывать решения проблемы неравенства полов в компании. Intel выделила $300 миллионов на обучение компьютерным наукам и создание рабочих мест для женщин. В Apple подсчитали, что в их компании работает 30% женщин, но если брать руководящую работу, то показатель снизится до 28%, в научно-технической сфере женщин всего 20%. Тим Кук очень недоволен этими цифрами, компании нужно больше женщин!» (Modnyy Peterburg, 2015: 1). Показательны также последние публикации в интернете, связанные со скандалом и обвинениями в сексуальном домогательстве, развернувшимися вокруг известных личностей Голливуда.

Проблема сексизма проходит красной нитью на занятиях по теме «Семья. Воспитание. Образование». По мнению студентов-американцев, роль женщины в семье и обществе неодинакова в США, России и Казахстане. Так, согласно их ответам в анкетах, в России и Казахстане женщина не имеет абсолютной свободы в семейной жизни, редко занимает руководящие должности. В США женщины имеют одинаковые права с мужчинами (есть исключения: например «скрытый сексизм», который проявляется, к примеру, в различиях в зарплате). Женщины, по мнению студентов, также занимают руководящие должности в государстве. Студенты подчеркивают наличие проблем, возложенных на женщин, в России и Казахстане очевидна четкая дифференциация «мать-отец», где женщине отводится решение всех бытовых дел и проблем воспитания детей, а отцу – только «зарабатывания денег». В качестве положительной государственной поддержки семьи в России и Казахстане, в отличие от США, были отмечены длительный декретный отпуск и пособия, выплачиваемые по уходу за ребенком.

Примечательным в выявлении особенностей межкультурной коммуникации является пример советского фильма «Москва слезам не верит», описывающий жизнь советской столицы в 50-е гг. На многих студентов фильм произвел хорошее впечатление, которое сводилось к выводу «В целом фильм неплохой, и мы многое узнали о Советском Союзе...». Однако некоторые из них, в основном девушки, отметили отрицательный образ персонажа Гоши в исполнении Алексея Баталова. Так, студенты заметили элементы сексизма в авторитарном отношении Гоши к Кате, как к более слабому созданию. Среди ответов в анкетах доминируют примеры: *«не предложил сходить на пикник, а настоял», «запретил ей принимать решения, советовать, критиковать, говорить повышенным тоном на основании того, что она женщина», «утвердил самостоятельность принятия решения фразой: «по том простом основании, что я – мужчина».* Все это показалось студентам неприемлемым в американской культуре. В связи с этим, привязанность Кати к Гоше, вопреки его «хамскому» поведению и «комплексу неполноценности», связанному с тем, что Катя зарабатывает больше денег, чем он, показалась студентам абсурдной.

Проблемы, обсуждаемые по лексической теме «Семья. Воспитание. Образование,» имели некоторые различия в традиционном восприятии представителями постсоветского пространства и толерантном – в Америке. Так, в эссе, посвященных теме семьи, студенты писали о преимущественном распространении в США, по сравнению с Россией и Казахстаном, гражданских браков, поддержке однополых браков, функционированию неполных семей в качестве самостоятельных социальных ячеек, в пользу усыновления вместо рождения «своих» детей и т.д. Интерес представляет мнение американских студентов о том, что школа и вуз – это сугубо образовательное пространство, исключающее

воспитательную функцию, которая является исключительной прерогативой родителей.

Особого внимания заслуживает оппозиция «коллектив – индивид». В российской реальности, так же как и в казахстанской, доминирует значение коллективизма (ср.: классы в школах, студенческие группы, организации и предприятия), тогда как в американской традиции образования классы формируются только в начальном звене, далее школьники и студенты не занимаются в специально сформированном коллективе. Это формирует у студентов-американцев представление о важной роли отдельно взятого человека в противовес коллективному творчеству.

Результаты и обсуждение

Таким образом, выявленные особенности межкультурной коммуникации свидетельствуют о том, что основными проблемами, возникающими в процессе обучения русскому языку американских студентов являются проблемы языковых барьеров и различия менталитета.

По справедливому утверждению Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова, «...усваивая язык, человек одновременно проникает в новую национальную культуру, получает огромное духовное богатство, хранимое изучаемым языком» (Vereshchagin, Kostomarov, 1990: 5).

В числе наиболее ярких особенностей, полученных в результате записи наблюдений и анкетирования, можно выделить следующие: оппозиция «коллектив – индивид», гендерные аспекты в обществе, вопросы воспитания, теоретизация учебного процесса в казахстанских вузах и др. Среди различных культурных особенностей Казахстана студентами были отмечены: межнациональная и межконфессиональная толерантность этнических казахов по отношению к другим народам; гостеприимство по отношению к иностранцам, разнообразие казахской кухни и красивая природа.

Заключение

Подытоживая сказанное, можно сделать вывод о том, что образовательный процесс должен осуществляться с позиций коммуникативно-когнитивного подхода к обучению. В рамках избранного подхода выдвигается важность учета индивидуально-психологических особенностей учащихся в процессе преподавания РКИ (Kryuchkova, Moshchinskaya, 2014: 3). Коммуникативно-когнитивный подход представляет, с одной стороны, коммуникативную технологию обучения, то есть решение таких методических вопросов, как отбор, организация, последовательность изучения языкового материала и способ его предъявления и тренировки, учитывающий коммуникативные потребности обучающихся и учебные условия, с другой стороны, усвоение знаний и сведений языкового, культурологического, страноведческого и социального характера, удовлетворяющих и развивающих познавательные интересы и запросы студентов. Разработка в рамках компетентностного подхода национально-ориентированной технологии обучения иностранных студентов русскому языку, учитывающей особенности их этнического менталитета, требует внимания к системе общедидактических и частнометодических принципов при определении теоретических и методических основ обучения.

Литература

Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Изд-во МГУ. – 2004. – 352 с.

Садохин А.П. Межкультурные барьеры и пути их преодоления в процессе коммуникации// Обсерватория культуры: Журнал-обозрение. – М. – 2008. – № 2. – С. 26-32.

Модный Петербург. – http://modny.spb.ru/articles/siliconfashion

Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – М.: Русский язык. – 1990. – 246 с.

Крючкова Л. С., Мощинская Н. В. Практическая методика обучения русскому языку как иностранному. Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2014. – 480 с.

References

Kryuchkova L.S.. Moshchinskaya N.V. (2014). Prakticheskaya metodika obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu. Uchebnoye posobiye [Practical technique of training in Russian as foreign]. M.: Flinta: Nauka. 480 p. (In Russian)

Modnyy Peterburg (2015). [Fashionable St. Petersburg]. http://modny.spb.ru/articles/siliconfashion (In Russian)

Sadokhin A.P. (2008). Mezhkulturnyye baryery i puti ikh preodoleniya v protsesse kommunikatsii [Cross-cultural barriers and ways of their overcoming in the course of communication]. «Observatoriya kultury: Zhurnal-obozreniye». M., № 2. P. 26-32. (In Russian)

Ter-Minasova S.G. (2004). Yazyk i mezhkulturnaya kommunikatsiya [Language and cross-cultural communication]. M.: Izd-vo MGU, 352 p. (In Russian)

Vereshchagin E.M.. Kostomarov V.G. (1990). Yazyk i kultura: Lingvostranovedeniye v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo [Language and culture: Language and Regional geography in teaching Russian as foreign]. M.: Russkiy yazyk. 246 p. (In Russian)

МРНТИ 16.31.51

Туребекова Р.С.[1], Хайрушева Е.Е.[2],

[1]ст. преподаватель, [2]ст. преподаватель
Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: tore.raushan@mail.ru,khairusheva@mail.ru

СОЗДАНИЕ МОДЕЛИ НАУЧНОГО ТЕКСТА НА ЗАНЯТИЯХ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматривается значение языковой подготовки студентов национальной аудитории в связи с тем, что в современных условиях становления исследовательских университетов особенно важной задачей становится подготовка высококвалифицированных научных кадров. Авторами разработан алгоритм структурно-смыслового анализа научного текста, универсальный для всех специальностей. На каждом факультете изучение научного стиля имеет свои особенности. В данной статье предложена схема создания модели научного текста на занятиях по русскому языку для студентов факультета географии и природопользования. В статье впервые представлены алгоритм структурно-смыслового анализа и модель учебно-научного текста по специальности «Туризм». Изучая и анализируя научные тексты по специальности на русском языке, студенты учатся работать с текстами вообще на любом языке: выделять основную информацию, создавать компрессию текста и уметь четко передавать содержание текста в краткой формев виде планов. Заключительный этап анализа – устный пересказ студентами содержания учебно-научного текста может служить основой при подготовке к их будущей работе на поприще научных исследований.

Ключевые слова: учебно-научный текст, план, алгоритм анализа текста, модели научной речи.

Turebekova R.S.[1], Khairusheva Ye.E.[2],

[1]Assistant Professor, [2]Assistant Professor of al-FarabiKazakhNational University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: tore.raushan@mail.ru,khairusheva@mail.ru

Creation of a scientific text model in Russian language classes

This article examines the significance of Russian language training for students who take courses in Kazakh in the context of the fact that the preparation of highly qualified scientific specialists remains an increasingly important responsibility of research universities. The authors developed an algorithm for the structural and semantic analysis of scientific texts that is appropriate for use in all academic fields. In each academic department, the study of the scientific style of writing possesses its own characteristics. This article proposes a system for creating a model for scientific texts in Russian language classes, specifically for students in the Department of Geography and Nature Management. The article presents, for the first time, an algorithm for structural-semantic analysis as well as a model for educational scientific texts within the academic concentration of «Tourism.» Studying and analyzing scientific texts in Russian within their field of study, students learn to work with texts in general, in any language. The model consist of the following steps: highlighting basic information, compressing the text, and clearly conveying the content of the text in a concise form as plans. This final stage of analysis, which consists of an oral report on the content of the text, serves as the basis for preparing students for work in the field of scientific research.

Key words: educational scientific texts, plan, algorithm for text analysis, model for scientific speech.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Төребекова Р.С.[1], Хайрушева Е.Е.[2],
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің [1]аға оқытушысы, [2]аға оқытушысы,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tore.raushan@mail.ru,khairusheva@mail.ru

Орыс тілі сабақтарында ғылыми мәтін моделін құру

Мақала авторлары қазіргі заман талабына сай зерттеу институттарының негізгі міндеті тіл ғылымының жоғарғы өтілді мамандарын дайындау, ғылыми стильді зерделеу мақсатында тіл меңгерген студенттердің ұлттық аудиториясын дайындаудың маңыздылығы мәселелерін қарастырған. Мақалада ғылыми мәтіндердің мағыналық-құрылымдық анализі түзіліп, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың география және табиғатты пайдалану факультеті студенттеріне, сондай-ақ барлық мамандықтарда қолдануға болатын әмбебап алгоритм анықталған. Бұл мақалада «Туризм» мамандығы бойынша ғылыми мәтіндерге мағыналық-құрылымдық талдау алгоритмі жасалып, олардың моделі ұсынылған. Осы модельдерді меңгерген студент мамандығына қатысты ғылыми-тәлімдік мәтіндерді орыс тілінде талдай алуды үйреніп, кез келген тілдегі ғылыми ақпаратты саралап, негізгі ой, мәтін компрессиясы, яғни ықшамдау, мәтіннің мазмұнын қысқаша баяндай алатын болады. Талдаудың қорытынды кезеңінде студенттер ғылыми мәтіннің мазмұны туралы жоспар түріндегі ауызша ақпараттандыру дайындап, ғылыми жұмыс жазу, зерттеумен айналысу бастамаларына пайдалана алады.

Түйін сөздер: ғылыми-тәлімдік мәтін, жоспар, мәтінді талдау алгоритмі, ғылыми сөйлеудің модельдері.

Введение

В условиях интенсивного и всестороннего развитияКазахстана русский язык как средство межнационального общения в языковом образовании студентов сохраняет социальные функции языка науки и культуры. Коммуникативные цели и задачи практического владения русским языком являются концептуальными и базовыми. Формируя и совершенствуя новые речевые навыки и умения, связанные с профессиональной и научной сферой коммуникации, студенты овладевают дополнительным по отношению к родному языку средством общения, получают, в конечном итоге, качественное образование. Важность языковой подготовки тем более возрастает в настоящее время, когда университеты становятся научно-исследовательскими центрами. Осуществление такой задачи требует свободного владения студентами мировыми языками, в том числе и русским языком. Преподавание этого предмета в национальной аудитории имеет свою специфику: оно предполагает подчинение обучения языку целям овладения студентами основами избранной специальности (Posobie po nauchnomu stilyu rechi, 2004). Более тесная связь учебного материала со специальностью способствует тому, что они овладевают русским языком как средством общения и познания. Программа русского языка нацеливает на использование в учебном процессе научной лексики, текстов научного характера для интенсивного обучения языку будущей профессии.

В методике обучения русскому языку в вузе считается необходимым строить работу и в речевом, и в языковом плане на основе связного текста (Mitrofanova, 1995). Многолетняя практика подтверждает целесообразность использования текстов учебно-научного характера как основных, а научно-популярных – как дополнительных. Любая система обучения предполагает последовательность в усвоении знаний и развитии умений и навыков. Обучение студентов-казахов русской научной речи мы связываем с комплексной работой над текстами по специальности. Многообразные виды упражнений предусматривают обогащение словарного запаса обучающихся, активизацию в их речи конструкций, характерных для научного стиля речи, привитие навыков выделения основной информации текста, составления планов, тезисов, рефератов и аннотаций (Vishnyakova, 2001).

Сначала студенты учатся составлять планы и конспектировать прочитанный текст, они учатся выбирать из текста самое главное, самое основное содержание. После того, как студенты поняли основной принцип конспектирования – выбирать из текста главные мысли,кратко и ясно их записывать, мы переходим к более сложным формам письменных работ – реферату, аннотации, рецензии и др.

Эксперимент

Основным учебным материалом служат учебники по специальности. Рассмотрим на примере текста «Развитие туризма после Второй ми-

ровой войны» алгоритм структурно-смыслового анализа. Прежде всего, тексты по теории – они должны быть небольшие, очень удобные для работы в аудитории. Перед чтением и по ходу чтения текста обязательно проводится словарная работа – глоссарий, определяются и объясняются термины или слова, незнание которых затруднит понимание студентами текста в целом.

Читаем текст (1-ый шаг алгоритма):

Развитие туризма после Второй мировой войны

Рост общественного благосостояния в послевоенные годы оказал существенное влияние на структуру потребительских расходов. Во многих странах Западной Европы рост валового и ежегодного дохода на душу населения сопровождался снижением доли расходов на питание и предметы роскоши. Вместе с тем росла доля туризма в структуре потребительских расходов граждан этих стран. Развитие транспорта и средств коммуникаций явились важнейшими стимулами развития туризма и вызвали рост мобильности общества. Предпосылками для этого явились успехи транспортного строительства, развитие воздушного сообщения и удешевления авиабилетов, автомобильный бум и доступность цен на автомобили для среднего потребителя.

Урбанизация, как фактор развития туризма, состоит в том, что, не находя удовлетворения в работе, современный человек имеет все меньше возможностей для полноценного отдыха. Большая часть населения в развитых странах проживает в городах. Многие исследователи и социологи отмечают, что городской стиль жизни отличают стрессовые ситуации, ускоренный ритм жизни, отсутствие контактов с людьми. Поэтому именно туризм является для многих людей возможностью отвлечься от напряженной жизни в городе и временно вернуться к природе в поисках душевного равновесия и контактов с людьми.

Трансформация общественного сознания состоит в смене приоритетов в системе духовных ценностей общества. В 1950–2000 гг. в западноевропейских странах произошли существенные сдвиги в структуре духовных ценностей общества. Трансформация в общественном сознании подразумевает изменение в системе духовных ценностей потребителя, а также изменение в теоретической концепции свободного времени.

Различают три фазы развития концепции свободного времени:

1. сначала, в 50-е гг., доминировала ориентация на свободное время как средство восстановления физических сил;

2. затем, в 60-70-е гг., свободное время используется на потребление материальных благ, которое обеспечивает растущее благосостояние общества, т.е. свободное время тратилось на приобретение недвижимости, товаров длительного пользования, предметов роскоши и т.п.;

3. и, наконец, в 80-е гг. явной становится тенденция к использованию свободного времени с целью получения удовольствия. Потребление материальных благ становится не самоцелью, а средством наслаждения жизнью.

В этом контексте развития психологии свободного времени изменились роль и место туризма в структуре потребностей общества. Из привилегии избранных туризм окончательно становится насущной жизненной потребностью большинства. Меняется характер туристских потребностей. От примитивных – к более возвышенным, от средства восстановления рабочей силы – к способу реализации человеком своих индивидуальных способностей и удовлетворения интеллектуальных запросов.

В условиях растущего единства и взаимозависимости мира, расширения международных контактов в сфере экономики усиливается инвестиционный аспект туризма. Деловой туризм является неотъемлемой частью современного производственного процесса. Наряду с рекреационным и деловым эффектом растет значение коммуникативного аспекта туризма и установление гуманитарных контактов, посещение друзей и знакомых.

Таким образом, массовый спрос на туристские услуги породил массовое производство. Туристский продукт стал стандартизированным, а производство услуг и товаров поставлено на конвейер. Возникли разнообразные предписания и общественные институты, производящие компоненты и виды турпродукта и составляющие в совокупности индустрию туризма (Sokolova, 2012).

После чтения текста выполняется целый ряд упражнений, направленных на более глубокое знание и понимание лексики, а значит, на понимание содержания текста. Например, такие задания:

1. восстановите словосочетания на основе– глагол+сущ. – сущ.+сущ.

отражать особенности – отражение особенностей

отправлять туристов – ...

прикреплять штат – ...

2.восстановите словосочетания на основе– сущ.+глагол– сущ.+сущ.

право переходит к потребителю– переход права к потребителю

личные интересы возникают – ...

льготы получить – ...

3. найдите в тексте предложения, построенные по следующим моделям научной речи:

что – это что что оказывает какое влияние на что

что/кто является чем/кем кто отмечает что

что/кто имеет что что становится чем

что/кто считается чем/кем что происходит где

что служит чем что составляет что

что бывает какое/каким что возникло где/когда

что играет какую роль что различают по каким признакам

После упражнений – приступаем к созданию модели-схемы научного текста. Следуя алгоритму анализа научного текста, определяем тему текста по ключевым словам (2-ой шаг алгоритма) – *факторы развитиятуризма во второй половине 20 века.*Следующий шаг нашего алгоритма – определение коммуникативной задачи текста (3-ий шаг), для чего выделяем в тексте модели научной речи:

что является чем – развитие транспорта явилось стимулом роста развития туризма

что состоит из чего – трансформация общественного сознания состоит в смене приоритетов

что имеет что – современный человек имеет все меньше возможностей для отдыха

По моделям научной речи, которые создают определенную смысло-речевую ситуацию и дают нам определенный тип научной информации, можем сформулировать коммуникативную задачу этого текста: *квалификативная характеристика факторов развития туризма.*

Далее делим текст на смысловые части (4-ый шаг алгоритма): в тексте 6 абзацев, берем их за основу при определении смысловых частей. Выделяя ключевые слова в каждом абзаце, приходим к окончательному решению: 1-ый абзац – первая самостоятельная смысловая часть; 2-ой абзац – вторая смысловая часть; 3-ий и 4-ый абзацы – третья смысловая часть; 5-ый и 6-ой абзацы – четвертая смысловая часть. В каждой смысловой части есть своя новая информация(рема), своя микротема. Итак, наша модель-схема теперь выглядит таким образом:

Модель текста«Развитие туризма после Второй мировой войны»

/

Т

Факторы развития туризма во второй половине 20 века

/

КЗ

Квалификативная характеристика факторов развития туризма

/	/	/	/
МТ1	МТ2	МТ3	МТ4
рост благосостояния и мобильности общ.	урбанизация обществ. сознания и своб.время	трансформация потребности	туристские и индустрия туризма

Результат и обсуждение

Сформулированные нами в модели текста микротемы можно уже принять за пункты назывного плана (5-ый шаг алгоритма). Преобразуем назывные предложения в вопросительные – это пункты вопросного плана (6-ой шаг алгоритма):

1. К чему привели рост благосостояния и мобильности общества?

2. Как повлияла урбанизация на развитие туризма?

3. В чем состоит трансформация общественного сознания и концепция свободного времени?

4. Какова связь между ростом туристских потребностей и индустрией туризма?

Ответив на эти вопросы, мы получим пункты тезисного плана (7-ой последний шаг алгоритма анализа текста и составления планов к нему). На основе тезисного плана студенты могут создать конспект, аннотацию, реферативное описание текста и другие вторичные тексты. Сначала для наглядности мы со студентами анализируем один общий текст, затем ребята приступают к самостоятельному анализу научных текстов, которые они находят в учебно-научной литературе по своей специальности. Создание каждым студентом модели-схемы к своему тексту проверяется и оценивается индивидуально. Следующее за составлением планов задание – пересказ научного текста только с опорой на план с использованием моделей научной речи. Этот этап работы с текстом, пожалуй, представляется для

студентов самым сложным, потому что у них нет навыков публичных выступлений перед аудиторией на научные темы. Но этот этап и самый интересный, потому что, выступая перед своими товарищами с пересказами-докладами, студенты чувствуют себя настоящими учеными-исследователями. При этом в аудитории всегда царит живая, творческая атмосфера. Студенты задают друг другу вопросы и отвечают на них, как бы участвуя в работе научной конференции. Такая работа – прекрасная возможность развития устной публичной речи, особенности которой затем целенаправленно изучают студенты на старших курсах на занятиях по элективному курсу «Культура речи и языковая коммуникация».

Заключение

Таким образом, на примере учебно-научного текста для студентов-географов мы попытались описать алгоритм анализа текста, который уже к концу семестра для студентов не представляет особого труда. В заключение можно отметить, что работа над учебно-научными текстами по специальности на занятиях по русскому языку расширяет общий кругозор и повышает эрудицию, вызывает интерес к чтению научной литературы, служит стимулом к обогащению профессиональных знаний, способствует развитию коммуникативной компетенции студентов (Motina, 2008). Изучая и анализируя научные тексты по специальности на русском языке, студенты учатся работать с текстами вообще на любом языке: выделять основную информацию, создавать компрессию текста и уметь четко передавать содержание текста в краткой форме. Приобретенные универсальные навыки и умения работы с текстом по программе наших дисциплин студенты успешно используют на занятиях по другим предметам. Знания по анализу текста помогают при написании учебных студенческих работ – курсовых, рефератов, дипломных, магистерских диссертаций. Поэтому курсы «Русский язык» и «Профессионально ориентированный русский язык» остаются весьма актуальными дисциплинами для студентов всех специальностей всех факультетов КазНУ имени аль-Фараби.

Литература

Пособие по научному стилю речи. – М.: Наука, 2004. – 320 с.
Митрофанова О.Д. Научный стиль речи: проблемы обучения. – М.: Русский язык, 1995. – 231 с.
Вишнякова С.А. Теоретические основы обучения моделированию научного текста. – СПб., 2001. – 258 с.
Соколова М.В. История туризма. – М., 2012. – 358 с.
Мотина Е.И. Язык и специальность. – М., 2008. – 243 с.

References

Mitrofanova O.D. (1995). Nauchnyiy stil rechi: problemy iobucheniya [The scientific style of speech: the problem of learning]. M.: Russkiyyazyik, 231 p. (In Russian)
Motina E.I. (2008). Yazyik i specialnost [The language and the specialty]. M., 243 p. (In Russian)
Posobie po nauchnomu stilyu rechi (2004).[The manual on the scientific style of speech].M.: Nauka, 320 p. (In Russian)
Sokolova M.V. (2012). Istoriya turizma [The history of tourism]. M., 358 p. (In Russian)
Vishnyakova S.A. (2001). Teoreticheskie osnovy i obucheniya modelirovaniyu nauchnogo teksta [The theoretical bases of teaching modeling of scientific text]. SPb., 258 p. (In Russian)

IRSTI 17.09.91

Tsyganova V.A.,

Master of Al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: tvaleriyaa@gmail.com

INNOVATIVE TECHNOLOGIES

The article deals with innovative technologies in the field of training and education of future specialists. One of the most promising and effective innovative technologies recognized throughout the world is the «case study» – learning with the use of specific learning situations, reflection as a method of self-knowledge and self-esteem, training technologies for teaching using the project method, developing students' communicative skills. The results of the conducted experiments showed that education in our country needs the implementation of innovative technologies. Modern, dynamically developing socio-economic realities of society require changes in the system of vocational education in the field of strengthening its practical and personal orientation, which proves the importance of the innovative technologies described by us, that will enter the system of active professional and pedagogical activity of university teachers in our country.

Key words: innovation, technology, case-study, reflection, telecommunication projects.

Цыганова В.А.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистрі,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: tvaleriyaa@gmail.com

Инновациялық технологиялар

Мақалада болашақ мамандарды оқыту мен тәрбиелеу саласындағы инновациялық технологиялар қарастырылады. Дүние жүзінде мойындалған ең тиімді, перспективалық және тиімді инновациялық технологиялардың бірі – «кейс-стади» – оқытудың нақты жағдайларын пайдалана отырып оқыту, өзін-өзі тану және өзін-өзі бағалау әдісі ретінде көрсету, жобалардың әдісін қолдана отырып оқытуды оқыту технологиясын жетілдіру, студенттердің коммуникативтік дағдыларын дамыту. Эксперименттердің нәтижелері біздің елімізде білім берудің инновациялық технологияларды енгізу қажеттілігін көрсетті. Қоғамның заманауи, қарқынды дамып келе жатқан, әлеуметтік-экономикалық шынайылығы оның кәсіби және практикалық және жеке бағдарын нығайту саласында кәсіби білім беру жүйесінде өзгерістерді талап етеді, ол біздің сипаттайтын инновациялық технологиялардың маңыздылығын дәлелдейді, бұл біздің еліміздегі жоғары оқу орындарындағы мұғалімдерінің белсенді кәсіби-педагогикалық қызметіне енетін болады.

Түйін сөздер: инновация, технология, кейс-стади, рефлексия, телекоммуникациялық жобалар.

Цыганова В.А.,

магистр Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: tvaleriyaa@gmail.com

Инновационные технологии

В статье рассматриваются инновационные технологии в области обучения и воспитания будущих специалистов. Одними из наиболее эффективных, перспективных и результативных инновационных технологий, признанных во всём мире, считаются «кейс-стади» – обучение с использованием конкретных учебных ситуаций, рефлексия как метод самопознания и самооценки, тренинговые технологии обучения с применением метода проектов, развивающие коммуникативные умения студентов. Результаты проведённых экспериментов показали, что образованию в нашей стране необходимо внедрение инновационных технологий. Современные, динамично развивающиеся,

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

социально-экономические реалии общества требуют изменения системы профессионального образования в области усиления его практической и личностной ориентированности, что доказывает значимость описанных нами инновационных технологий, которые войдут в систему активной профессионально-педагогической деятельности преподавателей вузов в нашей стране.

Ключевые слова: инновация, технология, кейс-стади, рефлексия, телекоммуникационные проекты.

Introduction

Sociocultural norm of modern specialists is the integration of three intellectual functions – thinking, communication and activities: the image, word and pattern of activity should be adequate. The concept of their preparation, in our opinion, includes the development of the ability to methodological thinking, the mastering of the norms of culture, the acquisition of new value orientations, the education of innovative behavior.

Such an approach provides the specialist with metaprofessional thinking, which makes it possible to organize not only his own vital activity, but also to organize effective thinking, communication and the activity of the collective of people.

Taking into account the characteristics of a modern dynamically developing society, it is necessary to strive to ensure the advanced character of the teacher's preparation in relation to the training of future specialists trained by him.

The teacher of the university is a person who, according to the content of professional activity, must possess a set of qualities that is not available to many. He should be able to design the educational process, combine different approaches to technology of teaching, use innovative systems of teaching, carry out pedagogical reflection, that is, solve creative, problem tasks of professional pedagogical activity.

The complication of the system of scientific knowledge, their integration and differentiation require the faculty to broaden and deepen their qualification through the ability to create interdisciplinary programs that unite several disciplines in one or another larger specialties.

The change in the technology of training should be directed at the reorientation of the activity of the teacher from informational to organizational – in the direction of independent educational, cognitive, research and professional activities of students. This implies an increase in the level of personal activity not only of students, but also of teachers, and also consideration of learning as a process of interpersonal interaction and communication, organized to achieve the goal that unites them.

The activity of the teacher should be aimed primarily at creating conditions for the student's conscious choice of an «educational trajectory»; to clarify the goals that the student sets for himself; to help students plan their activities; on counseling on the use of specific textbooks, tools, techniques, teaching methods.

In practice, university teachers experience difficulties in diagnosing goals and evaluating learning outcomes, selecting and implementing modern teaching technologies. Teachers are wary of integration and differentiation of training courses, multilevel education and new educational special courses, innovative practices in the field of education and upbringing.

The modern educational situation hinders their desire to improve the educational process, to risk, since stereotypes of everyday «professional-pedagogical thinking» dominate at the level of the corporate culture of the university: a specific phenomenon of «split personality» arises – at the personal level, the teacher critically assesses the existing model of education, and within the pedagogical array he actively reproduces its values and attitudes.

There was a need to retrain teachers in order to provide them with new tools that meet modern requirements. It is about innovative technologies in the system of activity of the university teacher.

Experiment

Innovation presupposes the emergence, the development of a new within the already existing, functioning. Innovation means the preventive emergence, development, diversification of innovations that arise, first of all, due to the development and achievement of the level of creativity of the subjects of the educational process. Innovation emerges when the teachers themselves and the heads of the educational institution can no longer, within the framework of traditional forms and content, solve the tasks of training specialists. There is a situation of demand for new technologies that meet new goals and objectives.

Results and discussion

We will highlight the components of educational technology in the context of traditional and innovative approaches in teaching at the present stage.

Traditional approach	Innovative approach
Content component	
It is defined by the standard of education: the main difference is unification, compulsion for all, a kind of averaging.	The standard of education is enriched due to the differentiation of trainees in terms of preparedness, the training program for advanced students is deepened and expanded, individual high-level programs are created for especially capable ones.
Design component	
Defines the goals and objectives of the teacher in accordance with the program settings and the requirements of the society for the training of a specialist.	In the design of goals and determining the final results, the student also participates, based on his motivations and requests.
Model of training	
Basic forms: lecture, seminar – prevailing methods are monografic, training is built on an authoritarian scheme – «requirements pedagogy».	The variability of the methods that activate the students' mental activity is characteristic: problem questions, heuristic conversations, brainstorming, trainings, case studies, business games, discussions, debates.
Organizational component	
The teacher builds his work so that the student must adapt to the teacher. The main source of education is the textbook and the lecture of the teacher.	Used additional literature, the latest sources of information, computers, audiovisual tools. The educational space is creatively organized. Individualization of the educational process, use of the possibilities of computer informational technologies.
Diagnostic component	
A traditional five-point system of knowledge assessment is used, an analysis of the quality of education on the basis of examinations and tests.	The diagnostic method of monitoring the quality of education is used: the results of the student's academic activity are evaluated taking into account its real educational possibilities and the initial level of knowledge. The most promising rating system is rating. Diagnostic data are used to adjust training activities.
Psychological component	
The teacher better knows the psychology of advanced students than the lagging students. The teacher lacks the motive and time to correlate his approaches with the psychological characteristics of students.	Mutual adaptation in the system of relations «teacher-student», adaptive interaction. The teacher forms intellect based on objective and subjective psychological and biological laws of the development of the psyche and the brain. The teacher understands that the highest degree of intelligence is wisdom – the ability to adapt to everything, protecting yourself and others.

Among the innovative technologies, the most promising are «case study», reflection as a method of self-knowledge and self-esteem, and as a technology – diagnostic and developing, training technologies.

«Case – study»

First stage. Having studied the text describing the situation, the student must independently try to find out the essence of the problem, determine his own position in assessing the situation, think through the answers to the questions and find concrete ways of solving the problem.

Second stage. Work in a small group. Students in small groups exchange views on the range of problems that constitute the basis of the case, and through a dialogue and consensus approach they come to a common solution to the problem. At this stage are possible: brainstorming, dialogue and polylogue, discussion, dispute. Intelligent leaders are able to set out ways of resolving problems after group discussion.

Third stage. The general group discussion is conducted under the guidance of the teacher. Each group expresses its point of view on the range of problems posed in the situation. The teacher skillfully «conducts» the process of analyzing the situation, involving as many students as possible in the discussion, stimulating a variety of points of view, creative addition of individual moments. A feature of the discussion is that the teacher does not give a qualitative assessment of the answers – any statement is perceived as acceptable. The process of discussing the situation requires the teacher to have a broad erudition, communication skills and flexibility, a complex of knowledge on a number of

related disciplines, possession of the technology of discussion, non-reflective listening, behavior, based on parity in relationships with students.

The method of a particular situation can be used to study any discipline. It can be historical events, situations from the field of social and economic development, situations related to personnel management, specific everyday problems that can be used to teach decision-making technology. There are situations that can be used as teaching material for students to learn how to analyze and systematize information.

The concrete situation does not have a clear, correct or incorrect answer, it serves only as a teaching material, in which students learn to analyze, speak, argue, justify their point of view.

Reflection as a «human» technology

How can a teacher learn to realize his pedagogical and personal potential?

The most expedient and necessary way of self-ascension is reflection as a way of self-knowledge, self-esteem, self-analysis and as a pedagogical technology that provides active perception of the educational material by students.

It is impossible not to agree with V.Z. Vulfov and V.N. Kharkin is that «professional reflection contains the unity of human and professional, that is, the application of this ability to complex conditions and the circumstances of professional life» (Vulfov, Kharkin, 1995: 18)

Reflection acts as a technology of self-diagnosis of the success and effectiveness of pedagogical actions of the teacher, as a means of flexible response to a particular pedagogical phenomenon, life situation.

How can I learn to reflect? If we consider the reflection as a pedagogical technology, then we can try to determine the conditions and stages of the «learning» of reflection.

The main conditions for mastering the technology of reflection are the following:

the teacher's desire to work with high dedication;

love of pedagogical activity;

the ability to «connect» your inner voice;

psychological readiness for self-analysis and analysis of their actions;

responsibility for the results of pedagogical activity;

the desire for professionalism;

certain development of the inner world;

knowledge and understanding of the meaning of verbal and nonverbal information received from outside.

The stages of reflexion can be presented in a simplified manner using the following algorithm:

A momentary signal «stop» in the mind of the teacher, allowing you to instantly assess the situation, the reaction of the audience, individuals, participants in the pedagogical process or communication.

«Running» the work of thought: «What do I do? What is happening at the moment? And how should I do?»

Evaluation of their intellectual, emotional state and the status of their partners in communication.

Insight.

Decision-making.

Pedagogical improvisation.

Let us dwell briefly on the latter. As a basis for the technology of pedagogical improvisation, certain provisions of V. Kharkin and A. Groisman are taken.

Objective criteria for improvisation – suddenness, momentary, novelty, publicity, pedagogical significance.

Pedagogical improvisation has an intuitive nature, but its foundations are quite real: general cultural and psychological-pedagogical knowledge, habits and skills, especially in the field of pedagogical creativity; the presence of a creative dominant in the teacher, as well as special habits and skills of improvisation.

Readiness for pedagogical improvisation depends on the following knowledge and skills:

knowledge of the subject and methods of teaching it;

the ability to apply knowledge in pedagogy and psychology;

the ability to distribute and concentrate attention;

the level of development of the imagination;

creative state of health;

effective communication skills;

possession of speech and all psychophysical apparatus;

developed intuition;

the ability to reincarnate;

the ability to instantly and adequately analyze the situation;

the ability to make instant decisions;

the ability to instantly and publicly implement the decision;

the ability to organically go from impromptu to planned.

Improvisation is the highest level of the teacher's professionalism.

In order to master the skills of pedagogical improvisation, it is necessary to participate in

specialtrainings for personal development, development of business communication skills.

Technology of teaching using the method of projects

Experts believe that this technology is appropriate to use in addition to other methods of training. The project is interdisciplinary in nature and integrates information from various fields of knowledge. Researchers distinguish the following sequence and structure of activities of students and teachers.

1 stage – preparation of the project.Definition of the topic and goals. Students discuss the subject together with the teacher, get advice, set goals. The teacher reveals the prospects for research, motivates, advises.

2 stage – planning. Determination of sources of information, ways of collecting and analyzing information, the form of the report, the criteria for evaluating the results and process, the distribution of roles. Students develop a plan of action, formulate tasks. The teacher corrects, suggests ideas, helps to predict the result.

3 stage – study. Collection of information, solution of tasks.Tools: interview, survey, observation, experiment, work with reference literature. Students do research, solving intermediate tasks. The teacher indirectly observes, helps, advises.

4 stage – generalization of the research results. Analysis of information, structuring, formulation of conclusions.

5 stage – report – presentation of the results: oral report, co-reports, abstract, coursework, poster material, written report, book, brochure. Students report; the teacher on an equal footing with students, together with experts listens, asks questions, corrects.

6 stage – final, evaluation of results and process. Students participate in the evaluation, the rating of the project participants. The teacher assesses the work of students and experts taking into account the opinion of the project participants, motivates further research.

Telecommunication projects are the most promising and effective in the current system of higher education.

They must meet the basic requirements of the project method:

The presence of a significant in the research, the creative plan of the problem – a task that requires integrated knowledge, research search for its solution.

Practical, theoretical, cognitive significance of the expected results.

Independent activity of students.

Structuring the content of the project.

The use of research methods: the definition of the problem and the research problems arising from it, the hypothesis of their solution, the discussion of research methods, the formulation of the final results, analysis of the data obtained, summing up, correction, conclusions. The use of the method of «brainstorming», «round table», statistical methods, creative reports, and views in the course of joint research.

Let's name the types of telecommunication projects: research; creative; adventure, game; information; practically oriented; literary-creative; natural science; ecological; economic; linguistic; culturological; role-playing games; sports; geographical; historical; musical.

The form of organization of work on the technology of telecommunication projects: teleconferences, correspondence of participants through synchronous, telecommunication «computer-to-computer», joint research, discussions.

Conclusion

The method of telecommunication projects is only being introduced into the system of work of universities, but behind it is the future. The existing system of training specialists is excessively theorized at the expense of practical, pragmatic aspects. The technologies described by us are not unique, many of them have been used in European and American universities since the beginning of the 20th century. Education in our country is characterized by excessive traditionalism, but it has also come close to introducing innovative technologies on a large scale. New socioeconomic realities require a revision of the vocational education system in the direction of enhancing its practical and personal orientation: it is important not only what graduates know but also how they are able to realize their personal potential; it is important not only to withstand competition, but also to win, showing leadership qualities. The technologies described by us will be included in the active pedagogical arsenal of our teachers.

Литература

Гузеев В.В. Образовательная технология: от приёма до философии. – М.: Сентябрь, 1996. – 112 с.
Вульфов Б.З., Харькин В.Н. Педагогика рефлексии. – М.: Магистр, 1995. – 110 с.
Харькин В.Н., Гройсман А. Психологопедагогические тренинги. – М.: Магистр, 1995. – 123 с.
Полат Е.С. Телекоммуникации в школе // Информатика и образование. – 1993. – №1.
Полат Е.С., Бухаркина М.Ю., Петров А.Е., Ястребцева Е.Н. Компьютерные телекоммуникации в школе. – М.: ИОСО РАО, 1995. – 168 с.

References

Vulfov B.Z., Kharkin V.N. (1995). Pedagogika reflexii [Pedagogy of Reflection]. Moscow: Magistr, 110 p. (in Russian)
Guzeev V.V. (1996). Obrazovatelnaya tehnologiya: otpriyoma do philosophii [Educational technology: from admission to philosophy]. Moscow: Sentyabr, 112 p. (in Russian)
Kharkin V.N., Groysman A. (1995). Psichologopedagogicheskie treningi [Psychological and pedagogical trainings].Moscow: Magistr, 123 p. (in Russian)
Polat E.S. (1993). Telecommunikacii v shkole [Telecommunications at school]. Informatika i obrazovanie. No1. (in Russian)
Polat E.S., Bukharkina M.U., Petrov A.E., Yastrebtseva E.N. (1993). Komputernye telekommunikacii v shkole [Computer telecommunications at school]. Moscow: IOSO RAO, 168 p. (in Russian)

4-бөлім

АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ

Раздел 4

ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДА

Section 4

THE THEORY OF TRANSLATION

IRSTI 82.03; 82:81'255.2

Abdullayeva Zh.T.,

Candidate of Philological Sciences of Kazakh National University named after al-Farabi,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: zhibek.aknur@mail.ru

TRANSLATION ADEQUACY OF POETICS OF THE TEXT OF THE NOVEL F.M.DOSTOEVSKY «THE IDIOT»

The article covers adequacy of the translation of poetics of the novel of F.M Dostoyevsky «The Idiot» into Kazakh which was highly appreciated by literary critics is considered. It is claimed that the translator deeply getting into an art method of the author actually realized depth of his poetics and kept art features of of the novel's style of the novel in translation. Deep correlation between the components of the translation and the original text, preservation of stylistic and intonational features, rhythmic and intonational roll call of nuances and motives are observed as a result and it demonstrates the experience of N. Syzdykov in the field of literary translation. Adequate translation of N. Syzdykov are caused by his experience, skill deepened by the analysis of author's poetics, an esthetics, philosophy of the translated work. The research shows that the translator considered structural semantic functionality of each word in the text F. M. Dostoyevsky, seeking for the most exact and his full reproduction in translation into Kazakh.

Key words: literary translation, reception, realia, concept, vocabulary, adequate reproduction, equivalent, intercultural communication, poetics, text structure.

Абдуллаева Ж.Т.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті м. а., ф. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: zhibek.aknur@mail.ru

Ф.М. Достоевскийдің «Нақұрыс» романының түпнұсқасы мен аударма мәтіні поэтикасының сәйкестігі

Аталмыш мақалада Ф.М. Достоевскийдің «Нақұрыс» романы поэтикасының қазақ тіліне тәржімалану сәйкестігі қарастырылады. Аудармашы Н. Сыздықовтың автордың көркем әдісін, поэтикасының тереңдігін ұғынып, роман стилінің көркемдік ерекшеліктерін аудармада сақтағаны туралы тұжырымдар жасалынады. Аударма үдерісінде түпнұсқа мәтіні мен аударма мәтіні арасындағы байланыстың, стильдік, интоннациялық ерекшеліктердің, шығарма сарынының сақталуы Н. Сыздықовтың көркем аударма саласындағы шеберлігі мен тәжірибесін көрсетеді. Н.Сыздықовтың адекватты аудармасы оның жазушы шығармасының поэтикасын, эстетикасын, философиясын талдап-саралай білгендігінен хабар береді. Зерттеу көрсеткендей, аудармашы Ф.М. Достоевскийдің мәтініндегі әрбір сөздің мағыналық қызметін ескере отырып, оны қазақ тіліне барынша дәл әрі толық жеткізуге тырысқан.

Түйін сөздер: көркем аударма, рецепция, реалий, концепт, лексика, адекватты түрде жеткізу, эквивалент, түпнұсқа мәтін, поэтика, мәтін құрылымы.

Абдуллаева Ж.Т.,

к. ф. н. и.о. доцента Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: zhibek.aknur@mail.ru

Адекватность перевода поэтики текста романа Ф.М. Достоевского «Идиот»

В данной статье рассматривается адекватность перевода поэтики романа Ф.М. Достоевского «Идиот» на казахский язык. Утверждается, что переводчик Н. Сыздыков, глубоко проникая в художественный метод автора, осознал глубину его поэтики, сохранил в переводе художественные

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

особенности стиля романа. В результате наблюдается глубокая корреляция между компонентами перевода и текстом оригинала, сохранение стилистических, интонационных особенностей, ритмико-интонационная перекличка нюансов и мотивов, и это демонстрирует опыт Н. Сыздыкова в области художественного перевода. Адекватный перевод Н. Сыздыкова обусловлен его мастерством, углубленным анализом авторской поэтики, эстетики, философии переводимого произведения. Исследование показывает, что переводчик учитывал структурную смысловую функциональность каждого слова в тексте Ф.М. Достоевского, стремясь к максимально точному и полноценному его воспроизведению в переводе на казахский язык.

Ключевые слова: художественный перевод, рецепция, реалия, концепт, лексика, адекватное воспроизведение, эквивалент, текст оригинала, поэтика, структура текста.

Introduction

As we know, the relationship between the creativity of F.M. Dostoyevsky with Kazakhstan is due to the special biographical factors (stay in exile). K.Sh. Kereyeva-Kanafiyeva studying Kazakh-Russian literary relations of the late 19th and early 20th centuries notes that the creative relationship between Ch.Ch. Valikhanov and F.M. Dostoyevsky is the brightest page in the annals of the Kazakh-Russian literary relations (Kereyeva-Kanafiyeva, 1976: 11).

The process of interrelation and interaction of literatures put forward new requirements for science to literary studies. Comparative literary studies, having become a separate science, studied the relations, similarities, contacts between literatures, writers, works, etc. For example, a well-known Slovak scientist D. Dyurishin in his work «Theory of the comparative study of literature» examines literary contacts as internal and external. If the translation is carried out as to get acquainted with works in another language, the translation in this case refers to the external literary contact and creative translation refers to internal literary contact (Dyurishin, 1980: 103).

Writers-translators, who have made a huge contribution to the translation studies, acquainted Kazakh readers with the novels of F.M. Dostoyevsky. 5 novels from the 19-volume collected works of F.M. Dostoyevsky were translated into the Kazakh language, such as «Poor Folk», «White Nights», «Crime and Punishment», «The Idiot» and «The Brothers Karamazov».

The novel «Poor Folk» (1845), one of the earliest works of F.M. Dostoyevsky, was the first one translated into the Kazakh language and was published under the name «Bisharalar (Бишаралар)» in 1956. This novel was translated by S. Talzhanov into the Kazakh language. The novel of F.M. Dostoyevsky «White nights» was published to the 150 anniversary since the birthday of F.M. Dostoyevsky in 1971 in the Zhalyn magazine. The novel was translated into the Kazakh language by the writer D. Isabekov. The novel «Crime and Punishment» was published in Kazakhstan in 1972 under the name «Qylmys pen zhaza (Қылмыс пен жаза)». Mukhtar Zhangalin worked over the translation into the Kazakh language. The novel «The Idiot» was published in the Kazakh language in 1983, and by the end of the year literary critics considered the translation of the novel «The Idiot» by N.S. Syzdykov as the best one. N. Syzdykov translated the novel «The Brothers Karamazov» during six years. It was published within a state program «Cultural heritage» in 2004.

Literary critics gave appreciation to the translation of the novel «The Idiot» into the Kazakh language. The translator deeply getting into an art method of the author actually realized th e depth of his poetics and kept art features of the novel's style in translation. Deep correlation between the components of the translation and the original text, preservation of stylistic and intonational features, rhythmic and intonational roll call of nuances and motives are observed as a result and it demonstrates the experience of N. Syzdykov in the field of literary translation. The translator skillfully recreates a landscape, a portrait, internal psychologism, shades of heroes' feelings and strives for functional compliance of the translation to the original.

Experiment

We give the examples confirming our supervision.

Original text:

«Towards the end of November, during a thaw, at nine o'clock one morning, a train on the Warsaw and Petersburg railway was approaching the latter city at full speed. The morning was so damp and misty that it was only with great difficulty that the day succeeded in breaking; and it was impossible to distinguish anything more than a few yards away from the carriage windows. Some of the passengers by this particular train were returning from abroad; but the third-class carriages were the best filled,

chiefly with insignificant persons of various occupations and degrees, picked up at the different stations nearer town. All of them seemed weary, and most of them had sleepy eyes and a shivering expression, while their complexions generally appeared to have taken on the colour of the fog outside.» (Dostoyevsky, 1955: 29).

It is not difficult to be clear about the perfect transfer of conceptual landscape descriptions comparing the translation with the original text. For example, the translator translates the word «thaw» into the Kazakh language «zhylymyq kunderding birinde (жылымық күндердің бірінде)», i.e. «one of the tepid days». It is obvious here the use of specification technique by the translator, firstly, it shows the break-down forms of natural presentation of similar natural phenomena in the Kazakh language, and secondly, thereby makes itself felt the awareness of the narrator that the weather of this season is not always warm, i.e. «one of the warm days», which are occasionally. This conceptuality is significant for the translation; it slightly opens to the Kazakh reader the role of the narrator who is deeply guided in the topos of the Russian nature. The translator finds equivalents in the Kazakh language, uses the method of description and rhythmically, in intonational compliance states the idea at translation of the sentence «The morning was so damp and misty that it was only with great difficulty that the day succeeded in breaking» with matching words «silbiregen qoiyu tumannan tang areng bilingendei (сілбіреген қою тұманнан таң әрең білінгендей)». Thus, the translator correctly uses a rich lexical stock of the Kazakh language. The sentence «Some of the passengers by this particular train were returning from abroad; but the third -class carriages were the best filled, chiefly with insignificant persons of various occupations and degrees, picked up at the different stations nearer town» is translated into the Kazakh language «Zholaushylar arasynda shetelden oralushylar da bar edi, asirese ushinshi klasty vagondarda khalyk ygy-zhygy, mundagylar usak-tuiek kasippen zhurgen kileng osy mangnyng mozhan tompailary (Жолаушылар арасында шетелден оралушылар да бар еді, әсіресе үшінші класты вагондарда халық ығы-жығы, мұндағылар ұсақ-түйек кәсіппен жүрген кілең осы маңның можан томпайлары)» (Dostoyevsky, 1983: 34). The translator skillfully translates into the Kazakh language socially significant and conceptually painted marker that is peculiar to F.M. Dostoyevsky («insignificant persons of various occupations and degrees» – «osy mangnyng mozhan tompailary (осы маңның можан томпайлары)», interprets separate words («as usual»), using speech forms of the national Kazakh language. The structure of sentences, artistic content of the original text, and stylistic coloring are kept in translation.

F.M. Dostoyevsky pays special attention to the appearance of a hero, seeks to emphasize his characteristic features caused by poetics and philosophy of the novel in his own works. For example, he describes Prince Myshkin in the following way at the beginning of the novel.

Original text:

«One of them was a young fellow of about twenty-seven, not tall, with black curling hair, and small, grey, fiery eyes. His nose was broad and flat, and he had high cheek bones; his thin lips were constantly compressed into an impudent, ironical – it might almost be called a malicious – smile; but his forehead was high and well formed, and atoned for a good deal of the ugliness of the lower part of his face. A special feature of this physiognomy was its death-like pallor, which gave to the whole man an indescribably emaciated appearance in spite of his hard look, and at the same tim e a sort of passionate and suffering expression which did not harmonize with his impudent, sarcastic smile and keen, self-satisfied bearing. He wore a large fur – or rather astrakhan – overcoat, which had kept him warm all night, while his neighbor had been obliged to bear the full severity of a Russian November night entirely unprepared» (Dostoyevsky, 1955: 30).

N. Syzdykov keeps a word order at reconstruction of this portrait, transfers their meanings with the equivalents of the Kazakh language. The expression «he wore a large fur – or rather astrakhan – overcoat» is given by a combination «zhalbagaily plashtyng iesi (жалбағайлы плащтың иесі)», i.e. at translation of the word «overcoat (with a hood)» he uses the obsolete word designating in the Kazakh language a type of men's headwear. The meaning of the word «zhalbagai (жалбағай)» in the defining dictionary of the Kazakh language: 1. «Men's headwear». 2. «A type of headwear sewn to a collar of outwear, for the Kazakh language: 1. «Men's headwear». 2. «A type of headwear sewn to a collar of outwear, for protection against rain, heat and dust». The theorist A. Satybaldiyev notes the necessity of the appeal for obsolete words at translation of classical works. «The majority of «archaisms» – obsolete words, which one is often frightened by, are the means used by writers and journalists in the moments of inspiration, exaggeration, and underlining. We should not allow the eradication of obsolete words from the lexis making liberal use of such words » (Satybaldiyev, 2008: 267). According to the

opinion of a scientist, it is possible to offer the word «zhalbagaily (жалбағайлы)» as one of the variants of translation of the word «hood» to which there is no analog in the Kazakh language.

Experienced and famous writers worked in the translation of Dostoyevsky's works into the Kazakh language. Personal experience of a translator and his esthetic strategy are very important against this background. A. Satybaldiyev emphasizes the role of translation in the formation of creativity of I. Altynsarin, A. Kunanbayev 4, 13 . Translators of Dostoyevsky's works into the Kazakh language pursued the quality of translation, because the creation of a great literary artist is the result of outstanding creative work. Writers honed their own skills and translation methods through translations. Translation of F.M. Dostoyevsky's works into the Kazakh language became a creative school for the whole group of Kazakh writers. Dostoyevsky's experience in creating the image of «internally split», reflective hero turned out to be important for Kazakh writers.

Results and discussion

It seems that Niyaz Syzdykov considered Dostoyevsky as his mentor and teacher in literature. Translator began translating the novel «The Brothers Karamazov» after having trained and amassed wide enough artistic experience. One may fully realize it keeping watch over the translation technique of portraits, landscapes, monologues and dialogues of Dostoyevsky that bear the imprint of his poetics and portraits, landscapes, monologues and dialogues of Dostoyevsky that bear the imprint of his poetics and aesthetics. Translator correctly used such techniques as interpretation, addition, omission, conversion, loose translation, generalization, semantic substitution, and pragmatic adaptation to display the portrait and landscape features in the original.

Monologues and dialogues in Dostoyevsky's novel reveal the complex characters, the dialectics of the inner world of restless heroes and psychological process. Skillful intoning and individualization of heroes' voices with different worldview and ideological tendency reinforce the narrative rhythm dynamics. However, the tragic split of consciousness and thinking of heroes, who experience the state of spiritual dualization, leads to aesthetic activity of so-called polyphony. It is characteristic of that translator takes into account the functionality of polyphony in the structure of Dostoyevsky's texts and skillfully conveys it with relevant dialogic language discourse. Tense functionality of monologues and dialogues that solve the strategic philosophical and conceptual issues of an author, sometimes sense-pauses (lacunae) and interrupted syntax, incompleteness of conversational turns constitute the characteristic stylistic features of Dostoyevsky's narration. Author gives conceptual meaning to monologues and dialogues, seeking to reveal the inner world and living position of a hero-ideologist, who stands against the world, and loving and hating he wants to change. Observations show that the author often digresses from the objective delineation of Ivan Karamazov's figure and he focuses on the internal monologues and dialogues creating his psychological image.

Moreover, the internal image of a hero turns out to be more informative from the perspective of novel's philosophy. Such forms of psychological portrayal as letters and diaries are used to open the inner image of a hero. However, it is not enough for a nar rator. He introduces a number of new literary devices into his works that have had great influence on the development of modernism in world literature. His characters find themselves in such situations as deep depression, psychological splitting, existential defamiliarization and these texts are characterized by active night fantasy of heroes, delirious states, mystical experiences, multidimensional allusions, spiritual revelations, and visions. Translator finds himself in some kind of extreme aesthetic situation at translation of complex monologues and dialogues that are stylistically multifaceted phenomenon that transmits spiritual catharsis of a hero who tragically undergoes his crime and through repentance comes to the truth in terms of strategy. Much intellectual work on the analysis of poetics of F.M. Dostoyevsky, penetration into the deep semantic levels of his texts' structures, spider-work on translation reconstruction of multidimensional interrelation of the general and the particular in the architectonics of works helped the translator to get out of this situation and successfully cope with his task.

Religious vocabulary of the novel that reflects the spiritual world perception of a hero is translated into the Kazakh language in the frame work of pragmatic-adaptive method. Religious, lexical relevant units in the novel «The Brothers Karamazov» that carry philosophical and psychological stress retain the conceptual meaning of the original in target text. Translator mainly relied on pragmatic -adaptive method and the method of loose translation at translation of some similar phrases. There are texts where the deviation of translation from ideological and artistic content of the original is noticeable as a result.

Conclusion

The translation of the novel «The Idiot» into the Kazakh language is a manifestation of their reception in Kazakh literature, as well as a vivid example of the external literary contact , the model of fruitful relations in Kazakh-Russian literary relations and, also, it is a school of creative achievements in the history of native literary translation.

Литература

Кереева-Канафиева К.Ш. Русско-казахские литературные отношения. – Алматы: Казахстан, 1976. – 276 с.
Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы: Пер. со словац. – М.: Прогресс, 1980. – 320 с.
Достоевский Ф.М. Идиот. Роман в четырех частях. – М.: Издательство художественной литературы, 1955. – 661 с.
Достоевский Ф.М. Нақұрыс. Төрт бөлімнен тұратын роман /аударған Н. Сыздықов. – Алматы: Жазушы, 1983. – 616 б.
Сатыбалдиев Ә. Сөз қазынасының кеніші. – Астана: Аударма, 2008. – 328 б.

References

Dostoyevsky F.M. (1955.) Idiot [The Idiot]. Novel in four parts. M.: Fiction publisher, 661 p. (In Russian).
Dostoyevsky F.M. (1983). Naqurys [The Idiot]. Novel in four parts / translation of N. Syzdykov. Almaty: Zhazushy, 616 p. (In Kazakh).
Dyurishin D. (1980). Teorya sravnitelnogo izucheniya literatury [Theory of the comparative study of literature]. M.: Progress, 320 p. (transl.from the Slovak).
Kereyeva-Kanafiyeva K.Sh. (1976). Russko-kazakhskiye literaturnye svyazi [Russian-Kazakh literary relations]. Almaty: Kazakhstan, 276 p. (In Russian).
Satybaldiyev A. (2008). Soz qazynasynyn kenishi [Word treasure]. Astana: Audarma, 328 p. (In Kazakh).

МРНТИ 16.01.33

Пашаева П.И.,

ст. преподаватель Бакинского государственного университета,
Азербайджан, г. Баку, e-mail: p.parvana84@gmail.com

О ПЕРЕВОДЕ АНГЛИЙСКИХ МИФОЛОГИЧЕСКИХ И РЕЛИГИОЗНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

В статье на материале азербайджанского и английского языков рассматриваются проблемы перевода мифологических и религиозных фразеологизмов, составляющих особый пласт в фразеологической системе языка. Исследование показывает, что определенная часть религиозных фразеологизмов имеет эквиваленты в разных языках. Это исходит из одинакового или схожего отношения носителей разных языков к событиям, происходящим в реальной действительности. Небольшая группа фразеологизмов не имеет семантических эквивалентов в азербайджанском языке. Представляется целесообразной передача таких фразеологизмов описательным способом. При переводе таких фразеологизмов необходимо сохранить их эмоциональные и стилистические значения.

Ключевые слова: фразеологизм, религиозный фразеологизм, эквивалент, мифологический фразеологизм, перевод, английский, азербайджанский.

Pashayeva P.I.,

Senior teacher of Baku State University,
Azerbaijan, Baku, e-mail: p.parvana84@gmail.com

Translation of the English mythological and religious idioms

The article deals with the problems of translation of the mythological and religious idioms that form a special layer in the phraseological system of the language on the material of the English and Azerbaijani languages. The research shows that a certain part of the idioms has equivalents in the different languages. It is caused by the native speakers` same or similar attitude to the events that take place in the reality. A small group of the idioms doesn`t have semantic equivalents in the Azerbaijani language. It is advisable to translate such idioms by the descriptive method. It is necessary to preserve the emotional and stylistic meanings of the idioms during their translation.

Key words: idiom, religious idiom, equivalent, mythological idiom, translation, English, Azerbaijan.

Пашаева П.И.,

Баку мемлекеттік университетінің аға оқытушысы,
Әзірбайжан, Баку қ., e-mail: p.parvana84@gmail.com

Ағылшын тіліндегі мифтік және діни фразеологизмдерді аудару туралы

Мақалада тілдегі фразеологизмдер жүйесіндегі негізгі қабатты құрайтын мифтік және діни фразеологизмдердің әзірбайжан және ағылшын тілдеріндегі аударылу мәселелері қарастырылады. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, діни фразеологизмдердің біршама бөлігінің әр тілде баламалары бар екендігі анықталды. Бұл өз кезегінде әр түрлі тіл иелерінің ақиқат болмыстағы құбылыстарға бірдей немесе ұқсас көзқарастарынан келіп шығады. Әзірбайжан тілінде баламалары жоқ фразеологизмдер шектеулі. Мұндай фразеологизмдерді сипаттамалы тәсілмен жеткізу оңтайлы жол болып табылады. Бұл фразеологизмдерді аудару барысында эмотивті және стилистикалық мәндерін, бояуларын сақтай отырып жеткізуге көңіл бөлінуі керек.

Түйін сөздер: фразеологизм, діни фразеологизм, балама, мифтік фразеологизм, аударма, ағылшын, әзірбайжан.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Введение

Лексически неделимые, устойчивые в своем составе и структуре, целостные по своему значению словосочетания, воспроизводимые в виде готовой речевой единицы – фразеологизмы – ценнейший источник сведений об истории, образе жизни, менталитете, мировоззрении народа. Фразеологизмы хранят и транслируют из поколения в поколение знания о выработанной в обществе системе обычаев, традиций, законов и обыденных представлений о мире. Фразеологизмы, составляющие особый пласт лексической системы языка, служат средствами вербализации тех или иных коцептов – ментальных образований, обобщенно – целостных мыслительных единиц, кодируюших в самых разных конфигурациях культурно значимые смыслы. Фразеологизмы не только называют то или иное явление объективной действительности, но и указывают на определённое отношение говоряшего к этому явлению.

Воспроизводимость фразеологизмов, являющаяся их базовым свойством, связана с семантической целостностью и идиоматичностью соответвуюших словосочетаний.

Значения компонентов, входящих в состав фразеологизма, играют своеобразную роль в формировании целостной семантики. Эти значения носят не денотативный, а коннотативный характер. В любом языке, в том числе и в английском, использование фразеологизмов в процессе коммуникации носит стилистический характер и обусловливается экстралингвистическими факторами. Экстралингвистические факторы проявляются, с одной стороны, в образовании фразеологизмов, с другой стороны, в использовании этих фразеологизмов в речевых актах и дискурсе. С этой точки зрения понимание и восприятие фразеологизмов требует определенных фоновых знании. Эти фоновые знания носители языка приобретают как участники этнолингвистической среды и жизненного опыта. Представители же другой этнокультуры приобретают это путем изучения семантики той или иной фразеологической единицы. Все вышесказанное затрудняет передачу фразеологизма языка – источника на язык – рецептор. В результате эквивалентность и адекватность единиц фразеологических систем разных языков, определение их эквивалентов, в целом, перевод фразеологизмов, их трансформация из одного языка в другой становятся объектами исследования.

Фразеологическая система языка – достаточна развитая субсистема. Отдельный языки имеют богатейший фразеологический фонд. Фразеологические единицы, входящие в данный фонд, классифицируются по разным критериям. Отдельный пласт фразеологической системы языка составляют фразеологизмы, компонентами которых являются мифологизмы, религиозные термины. Исследования показывают, что перевод и трансформация такого типа фразеологизмов с одного языка на другой намного сложнее. Заметное влияние на восприятие и освоение фразеологических единиц оказывают межкультурные различия, несоответствия на этнокультурологическом уровне, разные мифологии, религии.

Экстралингвистические факторы, участвующие в формировании стилистико – коммуникативных средств выразительности английского языка, включают особенности общественно – экономической, политической, культурной жизни народа, и это оставляет свой свой след в фразеологизмах. «Наименования» предметов, явлений материальной и духовной культуры, отражающие образ жизни и специфику мировосприятия определенного культурно – языкового сообщества мы называем реалиями. Будучи носителями национального (локального) или исторического колорита, реалии не имеют точных соответствий в других языках и поэтому требуют особого подхода при переводе» (Vinokurov, 2011: 413).

При переводе с одного языка на другой использование языковых середств, обеспечивающих функциональное соответствие, позволяет преодолеть трудности, которые вызывает буквальный перевод реалии.

Переводчик в том случае бывает близок в художественной форме близок с оригиналу, когда он выбирает форму, функционально соответствующую оригиналу. Задача переводчика не воссоздание элементов и структуры оригинала, а выбор элементов и структур соответственно его функции (Akmajian, 2001: 146).

Эксперимент

При переводе фразеологизмов, в том числе мифологических и религиозных фразеологизмов, на другой язык применяются различные методы. Первый и главный метод – выбор возможного эквивалента. При отсутствии эквивалента предпочтение отдается выбору близкого по значению фразеологизма в качестве эквивалента. Если таковой не имеется, то применяется описательный метод.

Общий образ мышления различных наций позволяет опираться на сходную базу в абстра-

гировании и восприятии отдельных понятий. При оценке положительной и отрицательной оценке явлений реальной действительности используются средства, обозначающие добрые и злые силы. Английский и азербайджанский народы как и все другие народы в своих религиозных взглядах и верованиях считают слова, означающие добрые силы, средствами положительной оценки, слова же, означающие злые силы, – средствами отрицательной оценки. Слова *«Бог»* и *«дьявол, сатана, чёрт»* широко используются соответственно при положительной и отрицательной оценке как в английском, так и азербайджанском языке.

God «Бог, Всевышний». Слово *God* в английском языке приобрело коннотативные стилистические оттенки в результате ассоциации с соотносимыми к нему признаками: величие, могущество. В этом слове отражены коннотации *«сильный, всемогущий человек», «человек, вызывающий всеобщее восхищение».* В азербайджанском языке слова *Tanrı / Allah «Бог» наряду* с перечисленными коннотациями означают такие качества, как *«величие», «возвышенность», «святость».*

В англо – русском фразеологическом словаре дано 26 фразеологических единиц с компонентом *God.* Большинство из них имеет эквиваленты в азербайджанском языке, например: *be with God – предстать перед Богом // отвечать перед Богом за свои деяния; by God – ей – Богу // клянусь Богом; depart (go) to God – отправиться к Богу; God bless you – Бог в помощь; God grant – Дай Бог; God knows – Бог (его, её) знает // Богу лучше знать // Всё в божьих руках; God willing –Дай Бог; God wot – бог всё видит // одному Богу известно; so help me God – Бог в помощь // Бог мне в помощь* и др.

Нахождение эквивалентов и соответствий фразеологизмов с компонентом «Бог» и другими религиозными терминами зависит и от контекста, вернее, выбор того иного эквивалента определяется общим содержанием контекста, например: *To these people he is a god* (Tom Mc Arthur, 1981: 154) (буквально: *Для этих людей он Бог); Don`t make money your God* (Abbasov, 2009: 154) (буквально: *превращай свои деньги в бога)* – не поклоняйся золотому тельцу; деньги не превыше всего.

В семантике фразеологизма основным является *«Величие Бога»* (Бог превыше всего). При сравнении материального с духовным человек должен отдавать предпочтение тому, что верно и правдиво, и не должен превращать материальное в самое святое и ценное. С этой точки зрения, в отмеченных фразеологизмах основным является понятие *«Не отдавай предпочтение деньгами или чему–то материальному ради собственной выгоды».*

Идиома *«Make a God of»* означает «придавать слишком большое значение чему – либо» и выражается в азербайджанском языке с помощью глагола *şişirtmək «преувеличивать, утрировать»* и *önəm vermək «придавать значение»,* например: *O öz işini çox şişirdir «Он преувеличивает свою работу», O öz işinə hədsiz önəm verir «Он придает слишком много значения своей работе».*

Это фразеологизм близок по значению к вышеуказанному фразеологизму и в некоторых контекстах может употребляться как синонимический вариант.

God moves in a mysterious way – Неисповедимы пути Господни.

He that serves God for money, will serve the devil for better wages – (буквально: *Тот, кто служит Богу за деньги, за более высокою плату будет служить и дьяволу)* (Longman Dictionary of English Language and Culture, 1998: 156). Этот описательный перевод в азербайджанском языке может быть заменен семантически и функционально близким выражением. *Vicdanını pula satmaq «продать свою совесть за деньги». Алчный, жадный, корыстный человек за деньги готов всё продать.*

Put the fear of God into somebody –описательной перевод – «внушить кому – либо страх перед Богом». В азербайджанском языке имеется лексико – семантический эквивалент данного фразеологизма, в составе которого вместо лексемы *qorxu «страх»* употребляется синоним **xof**, характерный для разговорной речи. В азербайджанском языке употребляются следующие эквиваленты указанного фразеологизма: *Ürəyində Allah xofu olmaq «в сердце страх перед Богом», Allahdan qorxmaq «бояться Бога».* В разговорной речи широко употребляются и такие фразеологизмы, как *Allahdan qorx «Побойся Бога»; Allahın olsun «буквально: Бога имей в душе»; Allahsızlıq eləmə «Не богохульствуй».*

Man proposes, God disposes – человек полагает, а Бог располагает – А. Аббасов верно указывает, что стилистический эквивалент данного фразеологизма в азербайджанском языке следующий: *Səndən hərəkət, məndən bərəkət – На Бога надися и сам не плошай* (Longman Dictionary of English Language and Culture, 1998: 230).

Этот же фразеологизм является эквивалентом английского фразеологизма *God helps those*

who help themselves. Смысл обоих фразеологизмов заключается в том что всё есть: и Бог, и надежда на него, и призыв работать, но надо что – то делать и самому, прилагать усилия, т. е. здесь и надежда на помощь Божию на Его благодать и приложение для этого своих усилий.

God willing – С божьей помощью. Эмоционально коннотативная функция данного выражения, характерного разговорному английскому языку, в азербайджанском языке реализуется в выражениях *Allah qoysa, İn Şe Allah «дай Бог; если Бог позволяет»,* например: *We`ve had a lovely holiday and we`ll be back again next year, god willing* (Oxford Idioms, 2006: 150) – *Мы провели чудесный отпуск и вернемся в следующем году, дай Бог.*

God (only) knows! лексико–семантический вариант этой идиомы в азербайджанском языке *Allah bilir. «Бог знает/ведает; Одному Богу известно»: God only knows how I`m going to explain I`m late – Одному Богу известно, как я объясню почему я опаздываю.*

Слово *heaven,* употребляющееся в английском языке в значениях *«небо, небеса», «бог»,* имеет то же семантико-стилистическое значение. В азербайджанском языке у него нет эквивалента, и оно предается выражением *allah bilir – бог знает / ведает: Heaven knows, you`ve tried enough – Bir Allah bilir, sən əlindən gələni etmisən! «Бог знает, ты сделал всё, что мог».*

В контексте, в котором употребляется фразеологизм, ведущим является значение «нет необходимости в свидетеле». С этой точки зрения, данный фразеологизм перекликается в азербайджанском языке с выражением *«Balığı at dəryaya, balıq bilməsə xaliq bilər – «Кинь в окошко крошки, в дверь придёт лепёшка».*

Человек должен поступать правильно; даже если окружающие не оценили по достоинству его деяние, Бог всё видит и оценит по заслугам.

Please God (буквально, *«Боже, пожалуйста»)* – употребляется, когда обращаются к Богу с мольбой об исполнение заветного желания. В этом случае в азербайджанском языке употребляются выражения *Allahım qıyta «не пожалей* (для меня что–либо), боже (отрицательная форма и *Allahım, kömək et «Боже, помоги мне».* С одинаковым эмоциональным оттенком: *Please God, don`t let him be dead – Allahım, onu ölməyə qoyta. «Боже, пожалуйста, не дай ему умереть»* (Vinareva, Yanson, 2008: 293).

В ряде случаев наблюдается выражение одного и того же коннотативного оттенка одинаковым лексическим средством в английском и азербайджанском языках, например: *A man of God – Allah adamı «Божий человек». Whom God would ruin, he first deprives of reason* (Makkai, Boatner, Gates, 2012: 374) – *Allah öldürmək istədiyi adamın əvvəlcə ağlını əlindən alır. «Если Бог хочет убить человека, то Он прежде отнимает у нее разум».* В этом фразеологизме выражение *«ağlı əldən almaq»* означает *«сбиться с пути истинного».*

Идиома *God / Heaven forbid* имеет в азербайджанском языке соответствие *«Allah eləməsin» «Не дай Бог, бог упаси»: May be you will end up as a lawyer, like me.*

Heaven forbid – Ola bilsin ki, səndə mənim kimi vəkil olacaqsan. Allah eləməsin. «Возможно ты, как, и я, будешь адвокатом».

В этом случае в азербайджанском языке могут употребляться и выражения типа *Allah uzaq eləsin // iraq olsun «не дай бог, не приведи господь».* С эмоциональными оттенками: *Someone told the worried mother that her son might have drowned; She said, «God forbid»* (Kunin, 1972: 145) – *Kim isə narahat Anaya oğlunun batmış ola bildiyini dedi. O dedi «İraq olsun» – «Кто – то сказал встревоженной матери, что возможно её сын утонул. Она сказала: «Не приведи Господь».*

Be in (your) seventh heaven – быть на седьмом небе – означает высшую степень радости, безграничное счастье и глубокое удовлетворение. В азербайджанском языке эквивалент данного фразеологизма – *Göyün yeddinci qatında olmaq: When she has all her grandchildren around her, she is in the seventh heaven* (Azerbaijan-English Dictionary, 2005: 346) – *Nəvələri onun başına toplaşanda, o özünü göyün yeddinci qatında hiss edir. «Когда все её внуки собираются вокруг неё, она чувствует себя на седьмом небе*».

Слова heaven означает *«место обитания Бога, царство блаженства, царство Бога».* Один из оттенков значения этого слова – *«райский уголок»* – может быть выражен в азербайджанском языке словами *cənnət «рай», cənnət məkanı «райский уголок»: The island is a real heaven on earth – Ada yer üzünün cənnətidir* (Makkai, Boatner, Gates, 2012: 174) – *Этот остров – рай на земле.*

A marriage/ match made in the heaven – Müqəddəs səmada əsası qoyulan cütlük. «Брак, заключенный на небесах». В азербайджанском языке употребляется выражение *ilahi cütlük «божественная пара», tükəttməl cütlük «идеальная пара»,* имеющая ту же коннотацию – совокупность любви, понимания и взаимоуважения.

When she married Dave, everyone thought that this was a match made in heaven (Makkai, Boatner,

Gates, 2012: 174) – *O, Deyvə ərə gedəndə hər kəs onların ilahi cütlük olduğunu düşünürdü «Когда она вышла замуж за Дейва, все считали их божественной парой».* Это же значение выражает в азербайджанском языке фразеологизм *Göydə ulduzları barışmaq* (букв. *Их звёзды сошлись на небе).*

Как известно, библейские фразеологизмы привносят в речь высокую духовность и поучительный оттенок. Их отличает высокая нравственная составляющая, которая знакома и понятна многим людям. Общеизвестные библейские события имеют чётко выраженную поучительность, смысл которой выражают фразеологизмы. Поскольку часть фразеологизмов библейского происхождения носит интернациональный характер, она имеет полные или близкие семантические эквиваленты в азербайджанском языке, например: *Beat swords into plough – shares – Qılıncı yerə qoymaq; Silahı yerə qoymaq – «Сложить оружие».*

Wash one`s hands (of something) – Əllərini yumaq – «Умывать руки» устраниться, отказаться от ответственности за что – либо, объявить о своём неучастии в деле. Возникло из евангельской легенды. *Пилат, отдавая толпе Иисуса для казни, умыл руки и сказал: «Не виновен я в крови праведника сего»* (Kunin, 1972: 60).

О ритуальном умывании рук, служившим свидельством непричастности умывавшего к чему – либо, рассказывается и в Библии.

В английских религиозных верованиях названия злых сил в результате метафоризации приобретают коннотативные оттенки.

Demon – iblis «демон» – в переносном значении называние существа, обладающего сверхъестественной силой и энергией. В данном значениеи слово *демон* может служить эквивалентом зоонимов *qırğı «ястреб»* или *qızılquş «сокол»* в азербайджанском языке являющихся символами быстроты, энергичности или же выражения od parçası «1. бойкий, шустрый, юркий, быстрый в движениях; 2. бедокур».

Зооним *qırğı* в указанном значении является компонентом выражения *qırğı kimi cəld – «быстрый как ястреб»* (Kunin, 1972: 501).

Devil – şeytan, iblis – «дьявол» – в христианской религии – верховный дух зла, властелин ада, подстрекатель людей к совершению греха. Дьяволу приписывается ненависть к человечеству и вообще созданиям божьим, противостояние Богу, распространение лжи и хаоса в людских душах. Дьявол считается воплощением людских пороков и страстей.

При подборе стилистического эквивалента некоторых английских фразеологизмов с компонентом devil в азербайджанском языке возникают определённые трудности, поэтому даётся их описательной перевод, например: *If you let the devil into the cat, you`ll have to drive him home / İblisi öz faytonuna mindirsən, onu öz evinə də aparmalı olacaqsan – «Если ты позволишь дьяволу сесть в твою телегу, то тебе придется его везти домой».*

Фразеологизм *Between the devil and the deep (blue) sea.* букв. *Между дьяволом и глубоким (синим) морем* в азербайджанском языке целообразнее всего передать фразеологизмом *Odla su arasında qalmaq* – букв. находиться между огнём и водой (ср. в русском языке. *Между двух огней; Между молотом и наковальней; Между Сциллой и Харибдой).* (Azerbaijan-English Dictionary, 2005: 351).

In the land of the Nod – «Земля Нод» или *«Земля странствия»* – место, куда, по книге Бытия, был изгнан Каин после убийства своего брата Авемя. Это земля локализована к востоку от Эдема. Поскольку английский глагол to nod – значит *«дремать», «земля Нод»* в англоязычной культуре издавна является шуточным обозначением сна (ср. в русском языке объятия Морфея из древнегреческой мифологии: *Морфей* – бог сновидений имя которого стало синонимом сна). В азербайджанском языке эквивалентом является выражение *yuxuya getmək «погрузиться в сон»: Pete and Joe were still in the land of Nod, so I went out for a walk in the morning sunshine/ -Pit və Con hələ də yuxu aləmində idilər, odur ki, mən səhər şəfəqinin işığında gəzintiyə çıxdım. «Пит и Джо всё ещё находились в объятиях Морфея, поэтому я отправился на утрннюю прогулку на рассвете».*

В данном случае фразеологизм *in the land of the Nod* на азербайджанском языке передан выражением yuxu aləmində olmaq. (букв. *«пребывать в мире сна»*).

Согласно Библии, Каин был достаточно наказан Богом за убийство своего брата Авеля: по велению Бога, Каин покидает землю, которую Бог благославлял своим присутствием, и превращается в скитальца. Место нового, кочевого обитания Каина и его потомства – земля Нод. По мнению некоторых толковников, это не собственно имя какой – либо страны, а нарицательное обозначение кочевья каинитов как земли изгнания и страны бедствия, расположенной на восток от Эдема – «страны блаженства». Нод (на иврите от глагола *«странствовать, блуждать»*) – земля неприкаянных.

Как наказанный убийца Каин должен служить предостерегающим примером для других.

Заключение

Перевод фразеологизмов, в состав которых входят мифологизмы и религозные термины, требует правильного понимания соответствующих понятий, верного толкования их метафорических значений.

Таким образом, как показало проведённое исследование, значительная часть английских религиозных фразеологизмов имеет стилистико-семантические эквиваленты в азербайджанском языке, и при переводе с английского языка на азербайджанский их можно использовать.

Небольшая группа английских религиозных фразеологизмов не имеет семантических эквивалентов в азербайджанском языке. Представляется целесообразной передача таких фразеологизмов на азербайджанском языке описательным способом.

При переводе английских религиозных фразеологизмов на азербайджанский язык необходимо сохранить их эмоциональные и стилистические значения. Дословный перевод, калькирование фразеологизмов могут быть применены лишь в том случае, если в результате калькирования получается выражение, образность которого легко воспринимается носителями азербайджанского языка и не создаёт впечатления неестественности и несвойственности общепринятым нормам азербайджанского языка. В целях обьяснения смысла фразеологизма, который не имеет в азербайджанского языке ни аналога, ни эквивалента и не подлежит дословному переводу, переводчику необходимо прибегнуть к описательному переводу. Если в азербайджанском языке нет фразеологизмов, в большем или меньшем объёме эквивалентных исходной фразеологической единице, то следует искать соответствующие по значению и окраске слова, так называемые частичные эквиваленты фразеологизмов.

Конечно же, основная роль в процессе перевода принадлежит личности самого переводчика. Переводчик прежде всего должен ощутить себя частью той культуры, на языке представителей которой написан тот или иной текст, должен вжиться в него, сделать единственно возможный вариант перевода. Для этого же ему необходимо интегрировать в своё мышление всю совокупность реалий чужой культуры и изложить чужие мысли так же ясно и эмоционально, как они были высказаны, творчески и умело используя – при этом всё богатство и потенциал языка, носителем которого является он сам.

Литература

Abbasov A. İngiliscə-Azərbaycanca atalar sözləri və zərb-məsəlləri lüğəti. – Bakı: Turan evi, 2009. – 471 s.
Azərbaycanca-ingiliscə lüğət. – Bakı: Şərq-Qərb, 2005. – 894 s.
Akmajian A., Denors R.A., Farmer A., Harnish K.X. An Introduction and Communication. – MII Press, 2001.
Longman Dictionary of English Language and Culture. – Longman, 1998. – 1568 p.
Makkai A., Boatner M.T., Gates J.E. Dictionary of American Idioms. – Barron's, 2012. – 395 p.
Oxford Idioms. – Oxford University Press, 2006. – 469 p.
Tom Mc Arthur. Longman Lexicon of Contemporary English. – Longman Group Limited, 1981. – 910 p.
Vinareva L.A. Yanson V.V. English Idioms. – M.: Ayris Press, 2008. – 381 p.
Винокуров А. Англо-русский словарь идиом. – М.: Мартин, 2011. – 352 р.
Кунин А.А. Фразеология современного английского языка. – М.: Международные отношения, 1972. – 288 с.

References

Abbasov A. Ingilisce-Azerbaycanca atalar sozleri ve zerb-meselleri lugeti. [Anglo-Azerbaijani ancestral phrases and wallets]. Bakı: Turan evi, 2009, 471 p. (In Azerbaijani)
Azerbaycanca-ingilisce luget [Azerbaijan-English Dictionary]. Bakı: Sherg-Qerb, 2005, 894 p. (In Azerbaijani)
Akmajian A., Denors R.A., Farmer A., Harnish K.X. An Introduction and Communication. MII Press, 2001.
Kunin A.A. Frazeologiya sovremennogo anqliyskogo yazika. [Phraseology of the modern English language] M.: Mejdunarodnoe otnosheniya, 1972, 288 p. (In Russian)
Longman Dictionary of English Language and Culture. Longman, 1998, 1568 p.
Makkai A., Boatner M.T., Gates J.E. Dictionary of American Idioms. Barron's, 2012. 395 p.
Oxford Idioms. Oxford University Press, 2006, 469 p.
Tom Mc Arthur. Longman Lexicon of Contemporary English. Longman Group Limited, 1981, 910 p.
Vinareva L.A. Yanson V.V. Anglijskie idiomy. [English Idioms]. M.: Ayris Press, 2008, 381 p. (In Russian)
Vinokurov A. Anglo-russki slovar idiom. [English-Russian dictionary of idioms]. M.: Martin, 2011, 352 p. (In Russian)

4-бөлім
МӘДЕНИЕТ

Раздел 4
КУЛЬТУРА

Section 4
CULTURE

МРНТИ 18.41.00

Бурамбаева М.Н.[1], Мухамбетова А.И.[2],

[1]ст. преподаватель Казахского государственного женского педагогического университета,
[2]профессор Казахской академии искусств им. Т. Жургенова,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: bntb@mail.ru

ЖАНРОВАЯ СИСТЕМА ТРАДИЦИОННОЙ МУЗЫКИ В КОНТЕКСТЕ ЖИЗНЕННОГО ЦИКЛА

В данной статье сделана попытка раскрыть целостный характер существующего жанрового многообразия, определен состав, иерархия, эволюция и взаимодействие жанров песенного и инструментального творчества казахов. Испытывая разнообразные влияния, формируясь на почве автохтонических традиций, традиционная казахская музыка, обусловленная историческим развитием, образует некую целостность, воплощающуюся в жанровой системе. Жанровая система казахского музыкально-поэтического творчества сложилась на основе жизненного цикла как отражение его содержания, состоящая из песен детства, молодости, зрелости, старости. Единая содержательная и музыкально-языковая база фольклора и профессионального искусства – это та данность, благодаря которой оказался возможен высочайший уровень и истинный демократизм кочевой культуры, высшие духовные и художественные ценности которой были достоянием всего общества. Объединяющий космические, естественно-природные и социокультурные явления в жизни традиционного казахского общества, мушель демонстрирует изначальную неразделенность, неразрывную связь макро- и микрокосмоса.

Ключевые слова: жанровая система, календарь, двенадцатигодичный животный цикл – мушель, семейно-обрядовый цикл, хозяйственная основа жизни казахов-кочевников, обычаи и обряды, тип творчества, социально-возрастная роль.

Burambaeva M. N.[1], Mukhambetova A. I.[2],

[1]senior teacher of the Kazakh State Women's Pedagogical University,
[2]professor of the Kazakh Academy of Arts named after T. Zhurgenov,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: bntb@mail.ru

Genre system of traditional music in context life cycle

In this article an attempt was made to reveal the integral nature of the existing genre variety, to determine the composition, evolution and interaction of the genres of the song and instrumental creativity of Kazakhs. Experiencing various influences, being formed on the basis of chronical traditions, traditional Kazakh music, conditioned by historical development, forms a kind of integrity, embodied in the genre system. The genre system of Kazakh musical and poetic creativity was formed on the basis of the life as a reflection of its content, consisting of songs of childhood, youth, maturity, old age. Musical and linguistic base of folklore and professional art is given due to which the highest level and democracy of nomadic culture, the highest spiritual and artistic values of which were the property of the whole society was possible. Uniting space, natural and socio – cultural phenomena in the life of the traditional Kazakh society, mushel demonstrates the original inseparability, inseparable connection of macro-and microcosm.

Key words: genre system, calendar, mushel zhas, family ceremonial cycle, economic basis of the life of nomadic Kazakhs, customs and rituals, type of art, social and age-related role.

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

Бурамбаева М. Н.[1], Мұхамбетова А. И.[2],
[1]Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің аға оқытушысы,
[2]Т. Жүргенов атындағы Қазақ өнер академиясының профессоры,
Қазақстан, Алматы, e-mail: bntb@mail.ru

Өмірлік цикл контекстінде дәстүрлі музыканың жанрлық жүйесі

Бұл мақалада қазақ халқының аспаптық орындаушылық шығармашылығы мен ән жанрының арақатынасын, эволюциясын, иерархиясын, сонымен қатар, түрлі жанрлардың қолданысындағы тұтастығын анықтауға талпындық. Түрлі жан-жақты әсерге түсіп, автохроникалық дәстүрлерге негізделген дәстүрлі қазақ музыкасы тарихи дамудан өтеді,бірбүтін болып қалыптасып, жанрлық жүйесін бейнелейді. Қазақ музыкалы-поэтикалық шығармашылық жанры жүйесі балалық шақтың әні, жастық шақ, есейген шақ, кәрілік кезең сияқты өмірлік жағдайда көрініс тапқан әндерден қалыптасқан болатын. Фольклордың және кәсіби өнердің бірыңғай мазмұны мен музыкалық-лингвистикалық базасының арқасында бүкіл қоғамның игілігі болып саналатын көшпенді мәдениеттің ең жоғары рухани деңгейі мен демократиясы және көркемдік құндылықтары қалыптасты. Қазақ қоғамының дәстүрлі өмірінде мүшелдік жас ғарышты, табиғи-дәстүрлі және әлеуметтік-мәдени құбылыстарды біріктіре отырып, бастапқы ажырамастықтық, макро және микрокосмостың біртұтастығын көрсетеді.

Түйін сөздер: жанрлық жүйе, күнтізбе, он екі жылдық жануарлар циклі – мушкет, отбасылық-салттық цикл, көшпелі қазақтардың экономикалық негізі, әдет-ғұрыптар мен салт-жоралар, шығармашылықтың түрі, әлеуметтік және жастық ролі

Введение

На сегодняшний день известен жанровый состав профессионального искусства устной традиции и казахского фольклора. Исследования А. Жубанова, Б. Ерзаковича, М. Ахметовой, З. Ахметова, Р. Бердыбаева, Б. Уахатова, Н. Торекулова, П. Аравина дают его полную картину. Однако, системность жанрового состава все еще остается проблематичной. Истоки фольклора земледельческих народов исходят из способов хозяйствования, одна из основ их жанровой системы связана с ритмом трудовой деятельности, с природно-космическими ритмами, образующими земледельческий календарь. Семейно-обрядовый цикл, своеобразно коррелирующий с земледельческим календарем, имеет другую основу, его содержание – основные вехи жизни человека: рождение, свадьба, смерть осмыслены в системе обрядов и музыкальных жанров. Родство фольклора аграрной и семейной обрядности, служащие основой соединения их в один, органически слитый годичный цикл, отмечает И. Земцовский (Zemtsovsky, 1975: 113). Немногочисленные заговоры, легенды, песни и кюи, дошедшие до нас, непосредственно связанные с плодородием животных, их кормлением, лечением и закланием, как пласт фольклора, скудны и не отражают всего многообразия важнейших трудовых процессов, связанных со сложным, круглогодичным, зачастую круглосуточным, трудом.

Целью нашего исследования является анализ жанров казахского традиционного музыкально-поэтического искусства как системообразующего фактора, связанного с хозяйственной основой жизни казахов-кочевников, требующего решения ряда задач: выявить принципы, лежащие в основе социальной организации общества; рассмотреть возрастную и социальную иерархию индивидов; дать определение мушеля, как ритма жизни человека, природы, Вселенной в контексте социально-культурной деятельности; выявить роль календаря в жизни кочевника, как определителя структурно-генетического кода казахской культуры, системы фольклорных жанров, культуру личностных отношений; рассмотреть принципы слияния в семейно-обрядовом цикле ритуально-бытового, коллективно-личного, определить жанровый состав музыки, вписанной в целостную систему жизненного цикла в сфере деятельности баксы, салов, сере, акынов, жырау, выявить их своеобразное поведение, стиль жизни и сакральную роль в обществе; дать анализ основных вех человека: рождение, свадьба, смерть, связанных с ними обрядов и жанров; выявить социальную роль мушеля, являющиеся определителем статуса человека в обществе, поведение, характер взаимоотношений с возрастными группами.

В статье впервые рассматривается мушель, как основа жизненного цикла и жанровой системы фольклора, профессионального искусства, представлена классификация жанров казахского фольклора в виде схемы, связанной с пространственными и временными координатами культуры, где каждая фаза временного цикла тесно

взаимосвязана с пространственными характеристиками. Рассмотрен семейно-обрядовый цикл, тесно переплетенный с циклом мушелей в один жизненный цикл, как основы жанровой системы традиционной казахской музыки.

В своей работе мы опирались на ряд методологических аспектов, связанных с историей, музыкальной этнографией, был использован аналитический, социальный, психологический, культурологический, мифологический подходы.

Кочевой уклад и трудовые процессы определяют образную и содержательную сторону искусства казахов, но не саму жанровую систему. Представленная богатым набором жанров, семейная обрядность отражает жизненные циклы: рождение, начальные годы жизни ребенка, обрезание, свадьба, смерть, дающие основание для выявления целостной жанровой системы, но полного охвата существующего жанрового состава, осмысления его многообразия, иерархии и взаимодействия жанров не дает. Складываемая в цикл семейная обрядность, встроенная в более крупную систему, не способна передать картину их взаимоотношений. Этой системой является календарь культуры, взятый в двух его ипостасях: жизненном и годовом циклах, передающий базовую информацию о текущем времени и пространстве. Структурно-генетический код культуры как морфологическое средство «объединяющее язык форм всех культурных сфер» (Spengler, 1998: 215), есть «организованная память культуры, с его универсальной характеристикой и формой самооценки» (Toynbee, 2002: 11).

Традиционный календарь казахов, называемый двенадцатигодичным животным циклом (мушель) – явление известное. Он описан в трудах И.В. Захарова, В.Ф. Шахматова, Т.Н. Сенигова, М. Ыскакова, С.И. Селешникова, В.В. Цибульского, Е.Г. Рабиновича, С. Хокинга, действующий не «только у казахов, но и на огромной территории Центральной и Юго-Восточной Азии» (Rabinovich, 1978: 141; Zakharova, 1960: 33; Iskakov,1980: 215); идея создания «юпитерного календаря с небесной символикой 12-летнего животного цикла была воспринята народами Восточной Азии от кочевников Центральной Азии», писали В.В. Цибульский, В. Бутанаев, В.М. Беркутов.

Об этом же пишут В.Ф. Шахматов, Т.Н. Сенигов, которые считают, что создателями Тенгрианского календаря являются: «тюрко-монгольские кочевники Центральной Азии в конце первого тысячелетия до н.э.» (Hawking, 1997: 27); «от них он пришел к китайцам» (Seleshnikov, 1977: 47); «разделив путь Юпитера на 12 равных частей по 30°, дав каждой части наименование определенного животного, они создали солнечно-юпитерный 12-летний календарный цикл» (Shakhmatov,1955: 43).

В казахском языке его называют *мүшел*, в узб. *муджал*, уйг. *мучал*, в алт. *муше*, в древнетюркском языке означает *муш йыл* – десять лет (Zakharova,1960: 33). Названия животных цикла в разных странах Азии варьируются. Созданный кочевниками Календарь, в основе которого лежали знание Космоса, его влияния на земную жизнь, обеспечивающее жизнеспособность кочевых народов, способствовал регулированию хозяйственно-экономической, политической, духовной и культурной жизни кочевников. В традиционном казахском обществе он бытует в первозданном 12 – 60 летнем варианте, исполняя роль универсальной системы отсчета времени. Известный каждому члену традиционного казахского общества, как «коллективная память» (Zakharova,1960: 33), определяя течение времени и функциональные характеристики отрезков 12-летнего цикла, календарь включает информацию о природе человека, связанной с единым временем хозяйственных, жизненных, космических циклов. Опосредованные обрядово-трудовой деятельностью, функции календарного времени определили системную основу казахской культуры, начиная с поведенческих стереотипов и кончая художественным творчеством.

12-летние циклы – мушели, будучи самостоятельными отрезками жизни, включающими определенную возрастную ступень, объединяли биологические и социальные проявления. Первый мушель (1 – 12 лет) – *детство*, второй (12 – 24 года) – *молодость*, третий и четвертый (24 – 36 и 36 – 48 лет) – *зрелость*, пятый (48 – 63 года) – *старость*, как относительно равновесное качественное состояние человеческого организма, отражающее переход из одного мушеля в другой. В одном из жанров песен, перечисляющих особенности различных возрастов, мы встречаем жизнь, «расписанную» до ста лет.

Переходные годы, называемые мүшелі жас: 13-й, 25-й, 37-й, 49-й, 61-й, 73-й и т.д., прохождение которых сопровождалось охранительными акциями, способствующими благополучному переходу опасного периода, мифологически осмысленные как смерть в одном качестве и рождение в новом, были символическим возрастным рубежом пребывания в особом пространстве между Этим и Тем миром, близком к небытию.

Быт кочевника регламентировался обычаями, обрядами, облегчающими данные возрастные переходы. К ним можно отнести обряд обрезания в 5-7 возрасте, сажание мальчика, достигшего 13 лет, в боевом снаряжении на коня – инициационный обряд, символизирующий его переход из мальчика в полноценного члена общества. Изменение социального статуса начиналось со вступления их во второй мушель, когда юноша мог участвовать в воинских походах с 13-летнего возраста. Вступление в мушель зрелости в 25-лет оформлялось как прощание с ушедшей молодостью.

Эксперимент

В культуре среднеазиатских кочевников циклизация жизни по 12-летним периодам связана с объективной космической координатой – вращением Юпитера вокруг Солнца, воздействие которого и есть причина объективно выраженного ступенчатого ритма развития человеческого организма. Периодами крупных гормональных перестроек человеческого организма, резко меняющих его физиологическое и психологическое равновесие относится: 12 лет – период полового созревания; 25 лет – выключение гормона роста; 48 лет – отключение функции воспроизводства. Мы рассматриваем жизнь как цикл замкнутых мушелей, связанный с традиционной культурой, оказавших влияние на социально-возрастную стратификацию общества, на ценностный и социальный статус, стиль поведения, общение. Нормы жизни были основаны на признании различия возрастных групп, их специфических особенностей. В традиционном обществе важную роль играли биологические факторы и система возрастного разделения труда, опосредованные мифологически, они проявлялись в этических нормах, правовых и ценностных ориентациях. Занимая свое место в социальном обществе, возрастная группа, своим образом жизни, стереотипным поведением, выражала свое отношение к миру материальных и духовных ценностей, к правам на их получения, обязанностям.

До 12 лет – *детство*, не являясь полноправным членом общества, мир полон забав, развлечений, игр, первые навыки социализированного поведения получает в кругу семьи, воспитывается уважение к старшему поколению, любовь к родственникам, трудовые навыки, – не участвует во взрослой жизни. С 12–24 лет – *молодость*, свободное общение со сверстниками, забавы и развлечения носят – социально оформленный, обрядовый статус – *алты бақан* (обрядовые качельные игры молодежи), *қайым айтыс* (особая форма импровизационного песенного диалога-соревнования (айтыса), распространена среди молодежи), имеет определенные формы и границы, в их основе лежит «ритуальное противоборство брачующихся групп юношей и девушек» (Senigova,1959: 34). Период активного участия в жизни рода, во всевозможных состязаниях, которыми насыщена жизнь традиционного общества, обслуживание старших во время празднеств и обрядов, вступление в брак, окончание «вольной» молодости, переход в новый род. Прощаясь с родом, невеста прощалась и с молодостью, тогда как для юношей это время наступало позже, в 25 лет – момент окончания второго мушеля – мушеля молодости. С 24–48 лет – *зрелость*, занимающая период из двух мушелей, (37-й год), является потенциально опасным периодом. Мужчина зрелого возраста, *қарасақал* (чернобородый) как полноценный участник общественной жизни народа, социально активен, трудится во всех сферах жизни. Активность женщины этого возраста ограничена сферой семьи, где она начинает как бы новый жизненный цикл (как член нового рода), вместе с рожденными детьми исполняя фольклор их возраста. *Старость* – особое время в жизни человека, полноценно проживший все предшествующие периоды, окруженный заботой, вниманием старец – *ақсақал* (белобородый) с большим жизненным опытом, чья мудрость, житейский опыт и знания, способствуют выполнению социальной роли советчика, помощника, руководителя, он близок к миру предков, суетность, излишняя житейская активность не свойственна ему.

Будучи грандиозным циклом: детство, молодость, зрелость, старость, став регулятором социальной жизни общества, определяя структуру духовной культуры, входила в последующие уровни. Освоить пласт культуры для традиционного человека – это значит активно его прожить.

Жизнь человека мыслится как цепочка мушелей, человек приходит на землю из мира духов и уходит туда же, рождение и смерть – это особые моменты в жизни, принадлежность к обоим мирам. То же происходит и в переходные годы – мүшелі жас. Каждый мушелъ обслуживается соответствующим мифологическому, биологическому и социальному содержанию набором обрядово-магических действий и жанров, полнота его социально-психологического содержания отражается в не обрядовых жанрах.

Рождение ребенка происходило при участии повитух с соблюдением соответствующих охранно-магических акций. После рождения ребенка устраивались празднества *шілдехана, бесік той.* В первый год жизни совершались обряды *қырқынан шығару* (сороковины) с первой стрижкой волос и ногтей и *тұсау кесу* (разрезание пут), которые сопровождались соответствующими песенно-поэтическими жанрами, заговорами, благопожеланиями. Позже мальчики проходили мусульманский обряд *сүндет* (обрезание). Ребенка в детстве сопровождали сказки, считалки, скороговорки, песни, загадки, которые исполняли взрослые и сами дети. Жизнь детей протекала в сфере семьи и основным местом проведения обрядов был родительский дом, куда созывались ближайшие родичи. Молодость сопровождалась играми *ақсүйек* – белая кость, несущими следы магического происхождения, обрядовым общением во время качания на качелях (алты бақан), которое сопровождалось пением молодежных песен, шутливыми *қайым-айтысами* (состязаниями между юношами и девушками). Музыканты, всегда сопровождали молодежные увеселения, творчество *салов и сере*, отражавшее интересы этого возраста, было направлено на содержание определенного мушеля. Выполняя важную функцию обновления мира, они осуществляли инициацию перевода индивида во взрослую фазу, из одного состояния в другое.

Свадебный обряд включал много песен, среди которых важнейшие – *сыңсу*, песни-прощания невесты – *жар-жар.* На свадьбе акын исполнял обряд и песню *беташар.* Общение молодежи осуществлялось уже вне дома, в масштабах аула, который обычно был и единицей рода, а на свадьбе, протекавшей как межродовой ритуал, происходил переход человека к общенародной сфере общения.

Зрелый возраст олицетворялся с особым слоем музыкантов *акынов и кюйши*, как активные участники социальной и духовной жизни, они прекрасными импровизаторами, хранителями народных традиций. Их музыка отражала все моменты: рождение и уход человека из жизни, нашедших выражение в целых циклах похоронно-поминальных обрядов: песни-сообщения о смерти (*естірту*), песни-утешения (*көңіл айту, жұбату*), песни-плачи (*жоқтау*).

Деятельность жырау, как демурга, наставника, советника, вождя своего народа, властителя, олицетворялась со старостью, быстротечностью времени: Дуние, Жалган, Заман. Отличаясь назидательно-философским началом, его творчество было возвышенно, риторично и афористично: *толгау и терме* (философские размышления), *мысал* (басни), *мынжат* (изложение коранических историй), песни-прощания, песни-назидания, песни-завещания, песни о смерти.

Результаты и обсуждение

Из вышесказанного следует, что в культуре кочевников семейно-обрядовый цикл оказался столь же тесно переплетенным и слитым с циклом мушелей в один жизненны цикл, который является основой жанровой системы традиционной казахской музыки. Качество его временных отрезков непосредственно влияло на семантику соответствующих жанров с характерным для них набором языковых средств. Таковы группы детских песен, песен молодежи, песен стариков с их ясно прослеживаемыми устойчивыми интонационно-тематическими комплексами. Жанры, обслуживающие особые пограничные отрезки времени, отрезки близости мира аруахов (духов) или перехода в него, объединены системой устойчивых интонационных комплексов. В них слышны плачевые интонации, таковы плачи невесты (ритуальная смерть, род), песни «25» («смерть» молодого человека, переход его в новую возрастную группу; широкое распространение песен на тему 25 – *Жиырма бес,* наводящие на мысль о былой обязательности прощания с молодостью, вероятно, ритуально оформленного), песни о старости и близкой смерти, напевы и наигрыши баксы, которыми они лечили больных и умирающих, рожениц, собственно песни похоронного ритуала. Интонационная общность всех этих жанров объяснима с точки зрения их соответствия особым временным отрезкам жизненного цикла, насыщенным семантикой реальной или мифологической смерти.

Тесную связь с содержанием ступеней жизненного цикла обнаруживают основные типы носителей духовной культуры, творческое содержание которых ориентировано на жизненное поведения человека определенного мушеля, жизненного опыта. Искусство *салов* и *сере* – *мир молодежи*; *акынов – мир зрелого человека*; *жырши – мир старца*. Особый, вневременной характер носит искусство *баксы*, так как их деятельность ориентирована не на какой-либо определенный мушель в реальной жизни человека, а на мир духов, в принципе вневременной, контактирующий с миром людей, с миром текущего времени.

С возрастными группами и стереотипами их поведения прямо связано поведение *салов* и *сере*, *акынов* и *жырау*, которое не ограничивалось только рамками артистической деятельности, оно становилось их образом жизни. В.Н. Басилов писал о шаманах: «Роль, которую взял на себя шаман, неотделима от него самого, это – вся его жизнь» (Tsibulsky,1982), и это верно по отношению к любому носителю традиционной культуры. С*алы и сере,* одеждой и манерой вести себя, в утрированной форме воплощали идею «свободного» общения молодежи, шутили, веселились, экстравагантно одевались, то есть вели себя не соответственно своему личному возрасту, а соответственно нормам поведения возрастной группы, которую представляли в своем творчестве. В поведении *жырау,* напротив, всегда подчеркнут момент строгой представительности, свойственной старцам. Полно достоинства поведение *акынов,* ориентированное на поведенческий стереотип зрелого человека.

Заключение

Таким образом, тип творчества, восходящий к определенной социально-возрастной роли, определял деятельность профессионала и его жизнеповедение, независимо от его реального, личного возраста. Происхождение типов носителей, связанное с первобытной половозрастной стратификацией общества, демонстрируют синкретизм религиозно-магического и художественного в своей жизнедеятельности и в своих произведениях. *Салы, сере:* сфера деятельности природно-биологический уровень физического мира, магия плодородия (Bekbulatova,1987: 26), воздействие на личную и семейную карму; *акыны* – астральный мир и социум (обряд беташар), регулирование социальных взаимоотношений внутри этноса (айтыс, тартыс), воздействие на коллективно-родовую карму через упорядочение социальных связей; *жырау* – сфера их деятельности – ментальный мир с его духовными императивами, предсказание исхода военных сражений, пророчества о будущем народа [Basilov,1984: 208]. Эволюция *салов, сере, акынов и жырау* связана с духовно-практическими сферам действия, восходящим к возрастному принципу.

Жизнь отдельного индивида есть *протяженное во времени освоение пространства культуры.* Ступени цикла в их единстве создают идеальную модель жизни человека – от рождения и ограниченность малыми пределами семьи, через осознание и отработку своей принадлежности роду и народу, до слияния с космосом культуры и самой жизни. Жанровая система народного творчества отражает ритм становления, развития жизни человека в единстве природного и социального, земного и потустороннего, прерывного и непрерывного, – подчеркивая глубокую зависимость профессиональных жанров от календаря культуры.

В казахском искусстве идея соотнесения ступеней человеческой жизни с временами года возникает у Абая во второй половине XIX века, в поэзии которого, как отмечают исследователи, впервые встречается сам образ времен года (Tursunov, 1999: 96). В фольклоре и традиционном профессиональном искусстве казахов идея возрастных ступеней жизни обычно давалась в соотнесении с социально-иерархическими и кровно-родственными структурами. Система возрастной циклизации в Китае соединяется в конфуцианстве с системой государственно-политической идеологии, в Индии она включена в религиозные воззрения брахманизма в виде четырех сакрализованных ступеней возраста с их жестко регламентированными типами жизнеповедения (Magauine, 1970: 57). В обществах оседлого земледелия проявления системы возрастной циклизации в тех или иных формах политики, идеологии, социальной организации и культуры не всегда играют всеобъемлющую роль в формировании содержательного аспекта духовной культуры и социально-политических институтов. *У кочевых народов эта роль исключительно велика, жизненный цикл является основой, организующей память культуры, ее глубинные пласты.*

Итак, связь творчества и образа жизни носителей, опосредующих поведенческие стереотипы возрастных ступеней, тесно связаны с содержанием ступеней жизненного цикла, нашедших воплощение в песенных жанрах, на интонационно-семантической и функциональной основе которых сложились инструментальные версии, со свойственными инструментализму особенностями развития и формообразования.

Литература

Земцовский И.И. Мелодика календарных песен. – Л.: Музыка, 1975. – 224 с.

Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории / Пер. с нем. – Минск: Попурри, 1998. – 688 с.

Тойнби А. Дж. Постижение времени. История календаря / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 2002. – 125 с.

Рабинович Е.Г. Тип календаря и типология культуры // Исторические и астрономические науки. Т. 14. – М.: Наука, 1978. – С. 141.

Захарова И.В. 12-летний животный цикл у народов Центральной Азии // Труды Института истории, археологии и этнографии АН Каз ССР. Т. 8 – Алма-Ата, 1960. – С. 33.

Ыскаков М. Халык календары. – Алматы: Издательство Казахстан, 1980. – 318 с.

Хокинг С. Циклические календари мира / Пер. с англ. – СПб.: Амфора, 1997 – С. 27.

Селешников С.И. История календаря и хронология. – М.: Наука, 1977. – 224 с.

Шахматов В.Ф. О происхождении 12-летнего животного цикла летоисчисления у кочевников // Вестник АН Каз ССР, 1955. – С. 43.

Сенигова Т.Н. Древний календарь тюркских народов // Советский Казахстан. 1959, №6. – С. 34.

Цибульский В.В. Календари и хронология стран мира. – М.: Просвещение, 1982. – С. 79.

Бекбулатова Г. Семантика обрядового мелоса казахов. – 1987 . – С. 26.

Басилов А. Избранники духов. – М.: Политиздат, 1984. – 208 с.

Турсунов Е. Происхождение баксы, акынов, сери и жырау. – Астана: ИКФ Фолиант, 1999. – 252 с.

Магауин М. Кобыз и копье. – Алма-Ата: Жазушы, 1970. – 160 с.

References

Basilov A. (1984). Izbranniki duhov. [Chosen of Spirits.] M.: Politizdsat, 208 p. (In Russian)

Bekbulatova G. (1987). Semantika obryadovogo melosa kazahov [Semantics of ritual melody of Kazakhs]. (In Russian)

Hawking S. (1997). Ciklicheskie kalendari mira. [Cyclical calendars of the world.] Trans. with English. St. Petersburg: Amphora.

Iskakov M. (1980). Halk kalendary [Folk calendar.] Almaty: Izdatelstvo Kazakhstan, 318 p. (In Kazahk)

Magauine M. (1970). Kobuz i kopie. [Kobyz and the Spear.] Alma-Ata: Jazushy, 160 p. (In Russian)

Rabinovich E.G. (1978).Tip kalendariya I tipologiya kultury [Type of calendar and typology of culture.] Historical and astronomical studies. V. 14. M.: Nauka. (In Russian)

Seleshnikov S.I. (1977). Istoriya kalendaiya i hronologiya [History of the calendar and chronology.] M.: Nauka, 224 p. (In Russian)

Shakhmatov V.F. (1955). O proishojdenii 12-letnego jivotnogo cikla letoischisleniya u kochevnikov [On the origin of the 12-year-old animal cycle of the nomadic period]. Bulletin of the Academy of Sciences of Kaz. SSR, No.1. (In Russian)

Senigova T.N. (1959). Drevni kalendar Turkskih narodov [Ancient calendar of Turkic peoples]. Soviet Kazakhstan. No. 6. (In Russian)

Spengler O. (1998). Zakat Evropy [The Decline of Europe. Essays on the morphology of world history.] Minsk: Popourri, 688 p. (In Russian)

Toynbee A.J. (2002). Postijenie vremeni. Istoriya kalendariya [The comprehension of time. Calendar history] Perevod s angl., M.: Progress, 125 p.

Tsibulsky V.V. (1982). Kalendari i hronologiya stran mira [Calendars and chronology of the countries of the world]. M.: Prosveshenie. (In Russian)

Tursunov E. (1999). Proishojdenie baksy, akynov, seri i jyrau [The origin of bucks, akyns, seri and zhyrau]. Astana: IKF Foliant, 252 p. (In Russian)

Zakharova I.V. (1960). 12-letni jivotnyi cikl u narodov Centralnoi Azii [12-year animal cycle among the peoples of Central Asia.] Proceedings of the Institute of History, Archeology and Ethnography of the Academy of Sciences of the KazSSR. V. 8. Alma-Ata. (In Russian)

Zemtsovsky I.I. (1975). Melodika kalendarnyh pesen [Melodika of calendar songs.] L.: Muzica, 224 p. (In Russian)

МРНТИ 14’15

Досыбаева Г. К.,

к. п. н. и.о. доцента Казахского национального университета им. аль-Фараби,
Казахстан, г. Алматы, e-mail: gulnara-kas@mail.ru

РЕЗУЛЬТАТЫ МОДЕРНИЗАЦИИ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Стремление Казахстана к интеграции в мировое образовательное пространство, к признанию наших дипломов и специалистов в странах цивилизованного мира обязывает нас проанализировать систему высшего образования США и выявить ее особенности, обратить внимание на то позитивное, что привнесено ими в развитие высшего образования в мире. Не просто зафиксировать позитивный опыт, а выявить и осмыслить его содержание, тенденции и возможность использования в практике вузов Казахстана. В любом исследовании ценно не слепое копирование, а творческое использование зарубежного опыта в практике высшей школы и педагогики. Совершенствование процесса обучения и воспитания будущих специалистов в современной высшей школе Казахстана с помощью совокупного зарубежного опыта должно быть основано на существовании практически одинаковых приоритетных направлений, что станет базой для вхождения Казахстана в мировое образовательное пространство на равных.

В условиях реформирования национальной системы образования, ее интеграции в мировое образовательное пространство очень важно знать современную зарубежную практику образования, уметь анализировать процессы в образовательной сфере за рубежом. Растущая интернационализация всех аспектов жизни общества требует постоянного анализа процессов, происходящих в образовательной сфере за рубежом, их соотнесения с тенденциями развития отечественного образования. Происходящее в настоящее время развитие системы образования в нашей стране предъявляет повышенные требования к качеству высшего образования, составляющего фундамент современной системы непрерывного образования.

Ключевые слова: интеграция, мировое образовательное пространство, не слепое копирование, творческое использование зарубежного опыта, реформирование национальной системы образования.

Dossybayeva G.K.,

CSc, acting Associated Professor of al-Farabi Kazakh National University,
Kazakhstan, Almaty, e-mail: gulnara-kas@mail.ru

Results of the modernization of the higher educational system in Kazakhstan

The willingness of RK integration into the world educational community, to acknowledgment of our diplomas and our specialists in the countries of the civilized world make us analyze the US system of higher education, reveal its peculiarities and pay attention to its positive sides. We should not simply fix their positive tendencies in the practical work at the universities of RK. All mentioned above testify the availability of contradiction of the need of RK to the world modern tendencies and real situation of this problem in the country. The given contradiction has determined the theme of my research: what are the tendencies and peculiarities of the development of the higher education of the USA. So, the subject of my research is the perfection of training and upbringing of the future specialists in the modern higher institutions of RK with the help of combined US experience.

The maximum success in modernization of the higher educational system in RK can be achieved in case all program directions of the Government placed into educational policy take all the best possible from positive potential of the US higher educational system in main directions: qualitative selection of school-leavers, qualitative teaching staff, high level of organizing of teaching process, finance provision, development of the infrastructure of the university. The analysis and study of literature on the given

© 2018 Al-Farabi Kazakh National University

problem have revealed that in the Republic Kazakhstan different aspects of comparative pedagogics, methods of comparative and pedagogical researches, educational policy of the higher education are regarded in various works and researches. Alongside with it the problem of the quality of the educational system of RK, tendencies of its reforming, the issues of globalization and integration, the development of the national model of the higher education are also considered in various scientific works. The detailed and full analysis in carried out in these works. The authors outline their vision of the national model of the education in RK which should take all the best from world experience adding local cultural and educational peculiarities. But in all scientific works the problems and importance of launching of advanced practice and traditions of the western universities into local pedagogical practice have not been solved.

Key words: modernization of the higher educational system, important tendencies, world educational market, the process of restructuring, global priorities, integration into the global educational environment, reforming the national education system.

Досыбаева Г.Қ.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, п. ғ. к.,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gulnara-kas@mail.ru

Қазақстанда жоғары білім берудегі модернизацияқа жоғары тиімділікке қол жеткізу

Ұлттық білім жүйесін реформалау, оны әлемдік білім арнасына біріктіру талаптары үшін, шетелдегі заманауи білім практикасын білу және шетел білім ортасында жүйелерге анализ жасай алу өте маңызды. Қоғамдағы өмір сүрудің барлық аспектісіндегі дамып жатқан интернационализация, шетел білім арнасында орын алып жатқан жүйелерді жаппай анализдеуді және бұлардың отандық білім беру тенденцияларына қатысты дамуын талап етеді. Қазір, біздің еліміздің дамып жатқан білім жүйесі, үздіксіз білім жүйесін құрайтын жоғарғы білім сапасына жоғарғы талаптар қояды, Жоғарғы білім тиімділігін арттырудың бір жолы, шетел педагогикалық тәжірибесін үйрену болып табылады. Бұған байланысты, қолда бар тәжірибеге, сонымен қатар, шетел тәжірибесіне жаңаша қарау Бұлардың мағынасын ашып,алғы иделарды отандық білім беру практикасында қолдану жолдарын табу актуалды болып келеді.

Мұнымен қоса, Қазақстанның жоғарғы мектеп жұмыс тәжірибесін үйрену, жоғарғы білімнің әлемдік басымдықтарға сәйкес қайта құрылу процесінің өте баяу жүріп жатқандығын көсетеді. Осы арада, әлемдік білімнің дамуының заманауи кезеңі, АҚШ-тағы жоғарғы білім тәжірибесіне деген қызығушылықтың артуымен және болашақ мамандарды кәсіби даярлануына тәжірбиені қарқынды қолданумен сипатталады. Өркениетті елде, отандық дипломдар мен мамандардың мойындалуына, әлемдік білім ортасына бірігуге ұмтылған Қазақстан, АҚШ жоғарғы білім жүйесіне анализ жасауды, олардың ерекшеліктерін ажыратуды және олардың жоғарғы білімнің дамуына еңгізген позитивтеріне көңіл беруді талап етеді. Жәй ғана айқындап қоймай, оны жарыққа шығарып, мазмұнының, тендециялары мен олардың Қазақстандағы жоғарғы оқу орындарындағы практикаларда қолдану мүмкіндіктерінің мағынасын ашып көрсету керек.

Түйін сөздер: жоғарғы мектебі, жоғарғы білім берудегі қайта құрулар үдерісі, әлемдік білім беру кеңістігіндегі интеграция, ұлттық білім беруді реформалау.

Введение

О способах получения качественного образования и организации учебно-воспитательного процесса в высших школах США. Одним из возможных способов поиска путей повышения эффективности высшего образования является изучение зарубежного педагогического опыта. В этой связи представляется актуальным по-новому взглянуть на имеющийся опыт обучения, в том числе и зарубежный, переосмыслить его, найти пути использования передовых идей в отечественной практике обучения. В условиях реформирования национальной системы образования, ее интеграции в мировое образовательное пространство очень важно знать современную зарубежную практику образования, уметь анализировать процессы в образовательной сфере за рубежом. Растущая интернационализация всех аспектов жизни общества требует постоянного анализа процессов, происходящих в образовательной сфере за рубежом, их соотнесения с тенденциями развития отечественного образования. Происходящее в настоящее время развитие системы образования в нашей стране предъявляет повышенные требования к качеству высшего образования, составляющего фундамент современной системы непрерывного образования.

Решение всех вышеперечисленных задач, в условиях рынка, во многом связано с совершен-

ствованием качества образования. Сегодня качество образования является основным конкурентным преимуществом любого высшего заведения «. Поддерживая точку зрения В.М. Пименовой, мы констатируем, что (Сенашенко, 2002: 9). Качество образования было и остается важнейшим показателем, определяющим долгосрочное развитие любого общества в том или ином направлении. Именно качество высшего образования находится в центре внимания инициаторов и участников Болонского процесса– главная содержательная задача которого состоит в сохранении и повышении ее эффективности (Жампеисова, 2002: 8).

Одновременно нельзя не заметить, что качество образования мировое сообщество рассматривает как непременное условие установления отношения взаимного доверия между государствами, а также соотносительности, мобильности, сопоставимости и привлекательности между различными системами образования (Федоров, 2003: 40).

Данная проблема является на сегодня достаточно актуальной. События последних лет поставили перед высшей школой Казахстана новую задачу, связанную с необходимостью вхождение нашей республики в число 30-ти лучших стран мира и, соответственно, с определением ее места в мировом образовательном пространстве. Решение этих сверх задач напрямую зависят от качества предоставляемых вузами образовательных услуг будущим специалистам и оценки этого качества мировым сообществом.

Эксперемент

Наиболее распространенные методы, используемые при изучении данной темы – сравнительный, описательный анализ по проблеме исследования; сопоставительный, социологический анализ; систематизация и анализ количественных данных о развитии систем образования, выявление и анализ важнейших закономерностей и тенденций развития образования в исследуемых странах, сопоставление моделей высшего образования и образовательной политики в этих странах, теоретических установок и основных индикаторов совершенствования качества профессиональной подготовки будущих специалистов. Методологическую и теоретическую основу исследования составляют основные положения и принципы сравнительной педагогики – принцип диалектического подхода к рассмотрению многообразного педагогического опыта зарубежных стран, принцип объективности; системный, синергетический, комплексный, конкретно-исторический, культурологический подходы к развивающим системам. Совершенствование процесса обучения и воспитания будущих специалистов в современной высшей школе Казахстана с помощью совокупного зарубежного опыта должно быть основано на существовании практически одинаковых приоритетных направлений, что станет базой для вхождения Казахстана в мировое образовательное пространство на равных.

В ходе исследования возникла рабочая гипотеза о том, что если использовать совокупный опыт высшего образования США в РК, то можно приблизить систему и качество подготовки специалистов в Казахстане до уровня мировых стандартов, т.к. американская система высшего образование является на сегодня наиболее успешной, продуктивной и конкурентоспособной.

Результаты и обсуждение

Ожидаемые в ходе изучения темы выражены в следующих тезисах – раскрыть тенденции и особенности системы высшего образования США, яркое проявление которых делают ее конкурентоспособной во всем мировом образовательном пространстве;

– выявить характерные особенности организации учебно-воспитательного процесса в ведущих вузах США, а также требования, к качественному отбору преподавательского состава и абитуриентов с учетом рыночных отношений;

– разработать научно обоснованные выводы и рекомендации по активному внедрению ряда преимуществ системы высшего образования США, учет которых позволит приблизить качество подготовки специалистов в Казахстане до уровня мировых стандартов.

Дискуссия в рамках изучения проблематики о путях достижения максимального успеха в модернизации системы высшего образования в Казахстане

Проанализировав ряд работ ученых, Рузанова О.В. по этой теме писала в своей кандидатской диссертации об основных тенденциях повышении качества высшего образования в США (Рузанова, 2001: 138).

Филатов С. писал в научном журнале «Высшее образование в США» об оценке качества в модели непрерывного образования (Филатов, 2005: 27).

Хамханова Д.Н. в научном журнале «Стандарты и качество» писала о системе менеджмента качества в учебном заведении (Хамханова, 2005: 86). Борисов Е. в этой статье писал о качестве образования и место высшей школы в обществе (Борисов, 2003: 9).

Сенашенко В. Ткач Р. в научном журнале «Альма Матер» остановились на теме о Болонским процессе и качестве образования (Сенашенко, 2002: 8). Матвеева И. в научном журнале «Стандарты и качество» рассказала о качестве образования в информационном обществе (Матвеева, 2005: 76). Искаков Б. писал об оценке качества высшего образования в Казахстане: состояние и перспективы в журнале «Высшая школа Казахстана» (Искаков, 2007: 5).

По вопросам качества образования, это позволило нам выявить, что основными его *индикаторами* являются:

– качественный набор абитуриентов;

– качественный профессорско-преподавательский состав;

– высокий уровень организации учебно-воспитательного процесса, материально-технического и учебно-методического обеспечения;

– развитая инфраструктура вуза;

– объемы финансирования.

О высокой конкурентоспособности системы образования США можно судить по высказываниям специалистов из ряда стран. В частности, Ролан Шмит, известный специалист в области теории высшего образования, на конгрессе Международной Ассоциации непрерывного инженерно-технического образования отметил, что «...система высшего … образования Соединенных Штатов не имеет себе равных в мире. Эта система дала миру больше выдающихся специалистов и фундаментальных исследований, чем любая другая. В итоге Соединенные Штаты оставили далеко позади другие страны по числу лауреатов Нобелевских премий, полученных за последние десятилетия. Это та система, которая лучше, чем любая другая в мире, гармонирует с потребностями промышленности – как с крупнейшими корпорациями, так и с малыми интерпренерскими фирмами, в частности, со многими из числа тех, которые порождены самой системой образования. Это та система, которая привлекает к себе на учебу все возрастающие потоки студентов со всего мира, демонстрируя этим высокое качество и продуктивность» (Schmitt, 1990: 10).

Другим, хотя и косвенным, подтверждением сказанному является число американцев – лауреатов Нобелевской премии. Со времени ее учреждения (в 1901 г.) 168 американцев стали лауреатами в области науки: физики, химии, физиологии и медицины. Это 38,5% всех обладателей Нобелевской премии. На следующем месте Великобритания с 63 лауреатами. И если США еще далеки от конечной цели – предоставить полноценное образование всем, то они, по крайней мере, на пути к ней (The Times Higher Education Supplementю., 2004: http//www.aha/ru/~moskow64/educational_book).

К. Стивенсон в своей статье «Америка: народ и страна» отмечал преимущества американского образования.

Вместе с тем изучение опыта работы высшей школы Казахстана убеждают нас в том, что процесс перестройки высшего образования в соответствии с мировыми приоритетами протекает достаточно медленно. А между тем современный этап развития образования в мире характеризуется повышением интереса к опыту высшего образования в США, интенсивным использованием его в профессиональной подготовке будущих специалистов. Стремление Казахстана к интеграции в мировое образовательное пространство, к признанию наших дипломов и специалистов в странах цивилизованного мира обязывает нас проанализировать систему высшего образования США и выявить ее особенности, обратить внимание на то позитивное, что привнесено ими в развитие высшего образования в мире. Не просто зафиксировать позитивный опыт, а выявить и осмыслить его содержание, тенденции и возможность использования в практике вузов Казахстана. В любом исследовании *ценно не слепое копирование*, а творческое использование зарубежного опыта в практике высшей школы и педагогики. Совершенствование процесса обучения и воспитания будущих специалистов в современной высшей школе Казахстана с помощью совокупного зарубежного опыта должно быть основано на существовании практически одинаковых приоритетных направлений, что станет базой для вхождения Казахстана в мировое образовательное пространство на равных. Сравнимость и легкость перевода кредитных часов дает возможность студентам переводиться из одного университета в другой (и неоднократно) и выбирать учебные программы, лучше отвечающие их ожиданиям и требованиям работодателей. Таким образом, набор курсов каждого студентов уникален Сужикова М. писала об образовании на основе системы кредитных часов (Сужикова, 2004: 56).

Набравший необходимое количество кредитов, имеет право на присвоение академической степени бакалавра и на получение диплома без его защиты. Торжественный выпуск проводится в соответствии с традициями вуза (Штокман, Штокман, 2005: 200).

Особый интерес вызывает в американских вузах, описанная в работе А.Е. Штокмана и Е.А. Штокмана система по которой происходит сдача письменных экзаменов в некоторых американских вузах, например, в Принстонском университете. Система носит название «система чести». Студенты берут на себя полную ответственность за честное отношение к экзаменам. Преподаватель не контролирует самостоятельности выполнения работы. Он лишь раздает экзаменационные листы, отвечает на возникшие вопросы и покидает аудиторию. Он возвращается после окончания времени, отведенного для ответов на вопросы, и собирает у студентов работы. Студенты, подписывая работу, *делают приписку: «Клянусь своей честью»*, что во время экзамена я не нарушил «Кодекса чести» писали в «Высшее образование в США: научно-популярное издание» правилах проведения экзаменов в американских вузах и о знаменитом «Кодексе чести». (Штокман, Штокман, 2005: 200).

В США даже существует специальная программа – Программа предоставления студентам временной работы (Federal Work-Study), Для улучшения свого финансового положения студентам разрешается работать в кампусе или вне его 20 часов в неделю (или полную неделю в период каникул. Так, например, большая часть студентов Стэндфордского университета сама зарабатывает значительную часть средств на учебу. Кроме того, в ряде университетов существуют программы «работа – учеба» и программы финансового содействия, оказываемого штатами и федеральным правительством. Например, в университете Пасифик на Аляске около 71% студентов получают помощь через университет и 15% работают по совместительству в университетском городке. В Гарварде около 40% студентов получают стипендию, а средняя стипендия в Стэнфорде составляла 4,5 тыс. долл. в год. Студенты, которым приходится работать и учиться, – скорее правило, чем исключение. (Дуглас К. Стивенсон, 1993: 80)

«В 2002 году система дистанционного обучения принесла вузу 327, 74 млн. долл. США, в основном за счет обучения. Чистая прибыль университета в том году составила 64, 3 млн. долл. США. По состоянию на 31 августа 2004 года численность студентов достигла 118, 900 человек», – писали в статье «Организация дистанционного обучения в университетах США» в научном журнале « Высшее образование сегодня» о развитии дистанционного образования (Тихомирова, Шилова, 2006: 50).

Одним из наиболее значимых университетов в США является Гарвардский университет. Гарвард, чьи денежные фонды составляют на сегодня 23 млрд. долларов, занимает в рейтинге первое место. Рейтинг опубликован в посвященном образованию приложении к Times – The Times Higher Education Supplement (THES) Штокман в своей статье «Почему Гарвард – лучше?» в журнале «Alma mater» писал о преимуществах Гарвардского университета (Штокман, Штокман, 2005: 200), (Alma mater, 2005: 28).

Бюджет университета пополняет плата за обучение (дешевым вузом Гарвард не назовешь), которую вносят значительная часть его 18 тыс. студентов и аспирантов и все 13 тыс. посещающих углубленные курсы. Существуют также отчисления из бюджета штата и федеральная поддержка научных исследований (в 2000 году она составила $320 млн). Далее – излюбленное американское действо fundrising (специальная кампания по привлечению дополнительных средств от частных лиц и компаний; рекорд Гарварда – $356 млн. за 1979-1984 годы). И, конечно, пожертвования корпораций и частных лиц.

В данной статье «Университеты мирового класса: американский опыт в научном журнале «Alma mater» пишется об университетах мирового класса.

За 2000 год около 6 тыс. жителей Бостона и Кембриджа заработали в Гарвардском университете более $325 млн. (т. е. средняя ежемесячная зарплата составляла $ 4,5 тыс.) (Бакмастер, 2003: 27).

Университет в США – это не только научно-образовательный центр. Действует свой студенческий сенат, обладающий даже финансовыми фондами (The Times Higher Education Supplement (THES), 2004: http//www.aha/ru/~moskow64/educational_book).

Две трети президентов США, управлявших страной в XX веке, в том числе и Джордж Буш-младший, входили в состав братств. Три четверти всех конгрессменов и сенаторов США также принадлежат к тем или иным студенческим братствам.

Немаловажно в социальном плане создание и сохранение традиций вуза. Отличается выгодно в этом плане Университет штата Канзас (КУ

основан в 1856 году) в целом не самый крупный (самый большой – Стенфордский в Калифорнии имеет в обучении около 50 тыс. студентов) из более чем 3200 университетов (колледжей) США, заметно уступая признанным лидерам высшего образования – Йелю, Гарварду, Принстону, тому же Стэнфорду, Колумбусу, Массачуссеттсу, Итону, Остину, Дюку, Беркли. Корнуэллу, Хопкинпсу, Вандербильту, Джорджа Вашингтона, Пенсильванскому, Лос-Анжелеса, Сан-Диего, Финикса, военному Вест-Пойнту и некоторым другим, по материальной базе, качеству преподавательского состава, набору и знаниям выпускников. Но и слабым его назвать тоже нельзя. Принимать стажеров по гранту «Fulbright» имеет научно-исследовательское (почетное) право далеко не каждый университет США (Каверина, 2002: 90).

Таким образом, мы можем отметить сложившийся факт: в высших школах США более заметную роль в обществе играют социальный имидж и традиции. Это искренняя гордость, честь, востребованность быть alumni – выпускником того или иного университета. В Штатах намек, указание на то, что ты имеешь высшее образование, принадлежность пусть даже в прошлом к тому или иному вузу – это одна из ярко выраженных идеологических установок на престижность обладания степенью бакалавра, магистра, доктора, профессора. Все это способствует и процессу осознания престижности получения высшего образования (в том числе в том или ином конкретном вузе), и стремлению не посрамить такой солидный вуз, ни в процессе учебы, ни по его окончании. И главное – это высокая востребованность в нем у молодых людей: старшеклассников, юношей и девушек студенческого возраста.

Этот, невостребованный пока нашими традициями, подход к рекламе высшего образования, учебного заведения, сохранения и приумножение традиций конкретного вуза, статуса студента, его выпускника, должен стать объектом пристального внимания системы образования в Казахстане. А также дальнейшего повышения имиджа престижности высшего образования в глазах всех социальных слоев общества, которого пока так не хватает нашей системе высшего образования

Заключение

Таким образом, важнейшими тенденциями, характерными для системы высшего образования США, являются следующие: глобализация, технологизация, компьютеризация, интернационализация, стремление посредством интернационализации высшей школы укрепить свои позиции на мировом рынке образования. Яркое проявление данных тенденций в системе высшего образования США делают ее высококонкурентной во всем мировом образовательном пространстве.

Основными показателями высокой конкурентоспособности высшего образования США являются следующие: в рейтинге лучших мировых вузов 60 находятся в США; в стране наибольшее количество выдающихся специалистов с мировым именем (которые считаются лучшими или одними из лучших в мире в своих областях знаний) и, соответственно, выдающихся фундаментальных исследований, чем в любой другой стране, свидетельством чему является число (148) лауреатов Нобелевских премий; американская система высшего образования лучше, чем любая другая в мире, гармонирует с потребностями промышленности и крупнейшими корпорациями, большими и малыми фирмами; характеризуется высоким качеством и продуктивностью многоступенчатой подготовки специалистов, особенно в части ее последипломной подготовки, которая привлекает к себе на учебу все возрастающие потоки студентов со всего мира; американские вузы отличаются *высокой технологической оснащенностью*.

Литература

Сенашенко В., Ткач Р. Болонский процесс и качество образования // ALMA MATER. – 2002. – № 38. – С. 8-14.

Жампеисова К.К., Сыздыкбаева Г.У., Медетбекова Г.О. К вопросу о проблемах качества педагогического образования высшей школе: материалы международной научно-практической конференции. – Алматы: КазНПУ им. Абая, 2004. – С. 144; 2002. – № 38. – С. 8-14.

Федоров И., Еркович С. Разумно использовать мировой опыт // Высшее образование в России. – 2003. – № 4. – С. – 40.

Рузанова О.В. Современные тенденции повышения качества высшего образования в США: дисс. к.п.н.: 13.00.01. – Казань, 2001. – 138 с.

Филатов С. Оценка качества в модели непрерывного образования // Высшее образование в России. – 2005. – № 8. – С. 27-36.

Хамханова Д. Н. Система менеджмента качества в учебном заведении // Стандарты и качество. – 2005. – № 9. – С. 86-88.

Борисов Е. Качество образования и место высшей школы в обществе // «АМ». – 2003. – № 11. – С. 9.

Сенашенко В., Ткач Р. Болонский процесс и качество образования // ALMA MATER. – 2002. – № 38. – С. 8-14.

Матвеева И. Качество образования в информационном обществе // Стандарты и качество. – 2005. – № 9. – С. 76-81.

Искаков Б. Оценка качества высшего образования в Казахстане: состояние и перспективы // Высшая школа Казахстана. – 2007. – № 4. – С. 5-10.

Schmitt R.W. Universities of the Future // International Journ. Continuing Engineering Education. – Sydney, 1990. – Vol.1. – P. 10-17.

Дуглас К.Стивенсон. Америка: народ и страна. – М.: ППП, 1993. – 80 с.

Сужикова М. Образование на основе системы кредитных часов (Система кредитных часов, структура учебных программ и степени аккредитации вузов: опыт США). – Алматы, 2004. – 56 с.

Штокман Е.А., Штокман А.Е. Высшее образование в США: научно-популярное издание. – М.: Издательство Ассоциации строительных вузов, 2005. – 200 с.

Тихомирова Н.В., Шилова Л.В Организация дистанционного обучения в университетах США // Высшее образование сегодня. – 2006. – № 3. – С. 50-52.

Почему Гарвард – лучше? // Alma mater. – 2005. – № 2. – С.28-34.

Университеты мирового класса: американский опыт // Alma mater. –2005. – № 2. – С. 34-36.

Бакмастер В. Их университеты: о вузах Америки // Новое время. – 2003. – № 17. – С. 27- 29.

The Times Higher Education Supplement (THES). – 2004. http//www.aha/ru/~moskow64/educational_book.

Каверина Э. Ю. Приоритеты политики США в области образования // США. Канада: Экономика, Политика, Культура. – 2002. – № 5. – С. 90-104.

Университеты мирового класса: американский опыт // Alma mater. – 2005. – № 2. – С. 34-23.

Рывчина Ю. «Лига плюща» и другие // Обучение за рубежом. – 2004. – № 2. – С. 20-22.

References

Bakmaster V. (2003) Ikh universitety: o vuzakh Ameriki // Novoe vremya. – № 17.S.27- 29

Borisov E. (2003) Kachestvo obrazovaniya i mesto vysshej shkoly v obshhestve // «AM». – №11.-S.9.

Duglas K.Stivenson. (1993).Amerika: narod i strana. –M.:PPP,– 80s.

Fedorov I., Erkovich S. (2003) Razumno ispol'zovat' mirovoj opyt // Vysshee obrazovanie v Rosii.–№4.S.-40.

Filatov S. (2005)Otsenka kachestva v modeli nepreryvnogo obrazovaniya // Vysshee obrazovanieRossii.–№8.–S.27-36.

Zhampeisova K.K., Syzdykbaeva G.U., Medetbekova G.O. (2004) K voprosu o problemakh kachestva pedagogicheskogo obrazovaniya vysshej shkole: materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferentsii. – Almaty: KazNPU im.Abaya, – S.144 2002. – № 38. – S.8-14.

Ehkonomika, Politika, Kul'tura.– № 5. – S. 90.-104. KHamkhanova, D. N. (2005) Sistema menedzhmenta kachestva v uchebnom zavedenii // Standartykachestvo.–№9.–S.86-88.

Iskakov B. (2007) Otsenka kachestva vysshego obrazovaniya v Kazakhstane: sostoyanie perspektivy //Vysshaya shkola Kazakhstana.–№4.–S.5-10.

Kaverina EH. YU. (2002) Prioritety politiki SSHA v oblasti obrazovaniya// SSHA. Kanada: Matveeva I. (2005) Kachestvo obrazovaniya v informatsionnom obshhestve // Standarty ikachestvo.–№9.-S.76-81

Senashenko V., Tkach R. (2002) Bolonskij protsess i kachestvo obrazovaniya // ALMA MATER..–№38.-S.8-14.

Suzhikova M. (2004) Obrazovanie na osnove sistemy kreditnykh chasov (Sistema kreditnykh chasov, struktura uchebnykh programm i stepeni akkreditatsii vuzov: opyt SSHA). – Almaty -56s.

Suzhikova M. (2004) Obrazovanie na osnove sistemy kreditnykh chasov (Sistema kreditnykh chasov, struktura uchebnykh programm i stepeni akkreditatsii vuzov: opyt SSHA). – Almaty,.-56s.

Tkach R. (2002) Bolonskij protsess i kachestvo obrazovaniya // ALMA MATER. –.№38.S.8-

The Times Higher Education Supplement (2004) (THES). http//www.aha/ru/~moskow64/educational_book.

Tikhomirova N.V., SHilova L.V (2006) Organizatsiya distantsionnogo obucheniya v universitetakh SSHA // Vysshee obrazovanie segodnya. – № 3. – S. 50-52.

Pochemu Garvard – luchshe? (2005) // Alma mater. – № 2. – S.28-34.Ruzanova O.V. (2001) Sovremennye tendentsii povysheniya kachestva vysshego obrazovaniya v SSHA:diss….k.p.n.:13.00.01.–Kazan',-138s.

Ryvchina YU. (2004)»Liga plyushha» i drugie // Obuchenie za rubezhom. – № 2. – S.20-22.

Schmitt R.W. (1990) Universities of the Future // International Journ. Continuing Engineering Education.-Sydney.–Vol.1.– P.10-17.

Shtokman E.A., SHtokman A.E. (2005) Vysshee obrazovanie v SSHA: nauchno-populyarnoe izdanie. – M.: Izdatel'stvo Assotsiatsii stroitel'nykh vuzov,. – 200 s.

Universitety mirovogo klassa: amerikanskij opyt (2005) // Alma mater. – № 2. – S.34-36.

Universitety mirovogo klassa: amerikanskij opyt // Alma mater (2005). – № 2. – S.34-36.

Khamkhanova, D. N. (2005) Sistema menedzhmenta kachestva v uchebnom zavedenii // Standartykachestvo.–№9.–S.86-88.

СОДЕРЖАНИЕ – МАЗМҰНЫ

1-бөлім Раздел 1
Әдебиеттану Литературоведение

Abaganova A.O.
Characteristic of objective and subjective time in postmodern works 4

Абдулина А.Б.
Факты и их интерпретация в тексте средневекового травелога 9

Бисенғали З.-Ғ. Қ.
«Қилы заман» романындағы дерек және дәйек 14

Джолдасбекова Б.У.
Интертексты романа Аскара Алтая «Алтайская новелла» 23

Какишева Н.Т.
Художественная биография Ураза Джандосова в дилогии «Утро и два шага в полдень» Д. Снегина 28

Муминов С.О.,
Своеобразие художественной антропологии в романе А.Белого «Петербург» 33

Нүсіпәліқызы А.
Қорқыт Ата өнегесі 38

Садырова А.Т.
Қазақ ауыз әдебиеті мен антика әдебиетін салыстыра оқыту 43

Khabutdinova M.M., Mashakova A.K.
Modern Tatar publicists of Kazakhstan 49

Shanaev R.U.
Mythopoetics of novel by Nikolai Verevochkin «Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth») 56

2-бөлім Раздел 2
Тіл білімі Языкознание

Абаева Ж.С.
Изучение функционального подхода к русскому языку 64

Amirova Zh.R.,
Occurrence and the Types of the Substantivization 70

Әлкебаева Д.А., Мұхаметкерім М.М.
Әл-Фараби еңбектерін прагмастилистикалық аспектіден зерттеудің мәселелері 75

Байтуова А.Н.
Прикладная лингвистика в рамках лингвистической науки 82

Иманбердиева С.Қ., Егізбаева Н. Ж.
Түркі онимдерінің құрылымдық ерекшеліктері (X-XIVғғ. тарихи ескерткіштер негізінде) 87

Қалыбаева Қ.С., Тымболова А.О., Алишова А.Н.
Қазақ және қырғыз тіліндеріндегі ғұрыптық лексика 96

Kiynova Zh.K.
Semantic-stylistic originality slavonic words in language of modern newspapers 102

Kogay E.R.
The concept of «Time» in signature worldview of Anatoliy Kim 108

Күркебаев К.К.
Қазіргі қазақ тіліндегі перифраз лексемалардың номинативтік сипаты 115

Ли В.С.
Пропозитивность в системе категорий когнитивно-дискурсивной парадигмы знания 120

Ongarbayeva M.S., Tayeva R.M., Kolesnikova T.P.
An experience of using an associative experiment in the study of the concepts of «неке» and «отбасы» 126

3-бөлім Раздел 3
Тіл мен әдебиетті оқытудың әдістемесі Методика преподавания языка и литературы

Атабаева Г.К., Ахметжанова Г.А.
Тұлғаның коммуникативті құзыреттілігі: психологиялық-педагогикалық аспектілер 132

Gumarova Sh.B., Strautman L.E.
Building language communicative competence in the non-language environment 136

Жунусова Ж.К., Жандырова А.С., Альманова Д.С.
К вопросу обучения правовой информатике будущих юристов КазГЮУ 141

Молдахметова С.С.
Лингводидактическая модель развития речевых способностей при изучении русского языка студентами казахского отделения 145

Nurshaihova Zh.A., Zueva N.Ju., Raimbekova A.A.
Using the principles of cooperation pedagogy in teaching RAF 150

Sadenova A.E., Yesbulatova. R.M.
The role of the formation of lexical competence in intercultural communication 155

Salkhanova Z.Kh.,Tapanova S.E.
The model of competence education in linguodidactic 159

Сансызбаева С.К., Сагатова С.С.
Межкультурная коммуникация в аспекте преподавания языков 168

Туребекова Р.С., Хайрушева Е.Е.
Создание модели научного текста на занятиях по русскому языку 174

Tsyganova V.A.
Innovative technologies 179

4-бөлім Раздел 4
Аударма теориясы Теория перевода

Abdullayeva Zh.T.
Translation adequacy of poetics of the text of the novel F.M.Dostoevsky «The Idiot» 186

Пашаева П.И.
О переводе английских мифологических и религиозных фразеологизмов..... 191

5-бөлім Раздел 5
Мәдениет Культура

Бурамбаева М.Н., Мухамбетова А.И.
Жанровая система традиционной музыки в контексте жизненного цикла 198

Досыбаева Г. К.
Результаты модернизации высшего образования в Казахстане.....205

CONTENTS

Section 1
Literary Criticism

Abaganova A.O.
Characteristic of objective and subjective time in postmodern works 4

Abdulina A.,
Facts and their interpretation in the text of the medieval travelogue 9

Bisengali Z.-G. K.
Arguments and facts in the nove by M.Auezov «Qily zaman» 14

Dzholdasbekova B.U.,
Intertexts of the novel «The Altai Novella» by Askar Altai 23

Kakisheva N.T.
Artistic biography of Uraz Djandosov in the dilogy «Morning and two steps at noon» by D. Snegin 28

Muminov S.O.
The originality of the art of anthropology in the novel of A. Bely «Petersburg» 33

Nusipalikyzy A.
Korkyt Ata's speech 38

Sadyrova A.T.
Comparative study of Kazakh folklore and antique literature 43

Khabutdinova M.M., Mashakova A.K.
Modern Tatar publicists of Kazakhstan 49

Shanaev R.U.
Mythopoetics of novel by Nikolai Verevochkin «Zub mamonta» («The Mammoth's Tooth») 56

Section 2
Linguistics

Abayeva Zh.S.
The study of the functional approach to the Russian language 64

Amirova Zh.R.,
Occurrence and the Types of the Substantivization 70

Alkebaeva D.A., Mukhametkerim M.M.
The problems of studying the works of Al-Farabi from the pragmatic aspect 75

Baituova A.N.
Applied linguistics within the linguistic science framework 82

Imanberdiyeva S.K., Egizbaeva N.Zh.
Structural peculiarities of Turkic onyms (on the basis of historic monuments of X-XIV centuries) 87

Kalybaeva K.S., Tymbolova A.O., Alishova A.N.
Traditional Kazakh and Kyrgyz Vocabulary 96

Kiynova Zh.K.
Semantic-stylistic originality slavonic words in language of modern newspapers 102

Kogay E.R.
The concept of «Time» in signature worldview of Anatoliy Kim 108

Kurkeebayev K.K.
Nominative description of the paraphrase lexemes of the modern Kazakh language 115

Lee V.S.
Propositivity in the system of categories cognitive дискурсивной knowledge paradigms 120

Ongarbayeva M.S., Tayeva R.M., Kolesnikova T.P.
An experience of using an associative experiment in the study of the concepts of «неке» and «отбасы» 126

Section 3
Methods of teaching language and literature

Atabayeva G.K., Akhmetzhanova G.A.
Communicative competesis of a personality: psycological and pedagogical aspect 132

Gumarova Sh.B., Strautman L.E.
Building language communicative competence in the non-language environment 136

Zhunusova Zh.K., Zhandyrova A.S., Almanova D.S.
To the issue of training future lawyers for informatics in KAZGUU University 141

Moldakhmetova S.S.
Linguodidactical model of development of speech abilities in the study of Russian by students of the Kazakh branch 145

Nurshaihova Zh.A., Zueva N.Ju., Raimbekova A.A.
Using the principles of cooperation pedagogy in teaching RAF 150

Sadenova A.E., Yesbulatova. R.M.
The role of the formation of lexical competence in intercultural communication 155

Salkhanova Z.Kh.,Tapanova S.E.
The model of competence education in linguodidactic 159

Sansyzbayeva S., Sagatova S.
Cross-cultural communication in aspect of teaching languages 168

Turebekova R.S., Khairusheva Ye.E.
Creation of a scientific text model in Russian language classes 174

Tsyganova V.A.
Innovative technologies 179

Section 4
The theory of translation

Abdullayeva Zh.T.
Translation adequacy of poetics of the text of the novel F.M.Dostoevsky «The Idiot» 186

Pashayeva P.I.
Translation of the English mythological and religious idioms 191

Section 5
Culture

Burambaeva M.N., Mukhambetova A.I.
Genre system of traditional music in context life cycle 198

Dossybayeva G.K.
Results of the modernization of the higher educational system in Kazakhstan 205

УСПЕЙТЕ ПОДПИСАТЬСЯ НА СВОЙ ЖУРНАЛ

АКЦИЯ!!!

Каждому подписчику ПУБЛИКАЦИЯ СТАТЬИ БЕСПЛАТНО!!!

- **Акция действительна при наличии квитанции об оплате годовой подписки.**
- **Статья должна соответствовать требованиям размещения публикации в журнале.**
- **Статья печатается в той серии журнала, на которую подписался автор.**
- **Все нюансы, связанные с публикацией статьи, обсуждаются с ответственным секретарем журнала.**

АКЦИЯ!!!

Издательский дом
«Қазақ университеті»
г. Алматы,
пр. аль-Фараби, 71
8 (727) 377 34 11, 221 14 65

АО «КАЗПОЧТА»
г. Алматы,
ул. Богенбай батыра, 134
8 (727 2) 61 61 12

ТОО «Евразия пресс»
г. Алматы,
ул. Жибек Жолы, 6/2
8 (727) 382 25 11

ТОО «Эврика-пресс»
г. Алматы,
ул. Кожамкулова, 124, оф. 47
8 (727) 233 76 19, 233 78 50